

Wagner Alfred Franz

891.99

12539

U-15

Upnigim, hr.

Epitaph Upnigim
dnyngim, hr.

29/5

101

1040

1940

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

Х. АБОВЯН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В ВОСЬМИ ТОМАХ

ТОМ ВТОРОЙ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1948

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԿԱԴԵՄԻԱ
Մ.ԱԲԵՂՅԱՆԻ ՎՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՍՏԻՏՈՒՑ

ԱՅԻՂԱՅ Ե 1991 թ.

891.99

Ա-15

Խ.ԱԲԵՂՅԱՆ

ԵՐԿԵՐԻ ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ՈՒԹ ՀԱՏՈՐՈՎ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՀԱՍՏԱՐԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆ
1948

Տպագրվում է Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների Ակադեմիայի
նախագահության կարգադրությամբ:

Պրեզիդենտ Վ. Հ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ԽՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ (ղլխ. խմբագիր),

Ե. ՇԱՀԱԶԻԶ, ՍԻՄԱԿ ՍԱՀԱԿՅԱՆ,

ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ, Մ. ՄԿՐՅԱՆ

Ներդրող հասոցի խմբագիր՝ ԱՍ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Տեխնոլ. ծանոթագրությունները

և անձնանունների բառարանը

պատրաստեցին ԱՍ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

և ԱՂԻՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

A^{III}
1012

Ի Ն Ս Տ Ի Տ ՈՒ Տ Ի Կ Ո Ղ Մ Ի Ց

Խաչատուր Աբովյանի «Երկերի լրակատար ժողովածվի» Ց-հատորյակի այս՝ Բ. հատորն ընդգրկում է հեղինակի հետևյալ երկերը՝ ինքնուրույն և թարգմանական.

1. «Աղասու խաղը» պոեմը, որն առաջին անգամն է ամբողջությամբ տպագրվում:

2. «Պարապ վախտի խաղալիք» ժողովածուն, միայն առանկերը՝ մի քանի այլ առանկների հետ միասին, որ հեղինակը մտքրած չի եղել իր առանկների այդ գրքում:

3. «Ազնես: Թղթով պատմություն» նամակների պատմվածքը:

4. «Աղնվամտություն և շնորհակալություն» պատմվածքը:

5. «Աղելալիզա ֆոն Վուլֆինգեննան կամ արձանագիր բարբարոսությունան երեքտասաներորդ դարու: Եղերերգություն ի շուր արկածս» գրաժատիկական երկը, որի միայն առաջին գործողության սկիզբն է տպագրվել Ա.-ի «Երկերի լրակատար ժողովածվի» Գ. հատորում՝ համաձայն հեղինակի արխիվում պահպանված նույն մասի ինքնագրի:

Աբովյանի «Երկերի լրակատար ժողովածվի» Ց-հատորյակի հրատարակության պլանը նախագծելիս որոշված էր, որ Ա. և Բ. հատորներն ընդգրկելու են հեղինակի լրիված երկերը, ըստ որում Բ. հատորը՝ միայն «Աղասու խաղը» պոեմը և «Պարապ վախտի խաղալիք, պարապ մարդու տանու միտք» ժողովածուն, իսկ Գ. և Դ. հատորները պետք է ընդգրկեն հեղինակի արձակ երկերը, ըստ որում Գ. հատորը՝ «Վերք Հայաստանի» պատմավեպն իր «Զանգեր» հավելվածով ու նույն վեպի առաջին, սեագիր վարիանտով, Դ. հատորը՝ մյուս արձակ երկերը: Այս վերջինս (Գ. հատորը) տպագրության համար պատրաստելուց ու հրատարակելուց հետո, սակայն, պարզվեց, որ բացի այդ հատորում տրված նյութերից, կան նաև վերևում հիշատակված երկու պատմվածքն ու «Աղելալիզա» գրաժատիկական երկը: «Աղելալիզա»-յի ներկա համարում տպագրված տեքստը վերցված է «Կովկաս» լրագրից (1846 թ. № 49 և 1847 թ. № 1): Ա.-ին վերաբերող գրականության մեջ «Աղելալիզա»-յի տպագրված լինելու մասին ոչ մի հիշատակություն չի եղել: «Ազնես», «Աղնվամտություն և շնորհակալություն» արձակ երկերի ինքնագրերը չեն պահպանվում: Ներկա հրատարակությունը նրանք տպագրվել են միայն մեկ վեկ և մինչև ներկա հրատարակությունը նրանք տպագրվել են միայն մեկ անգամ՝ 1864 թ. սկզբին՝ Պ. Միսոնյանի «Մեղու Հայաստանի» շարաթափերում և այնուհետև ոչ որի կողմից չեն նկատվել:

Ինչպես հանդամանորեն ասված է ծանոթագրություններում, «Աղելալիզա» ինչպես հանդամանորեն ասված է ծանոթագրություններում և այս հատորում գրաժատիկական երկի Գ. հատորում տպագրված հատվածի և այս հատորում տրվող համապատասխան մասի միջև կան զգալի տարբերություններ: Դրա հետ միասին նկատի ունենալով և այն, որ նրա հիմնական մասը չի տպա-

գրվել, իսկ նախորդ մասը Հեղինակի կամ Թարգմանչի ստորագրությունը չի կրում, ուրեմն և հաստատապես հայտնի չէ, թե «Կոմկատ»-ում տպագրվածը Աբովյանի՞ն է պատկանում, թե՞ մի այլ Հեղինակի, նպատակահարմար դեպքեր այդ երկը տալ «Հավելված» բաժնում, իբրև Աբովյանին վերագրվող աշխատություն:

«Ազատու խաղը» պոեմի տեքստը և ծանոթագրությունները տպագրության համար պատրաստել է ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Ալիս Մանուկյանը: Մյուս երկերի («Պարապ վախտի խաղալիք» ժողովածուն, «Այլ առակներ», «Աղենս», «Ազնվամտություն և շնորհակալություն» պատմվածքները և «Աղեղալիդա»-ն) տեքստն ու ծանոթագրությունները պատրաստել է ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Աս. Ասատրյանը:

Հայկական ՍՍԻԻ ԳԱ Մ. Արեգյանի տեղան Գրականության Ինստիտուտ

Բ. ՀԱՏՈՐՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎԱՍ ՏԵՔՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Ա.-ի երկերի տերտոր Հրատարակության համար պատրաստելիս կիրառվել են հետևյալ տերտարանական սկզբունքներն ու նշանները.

1. Պաշպանվում են Ա.-ի լեզվի ուղղագրական առանձնահատկություններն ու կետագրությունը:

2. Գրաբար՝ տերտարը տրվում են հին ուղղագրությամբ:

3. Բնագրերում, իսկ բնագիր չունեցող երկերի համար՝ առաջին տպագրության մեջ եղած ուղղագրական-լեզվական սխալներն ուղղված են տերտում, իսկ տողատակ անում է ուղղված բառը բնագրում եղած ձևով:

4. Բնագրում հեղինակի արած տողամիջի կամ լուսանցքային հավելումները տպագրվում են շեղատառով, իսկ ընդգծած բառերը՝ ցրիվ:

5. Պաշպանվում է հատուկ անունների հնածև և օտարածև տառադարձությունը, ինչպես և մի շարք գոյականների (օրինակ՝ Հայ, Հոռմացի, Հրեա, Պարսիկ և այլն) սկզբի մեծատառը, ինչպես որ կա բնագրում:

6. Տվյալ բառաձևից՝ միայն բառարմատը պաշպանվում և կամ այլ ձևով կազմված նոր բառի գեղություն տողատակ տրվում է նախկին բառաձևը՝ հավասարության նշանով (=) և ապա նորակազմ բառը. այսպես, օրինակ՝ Բերկրայի=բերկրախորժ, երգեցի=երգիկ և այլն:

7. Բնագրում հեղինակի ջնջած բառերը կամ առանձին նախադասությունները տրվում են տողատակ ուղղանկյուն [] փակագծերում: Բացառիկ դեպքերում ջնջված բառը նույն փակագծերով վերականգնվում է անզույժ, եթե տվյալ ջնջված բառը հեղինակը չի փոխարինել համապատասխան նոր բառով:

8. Նույն երկի մեկից ավելի հեղինակային ձևազերերի առկայության դեպքում՝ նրանց միջև եղած տերտային տարբերությունները տրվում են տվյալ երկին վերաբերող ժանրթափություններում:

9. Սուր < > փակագծերի մեջ են առնվում՝

ա) Հեղինակի թերի թողած կամ կրճատ գրած բառերի լրացրած մասերը:

բ) Խմբագրության կատարած այլ լրացումները:

գ) Բնագրի անընթանելի բառերի մասին նշումները:

10. Հեղինակի () փակագծերը պաշպանվում են իրենց տեղում:

11. Չափածո երկերի թանկում (ձևապատկերը, զարապ վախտի խաղալիք և այլն) ձախ լուսանցքի առաջին շարքի թվերը ցույց են տալիս Ա.-ի ինքնագրերի էջերը, համաձայն Գրական Թանգարանի արխիվում կատարված համարակազման, երկրորդ շարքինը՝ չափածո երկի տողերի քանակը՝ հաշված տասնյակներով, իսկ աջ լուսանցքի թվերը ցույց են տալիս բնագրի բառաթիվը համարակազմում, որ կատարել է հեղինակը գրելիս:

12. Տողատակի նշումները համարակազմվում են արարական թվանշաններով, իսկ հատորի վերջում տրվող ժանրթափությունները՝ նույն թվանշանով և կից փակագծով:

ԱՂԱՍՈՒ ԽԱՂԸ

ՔԵՆՈՇ ՕՂԼՈՒ ԳՈՒՆՈՎ

Սար ու ձոր բնկած՝ մեկ շոր թիթ տակի
Գետին նայելով՝ մնացել եմ նստած:
Ձեռքս ծոցումս, գլուխս մեկ լեռ քարի
Տված լալիս եմ, օրքս խավարած:

Ամպերն առաջիս, սարերն եղևիս՝
Քեզ մտիկ տալով՝ ա՛յ իմ քաղցր Մասիս:
Աղի արտասնքով, էրված, խորովված,
Երեսիդ նայիմ, մնամ քարացած:

Մեռ'դ՝ ազգական հեռու ինձանից,
10 Լուսնին նայելով, ձեր սերն հիշելով:
Երաբ ե՛րբ կըլի, որ ես ձեզանից
Իմ կարոտս առնիմ, ձեզ ջան տեսնով:

Երաբ ձեր ճտովն մեկ օր էլ կընկնի՞մ.
Երաբ ձեր երեսն մեկ էլ կտեսնի՞մ.
Երաբ ծուկի ծնկի նստած ձեզ կասե՞մ,
Այ իմ խեղճ ծնողք՝ ձեր ջանին մեռնիմ:

Աչքս ծով դարձալ՝ ճամփին նայելով:
Մեկ զուշ որ գլխիս վրա պտուտ ա գալիս,
Թե ե՛րբ մեկ խաբար կհասնի ինձ բարով,
20 Հոգոց հանելով՝ ասում եմ, լալիս:

2 Երաբ դետնի վրա դեռ սուք եք անում,
Ձեր կորած որդուն հասարա՞մ ըլելով,
Թե հողի տակը մտած՝ դինջանում,
Ինձ թողիք, տանջվիմ, ա՛խ, ո՛խ քաշելով:

Երաբ ձեր ամական ինձ հալալ արիք,
Երաբ սուրբ բերնով ձեր՝ ինձ օրհնեցիք,
Մերունի իմ հա՛յր, տարաբա՛խտ իմ մայր,
Էլ իմ հավարիս ե՛րբ կհասնի աշխար:

Էն սուրբ, անարատ կաթնին ես զուրբան.
30 Ձեր լիս ձեռներին, ձեր անուշ լեզվին,
Մեկ բուռն հողի էլ ե՛րբ կըլիմ արժան.
Որ դամ ձեր հոգուան, քնիմ ձեր միջին:

էն ի՞նչ օր էր, որ ձեր քաղցր ծոցին
Գլուխս ձեր դռնին, աչքս խուփ կամ բաց,
Ձեր սուրբ ձեռի վրա, երեսս բարձին
Կամ խաղում էի, կամ մնում քնած:

էն ի՞նչ օր էր, որ մեկ ծառի տակի
Շոշոման ձեռներս ձեր ճտովն քցած՝
Ձեր սուրբ երեսին ես համբույր տայի,
40 Նանիկ ասելով, մնայի քնած:

- 3 Ո՛ւր էն շվաքը, էն կանաչ ջրի ափը.
էն խոտն ու ծաղիկն, էն դաշտն ու տափը
Ուր ձեր առաջին ուրախ խաղայի,
Ու ձեր բարի սիրտն խաղով բանայի:

Լալիս դուք լայիք ինձ հետ՝ ցավելով:
Ծիծաղս տեսնելով, կամ ձենս լսելով,
Կանչեիր. «Արի՛ մոտս՝ Ա՛ղասի ջան,
Երեսիդ մեռնիմ, քո ջանին զուրբան:

- «Լա՛ց մի ըլի՛ր, ջանքս քեզ մատաղ կտամ.
50 Քեզ Ա՛ղասի ջան՝ քո ցավը տանիմ,
Սրբիք աչքերդ՝ գլխովդ ման գամ,
Նանը (մայր) կխոռովի՝ անոամիդ մեռնիմ»:

«Նանին կտանին, կմնաս աննան.
Էլ ո՞վ կաթ կտա, էլ ո՞վ կդաճի.
Նանին չե՛ս սիրում, նանն ըմբրիդ զուրբան.
Թե դինջ չե՛ս կենալ, նանն էլ լաց կըլի»:

«Ափուն բաղարը դնաց, քո շաքը տանիմ,
Դադա՛ց կընրի, որ խելոք կենաս,
Ափուն որ տուն գա, ես տանը չըլիմ,

- 60 Փախած քեղանից, ի՞նչ ջուղար կտաս»:
4 «Քարին ձեռք մի՛ տալ, քարումն արին կա
Փետը դեն քցի, փետը վաճառ ա,
Իմ դառն Աղասին չպետք է ամենին
Վարդի պես ծաղիկի, վարդի պես հոտ տա,
Աղբրի հետ խաղա, մեր սիրտն հովացնի,
Չլի հետ խոտա, խնդա, ծիծաղի»:

Ա՛խ էս խոսքերը ինձ կրակ են դառել,
Լեբդս ու թոքս հիմիկ էլում, խորովում:
Ի՞նչ կըլի որ ես էն վախտն էի մեռել,
70 Ձեր շվաքի տակին քնեի հողում:

1 [վարդի պես]

- Մեկ բուռը հողն էլ ինձ զհամթ ա էլեւ.
 Քարափից թե ցած, կամ ջուրը ընկնիմ,
 Ձեր սուրբ երեսը դեռ որ չեմ տեսել,
 Ձեր սուրբ օրհնությունն դեռ որ չեմ առել,
 Ձեր քաղցր ձենը դեռ որ չեմ լսել.
 Ձեր անուշ լեզուն ես դեռ չիմացած,
 Ձեր ձեռն ու ծիծը դեռ բերանս չդրած,
 Ձեր հոտին, համին դեռ էսքան կարոտ,
 Ձեր ազիզ երեսն ինձանից փակված,
- 80 Ո՛չ ձեր շունչը շնչիս, ո՛չ աչքը աչքիս,
 Ո՛չ բերան բերնի, ո՛չ պոռչ պոռչի
- 5 Գլուխս ձեր գոշին դեռ չկալցրած,
 Դեռ լեզուն լեզվին բարով չտված.
 Լաց ըլիս, քո ձենն մեկ մարդ չլսի,
 Մութ անհա՝ քեզ ա՛խ մեկ ասող չըլի,
 Ժե՛նչ ա քո դարդը՝ անուշ որդի ջան,
 Սիրտդ ուրախ պահի՛ր՝ քո սրտին դուրբան:
 Գլխիդ կանգնած եմ, քեզ չոռ ո՞վ կասի,
 Ջանս ուզես, կտամ քեզ, դու թաք ըլի,
- 90 Մեր աչքի ծաղիկ, մեր թաղ ու պարծանք,
 Մեր արե, մեր լիս, մեր հոգի, մեր կյանք.
 Գդակըդ կոտորած՝ քյահլան ձիու վրա,
 Արծվի պես թռչիս՝ իմ Ասլա՛ն բալա.
 Մեր գուլմանի աչքն փորեա ու հանես,
 Նամարդի մուհաջ շանես, պարզերես
 Երկնքի դուշը բերնով վեր բերես,
 Առյուծի բերանն պատռես ու ճոթես:
 Օձն իր բնումը քո ձենդ առնելիս՝
 Ցաղուն իր բերնումն շորանա, սառչի.
- 100 Դուշն երկնքումը քո շվաքն տեսնելիս,
 Բե առնի, թռչի, ջանը գող ընկնի:
 Մարալն սարումը հոտդ իմանալիս,
 Հալածակ ըլի, իր մեշեն մտնի:
- 6 Բլբլուլն բաղումը բոլըդ տեսնելիս,
 Հայիլ մնա վրբեդ, քո գովքը անի:
 Ծաղիկն քո ոտի շորշոփն առնելիս,
 Երեսն ոտիդ տակն մեկնի, աղաչի
 «Արի՛ Աղասի՛ քո ոտդ համբուրեմ,
 Քո անուշ հոտին ես միշտ մեռած եմ:
- 110 Անիրավ՝ սիրույդ կարոտ մնացինք,
 Էրված, խորոված մենք շատ օր լացինք:
 Հոգոց հանելով, շլինքներս ծռած,
 Աչկներս կարոտով քո վրեն-կթած.

Մենք բացվելիս մենք լուսաթաթախ,
Արևն մտնելիս՝ մենք շաղաթաթախ.
Քո անուշ հոտին կարոտ մնացինք.
Քո աղիզ հոգուն մենք հոտ շտվինք:
Որ անուշ բնի անուշ Աղասին,
Անուշ վեր կենա վարդի սիրելին.

120 Ձեռն սիրուն նա զլ վի շառվր քցած,
Ա՛խ՝ նազլու, նազլու, աննման նազլու,
Դո՛ւ մեզ պահպանիր՝ գովելի նազլու,
Մենք ըն՛ք թառամիլ՝ նազելի՛ նազլու:

7 նազլու՛ է իմ, նազլու, աննման նազլու,
Սիրտս խորովի, անունդ հիշելով.
Նազլու՛ է իմ նազլու, հրաշալի՛ նազլու,
Աղասին քեզ տա իր ետին բարով:
Սարերի դռին, ձորերի միջին,
Վա՛յ գլխին տալով քո խեղճ Աղասին:

130 Երեսիցդ զրկված, քո սերովն մաշված,
Տառարակի նման փշի վրա նստած:
Լիզեմ հող, գետին, այլ իմ, մղկտամ,
Կամ իմ օր առաջ ա՛խ՝ որ հոգիս տամ:
Երբ մահն մոտանա իր սառը թևերով,
Հոգիս պահանջե, որ տանի շուտով:
Էս դառն աշխարհիցս ա՛խ՝ ինձ ազատի,
Ոսկերքս անասնոց կերակուր անի:
Կամ երբ գետի ափն նստած, շվարած,
Աչքերս նվաղին՝ թմբրած՝ աստանած:

140 Գլորիմ կատաղի գետի փրփրի մոտն,
Ա՛խ, ո՛խ քաշելով՝ պարզեմ ես իմ ոտն:
Կամ իմ գերեզմանս, որ էս ջուրն ըլի:
Էս սառը պատանն ինձ հողը տանի:
Իմ սև օրերըս էլ երկար չքաշեն,
Ձկունք ու թռչունք իմ լաշըս ուտեն:

8 Գետն իմ արտասուներս տանում ա թողում
Ինձ կրակի միջում էրում, խորովում:
Կամ մեկ քարափի քաշից նայելով,
Աչքըս մեր տան ծուխն հանկարծ տեսնելով,

150 Քո անուշ երեսն ինձ փակ մնալով¹.

Նազլու՛ է, իմ նազլու, անո՛ւշ իմ նազլու,
Թեքիմ, ու հանդարդ գա ինձ քուն մահու:
Գլուխ իմ տատանի, լինիմ ուշադես,
Ձորն իմ առաջիս իր բերանը բանա:
Երևի աչքիս՝ թև անգունդը խոր
Մտա է ինձ գրկել, տանիլ իր լեն ձոր:

¹ [ախ ոչ տեսնելով]

- Գլխիվեր օղիցն շշմած, կախ ընկած.
Պետք է հազար կտոր լինիմ ես անդարձ:
Մերին, ապառաժն աշքները խիհլով,
160 Սասանին դողան, ինձ կախ տեսնելով:
Երեսները կալած, խղճիս վրա սառած,
Եզ են դարձրնում ահ ու դող ընկած.
«Աղասի ճխում, Աղասի կանչում,
Անգուժ Աղասի, էդ ի՞նչ ես անում:
9 Մեկ ազգ, սաղ աշխար քեզ համար սրահ,
Մեծեն ոտն ու գլուխն քո խաթեր՝ ջի՛վան.
Ի՛նչպես շես ըմբրիդ, ազիդ արևիդ
Խնայում, ա՛նիրավ՝ քո ջիվան, շանիդ,
Կամ մոր արտասովաց,¹ կամ հոր ձերության,
170 Սիրուն նազլվիդ շանին աննմանու:
Նազլո՛ւ իմ, Նազլո՛ւ, Նազլու սիրեկան.
Սիրովդ տոշորվիմ, բայց հոգիս բիրդան
Դու չի՛ դալիս, որ շուռով պրծնիմ,
Մոխիր ես դառնում, ցավիցս ազատվիմ:
Անբան քարերն էլ, անասուն, հայլվան,²
Սե օրիս վայ տան, դու ո՛չ Նազլո՛ւ ջան:
Քո ձենդ ինձ համար փակված, պապանձված
Լեզուդ, սիրուն աշտդ աշքիցս հեռացած:
Չեմ լսում, տեսնում, ես չեմ իմանում,
180 Քնում եմ, դարձնում, միայն երազում՝
Սիրուն երեսիցդ հասրաթրս առած,
Էլ եզ դարձնում եմ: Ա՛խ ո՛վ իմ Աստված՝
Դու չկաս մոտիս: Քարերն ձեռս առած՝
Խփում շոր գլխիս, ծեծում, ինձ սպանում:
Բադում եմ դռշիս, էլ եզ նվաղում:
10 Սեանում ա աշքս, երկինքն խավարում.
Կայծակ, ամպ, կարկուտ թնդալով թափում:
Իմ շար գործքի վրա գծված, կատաղած:
Բայց ինձ երկինք ի՛նչ, աշխար, արարած.
190 Բռնոր քանդվեցավ, բռնոր վերջացավ:
Երկնքից որոտմանն անկաջ շանելով,
Բանում եմ գրելիս՝ անշարժ կանգնելով.
Աշքերս կայծակի, էս կարկտի տակի,
Գռում, հառաչում: Մեկ կտոր կրակի
Կարոտ եմ մնում, որ սրտիս զիպի,
Էրի, խորովի ինձ հանկարծամահ:
Ոսկերքս ու մարմինս դառնան փռշի: Ա՛խ
Քամին բալբի թե խղճիս խեղճ դալով
Իմ մեկ՝³ պտղունց լուղն երեսիդ տալով:

¹ Բնագրում՝ արտասոված.² Սկզբում՝ հայլվան, անասուն³ Սկզբում՝ Մեկ իմ

- 200 Խառնելու քո աչքի սուրբ արտասովաջ հետ,
 Հող դառած վախտս քեզ մուրազս պատմեր եդ:
 Պատմեր՝ թե ինչպես անճար Աղասիդ,
 Քո սիրովն մեռած, կարոտ երեսիդ,
 Նազլու՝ իմ, Նազլու, հոգուս հրեշտակ՝
 Փշերի միջումն, ա՛խ քարերի տակն,
 Լերդը շորացավ՝ ա՛խ, վա՛յ քաշելով.
 Երեսն ավազի, քարի վրա դնելով՝
 11 Հոգին ավանդեց, երկինքը դնաց:
 Ա՛խ՝ լույս լեզուս էս ի՛նչ ասացի:
- 210 Մարդասպան չարին դժոխքըն է միշտ բաց:
 Ա՛խ՝ ո՛ւր էն դժոխքն՝ որ ընկնիմ էրվիմ:
 Նա էլ ա մահել սիրտն, որ ես տանջվիմ:
 Ա՛խ անդունդն էլ ինձ ուղենա, տանի.
 Ո՛ւր դնամ, ա՛խ ո՛ւր, վա՛յ իմ սե օրիս:
 Մեկ պուտ ջրի կարոտ, մեկ անուշ ձեռի՜,
 Որ հով տա մեկ քաղցր լեզվով ինձ ասի:
 «Ի՛նչ տեղդ ա ցավում, ջան իմ Աղասի,
 Հոգիս քեզ կտամ, դու մի՛ դարդ անի»:
 Մեկ սառը ջուր տա, ձեռն գլխիս դնի,
 220 Քրտինքս սրբի, երեսն երեսիս,
 Գլուխը գլխիս հետ կամ բարձի՛ դնի.
 Կուշտս կտրած, նստած իմ աչքիս նայի:
 Էն աչքի ջրին, էն սխալակ ձեռին,
 Էն աղիղ ջանին, էն քաղցր լեզվին,
 Էն արդար սրտին, շարժող պատկերին,
 Սուրահի բռնին, շաղ շաղ աչքերին,
 Որ քունը կտրած ու ոտը կապած,
 Բարձիս գլխավերեն իր գլուխը դրած՝
 Աչքը կպցնի, էլ եդ վեր կենա
- 230 Ինձ օրոն անի, անկաշտումս ձեն տա:
 «Ա՛խ՝ Աղասի ջան ընչի՛ շեն քնում.
 Ընչի՛ շի Աստված իմ հոգիդ առնում:
 12 Դեռ շի՛ լուսացել՝ քո ցավը տանիմ,
 Ինձ տո՛ւր քո մահդ՝ անումիդ մեռնիմ:
 Լացդ տեսնելով, ա՛խըդ լսելով
 Ես ջուրը կընկնիմ, գլուխս կառնիմ, կկորչիմ,
 Հող կտամ գլխիս, սիրտս ճոթեկելով.
 Ժամ կերթամ, երեսս քարերին կըքսեմ,
 Սրբերի ոտը ջուր կանեմ, կխմեմ:
 240 Խուսկ ու մոմ լալով ժամում կվառնեմ.
 Մազերս կկտրեմ, կուտս կծախեմ.
 Պաշտումեց կտամ, ժամոց կբաշխեմ:

² [Եղգի]

- Սեղանի տակին երեսս զրած,
 Կշրեմ, կըսպալեմ՝ մազերս փռած,
 Գացող, եկողի ոտը կհամբուրեմ,
 Դոշս բաց կանեմ, սիրտս կհոթնեմ,
 Դիսիս, արեխս հող ու վայ կտամ,
 Երեսս տեսնողի ոտի տակ կտամ,
 Որ արդար բերնովն սուրբ պատարագի
- 250 Առաջին քեզ օր ու արե խնդրի:
 Քո անունդ հիշի, անունիդ զուրբան,
 Քո կյանքդ երկարի, քո՝ Աղասի ջանա:
 «Նազլու՛ իմ, Նազլու կանելով մեռա,
 Օրըս խավարել, սիրտս մաշվել ա:
 Հրեշտակիդ եմ մնում, որ դա ինձ տանի.
 Թո՛ղ դա շունչս առնի, թո՛ղ ինձ սպանի:
 Էն ի՞նչ օր էր, որ ձեռ ձեռք տված.
 Մտնում էինք բազն, հիանում կանգնած.
 Վարդ, մանիշակ ա՛խ՝ քաղում ու տալիս
- 260 Իրար, ձեն ձենի առլիս ու լալիս:¹
 Գլուխդ դռնիս դնում էի, նայում
 Երկնքին. ու աչքս սրբում, քեզ ասում:
 Արի՛ իմ Նազլու, գեղեցի՛կ Նազլու,
 Երկնքի տակին, գետնի երեսին,
 Երեսդ լուսափայլ վարդ բացված՝ Նազլու
 Արի՛, սիրտ սրտի, հողի հողու հեռ
 Կապենք, ուխտ անենք, էս բարի լսի
 Աչքի առաջին՝ Աստուծո անունով
 Մենք օրվում ուտենք, Աստված էլ լսի:
- 270 Որ է՛ս սերն, է՛ս սիրտն մեր մեջը մնա,
 Թո՛ղ էն քաղցր երկինքն մեր ուխտն իմանա:
 Որ թե ես մեռնիմ, դու իմ աչքն խփես,
 Դու իմ վրա կանգնիս, մեկ բուռն հող ածես,
 Չեող երեսիս դնես, ձեռներիդ մեռնիմ,
 Քո քաղցր ձենովդ անկաջումս ասես:
 «Գնաս դու բարով՝ բարի՛ Աղասի.
 Մաղիկ քո ճամփին՝ իմ ջան Աղասի:
 Որբան շունչ ունիմ, քո վրենդ կգամ
 Խունկ ու մում վրեդ կվառնեմ, ծուխ կտամ:
 Գերեզմանդ կօրհնեմ՝ մեռնի՛մ երեսիդ
 Քեզ չե՛մ մոռանալ՝ զուրբան արևիդ:
 Դու չի՛ դարդ անես, թե քո օրը որդիքդ
 Քո քրջած ծառերն, կամ տնկած ծաղիկդ
 Անտեր կմնան, էլ ո՞վ նրանց կպահի:
 Ե՛ս նրանց կպահեմ, ջանս քեզ զուրբան:

14 280

1 [ասում]

- Չեմ թողալ, որ նրանք ուրընչի՝ ձեռին
 Մուհամադ մնան ու կարոտ, թառամին,
 Մադիկդ ու որդիքդ հետս կրերեմ,
 Քո վրեն կածեմ, ոտդ կհամբուրեմ.
- 290 Որդերեւանցդ ձեռք բռնած կկանգնիմ:
 Սուրբ գերեզմանովդ ես պտիտ կգամ
 Յոթն անգամ հետո դիտիդ վրեն կանգնած՝
 Ձեռս կբարձրացնեմ, աչքս երկինքը քցած:
 Գառնով երեխանցդ մատից կբռնեմ,
 Լացս կսրեմ, իմ սիրտը կանեմ,
 Ջիվան Վիրաբիդ որ սիրտը չկտորեմ,
 Եեզճ Փարիխանիդ մտքիցը հանեմ,
 Չախմուր Կարոյիդ էլ չը լացացնեմ:
 Գուրեմ, գուրգուրեմ, սրտըներն առնիմ.
- 300 Իրեքի ձեռքն էլ բռնեմ շահնց տամ.
 Երեսն եղևս քցեմ, որ լացս շտեննին,
 Չենըս բերնումս հուփ տամ, շիմանան.
 Թե ախ եմ քաշում, կսկծան, մրմնջան.
 Շտովս փաթովիմ ու իրանք էլ լան:
 Սիրտս փուլ գա եղո էլ չի՝ կարենամ.
 Աչքիս ու բերնիս հուփ տալ, ես էլ լամ.
 Էլ եդ վեր ընկնիմ սուրբ երեսիդ վրա.
 Եվադած, ուշաթափ, բերնիցս դուս թոյի.
 Ասեմ ողբալով ու զուխս ծեծեմ:
- 310 Վորդի՛ք շան, որդիք՝ ձեր նանը մեռնի.
 Հո՛ղ տվեք զվաներիդ, գնա՛նք, չուրը թափինք.
 Որ մեկ օր առաջ մենք էլ պրծնինք.
 Գնա՛նք բաբի մոտ, գողտմը նստինք.
 Երեսն համբուրենք, ճտովն ընկնինք:
 Ո՛ւր ա ձեր բաբը՝ ընչի՞ չե՛ք հարցնում,
 Բաբը կորել ա, բաբին չե՛ք սիրում:
 Էն աստղի վրեն, էն ամպի զվաից
 Մեզ ա մնում որ շուտով ձեզանից
 Ես էլ հեռանամ, ես էլ ձեզ թողամ:
- 320 Ախ՛խ՛ էս խոսքին էլ ես չի՛ դիմանամ.
 Մեր, որդիք ընկնինք քո վրեն մեռած.
 Մեկ բուռը հողի չհասրաթ մնացած.
 Ախ՛ տեր, Աբարիչ՝ էն օրը չտաս,
 Ա՛ռ հոգիս առաջ, հետո տո՛ւր էս խաչն:
 Նազլու՛ իմ, Նազլու, մեկ շունչս ա մնացել,
 Ոսկերքս քրքրվել, աչքս խավարել.
 Թո՛ղ մեկ շունչդ առնիմ, հետո հողը մտնիմ.
 ԶԹե դժոխքը տանին, ես հանգիստ ըլիմ:

- Քեզ եմ մնում, քեզ՝ քո ջանին մեռնիմ:
- 330 Հող կամ գերեզման ես վրեւ ունիմ,
Քանց իմ սառը մարմինն էլ ի՛նչ գերեզման
Ինձ պետքը կգա, երեսիդ դուրբան:
Արի՛, ասածդ արա՛, ինձ թաղի՛ր:
Բե՛ր իմ երկխնքս ու վրեւ կանգնի՛ր:
Մեկ նրանց տեսնիմ աչքըս խփելիս,
Մեկ նրանց ասեմ, լեզուս լուվելիս,
Մնաք բարով՝ որդիք ազիզ, սիրեկան:
Էլ չէ՛ք տեսնիլ ինձ ա՛խ դուք հավիտյան:
Ձեր անբախտ հորը էլ միտք չերեմ՝ք,
- 340 Մնաք բարով իմ քաղցր, սիրուն երեխե՛ք:
Ձեր հոր տեղակ՝ ձեր խեղճ մորը սիրեցեք,
Ու իմ հեռավոր հոգին հիշեցե՛ք:
17 Սառը հողումն ինձ դրիք, հեռացաք
Չորս կողմս խավար, մուժ տարտաբոսի:
Մնողք սիրելի՛ք՝ դուք ինձ մոռացաք,
Ինձ մենակ թողիք, ձեզանից հեռի:
Էստո՛ւր համար ինձ էնքան սիրեցիք:
Էստո՛ւր համար ինձ սիրով մեծացրիք,
Էստո՛ւր համար ինձ էս տեղ հասցրիք,
350 Որ էսքան տանջվիմ, շարշարվիմ հիմի՛կ:
Ձեռս ածեմ, միայն կամ հողին դիպչի:
Կամ իմ սառը մարմինը սաբսի ու մրսի:
Աչքըս բաց անեմ, ո՛չ արեգակի
Ոչ պայծառ լուսնի լիս ինձ մխիթարի,¹
Ա՛խ ընչի՛ դուք ինձ² կաթ տվիք, պահեցիք,
Ընչի՛ աշխարհի համն ինձ առնիլ տվիք,
Որ հենց մեկ տեսնիմ, ու չի՛ վայելեմ:
Հենց³ էս խավարումն անշունչ ես ընկնի՛մ:
Ո՛չ մոր՝ ձեն էստեղ, ո՛չ հոր ես լսեմ:
360 Ո՛չ բարեկամ, ո՛չ ազգական տեսնեմ:
Բարձի տեղ փափուկ՝ կոշտ քարին գլուխս
Էս սարսափելի խորումն ես ննջիմ:
Որդունք իմ ընկերք, ցեցք իմ պահապանք,
Քուն իմ սասանումն, երազք իմ տանջանք:¹⁾
19 Նա ո՛չ իր օրումն մուրազին հասնի,
Նրա լավ օրը եդին շունչն ըլի:
Նրա գլուխը բարձից հեշ չկտրվի,¹
Ինչ որ նա դատեց, մսի հետ ուտի,
Ինչ որ վաստակեց արնի հետ խմի,

¹ [ոչ անմահ պատկերը լուսնի]² [ու]² [օր]⁴ [բնավ]

370 Հուգայի դասումն նա դասակցի,
Որ ձեր¹ ճտին հավին ծուռն աչքով կնայի,
Ով որ ձեր մեկ մազն շքեքված կուզի,
Հենց դառն, փխ օրը հենց էս օր ըլի.
Էս օրը ձեր տանիցն հուրն² դատաստանի
Ղայիմ, Ղադմի, համեշա ըլի:
Ինչ³ որ ինձ արիք ձեր առաջը դա.
Ձեր օճաղն Ղադմի էսպես լիքը մնա:
Ինչ որ ինձ տվիք, մեկին բյուր հազար
Աստված ձեր որդուն, էլումին բաշխի:

380 Փորս սոված էր դուք կշտացրիք
Ձեռս դարդակ էր, էսօր լցրիք
Շոր շկար հագիս ոտս, դուխս նորեցիք.
Ինչ դիւակ ունիք, Աստված կատարի
Ձեր երեսին հեշ թթու խոսք չգա
Թուր էլ խաղացնեն, ձեզ քյար չի անի.
Ձեք զլխովն թվանքի, թոփի գյուլեն դնա:
Յաղու, հարամու կամ դոլի ոտը
Ձեր շեմը կոխելիս, իր տակին մնա:
Խանի, բեկի մոտ պարզերես ըլիք

390 Նրանց շար աչքը ձեզ լավ մտիկ տա.
Նրանց թամբն ու թախմն⁵ հենց դարդակ մնա:
Ով ձեր⁸ մեկ մազին դատու կանի, որ խլի:
Աշխարհ, ալամաթ ձեք ձեռնին նայի:
Բայց ուրշի⁹ ձեռնին, ուրշի հացին
Ուրշի դաւանը, ուրշի տանը
Հավիտյան ձեր օրը դուք մուհդաշ լիք.
Ձեր քարվանի տուտն Տրապիզոն հասնի.
Ուղտերը դաթարով, ջորիքը բարձած,
Բեռները լիքը, թայերը տուտու

400 Միշտ սաղ սալամաթ ձեր դաւանը չոքի:
Երեսս երեսիդ դուրբան՝ Աղասի.
Թաղավորի թայ՝ քյահլան Աղասի.
Մորդ մեկ ծնած՝ հորդ մեկ բերած
Ես զարթուն կամամ գլուխդ բարձին դի,
Գլուխդ բարձին դի՝ էդ գլխիդ մեռնիմ.
Մի ինչմիշ ըլիլ՝¹⁰ շանս քեզ դուրբան.
Ինչ էս ուզում՝ որ մեր տանը չըլի.
Աշխարքն են հենց մեզ միշտ էրնակ տալիս
Հերդ գեղի տեր, դու օջաղ զաղա.
Հերդ գեղի տեր, դու օջաղ զաղա.

410 Մլքներին մեկ տուտն Զանգվին ա հասել

21

¹ ձեզ—ձեր

² [հենց]

³ [օրն]

⁴ Բնագրում՝ ինչ

⁵ [նրանց իրանց թամբումն]

⁶ [միշտ < տ >]

⁷ [որ]

⁸ ձեզ—ձեր

⁹ [զուր]

¹⁰ [թո]

Մեկ տուտն (Ղոխբուլաղի²), ու Նորքի³) գլխին,
Թուրք ու հայ հենց միշտ մեր հացն են ուտում,
Ղարիբ ու ղուրբաթ մեր սաքավամբ քնում,
Հազարը մտնում ա, բյուրը դուա գալիս,
Բյուրը գնում⁴ ա, հազարն ա գալիս,
Ո՛ւմ էսքան էրնակ, օրհնություն հասնի,
Որ Աստված նրան շպահի, պահպանի:
Ո՛ւմ էսքան բերան, լեզու որ օրհնի
Նրա մեկ օրը հազար չի ըլի:

420 Ղուշն իր թևերովն մեր բակն ա թռչում,
Չորթը քամակին կովն մեր դռանը կանգնած,
Ո՛չ գելն ա ուտում, ո՛չ յաղին տանում
Ո՛չ գողն ա գալիս, ո՛չ թուրքը խլում,
Դառն ու գել ճենց մեր հանդումն արածում,
Մեր պտուղն ուտում, մեր ծառի⁵ տակին
Խմում, քեֆ անում, ուտում, կշտանում,
Աստված էնքան⁶ մկամ բաս անիրաջ ա,
Որ աչքը⁷ քեղանից խփած ունենա:

Ա՛չքդ բաց արա՛, աչքերիդ ղուրբան
430 Էն թուխ ունքերիդ ես մատաղ գնամ:
Էդ ծով աչքերիդ ջանա քեզ ղուրբան,
Սուրբաթ էրեսիդ, էն սուրբ մեռոնին,
Էդ վարդ պոռններիդ՝ ես մատաղ ըլիմ:
Ա՛խ, վա՛յ մի՛ քաշիլ, քո ձենին ղուրբան
Սիրտս մաշվում ա, աղիքս տոշորվում
Էդ ի՞նչ ես անում, ես ջուրը կընգնիմ
Խանի բարերար, սարի ճարերար
Ա՛խր ի՞նչ կըլի՝ որ ցավդ ինձ ասես:
Չքո ցավիդ մեռնիմ իմ խան Աղասի

440 Նազլուն գլուխը քո գոշին դրած
Նազլուն քո ձեռը սրտին կպցրած,
Քո Նազլուն մեռնի՝ Նազլուն⁸ քար դառած,
Ախ էլ ա քաշում, դու չես իմանում,
Վա՛յ էլ ա տալիս՝ սիրտդ չի ցավում:
Աղոթք ա անում ձենը չե՛ս լսում:
Հալով քոռացում՝ դու դարդ չե՛ս անում:
Ծունկը շորացել, լերդը փսրոված,
Աչքի լույսն հատել, մնացել կուրացած:
Դռնին ա նայում, Նանը չի գալիս,

450 Ախ ա ձեն տալիս՝ Բաբը չի լսում:
Դու նրանց բիկունը էդ քաղցր լեզվովդ:

1 [մտնում]

2 [Կոջն էլ]

3 [խրձի գեղի]

4 [լաս]

5 աչքերի = աչքը

6 [էն]

7 [խնձոր պոռններից]

8 բարի = բարերար

9 [Անա < ասված >]

10 [մնացել]

- 23 Լեզվիդ զուրքան ըլիմ՝ իմ թագ Աղասի
Ասացիր՝ որ գնան մի քիչ դինջանան.
Դեռ հավը չի՝ կանչել, ինչպես նրանց ձեն տամ:
Երեկ էլ սաղ օրը, աչքը չեն կպցրել
Որն կուշտդ էր կտորած՝ որը տուն էր հոգում.
Որը բազի բանը, որ < ք > հանդի հոբար.¹
Գնացին՝ որ քաղեն քո տնկած ծառը,
Քո սիրած թուփը, քո սիրած վազը.
460 Քո փորած մարկին, քո վարած դաշտին
Ջուր տան՝ որ նրանք դհա զորանան,
Իգին մտնելիս՝ քեզ ուրախ դեմով
Մափ տան ծիծաղին, ցնծան խնդալով
Աղասին էկավ իր նազվի հետ,
Մեր երեսն ձեր ջանին թո՛ղ մատաղ գնա
Սիրուն Աղասի, նազվիդ աչքը լույս:
Մեզ մեռած թողիր, մեռած ու անհույս,
Սուգ էր մեզ պատել, խաւար մեր օրը
Արեգակի շոքն մեզ պապանձ < աց > րել,
470 էլ չէիր գալիս դու բահդ ուսիդ
Ջրում, զովացնում, մեզ հոգի տալիս
Փորում, առուն ծռում, շուրք մեզ անում.
Էտոցով քշտում, կամ էդ քաղցր ձեռովդ
Մեր գլուխը սանդղում, սղալում, դգում
Ավելորդ տերեն, կամ հուխիլը կտրում
Հող ածում, սրբում, ²քուր խտտակում
Քո անուշ շունչը մեր գլխին փշում
3Բարակ մատներդ մեր գլխին քսում
Գորում, գուրգուրում, մեզ մտիկ անում
480 Անուշ լեզվովդ մեզ գովարանում,
Մեզ նանիկ առում, մեզ ջանիկ առում,
Մեզ էլ վարդի հետ կամ մանիշակի
Փնջում, լվանում սառն աղբրի միջումն
Հոտ առնում, խնդում նազվին տալիս
Նազլուն հոտ փաշում էլ քեզ էր տալիս
Բայց դու ⁴ բազի վախտ այլ տեղ գնալիս,
Հոտ էիր փաշում ու նրան տալիս,
Նազլու ջան նազլու՝ պանիր մինչև գամ,
Մոցումդ դիր որ սրանց չի՝ կորցրենս,
490 Նազլու ֆեզանից կուգեմ ես սրանց,
Թե բառամել եմ կմնամ խոոված.
Ես եմ սրանց բռանց էս տեղը հասցրել,
Սրանց հունդը ցանել, սրանց տեղը փոքել
Սրանց ջուր տվել, բալամիշ արել.

¹ [բանը]

² [գոռ < 2ք >]

³ [քո]

⁴ [գն < ալիս >]

25

Ղշերի ձեռից, ռոնների տակից՝
 Պանել, ազատել՝ որ էս տեղը հասնին:
 Նազու իմ նազու՝ արևիդ մեռնիմ,
 Ուրըշի ձեռք չտաս, քո ձեռի՞դ դուրբան:
 Սրանց մեկ սհաք էս որ չեմ տեսնում,

500

Սրանց որ մեկ օր օրոն չեմ անում,
 Օրս մրեցում ա, ումս խավարում.
 Ո՛չ հաց էլ ո՛չ ջուր էս միտք չեմ անում,
 Դու հլա՜ տա՛մ տեղումն դեռ քնած էս բլում.
 Արևն երեսիդ՝ երեսիդ դուրբան,
 Կրած քո աչքերն աչքերդ՝ ուտեմ,
 Մարմանդ շփելով՝ քրշիդ պաշելով
 Գողի պես երեսն դես ու դեն շուռ տալով:

25/26

Գալիս շվախումն՝ կշտովս անց ա կենում.
 Ուզում եմ բռնեմ էն անխալիք,
 510 Ձեռիցս բխողաֆիլ՝ անտես փախչում ա,
 Հուլի էլ եմ տալիս ու դայիմ բռնում,
 Որ քեզ մոտ բերեմ դու քամքահ անես,
 Ո՛չ քե երեսիդ, ծոցիդ էլ դենս,
 Պանես պահպանես՝ որ մուր գիշերը
 Երբ երա մերը գնում մեր ա մտնում,
 Պահենք մեր տանը, որ իր՝ լույսն մեզ տա,
 Խավար գիշերը մեզ մխրաբի,
 Որ չարն ու բարին միշտ պարզ երևին
 Միմյանց երեսի մենք կարոտ չմնանք,
 520 Միմյանց մենք տեսնենք խեղանք ու ցնծանք,

24

Նազլվիդ աչքին, Նազլվիդ արևին,
 Փխանդա՛դ ըլենք, նրա ոտի տակին:

26

Ախ՝ մուլը գիշերը, դառն է իմ սրտիս
 525 Զանա դողում ա, ու հողիս տխրում,
 Չէ՛ քե հարամուց էս եմ վախենում,
 Այլ՝ բաշկից՝ ար մեր տան կտրնեքին
 Բակին, արահին, դառն պուճախին,
 Դողի պես նստած հարամու կերպով
 Գիշեր ցերեկ միշտ բուսուղ պահելով
 530 Վառած աշկերք երթից պուճախից
 Չոած, պելպելած՝ էս դ՛հից էն դ՛հից՝
 Մտիկ է տալիս՝ որ էս դուս գնամ,
 Ինքն ֆուսանդ դտնի, քեզ վախացնի,
 Ու դամ տեսնիմ, քեզ՝ դետնի վրա ընկած
 Աչքերդ մունջ խփած, երեսդ դեղնած
 Ձեռներդ թուլացած, քո դոշին դրած

5 [Իմ ես]

1 [դես]

2 աչքերիդ = աչքերդ

6 [Որ]

3 [սողերդ շարժելով]

7 [որ]

4 [մեզ]

- Ուանկդ սպարնամ պոռոշներդ¹ կապտած
 Յաղերդ գետնի վրա փռված, տարածած,
 Շունչդ փրորումդ ա՛խ լեզուդ սառած,
 540 վա՛յ տամ իմ գլխիս,² վա՛յ իմ Նազու ջան,
 Ուզեմ Ձգնողդ խոսամ, դու ինձ ձեն տաս
 Ուզեմ .³ Համբուրել ձեռդ՝ չի իմանաս .
 վա՛յ տամ արևիս, սիրտս պատառեմ,
 Սիրտս վշ պատառի, էլի վեր շկենաս,
 Քուր կոխեմ շիգյարս, շիգյարդ չի զգա,
 Հարա՛յ տամ, ես կանչեմ, վա՛յ տամ իմ օրիս,
 Նազու իմ Նազու հրաշագեղ Նազու
 27 Ո՛չ ճանն կարենա քեզ վեր կացնել,
 Ո՛չ ափուն ինձ մեկ գեղ, դարձան անի,
 550 Ո՛չ երկինք, ո՛չ ծով, ո՛չ ցամաք երկիր,
 Ո՛չ Աստված, ո՛չ մարդ հավարիս չճաննի .
 էրվիմ, տողորվիմ, հովություն չգտնիմ .
 Գլուխս ծեծեմ, սիրտս տողորվի .
 Սրտիս գլուխս խփեմ, քո մտտիդ ընկնիմ,
 էն վախտն էլ իմ ցավս քեզ աչան չըլի .
 Որ վեր կենաս՝ լաս որդիդ սիրելի .
 Որ կյանքն էլ, օրն էլ քեզ համար ունի
 Քեզ որ շունենա, աշխարհս նրա համար
 Դժոխք է, խավար և դառն տարտարոս
 560 Անուող ահագին, դիմաց ընակարան
 Զուրն էլ ես ընկնիմ, սիրտս չի հովանալ
 Կրակն էլ ընկնիմ, ո՛վ կիմանա ցավս,
 Նազու իմ Նազու ջանս դող ա ընկնում
 Միսս սրսռում, աղիքս գալարվում
 Ախ՝ երբ էս օրը ես միտք եմ անում,
 Նազու իմ Նազու ընկի՛ ճտովս
 Արի՛ քեզ գրկեմ, արի՛ իմ արև
 Արի՛ Ծիմ լուսին, Սպաշտառ արեգակ .
 Միմյանց համբուրենք, մեր օրը քաշենք .
 28 570 Ո՛ւմ է հայտնի՝ թե մահն երբ կգա .
 Ու մեզ սառը հողին ա՛խ դուրբան կտա
 Ղուրբան աշքերիդ, դուրբան երեսիդ,
 Աղասին դուրբան՝ տխրատակ ձեռներիդ .
 Քցի՛ր իմ ճտովս, ինձ խեթ չի՛ նայես .
 Իմ հողին քուն ա՛ միթե չգիտես .
 Նստենք էս առվի կանաչ դրաղին
 Ձեռք ձեռքի դրած, դոշդ իմ դոշին .
 Կամ գլուխս գոգիդ՝ թող փոքր ընիմ .

¹ [շրթուն < քնեբդ >]

² [ձեն < օ >]

³ [քեզ]

¹ [ձ < եոդ >]

² [ար < եգակ >]

³ [իմ]

- Մառի հոգին ու քո անուշ հոտն¹ առնեմ,
 580 Հոտիդ մատաղ դնա՝ քո դառն Աղասին,
 Հոտովդ ծաղկի՝ տատրակդ Աղասին.
 Հոտովդ զմայլի, հոտովդ կշտանա,
 Ձեռք երեսին քո՞ղ դրած մնա.
 Դի՛ր քո մականն² էջ ճակատին վրա.
 Թո՛ղ մեր շունչն նախ դուա չգա. փշանա.
 Թո՛ղ մեր շերտ քրտինքը³ հողին չի՛ թափի,
 Չքվի, չորանա, ոտնաատակ ըլի:
 Դու իմ շունչն քաշիր, ես քոնը ծծեմ
 Դու իմ քրտինքն սրբիր, ես քոնը հավաքեմ.
 590 Կամ շապկիս յախոսմն, Կամ կապիս փեշոսմն
 Կամ երեսս քսեմ, Կամ մեկ աղլխում,
 29 Պահեմ: Հանդումը երբ շոքած ըլիմ,
 Երբ դարձանի թողն կամ արևի շոքն
 Գլխիս վերա ընկած՝ այրիմ խորովիմ,
 Գութանի մաշի՝ վրա կուսցած
 Թե կաման վրա ես ըլիմ նստած
 Խուրձը կապելիս, կալը կասելիս
 Լուծը լծելիս, հողը վաբելիս:
 Կամը քշելիս, չուրը չրելիս,
 600 Ակոս անելիս, սերմը ցանելիս,
 Դեզը դիզելիս, եղան անելիս
 Եձացը քամելիս, կալը եղելիս
 Ալյուրն աղալիս, քաղվան գնալիս,
 Որ դատում անեմ, Է՞ս զուխդ պահեմ
 Գլխիդ, արևիդ՝ մեռնիմ նազլու ջան.
 Քրտնքոտ աղլուխս հայնեմ ու ասեմ
 Ովսա՞յ՝ քո հոտիդ մեռնիմ նազլու ջան.
 48 Ստեղծողի ոտին մանուշ գնամ.
 Դու ես իմ օրն ու արև դու իմ լույս
 610 Աչքիդ լո՛ւսդ ուտեմ՝ իմ քաղցր նազլու ջան:
 30 Էս դառն աշխարհքումս, դու ես իմ հույսը:
 Արի՛ արևիդ մեռնիմ՝ նազլու ջան,
 Արևն բացվի՛լ սա, աչքերը քցել,
 Մեզ ուրախ դիմոք,⁴ մտիկ է տալիս.
 Մեր սերն խնդրքյուն < ն > ես էլ տեսնելիս,⁵
 Ալքով է անում, իր բարձր թախտից.
 Ճիտեմ փայփայում, մեզ վրա խնդում.
 9Անլիզու տեղովն, մատով է անում.

1 [առնեմ < ո > համե]

2 [գլուխն]

3 [Դու իմ շո < անշ >]

4 [Թե]

5 [Դու < ման >]

6 [Որ]

7 [սրտիդ]

8 [մեք]

9 [Ու]

- «Տեսե՛ք ինչպես եւ միշտ լույս եմ տալիս.
 620 Սար Յձոր, ծով, ցամաք հենց ինձ տեսնելիս
 Դուրս եւ Բարձրացնում, քնից վեր կենում,
 Իրար շուտից քաշում զարթնացնում.
 Բերան քերնի դրած², ձեն եւ արձակում.
 Շշում փողփողում, խնդում, զվարճանում.
 Գառը կռվի հետ, առուծն մարալի³
 Յողը երկնքից ցածացած⁵ փռված
 Մաղկի, խոտի հետ, զլուս զլիս դրած
 Թռչին առվի վրա խոնարհ կախ ընկած
 Աղբյուրն խոտի մեջն քլա, քլքլա.
 630 Բյուրբյուրն վարդի գլխին ծլա, ծլվա
 Աղավինն իր քաղցր աղիզ ընկերի հետ
 6 Տառապի իր հաւարաթ սիրուն դառնուկի
 31 Կտուց կտցի դրած. լիկ լիկ խփած.
 Մամինն, ծափծափեն, ճախրեն խոբանան
 Կամին զալ ինձ մոտ՝ տակ խնդալով
 Բարի եկի՛ր մեր⁷ թագավոր բարով
 Շնորհավոր քո գալիք՝ ամենիք երկրի,
 Ցկամիմք տալ նրանց երկրպագութուն,⁹
 Որպես տապանումն¹⁰ նախահորն Նոյի,
 640 Բայց ¹¹համարձակիմք՝ քո առաջը գալ.
¹²Մեր կարոտ սրտի էշին¹³ իմացում քեզ տալ.
 Բարձր է քո աթոռ, ահեղ զորութիւն
 Արեւ ո՛չ թողա, մտնինք քո խորան
 Ա՛ռ հեռու տեղից, մեր սիրտ¹⁴ նշան
 Միայն հաշեցված քո քաղցրահալաց¹⁵
 Մեր երկիր մորը շատ է բավական¹⁶)
 «Որդիք ի՛մ որդիք սերն է էս անում,
 Սիրո հունարն ա ¹⁶էստոնք դու բերում,
 Թե մեզ Արարիչն էլ՝ չէր սիրել, ուզել
 650 Ես էլ լուսինն էլ, բոլոր աստղերն էլ
 Կրմնայինք խավար՝ դուր-էլ մեզ նման,
¹⁷էն վախտն աշխարհս կլինիք զնդան,
 Սուգ ե տալտալտա, խավարով ծածկված
 Օրհնյալ Արարիչն բարեբար, գթած:

1 [աւ]

2 [ե < բեօից >]

3 [Զեք ձեռքի տալիս]

4 [աղվես < ր >]

5 ցածրձաց = ցածացած

6 [Ծա < զիկն >]

7 [դու]

8 [եկա]

9 [թեղ շատ շն < որհավորութիւն >

դառնութիւն]

10 տապանիցն = տապանումն

11 [նշ]

12 [Քեդ]

13 էշիւ = էշին [թեղ]

14 Բնագրում սիր

15 [է բավական]

16 [որ]

17 [Վահ էն]

32

Արի՛ իմ նազու, գեղեցիկ նազու,
Երկների տակին, գետնի երեսին.

Երեսդ լուսափայլ վարդ բացված նազու.

Արի՛ սիրտ սրտի, հոգի հոգվո հետ

Կապենք, ուխտ անենք, էս բարի լսին,

660 Աչքի առաջին՝ Աստուծո անունով

Մենք օրթում ուտենք, Աստված էլ լսի

Որ մեր էս սերն, էս սիրտն մեր մեջը մնա.

Միշտ և հանապաղ օրնհրա խոշ անենք

Թե ես կմեռնիմ, չդու իմ աչքս խփի՛ր

Ձեռդ երեսիս դի՛ր՝ ձեռների՛դ մեռնիմ

Յժո քաղցր ձենովդ՝ անկաջումս ապի՛ր.

«Գնաս դու բարով՝ իմ բարի Աղասի,

Ծաղիկ քո՝ ճամփեդ՝ իմ ջան Աղասի.

Որքան շունչ ունիմ, կգամ գերեզմանդ

670 Տերտեր կբերեմ խնկով և մոմով.

Գերեզմանդ կօրհնեմ, մեռնեմ քո հողիդ

ՅՔեզ շե՛մ մոռանալ՝ Նդուբբան տապանիդ

Դու շի՛ դարդ անես՝ թե քո որդիքդ

Կամ չեցած ծառդ, կամ տնկած ծաղիկդ

Անտեր կըմնան՝ էլ ո՛վ նրանց կպահի.

33

Ես նրանց կըպահեմ՝ ջանս քեզ դուբբան

Ձեմ թողալ՝ որ նրանք ուրբշի ձեռին

Մուհդաջ մնան, ու կարստ, թառամին,

Ծաղիկդ ու որդիքդ հետս կբերեմ,

680 Քո վրեն կածեմ, Պոտդ կհամբուրեմ,

Որդեքանցդ ձեռը բռնած կկանգնեմ.

Քո սուրբ գերեզմանովդ ես պտիտ կտամ

Յոթն անգամ, եդո գլխիդ վրեն կանգնած

Ձեռս կըբարձրացնեմ, աչքս երկինքը քցած

Գառնով երեսանցդ մատից կըբռնեմ¹⁰

Արտասուները կսրբեմ, իմ փոքս կանեմ՝

Որ ջիվան Վիրաբիդ սիրտը չկոտրեմ.

Խեղճ Փարիսանիդ՝ մտքիցը հանեմ

Մշախմուր Կարոյիդ էլ չլացացնեմ.

690 Գուրեմ, գուրգուրեմ, սիրտընդն առնեմ.

Երեքի ձեռիցն էլ բռնեմ, շհանց տամ,

Երեսս եղև քցեմ՝ որ լացս չտեսնին.

Ձենս բերնումս հուփ տամ, որ չի իմանան

1 [Մնա]

2 [թե]

3 [Ասա]

4 [լիկ]

5 [ծա]

6 [Վի]

7 [քո]

8 [թողիւ = թողալ]

9 [ք < ո >]

10 Բնագրում՝ կըբռնեմ

11 [Գո < ւրեմ >]

34

Թե ա՛խ եմ քաշում, իսկ ծան, մրմնջան
 Շատովս փաթովթիւն, ու իրանք էլ լան
 Սիրտս եղո փուլ < գա > էլ չի կարենամ,
 Աչքիս ու բերնիս հոսի տալ՝ ես էլ լամ,⁵⁾
 էլ եզ. վեր ընկնիմ, սուրբ Ներսիսի վրա,
 Նվաղած, ուշաթափ՝ բերնիցս դուա թռչի,
 700 Երկնքի կայծակն գլխին խփել.
 Ասեմ տղաւով, ու գուփս փեծեմ,
 Վերդիք շան՝ որդիք՝ ձեր նանը մեռնի.
 Հող տվեք գլխընկերդ, ցանք, ջուրը թափինք
 Որ մեկ օր առաջ էստիանց պրծնինք,
 Գնանք Զբարի մոտ, գողումը նստինք,
 Երեսն համբուրենք, հառախ ընկնինք
 Ո՛ւր ա ձեր բաբը, ընչի՞ չե՛ք հարցնում,
 Բաբը կորել ա, բաբին չե՛ք սիրում,
 Բազարումը չի՞ ձեր շարը տանեմ.

710 Որ էլի բիկուն նա բարով տուն գա,
 Մեզ գողն առնի, շիբիցը հանի
 Մրգեր, մաշկներ՝ ձեզ պաշի, բաշխի,
 Խուզի շան բալեք ձեզ համար եմ առել
 Յիրտուն ա, տեսե՛ք, կգա ստաներիդ
 Թե չի գալ էլի բաբը սաղ ըլի,
 Էզուց էլ կերթամ, մեկ նորը՝ կրեմեմ,
 Դուք մի վառովեք՝ ձեր շանին դուրբան
 Դուք չի լաց ըլիք, աշկներդ թաց տեսնիմ.
 Բաբի շանն էլ կյանքն, հողին էլ ձերն ա.

35

5

720 Բաբը տեսնելիս ձեզ տխուր կանգնած,
 Բաբն էլ կտխրի, կմնա լռած
 Դուք ուրախ կացե՛ք, ես էլ ըլիմ ուրախ,
 Դուք խաղ սաացեք՝ բաբի քեֆն բացվի
 Բաբի հողին որ ուզեք՝ մատաղ
 Բաբն իր հողին էլ ձեզ թասիր շանիւ,
 Ձեզ ունենա բաբն՝ թե չէ՝ աշխարհս իրն ա,
 Բաբի խաղիկնն, գանձն ու գողվածք
 Դուք էք աշխարհումս՝ բաբն ձեզ ի՞նչ չի՞ տա
 Գլուխը կծախի, ձեր սիրտը չի կոտորի:
 730 Հողին գրավ կզնի, ձեր ուղածն կանի,
 Քարեքար կընդնի, քարի տակիցն էլ
 Բաբը ձեզ համար ող < ը > կհանի:
 Օխտը սարի՞ հտնից՝³ դատում կբերի,
 Քանի որ շունչ կա բաբի շանումը

¹ [գե < բեզմանիդ >]

² [ձեր]

³ [Առել]

⁴ Սարիցն = սարի

⁵ [տա < կից >]

36

Քանի բարը հոգին դեռ հլա չի տվել,
 Բարը իր հոգին ձեզ համար ջուր կանի
 Նա իրան ձեռովն ձեզ կխմացնի,
 Բարը մեռած չի՝, որ դարդ էք անում,
 Բարին ո՞վ մեկ շուկարող է ասել:

740 Ձեր խոշ բյալեն միշտ բարի համար սաղ ըլի,
 Քյահլան ձին կթամբի, թուրը կըկապի,
 Ինչ տեղ հարամի, թուլի ուսատ գա:
 Ինչ տեղ մեկ քարվան կշտովն անց կենա
 Բարի ձեռիցը դուշը չի պրծնիլ
 Նրանք տվ են՝ որ բարին թուր քաշեն,
 Թուրենը կշարդի իրանց փորը < 4 > խորի.
 Մխընները կկտրի բերանները կտա,
 Բարին ում հարդն ա՝ սիրտ¹ անի ասի
 Թե բարի² աշխի վերեն ունը էլ կա՝

750 Բարը նրանց տեղնուտեղը թիքա թիքա կանի
 Բուրդը կհանի ու քամուն կտա.

37

Նրանց մուստառ արին աղիքն վեր կածի,
 Բարը նրանց հագին քնթից դուս կըհրի
 Բարը հո էնպես խեղճ չի, ինչպես կա,
 Բարի երեսին հազար թուր շող տա.
 Բարն իր երեսը եղ չի դարձնիլ:
 Նրա՞ն թվաճի գյուլեն դարդակ վեր չի ընկնիլ,
 Մեկ ասղի ծակով նա անց կկացնի,
 Բարն աժդհա է հո մարդ չի,

760 Ոտը թափ տալիս գետինն ա դողում
 Ձենը հանելիս սարերն են սարսում,
 Բարը մեկ բոնցկով հազար մարդի գլուխ
 Հենց ⁴ մեկ խփելով, կշարդի, կփշացնի.
 Երբի մեկ թեւ երկնքի միջին
 Մեկ թեւ երկրի վրա է միշտ ձեն տալիս:
 Բարը մեկ որ հենց դարդակ փռշտա.
 Հազար մարդի թոքն, սրտին կկաշի⁵,
 Բարը թե մեկ ծուռը աչքով նայի
 Մարդի լեզվին հենց խփույն ջուր կկտրի:
 770 Բարի ձեռիցն աշխարհ գլխի ա եկել,
 Բարն ում որ մեկ դուզ աչքով մտիկ տա
 Հենց կիմանա՝ թե աշխարհը իրն ա:
 Արարած աշխարհն նրան կճանաչի
 Քյուլուլ ջամիաթն նրա գլխովն երդվի.
 Բարը թե հենց մեկ բերանը բաց անի,

38

1 [աբ]

2 [աչքդ]

3 [բարի]

4 [ասա]

5 [Մեկ]

6 [եղի՞ն ջուր կըգառնա կտրաքի]

- Քարերն էլ կլուվին, նրան¹ անկաշ կանեն,
 Բաբի մեկ խոսքը հազար թուման ածի.
 Բաբը առնուծի բերանը կճոթոի,
 Նրա հատն շարարած աշխարհումս չկա,
 780 Բաբը հենց թե մեկ ունեցող կիտեց.
 Սար, ու ձոր կզողան, ոտն կառնին կփախչեն,
 ՅԲաբի միջումն հունարններ շատ կա,
 Բայց ժամանակի աչքը քոռ ըլի.
 10Երկնքի երեսիցն դուշն բերնով վեր կբերի.
 Բաբը տաղ ա արել, շուեֆի վախտը վախտ չի.
 Բաբի լեզուն ասի⁵ իր փորն են քցել,
 Թե չէ նա գիտի ինչ բաներ կանի,
 Որ աշխարհի աչքն հենց մնա սառած:
 Հայ Բրիտանեի անումին մեռելիմ
 790 Պատմել հայոց քաջությունը տառաբախությունը
 Հայի անումն ա հենց փիս վեր էլած:
 Անօրենի ձեռն ետիւր են էլել
 Ոտդ որ փոխես, գլուխ են կտրում,
 Բաբի աղկներն լավ կտրատվում ա,
 Ինչ կարա անիլ, ժամանակը փիս ա:
 Քոռ ըլի էնպես վատթար դավրանը
 39 Ծներն էլ են մեզ վրա աղովթյուն անում,
 Ծունն էլ իր տերը հեշ չի՝ ճանաչում,
 Առջն էլ իր բնումն ճապաղած⁶ մնում:
 800 Փետը որ վերցնես՝ շունը տաղ կանի,
 Բայց ո՞ւմ հասկացնես էնպես խրատը
 Հազար շուն կա, գել որ ո՛չ գրիլը
 Ո՛չ գրի սեն սպիտակն կարա հասկանալ:
 Ո՛ւր էն ժամանակը՝ էն փուշ դավրանը
 Որ⁷ բաբի թրի ոտքն⁸ էլ < էր > կտրում
 Բերան < ն > էլ ու մեկ պինդ դադանակով
 Հազար մարդի մեշ գլուխը պրծացնում
 9Նրանց ոշխարի պես աանում, շուրն ածում:
 Բաբի ջանն ըլի հենց համեշա սաղ.
 810 Բաբն որդիանց ըլի, նրանց ճար կանի.
 Բաբը որ ջիբումն կես փող շունենա,
 Ում դուռն էլ՝ որ դնա, նա նրան կը բանա.
 Բաբի հացի դրաղն շատ մարդ ա կտրել.
 Բաբի գինու համն, ով ասես՝ առել.
 Բաբի բաղումը հազար մարդ նստել,

¹ նրանք = նրան

² [է]

³ [նր < ա >]

⁴ [Բաբը]

⁵ [հենց]

⁶ [սասանած]

⁷ Բնադրում՝ Որի

⁸ որքն = օտքն

⁹ [Ու]

- Վեր կացել, քնել, կերել, խմել ա.
 Բաբը ո՞ւմ ձեռը դեմ անի, ուզի
 Ու նրան իսպառ չտա չէ՛ ասի
 40 Ինչպես աղ՛ ու հացն նրա աչքը չի բռնի
 820 Ինչպես նրա աչքը էլ չույս կըտեսնի
 Ինչպես նրա բանն էլ կըհաջողի,
 Ինչպես նրա արտումն էլ Աստված կըլի:
 Ինչպես նրա տանն բարաքյաթ կմնա
 Ո՞վ մարդի աղ ու հացն իսպառ մոռանա
 Նա երկու աչքով սաղ՞ կըբռնանա:
 Աղուհացին հեշ քացի տալ չի ըլի:
 Աղուհացն՝ շատ՝ մարդի տուն քանդել,
 Ու դուռն երեսին հետ արած թողել
 Օճաղը՝ քանդել, ու ծովսը՝ կտրել:
 830 Աղուհացն օձին բնիցը կըհանի:
 Աղուհացն երեսն թրին էլ դեմ կանի:
 Մարդի երեսը էս աշխարհումն
 Էն դինամը հո՛ պարզ կանի, կանի:
 Աղուհացը դուրդ ա՛ բնավ լեզու չունի,
 Տիկերան էլ չունի, բայց էնքան սուր ա,
 Որ ամենին էլ ջուղաբ կտա, կտրի:
 Աղուհացի պես աշխարհումս ինչ կա.
 Տունդ էլ մալով լիքը ու դուռդ էլ դուլվաթով
 Որ հացի քոռ նս, կես փող չի աժի
 840 Ում մոտ էլ գնաս, հղեն դեմ կանի:
 41 Քաբի պահողը դուք պետք է ըլի՞ք,
 Բաբը որ ոտից, թաղաղից ընկնի,
 Դուք պետք է նրան ոտ էլ՝ տաք, թաղաթ.
 Բաբի երեսին դուք պետք է հող քցեք,
 Ձեզ որ շունենա, բաբն ինչպես կապրի,
 Տիկերին թաղեցն՝ք, պատարագ արեք.
 Բաբի հոգուն միշտ օղորմի տվեք.
 Դուք որ ախր չըլիք, էստունք ով կանի,
 Ոտիցս պետք է բռնեն, ու գյուղը
 850 Էլած շէլածն էլ շենքոց ըլի.
 Բաբի օճաղի ճրաղը պետք է վառեք,
 Էկող գնացողի լավ ճամփու դնեք,
 Ինչ պետք է տանինք էս աշխարհիցս
 Մեկ բուրբ հող մեկ էլ՝ մեկ դարդակ պատան,
 Էս ա մեր փայը, Աստված կամեցել.

1 [Երա]

2 Բնագրում՝ սալ

3 Զաղ = Օճաղը

4 Բնագրում՝ ծուր

5 [26]

6 [էք]

7 ոտ էլ = ոտ էլ

8 < մեկ անընթ. >

- Ում ձենը բռնենք, ում զլուխը պատռենք.
Քանի ձեռքիցդ գա լավութիւնն արա՛ւ.
Դուռդ բաց պահի՛ր, ով գա թող տունդ գա,
Որ Դոնիցդ դուրս էկողն իր մտկումն չստի,
860 էս քարի կտոր, հացի բոռ մարդ էր
Ու օղորմու տեղ ուշունց քեզ տաւ:
42 2Քանի ունիս կե՛ր, ուտիր խմացրու
Դու էլ քեֆ արա՛ւ, ուրշին էլ քեֆ շահնց տո՛ւ:
Դուռդ էկողին դու չե՛ մի ասիլ
Քեզ վատ ասողին, դու վատ մի ասիլ
Քանի ձեռքիցդ գա, լավութիւնն արա՛ւ.
էս աշխարհումս լավութիւնից էլ
Բնավ համիտլան հեշ մեկ բան չկաւ:
Ջանս՝ գերեզմանումս՝ 4 հոգիս երկնքումս
870 Ես ձեզանից հենց միշտ էս կրկնողեմ,
Որ իրար սիրե՛ք, լավութիւնն աներ:
Ձեր ձեռի թիբեն կտրեր, ու փայ տաք.
Բերներիցդ կտրեր, ու ուրիշին տաք,
Աղքատի ձեռը դարտակ հտ չղրկեր.
Տներդ էկողին պատիւով տաք, սիրեր,
Ձեզ շոռ ասողին դուք միշտ ջան ասեր,
Փոխառած հացդ էլ կրկին եղ տաք,
Հաղար թուման էլ գտնիս, տերը տաս:
Կես փող մեկ մարդի պարտական չըլլիս:
880 Ինչ օր՝ որ առար, ու թե որ կարես
Շուտով տա՛ր եղ տո՛ւր՝ բեռդ թեթեացրու
Որ թե էլ ուզես՝ է՛թբար ունենաս,
էլի ստանաս, ու դու էլի տաս:
43 Պարտքի տակին մնալ, ու պարտքատերը
Իր դուռը բերել: Դրանից փխ բան չկաւ:
Խոտքիդ հաստատ կա՛ց, երկու լեզուն միշտ
Քո տունը կը քանդի ու բնավ չի շինի.
5Տաղացուք 6ունիս դու շուտով պրծիր.
Որ վրեղ եղս բեռը չի դառնա:
890 Մեկ խնձոր կտրելիս, մեկ տանձ ուտելիս
Թաժա հաց թխելիս, արագ քաշելիս,
Սուփրի վրա նստած՝ գինի խմելիս
Չոլի անցվորին կանչիր նստացրո՛ւ,
Կերցրո՛ւ, խմացրո՛ւ, փորը կշտացրո՛ւ,
Որ քո տունդ ու դուռդ օրհնելով դուս գա
Ու նրա աչքը հացիդ վրեն շմնա:

1 [քո]
2 [թե]
3 [նառ]

4 [ճար < մինս >]
5 [նւմ]
6 [օր]

- Ունեատակ տված ու սատկացրած
Որ աշխարհիցս ես օր առաջ կորչիմ
- 940 Զհանդամը դնամ, դժոխքի փայլ ըլիմ:
«Ախր ես ի՞նչ անեմ, դուք էլ կանեք.
Ինչ որ տեսել եք, ինչ որ չեսել եք,
Դուք էլ մեզ կանեք, ձեր որդիքն էլ ձեզ:
Դուք պիտի լի մտն սին ու հիմն ըլեք.
Չեզանով պետք է իմ անունս հիշվի,
Ախր որ ձեզ չսիրեմ, էլ ո՞ւմ կսիրեմ:
Ո՞ւմ ջան կտեսեմ, ո՞ւմ դռնիս կկայցնեմ,
Ո՞ւմ բալա կտեսեմ, էլ ո՞ւմ ծոց կանեմ
Ու ձեռքս՝ վրա ում քուն կը դնեմ:
- 46 950 Ձեզ որ չունենամ, օրս խաղար ար,
Ձեր ջանին մեռնիմ, իմ ջանս ձերն ա.
Լեզուս բերնիցս կկտրեմ, կհանեմ,
«Ձեզ կտամ, որ դուք, հեշ դարդ չի՛ անեք,
Արի՛ կարո՞ ջան, արի՛ Փարիսա՛ն,
Արի՛ Վերաք ջան, էկե՛ք իմ ծոցս,
Ես օր որ ես ձեզ գեռ հլա չեմ տեսել,
Չանս ջան չի՛ իմ ու հայտ ա՛խ հայ:
Մեկ սհաթ որ աշքիցս դուք հեռանում եք,
Խաղալու դնում, կամ այգումը՞ մնում,
960 Ա՛խ աշքս հենց ձեր եղևիցն ա մնում,
Զուր կարում, սառչում, սիրտս կրակ բնկնում.
Թե ե՛րբ կտեսնիմ ես ձեզ էլ կրկին
Թե ե՛րբ կխտտեմ, ու ձեր էրեսին
Հայիլ կմնամ մայիլ ու կասեմ:
Փա՛սք քեզ Արարիչ, տե՛ր իմ ստեղծող
Որ էսքան բարիք նա ինձ տվել ա,
Ծռով, դաժակով տունս լցրել ա.
Էլով ու գլուխով՝ բախտավորել ա.
Տունս հազար հազար խերով լցրել.
970 Հազար բարության ինձ արժանացրել.
Ծաղկով, ճղկներով պսակել զարդարել
Բազս բազ լիբը, ու տունս միշտ տուն,
Հաղար տարի էլ, ուտենք կշտանանք,
Մեր թոռներն էլ՝ որ գան, էլի կկշտանան,
Ո՛չ տուտք կկտրվի, ո՛չ տակը կը հատնի:
Թե ծառի տակին, թե տան օճորբի
Երկնքի տակին՝ թե չորս պուճախում.
Գնում եմ ժամը, գալիս եմ ես տուն,

¹ [Ու.]

² [խոսել]

³ [Ու.]

⁴ [Մեկ սառ օրը]

⁵ աշքին = այգումը

⁶ [2b < r >]

⁷ [բարե < քո >]

- Հանդումն, թե դաշտում, միշտ միտք եմ անում,
 980 Երեսս դեռնին՝ քսում, ու դռնիս ծնծում
 Թե սաղ օրն էլ ես սոված եմ ըլում,
 Էլի աչքերս երկինքը քցում
 Կալով, արտասովոր բերանս բաց անում,
 Փառք յարագանիդ՝ դու ով իմ ստեղծող.
 Քո ոտի հողն եմ, ինձ մի՛ կորցնի՛ր
 Դու ինձ ստեղծեցիր, էս օրը հասցրիր,
 Ես ինչ եմ՝ որ դու էսքան բարության
 Ինձ անարժանիս՝ արժանի արիր,
 Քնիմ թե զարթնիմ աչքս երեսիդ ա,
 990 Ուր որ էլ լինիմ, իմ ձեռն քո փեշն ա,
 Ոտի տակ շտապ դուշմանի մուհրաջ,
 Իմ աչքս ուրշի դռանը չի թողուս,
 48 Քո շունն եմ ես միշտ մեկ կտոր հաց էլա
 Ո՛նց չեա ինձ քցիլ, դու ո՛նց դուս կանես.
 Տանից դուս անես, դռանը կը հաչեմ,
 Դանիցն ինձ խռկես, կտուրը կըլեմ,
 Էլ անդրամության դուռդ բաց կըլի,
 Էլ չկտաս անունս, որ ոտներդ ընկնիմ
 Լիզեմ, փաթովեմ, քեզ մեղա դռեմ,
 1000 Տեր իմ ստեղծող էս խեղճ քյուլֆաթի
 Ռզղն, ապրուստը դու միշտ հասցրո՛ւ,
 Քո ապովն են սրանք, սրանց կշտացրո՛ւ
 Սրանց մեկ մահ տալիս՝ առաջ ինձ էն տո՛ւ.
 Նրանց անմեղ սիրտը միշտ ուրախացրո՛ւ
 Ես եմ մեղավոր, կայծակդ ինձ խփիր
 Սրանք են մեղավոր էլի ինձ պատժի՛ր,
 Թե աշխարհիս վրա դու բարկացել ես,
 Առաջ իմ հոգիս ա՛ռ, որ շտեսնեմ,
 Աշխարհի զուլումն⁵, քյուլֆաթիս ցավը.
 1010 Սրանք դեռ անմեղ են անգեռ դեռ լուրկան
 Կրակդ քո՛ղ իմ ջանս խորովի,
 Թո՛ղ ես պրեզման մտնիմ ճիւղջանում
 Էն վախճն դու գետնս քո ստեղծվածը
 Թո՛ղ գնամ ու մեկնեմ ոտներս ուրախ
 Իմ հորն մոր ծոցին՝ պարկեմ գինջ հանդարտ.
 Տիտներս ոտների, զուլիս զլինների
 Թիկունքի տված ես հողի միջի,
 Էլ նրանց հետ ըլիմ, նրանց հետ թաղած,

¹ գեաընին=գետնին

² [եմ]

³ [թո]

⁴ [կհանչեա]

⁵ բնագործմ՝ գուշում

⁶ [ու]

⁷ [ծոցի]

⁸ [Իմ]

- Ո՞վ իմ Արարիչ՝ գիշեր թե՛ ցերեկ
 1020 իմ դառն արտասուքս, իմ աղոթքս էս ա,
 Որդիքս զորանան, բազմին, զարդանան,
 Ամենի աչքը հենց ինձի վրաք տա.
 Առաջ ուրշին տո՛ւր ու նրանց սաղաղեն
 Եղո ինձ քս ռաճճըդ չարա՞ իմ ստեղծող
 Քո ձեռի հողն եմ, քո ստի հողը
 Սուրբ ավազանում կնքած, մկրտած
 Քո սուրբ խաչին ես ծառա և որդի,
 Սուրբ ավատարանն իմ պահպանիլն ա,
 Սուրբ ավազանում կնքած, մկրտած
 1030 Ես ով եմ սր քո անունդ հիշեմ,
 Ամա դու ես ինձ ստեղծել, պահպանել,
 Քո բանդին ինչպես դու շեռ խնայիլ.
 Հեթն իր որդու ձենն ինչպես չի՞ լսիլ,
 Յավը տեսնելիս, աղալ և տրամիլ.
 Որդի չեմ, շուն եմ, չէ՛ Բո ձեռա՞ դործ.
 Դու ե՞րբ կթողաս ձեռս դրած ծոցս
 50 Շլինքս ծոխմ, ուրիշին աղաչեմ
 Դանե դուռ մանգամ, ու ես հաց ուղեմ:
 Էն օրն իմ աչքս թող դու քոռանա
 1040 Ի՞մ բյուզիսին ուրշի ձեռին մտիկ տա.
 Գեռին՞ պատույի, թո՛ղ ես խոր գնամ,
 Թո՛ղ սարերն ինձ սհաթը ինձ տակո՞վ <անեն>:
 Սրանց երեսին զուրբան ըլիմ՝ Աստված
 Սրանց արեին մեռնիմ ես Աստված
 Սրանց ոտի հողն երեսիս թափի,
 Ինչ սուր որ սրանց սրտին դիպչի,
 Թո՛ղ իմ սիրտս առաջ կտրի, սպանի,
 Ինչ կրակ որ սրանց գլխին պիտի ընկնի,
 Իմ գլուխս էրի, թո՛ղ ինձ փոթոթի.
 1050 Եսիր թե ընկնիմ՝ սրանց ձեռը բռնած
 Էլի տնից տուն ման կգամ, կմալքամ,
 Սրանց բերնի ողջը պահաս չեմ անիլ.
 Թաքի քո աչքդ, ինձ վրա քաղցր ըլի.
 Թաքի քո հողն ինձ վրա ընկնի.
 Թաքի քո ձեռն գլխիս բռնած ըլի,
 Ես, հեղ եմ մոխիր՝ տեք իմ Արարիչ
 Դու ինչպես կուզես հողին բարկանա
 Հողի հեռ կովիս, հողին զայրանա.

¹ {բ<արի>}

² մեռնիլն=մեռնի

³ ձեռի=ձեռս

⁴ {Որ ես}

⁵ Բնադրում՝ գեանի

⁶ {ինձ}

- 51 Ես ո՞վ եմ՝ որ դու ինձ հետ բառ մտնես 7
 1060 Իմ վատն կամենաս, Երեսից բցես,
 Որ քո դորովյունն ինձ պես վատ ճիճվին
 Կամենաս ցույց տալ, ոտիդ տակը տաս.
 «Միթե հոգն էլ ու ճիճուն քո աշխին
 Քաղցր չեն, որ ես էսպես միաբ անեմ:
 Դու չե՞ս դարդարել դաշտերը ծաղկով
 Դու չե՞ս պտակել ծառերը պտղով.
 Դու չե՞ս զշերին կերակուր տալիս,
 Նրանց օգտմը, օձին բնամը,
 Չկանն ջրի տակին, դազանին մերումն
 1070 Ումնի՞ց են նրանք ապրուստ ստանում,
 Չէ՞ քո Նալբախան աչն է նրանց պահում,
 Չէ՞ քո բերանը՝ գետնին հրամայում,
 Որ նրանց պահի, ճուտով՝ ձաղկերով.
 Ձմեռ թե ամառն, աշնան թե՞ գարնան.
 Չէ՞ քո ձեռն է՝ որ նրանց զլխին ա բլում.
 Նրանք ո՞չ բահ, ունեն, ո՞չ քույրան, ո՞չ շուք
 Ո՞չ վաթ են անում, Շսերմանում ցանում,
 Ո՞չ հնձում, կասում, ամբարն ժողովում,
 Դու ես նրանց էս հոգան, քաշում, պատրաստում,
 52 1080 Կերակրում, պահում՝ որ քեզ փառաբանեն,
 Քո անունդ օրհնեն, քեզ գովաբանեն.
 Ա՞խ ով իմ ստեղծող, որքան տկար է մարդն
 Որ փարակուսի՝ թե նրան չես պահիլ:
 «Ախ ես քո էն սուրբ դարդյա՜հիդ մեռնիմ,
 Էն ի՞նչ ձեռն էր՝ որ մեր ծաղկներին,
 Ղշերին, դազանաց, դաշտին, սարերին.
 Էնքան բյուր տեսակ գունով դարդարեց.
 Էնքան հրաշալի հոտով ծաղկեցրեց,
 Տկարին էնպես խելք, շնորք տվեց,
 1090 Որ իր գլուխն մեծիցն միշտ ազատ պահի,
 Ո՞չ թվանք ունին, ո՞չ թուփ, կամ թուր, սուր.
 Այլ միշտ թթանց կարում են պահել.
 Միթե չար մարդին միայն էր կարիք
 Հնարել էսպես անարդ, փխս դործիք
 Ընկերին սպանել, հացը ձեռիցը խլել
 Ղշերին, դազանին՝ որդուցը զրկել,
 Աշխարհներ քանդել, իրան քանդիլ տալ
 Ինչ կըլի մարդը մեկ օր քեզ ճանաչի,
 Քո գովքը մոտծի, ընկերին սիրի,

¹ [բ<երանք> սուրբ]

² [հրամանն]

³ ճուտներ=ճուտով

⁴ ու=թե

⁵ [նշ]

⁶ [միշտ]

⁷ [չէր]

⁸ դազանիցն=դազանին

- 1100 Ասի թի պատկեր Աստուծո եմ ես
53 Իրանն ուրիշին տա, բայց չի խլի,
էս ա մեր սիրտը էսպէս կտրատում,
Ուզում ենք միայն լամենը մերն ըլի.
Տալիս, սպանում, ու գանգառ անում.
Եդոտ ասում՝ թն Աստված է անում.
Ա՛խ ե՞րբ կըլի՝ որ մարդն էս ճամփիցը
Հեռանա, կոխի, էլ դավա չանի.
Ո՛չ իրան սպանի, ո՛չ ինքն սպանվի,
Ո՛չ աշխարհ քանդի, որ իրն էլ քանդվի.
1110 Թե քեզ՝ «Հայր մեր» են ասում ու կանչում,
Ընչի եղբոր պես շեն կատարվում:
Դու Հայր ես և տե՛ր ով իմ ստեղծող,
Բոլոր ձեռագործող հենց էն <են> պատմում
Բայց անիրավ մարդն իր փառքի խաթեր
Քանդելով աշխարհս, չպետք է հանդգնել
Ու քո սուրբ անունն իր՝ վրա դնել:
Լուրեր, պապանձվեր, առաջ սիրտն ուղղել
Իր եղբոր հետ կենար, ու ասեր
Ապա թե՛ «Հայր մեր» ո՞վ սուրբ դու Հայր մեր:
1120 «Ընդու դու տվիր» որ իրանց սիրտն հայտնեն
Հավատ դու տվիր, որ քեզ ճանաչեն,
54 Այլ այս շար լեզու, այս մեր սուտ հավատ
Չեն քո տված պարգև, մենք ենք հնարել,
Յեաքենք, հալածենք, սպանենք, ջնջենք,
Ով մեր լեզուն չի խոսում կամ հանում
Ով մեր հավատը չի՝ պաշտում, պահպանում,
Ախ թե մարդն էլ մեկ գազան էր էլի,
Ու մեր քաղցր մոր երկրի երեսին
Ուրիշ ստեղծված մեր տեղն էր էլի
1130 Հրեշտակ կամ ոգի՝ քեզ փառաբանել:
«Ընչի» շեն սարերն բլրի վրա բնկնում,
Ընչի՞ են գետերն աղբյուրն վերցնում,
Ընչի՞ չէ՞ ծովն էլ՝ գետերին խովում,
Ընչի՞ օվկիանոսն ծովի հետ միանում,
Ու սիրտ սրտի տված, լանջ լանջի հետ մնում
Մինն մյուսին միշտ նշույթ է տալիս,
Գետը ծովիցն, իր ջուրը վերցնում.
Սարը բլրի վրա նայում, ծիծաղում.
Ճիր մեծության վրա միայն գոռաբանում.
1140 Արծաթ ու ոսկի, աղբյուր ու անձրև
Պահում իր ծոցումն, ու մեզ ուղարկում.

¹ [ժեպ]

² երա=եր

³ [Որ]

⁴ [Ու]

- 55 Ընչի Արեգակդ՝ լուսնիդ էլ ասում ...
 Լուսին՝ աստեղաց, հրաճայում, քշում,
 Բոլոր երկինքը միայն մեկը տիրում.
 Ու ուրիշներին խռկում, հալածում:
 Բայց ի՞նչպես են՝ նրանք միաբան սիրով՝
 Մինն տեսնելով, մյուսին խնդա
 Փայի՛, փայփայի, փողփողի լուսով
 Միծաղի, ողջուն տա, աննման կարոտով.
- 1150 Տեսնելով նրանց արեգակի աչքը քցիլը
 Բոլոր պատրաստ են, գլխները բարձրացնեն,
 «Արի՛ մեր փեսա՝ բոլորը ձայնեն,
 Արի քո սիրուն կարոտ մնացինք,
 Մենք քո գլխովը միշտ պտիտ կուտանք»
 Հենց նա մերձենա արեմտյան կողմը.
 Բոլորք տրտում տխուր գլուխը քաշած
 Հալով ուղարկեն՝ որ շաղկիվ փնտայն
 Շատ չի ուշանա, կրկին եզ դառնա,
 Սուգ անեն, կոծեն, ողբալով ասեն»
- 1160 «Գնաա բարեալ ա՛խ դու մեր՝ գլխի պսակ,
 Էլ ե՛րբ դու կգաս, մեր մեջը կերկնս.
 Մինչև էն վախտը, քեզ համար սուգ կանենք
 Շչնբներս ծռած, կնատինք, կցավինք
 56 Մինչև էլի գաս, մեզ ուրախացնես,
 Քո քաղցր երեսը էլ եզ կբերես:
 Ընչի՞ չէ մարդն՝ էլ՝ էսպես իրան բռնում
 Իր երկրի Աստծուն, էսպես ճանաչում.
 Ու իր ընկերին սիրում, պահպանում:
 Մառերիդ, թվերիդ ես մտիկ տալով
- 1170 Ղշերիդ ձենը անկաջս առնելով
 Սուրբ արեգակիդ ծնգն՝ իմանալով
 Սուրբ աստեղացդ աչքն աչքիս առնելով
 Աղբբի քշքշոցն, սարի՛ մեծություն
 Մովի, ցամաքի, մեծություն, բարոյթյուն,
 Գլխումս բաց կանեմ, դետնի վրա կնգնիմ,
 Իմ ժամ, իմ խորան, երկինք, գետինքը
 Իմ սուրբ պատարագ՝ իմ ջերմ աղոթքը
 Քեզ կմատուցանեմ, լալով, արտասովելով.
 «Տո՛ւր ինձ Սիրտ՝ որ ես էլ բարի ըլիմ,
 1180 Տո՛ւր ինձ էն հոգին՝ որ քեզ տիրական
 Տե՛ր իմ Արարիչ՝ իմ փրկիչ, պաշտպան.

1 Բնագրում՝ ենք

2 Սկզբում՝ սիրով [բա<բ>] միաբան

3 [քնի]

4 Սկզբում՝ մեք դու

5 մարդը = մարդ

6 ծնգը = ծնգ

7 սարբեր = սարբի

8 [էնպես]

- 57 Եւ էլ թող լինիմ, մեկ ծաղկի նման,
Եւ էլ կարենամ լինիլ օգնական,
Ներկրի մեծութուն, սարի բարձրություն
Արեգակի լույսն, ու ծովի ջուրը,
Շատ են ինձ համար, իմն է բուռը հողը,
Թո՛ղ ես էլ լինիմ մանիշակիդ շափ,
Ծաղկիմ կանաչ տեղ իմ սրգբերով
Ոտի տակ շրնգնիմ, ինչպես մյուսները.
- 1190 Մեկ ջրի դրաղի, կամ փշի տակի,
Ոտից, և քամուց ազատ ու հեռի.
Աչքս իմ ընկերներին, ու՞ իմ կոկոմներին
Տեսնի, ու խնդա, ջրի հետ խաղա,
Ով կուզի, քաղի, շծակի, դւ հոտ տա,
Առավոտյան ցողո՞ւ՝ երեսին մըրա,
Երեկոյան շաղո՞ ծոցումս պահած
Ննջիմ թե զարթնում ես ուրախ սրտով
Ջուրն իմ ձերեսին խփի ծլծըլալով,
Ես նրա երեսին պար գամ, համբուրեմ
- 1200 էսպես թխասիրտ, միաբան սիրով
Հավիտյան միանք ուրախ և բարով:
Քո անունդ հիշենք միշտ քաղցր հոգով,
Արարիչդ՝ սեր՝ մեզ պահյա՝ սիրով:
58 Ո՞ր էս լսեն որդիքդ ախ՝ Աղասի ջան,
Թե իրանց հերն էսպես բարի էր.
Էս հոգսով փրանց պահեց, մեծացրեց
Հարցնեն ինձ լալով. բաս, ո՞ր է ափուն,
Ընչի՞ շես ցույց տալիս, որ նրա ճառովն ընկնինք
Համբուրենք նրա բերանն՝ որ մեզ էսպես անտեսեց
- 1210 Ո՛ր է մեր բարը, ընչի՞ շի գալիս,
Որ նրա ձեռը բռնենք, պաշ անենք,
Նանի ջան, ասա՛, նանի ջան ցույց տո՛ւր.
Թո՛ղ գնանք վաղենք, ճառովն ընկնինք
Ձեռիցը բռնենք, ու քնի՞ մոտ բերենք.
Նանի ջան, չարին՝ ընչի՞ շենք տեսել
Խոռովել ա մեղանից, ուրիշ տեղ դնացել.
Բաս մենք փիս էինք հալրաթ՝ որ նրա խրատը
Հավ չպահեցինք, սիրտը խոցեցինք
Մեզ թողեց, գնաց նա ուրիշ երկիր.
1220 Երեսիդ մեռնիմ՝ նանի ջան ասիր.
Քո ըմբրիդ մեռնիմ, նանի ջան խոսիր.

¹ [Թի տաւր ինձ]

² ուսման

³ [փե < շիս >]

⁴ [թաղցը]

⁵ [էս կա]

⁶ [նա]

⁷ [ափուն]

59

նրանք էլ լաց ըլին, ես հո հենց մեռած,
Ո՞վ դա Երեսիս ջուր քսի՞, շաղ տա:
Լա, մեզ հետ սգա, մեր դարդն իմանա,
Իրան սիրելին էլ միտքը բերի.

«Հոգոց քաշելով ես մեզ ակրտ գնի.
Նա. և ո՛չ ես: Նազլուդ գլխիդ դուրբան՝
ես մեռած կլիմ, առանց քեզ կապրիմ.
Կամ ջրի միջումն, կամ շուրումն ընկած:

1230 Թո՛ղ առաջ ես գերեզմանը մտնիմ,
Ղուրբան Աղասի, թառվան Աղասի.
Քո անուշ ըմբրիդ՝ ես մատաղ ըլիմ,
Վա՛յ իմ արևիս, ըմբրիս, օրերիս
Մկամ քեզանից եդ պետք է ապրիմ,
Քեզ՝ հողը հանեմ, հողի վրա ման գամ.
Քեզ սառն գետնումը, ես տաք տեղումը,
Քեզ մենակ ընկած, ես մարդամեջի.
Քեզ շուրումը անտեր, ես օթաղումը՝
Ջուր ուզես շտան, քեզ տվող չըլի.

1240 Ուզենաս խոսիլ, ձենդ ո՛չ ոք առնի
Նազլուդ թիփերի վրա խաղալիս,
Աղասին հողի տակին մաշվելիս.
Նազլուն առվի վրա Նա ն ա ս ու հ հետ
Սուփրեն բաց արած, Աստծո բարով լիքը
Պտուղ, կանաչի, կաթն, եղ ու կարաք.
Աղբրի քշըռոցն մեր՝ անկաջը խի,
Էլ չի՝ իմանանք ղշերի ձենը
Թմբրինը, ու լուվինը, թիքեն տանելիս
Ն ա ն ա ս ի ն տեկած ծառդ տեսնելով,

1250 Պտուղը քաշ էլած՝ կարոտ քո տեսույն
Տերեը տխուր առաջին քցած,
Աղբյուրն էլ նրա տակովն ան < ցն > ելիս
Բյուլբյուլը նստած վրեն քո գովքն անելիս,
Տեկած պատրասիդ մտիկ տա ու գոռա
Հոգոց հանելով՝ քո քույր Նանասին
Գլխին տա, վա՛յ տա աչքիս առաջին:
Ա՛խ ջանս դուս գա՛ Ախ՝ Աղասի ջան,
Քվորդ աչքը քնչի՝ չքոռացավ,
Քիրդ պիտի մեռնեք, դու նրան թաղեիր,

1260 Դու նրա երեսին հողը քցելիք,
Էս քո տեկած ծառն ա՛ Աղասի ջան

1 {մեր}
2 քցի = քսի
3 {նւ}
4 քո = քեզ

1 {տեսնեմ}
2 {քո}
3 մեզ = մեր

- 1Քս շինած իդին, բո զլուխ բերած,
 Ո՞վ զա Լերեսիս ջուր բռն², շաղ տա:
 61 Չու էր՝ Զբրտնբովդ դրախտ շինեցիր.
 Ղա էր՝ բո ձեռքովդ Լառեղը հասցրիր.
 Փուշ էր էս աեղը, ծաղկով լցրիր,
 Գեղն ու առջն վախենին տատ զալ.
 Թուլի, հարամի սարսեր անցնելիս,
 Ո՞չ ջուր կար, Ծաղրյուր, ո՞չ խոտ և ո՞չ ծառ.
 1270 Անցավորն տխուր երթում էր անցնում,
 Ծորի ձեռիցը էրվում խորովվում:
 Լեռքը շորանում, ու սրտին կաշում,
 Քույանավորն էլ ջուրը հեռո բերում,
 Ղշերս էս կողմը շէին անց կենում,
 Ազաւմներն էին էս տիանց զոնաղները
 Զամգարի զխին հավարած կիտված
 Իրար աչքեր³ էլ ուզում էին հանկն:
 «Ախ Ազասի ջան՝ դու ես էս շինել
 Տնկել, զարգարել, մեղ հմար թաղել.
 1280 Ու խոր հողումը մենակ մնացել.
 Վա՛յ Ազասի ջան՝ իմ ջանս դուս գա,
 Ծորը հազար անցվոր նստում, հովանում,
 Քնում, դինջանում, բո պտուղն ուտում,
 62 Օրհնում ա մեղի, անց կենում, զնում:
 Վա՛յ Ազասի ջան՝ մեր ջանը հանում,
 Էրում, խորովում, անուշդ տալիս,
 Մնում ենք մեռած անուշդ լսելիս,
 Անումիդ դուրբան զնա՝ բո խեղճ նանասին:
 Մենք ի՞նչ ենք արել, որ մեղ օրհնում ա,
 1290 էս բո պտուղն ա, ձեռիդ վաստակն ա,
 էս բո քրտնքի ծառն ու ծաղիկն ա:
 Ծառերիդ, ծաղկներիդ՝ դուրբան նանասին
 Ումբը շուտումիշ, բո բիր նանասին.
 Լալով նրա աչքերն բոռացած մնաց
 Աչքը⁶ միշտ ճամբին՝ թե աստվածասեր,
 Մտներ, անկաջը բռներ, ու՝ հողին ուղեր.
 «Աչքդ չլի լույս՝ ամբերիդ գալիս ա»,
 Տեղիցս վեր թառ՝ առաջդ գալի.
 Ո՞չ ոտով, ձիով, սելով կամ իշով,
 1300 Երեսիս վրա՞ զհաթներ լիզելով,
 Ոտներիդ քնկնելի, ծնկներիդ համբուրելի,

¹ [Ես]² [դու]³ [նշ]⁴ Բնազրում՝ աչքերեր⁵ [Անցվոր]⁶ Աչքս=Աչքը⁷ [է<իս>]⁸ [զեռնիկն]

63

Աբառաւորս սարից թողերը լվանալի¹,
 Մաղերով եղո սրբեի, շորացնեի.
 Եղս երեսս ոտից տակին դրած
 Փխանդաղ բլեի առաջիդ բնկած²
 Լայի, ասեի, բեղ աղաշեի.

«Հէա առաջ Բո սուրբ սող զի՛ր երեսիս.

Ոտնակոխ արա՛ ինձ՝ որ հալանամ.

Մեկ մուրազս առնեմ խորոված Զորսիս.

1310 Թո՛ղ մեկ շտ լսեմ, քս անսւշ բերնից.

Թո՛ղ մեկ սող գլխիս մեկ էլս գիպշի,

Ու ջանիս ցաւ սա, նանասիդ մեռնի.

Որ էս ցաւն էլս սրտումս պահեմ,

Մեկ էլ հեռանաս, անտաղ հիշեմ.

Յաւս միտս ընկնի, ինձ ու ինձ ասեմ.

Աղասին զորդ ա, շատ լաւ տղա ա.

Բարկացող, ու գիժ, իրան տաածի,

էն օրն իմ գլխիս, նա ոտով տվի ա,

էն մտքիս ունիմ, Աղասին գիժ ա,

1320 էլ ես Աղասուն շեմ սիրում, գնա,

Ուր գնում ա, գնա, էլ ինձ մոտ չգա.

Որ դա էլ ուանքս նրան դեմ կանեմ.

Կանշի էլ, մոտը շեմ գնալ նստիլ՝

64 Թեկցս որ քաշի ձեռնն կխփեմ.

Մոտիս էլ նստի՛ վեր կըկենամ, կերթամ.

Մեկ ծառի շվարում, մենակ կնստիմ.

Ջրի հետ կխաղամ, թիի հետ կխաղամ,

Աղասուն ծուռը աչքով մտիկ կտամ,

Ներեսս շեմ անիլ, կսխրս նրան կանեմ.

1330 Աղասին կկանշի մոտը շեմ գնալ.

Աղասին՝ կուզի՝ որ էլի մոտ գա.

Ես մի քիչ լավաշ կերթամ ինձ համար:

Գիտեմ Աղասին, բազարիցը գալիս,

Կամ հանդից, դռնից, կամ բազարիցը,

Որ ինձ հետ շխոտի, խելքամաղ կըլի.

էլ՝ եղ կխոտվի, տանից դուս կըլի.

Աղասին առանց ինձ հաց ոնց կուտի,

Բզումը կմնա, շունչը < կ > կարի.

Աղասու թիբին բնաւ կուլ չերթալ.

1340 Քանի ծեւեւ ենք Զաշքներս բաց արել,

Մենք մեկ թիբա հաց մենակ շենք կերել,

1 [առաներդ սրբեի]

2 [ու աղաշեի]

3 [սխրատ]

4 [Մի քիչ կսխրես վրա]

5 էլի = էլ

6 [ու]

- 65 Ես իմ թիքնն եմ բերնիցս հանում
Նա իր լեզուն ա բերնիցը հանում
Թիքնն յատում ու լեզուն ինձ տալիս,
Ես էնքան ծծում եմ՝ բերնումս պահում
Որ ցավ ա տալիս, Աղասին ասում.
«Թո՛ղ նանասի ջան՝ թող բերանդ ուտեմ,
Լեզու շունենամ, չքեզ հետ ոնց խոսեմ.
Լեզուս կպոկես, կմնամ անլեզու»
- 1350 Քո քաղցր խոսքերի ջուղարն չեմ տալ
Սիրտս կխորովի՝ որ շղարդ ունենաս,
Չեմ կարող էլի իմ սիրտս քեզ հայտնեմ.
Երեսիդ կնայիմ, կայրվիմ, կտոշորվիմ,
Դու էլ կուգես՝ որ խոսք էլ լսես.
Աչքդ երեսին կմնա սառած
Աչքերիդ՝ շուրթան հերիք ա էսքան
Թո՛ղ՝ դու լեզուս, հիմիկ քուն <ը> տուրս:
«Աղասու սիրտը ի՞նչպես կըկտորեմ,
Աչքերս էլ՝ հանի, ես իրան կտամ,
- 1360 Թուր՝ դնի գլխիս, ծափումն չեմ տալ,
Տանի, ինձ ծախի, նրա դերին եմ.
Սիրտս էլ՝ որ ուզի, կհանեմ, կտամ,
Ջանս էլ՝ որ հանի, շունչ էլ չեմ քաշիլ.⁷
Աղասու ծաղիգ երեսին մեռնիմ.
Աղասու մի մաղն թե թեքված տեսիմ.
Ես գլուխի միլը աչքս կկոխեմ.
Աղասու երեսն՝ թե տխուր ըլի,
Դանակն կառնիմ, բողազս կկտորեմ,
Աղասու՞ գլուխը՝ ցավելիս տեսնիմ.
- 66 1370 Կերթամ քարափնի վեր Ջանգու մեջը կընգնիմ,
Աղասուն որ մեկ թուր վրա բերեն,
Ես իմ գլուխը առաջ դեմ կանեմ,
Աղասու՛ն՝ թե մեզ ուզում ըլի թողա,
Սիրտս կճղեմ, նրան մեջը կդնեմ,
Թե քթիցս բռնի, ասի հոգիդ տո՛ւր,
Ես նրան իմ հոգիս երբ կըխնայեմ,
Աղասին տասն օր՝ որ սոված մնա
Հնշաք տուն չգա, ես մոտին չնստիմ,
Աղասին՝ թիքնն բերանը չի՛ տանիլ:
- 1380 Քնած ըլելիս ես ծառի տակին

¹ [ախր]

² [մեկ]

³ [թեք]

⁴ [ի <աչքան>]

⁵ Թողու = Թող

⁶ Թուրը = Թուր

⁷ [տոնիլ]

⁸ < մեկ անընթեռ. >

⁹ Աղասուն = Աղասին = Աղասու

¹⁰ [թե որ]

67

Աղասին կամաց գալիս ա իմ կշտին
Ճանճերս դեն անում, գլուխս՝ ձեռին
Ներան է պահում, ու անում հովին:
Մինչև ես իմ աչքս խնձուխն ըստ անում,
Ինձ նրա զոգումը թեք ընկած տեսնում,
Բերանս մոտացնում, բերնին պաշ¹ անում,
Գլուխը կոխում եմ նա դռնիս մեջը
Աչքին համբուրում, նա էլ իմ աչքին
Թշին ձեռք քսում, նա էլ իմ թշին:

9

1390 Նրա գլուխն իմ ծոցին, իմն նրա երեսին
Ասում ենք, խոսում, խնդում ծիծաղում,
Մաղկի, խոտերի վրա թավալ տալիս
Նա ինձ վրա ա ջուր ածում, փախշում
Ես նրա² վրա եմ ջուրը շաղ տալիս
Նա³ խնձորով իմ գլխիս խփում,
Ես նրա⁴ դռնին եմ տանձով, վեր հասնում,
Տանձը ցավ տալիս, նա զոռով, եզին
Գալիս ա բռնում, ինձ ջուրը կոխում
Դռնում,⁵ սոսկում, մինչև խեղճ նանի

1400 Սիրտը ցավելով, ⁷ ու ինձ խղճալով,
Ձեն ա տալիս, որ նա խելոք կենա,
Աղասին մի քիչ, հանդարտ ա մնում,
Ու նանն երեսը էլ ետ շուռ⁸ տալիս,
Մինչև նանն նրա վրեն բարկացած,
Գալիս ա նրա ու գլխին խփում,
Ինձ նրա ձեռքը, քաշում, պրծացնում,
Ձեռիցս բռնում, իր կուշտը տանում,
Աղասին էնտեղ կանգնած ա մնում,
Գլխին վա⁹ տալիս, լալիս ու զոռով:

68

1410 Ախպորս ցավը ես որ շեմ տեսնում,
Սիրտս էրվում ա, դուս եմ պրծնում,
Նանը կանչում ա, բարկանում, թնդվում
«Տո ո՞ր ես գնում է՞ դ փիս աղբոր մոտ»,
Անկաջ շեմ անում, գնում ճտովն ընկնում,
Աչքերիդ մեռնիմ՝ անուշ Աղասի,
Մի լար դու թե չէ, ես էլ լաց կլլիմ,
Քո լացը¹⁰ տեսնելիս, սիրտս կրակ է ընկնում:
Աղասին գիտի՝ որ զորդ եմ ասում,
Ո՞նց չգիտենա ¹⁰ իմ սիրտն ու նրանը

1 բաց=պաշ

2 նրան=նրա

3 [ինձ]

4 նրան=նրա

5 [զ < ախս >]

6 Թռչում= Դռնում

7 [նրա]

8 շուռը=շուռ

9 Բնագրում լացս

10 [իբ սիրտն նա էլ իմ]

- 1420 Մեկ խնձոր ա հենց, միշիցն ճոթ արած,
 Նրա աչքն իմն ա, իմը նրանը
 Թե նրա մի աչքը լաց ըլելիս տեսնիմ,
 Պետք է իմն էլ հետը խկուլն լաց ըլի,
 Նա որ ծիծաղի, թե գլխիս ծնծեն
 էլ ես նրա հետ պետք է ծիծաղիմ:
 Աղասին հմիկ իմ լեզուս ուզում,
 Չտամ կխոսվի, չես էլ կխոսվիմ,
 Աղասուս լեզուս ես դեմ եմ անում,
 Անիրավ Աղասին, կծում ա, փախչում:
 1430 Կամ էնպես բերնումը հույի տալիս, սխմում:
 Որ աչքս ա եզո իմ լեզուս ըլում,
 Արտասուքս նրան՝ չստում են անասս,
 «Անիրավ Աղասի, դու ջիգլար շունիս,
 Նաչար քվորդ հո ջանը հանեցիր,
 Էդպես կսիրեն իրար քիր ու ախպեր
 Անիսավ՝ դրա աչքն կայծակին փսիեց,
 Էդպես էս սիրում նազուք քվորդ,
 Էդ քո աղավնուն, էդ քո բջուլբյուլին
 Ինչպես շես ախր դու մեկ խնայում»:
 1440 Աղասու աչքն էլ քիչ քիչ լցվում ա,
 Ախպերս՝ ամոթով՝ ձեռն ճտովս ա բցում
 Երեսիս պաշում, մաղերիս պաշում,
 «Էլ չեմ անիլ ես՝ դուխս քարը տվի,
 Թե մեկ էլ անեմ, իմ աչքս հանի:
 «Աղասի ջան՝ ա՛խ՝ թառու՛ն Աղասի,
 Աչքս ունցավ, խելքս ցրվեցավ
 Ծառերն իմ գլխիս պտուտ են դալիս,
 Ինձ էլ քաշեիր քո ծոցը տանեիր,
 Գրեզմանումն միասին ըլելին < ք > ,
 1450 Հողի տակին էլ իրար ճիտ անեինք
 70 Երեսս երեսիդ, բերանս բերնիդ վրա,
 Մոխիրս մոխրուդ հետ խառնվիր փշանայր,
 Հողիս հողուդ ծիտ դառնալը թռչեր
 Գայլին թև թևի խփած մեր բաշին
 Նստեին, տեսնեին թե նախն¹ ինչ ա անում:
 Նանք շորացել ա ու փետ դառնլ:
 Նանի երեսին զուրբան ես դնամ
 Ո՛չ աչքը քուն ունի, ո՛չ երեսն ծիծաղ:
 Ղշերն են թռչում, նա ձեն ա տալիս,
 1460 Կուլունիկն ա դալիս, խաբար հարցնում

¹ [Աղասին ա]

² [էլ]

³ [ասի]

⁴ [Աղասին]

⁵ [Իմ մոխիր]

⁶ նախն = հայն

- Տեսնել են երա՞ր նրա Աղապուն,
 Լացն Դհողին խառնում, դեպ նրանց քցում,
 Տարն'ք Աղասուն իմ ողբս ու լացս.
 Կույունկ երա՞ր դուք որդիանց եք դալիս.
 Տեսա՞ք Աղասուն, ո՞ւր է ման գալիս.
 Ծծերս քարացավ, աչքիս լույսն հատավ
 Սաղ սաղ ուզում եմ՝ որ գետինն՝ մոռնիմ.
 Թե առնիմ, թռչիմ, փամ շուրջը ընկնիմ,
 Ո՞ւր թե մի հետ, գետինը պատռվի
- 1470 Ինձ խոր < ք > տանի ու էլ կրկին խփվի.
 Որ իմ աչքս էլ՝ լիս բնավ չտեսնի,
 Դուռ ու շոր գլուխս էլ սաղ չմնա
- 71 Որ բայդուշի պես որդուս գլուխն կներս,
 Ինձ ո՞վ անիծեց՝ ո՞վ էս դառն աշխարհում.
 Այն Աղասի ջան՝ թո՛ղ ֆիմ դարդն ասեմ,
 Նանը հիշելիս՝ էլ խնկը չի մնում
 Գլխումս ու հոգիս հենց դուս է գալիս:
 Էնքան ծեծել ա գլխին ոտներին
 Որ ջանումն էլ մեկ սաղ տեղ չի մնացել:
- 1480 Ես նաչար քիրդ, երկուսիդ աբանքումն՝
 Քեզ եմ միտքս բերում, հոգիս խորովվում,
 Նանին եմ տեսնում, աչքս խավարում
 Ընկնում ճտովն, դուռում, հառաչում
 Նանն հոգի չունի, նանը չի լսում.
 Ն < ր > ա մարմին < ն > ա առաջիս մնում
 Հոգին քեզ մոտ թռչում, գալիս քո տեղը,
 Թե ո՞ւր ես չի գտնում, աչքը բաց անում,
 Ո՛չ աչքումը լույս կա. անկաջը չի լսում,
 Գոռում ենք ճչում— նանը չիմանում,
- 1490 Ձեռքն հուփ տալիս, նանի ջան կանչում.
 Նանի ջան, նանի, արևիդ մատաղ,
 Նանի ջան՝ նանի մեզ մի՛ կոտորի.
 Նանն էլ աչքը խփում ա, մնում.
- 72 Մի՛նչև գալիս ա քեզ մոտ, քեզ տեսնում,
 Քեզանից՝ մուրազը ու հաարաթն առնում,
 Յրկնապահին աչքը բաց անում.
 Մառերին նայում, խոտերին նայում,
 Գնում, համբուրում, տակները ջրում,
 Որի տերեխն, որի թփերին
- 1500 Երեսը քսելով՝ բյուրբյուրն նայում
 Մեզ ձեն է տալիս, իրան մոտ տանում,

1 [մոխրին]

2 գետնի մոտ

3 [ա < սեմ >]

4 քեզ մոտ փեղանից

5 [լեռն]

- Մատով ցույց տալիս, ու մեզ եղ պատմում.
«Տեսնում եք էա դուշն էս սիրուն բլբլուն,
էս անուշ լեզուն, էս անուշ ձայնը
էս իմ Աղասու ջիվան հոգին ա,
էս իմ Աղասու արդար հոգի < ն > ա,
էս նրա ձենն ա, էս նրա հոգին,
էկե՛կ ա նստել՝ որ մեզ տա քարով
Հրեշտակը բերեց, նրան բաց թողեց.
- 1510 Ինքը թե՛ առավ, թե՛ ավ էլ կրկին,
նայեցեք, լանցե՛ք, ձեր կարոտն առեք,
էս ձեր Աղասու, էս իմ Աղասու
Սուրբ արդար մարութ, անմեղ հոգին ա,
Ձենը լսեցեք, իրան մի՛ բռնեք,
73 Նա արդար ա, մենք մեղքերով լիքը
Զրախտիցն ա էկել, մենք դեռ երկրումը
Մենք ի՞նչպես կարանք նրան ձեռը խփիլ,
Մենք ի՞նչպես կարանք նրան վեր բերիլ,
էլի կթուլի, չկփախի, կթողա
- 1520 Ձեզ և ինձ տխուր, տրտում սգազգաց.
Թողե՛ք նա երգի, ձենը լսեցե՛ք
Նստեցե՛ք հանդարտ էս ծառի տակին,
Ա՛խ ինչպես ա նա մեզ մտիկ անում.
Կռանում գլուխը մեզ վրա ցածացնում,
Մեր գոգումը նստիլ, ինքն էլ ա ուղում,
Քո ձենիդ դուբբան, պատկերիդ դուբբան,
Խոսի՛ր եղ քա՛ղցր լեզվիդ գնամ մատաղ.
Նանի ամակը դեռ շեռ մոռացել.
Դեռ նանի սերը հոգումդ ունիս,
1530 էս քո ծառերն են, քո ծաղիկները,
Առ՝ որանց հոտը, տե՛ս, ուրախացի՛ր.
Տե՛ս նան < ն > ինչպես ա նրանց պահպանել,
Նանը քո կոխած տեղն էլ ա պաշում
Նանը քո նստած տեղն ա լիզում
Արտասովում, նզղում, երեսի վրա քնում:
74 Նանը ինչպես քեզ հեշ կմոռանա.⁶⁾
Ն < ր > ա սիրտը, ջիզարն քարից չի՛ շինած.
Նանի սրտումն ըլում ես նստած.
Նանն էն վախտն էլ քեզ սրտումը չի պահիլ
- 1540 Երբ ոտն ոտիդ հետ ու գլուխը դիտիդ
Մեկ հողում, տեղում կպարկի կոխքիդ
էն ժամանակը իմ հոգին էդպես
Բլբլբլու կդառնա, կգա էլ քեզ պես

¹ Բնագրում՝ Բեբե

² [Նա]

³ [ԿՐ<ռչի>]

⁴ Բնագրում՝ առանց

- Իր տունը տեղը, իր երեխանցը
 Կնայի, կտեսնի աչքն կուրախանա.
 Էլի կլնի երկինքն քեզ մոտ.
 Կպատմի, ու կխնդանք միասին սիրով.
 Դրախտի միջումն, խնդալով, հրճվելով
 Մեր սիրելիացն աստ բարիս խնդրելով:
- 1550 «Գիշերը դու՝ ախ սրտիս ցանկալի
 Դառնում ես մեկ աստղ, երկինքը թռչում,
 Ամառի շրթին, ձմեռվան¹ ցրտին
 Աշնան էն տխուր, դառն եղանակին
 Էլ չն'ս երևում, դի ծառք, քո ծաղիկ
 Ախ տերեւաթափ ու զուրկ են ըլում.
 Էլ չես ուզում որ նրանց մտիկ տաս:
 Բայց գիշերն ինչ ա՝ որ քունս կտրած
 Վեր կենում ընկնում եմ գուռն ու կտուրը
- 75 Աչքս երկինքը քցում տեղերի միջին
 1560 Կտերը թն բազում՝ թն երթիկ տապին
 Զայիբ շիմանի, Թալվարի վրա
 Ջուրը քշքշալիս ծառերի քոթին
 Շունը մոռալիս, գողը փախցնելիս,
 Քամին Զթալվարումն ինձ օրորելիս
 Մառի՝ ճղկները երեսիս փռած
 Տերեւ՝ պտղերն ու գլխիս կախ էլած
 Անուշ հոտով հովն ինձ շվար անելիս
 Բլբլուն էրեսիս թռչում, ծլվլում
 Մառի ճղկները իմ գլխիս խաղում,
 1570 Թալվարն քամու հետ գնում էր դալիս
 Հովն իր թևերով երեսիս տալիս,
 Ջուրն ու դշերը իմ նանիկն ասում.
 Ես իմ օւշերը երկինքը քցում
 Աղի արտասավոր հոգոց հանելով.
 Վերանում քեզ մոտ սիրույդ կարոտով
 Աստղիդ ման դալիս՝ իմ աստղ երկնային,
 Որ բռնեմ, համբուրեմ, քսեմ երեսիս
 Դնեմ իմ ծոցը քունս տանելիս
 Դու իմ գոշի վրա խաղաս՝ դարձնելիս,
 76 1580 Իմ խավար միտքը՝ իմ ախուր սիրտը
 Քո պայծառ լուսով պահես մխիթարեմ,
 Քո սուրբ երեսովն երեսս ծածկես
 ՌՔնի՝ ը՝ Տնանի քան, ինձ ասես, ձեն տաս,
 Աչքդ խուփ արա՛, դու չի՛ վախենաս

1 ձմեռվանը = ձմեռվան

2 [Զիմա < եթ >]

3 [իս]

4 Մառեր = Մառի

5 Տերեւով = Տերեւ

6 [երե < ց >]

7 [երեց]

8 [տե < ս >]

- Հրեշտակ Աղստիդ թո կուշտը կտրած
 17ր լիսն ու թևերն երեսիդ փռած
 Օրոն է անում թո ազիզ շանիդ
 Որ անուշ ջնիս, անուշ Աղստիդ
 22ր՝ թողալ որ քեզ փորձանք հանդիպի,
 1590 Չար հրեշտակին նա շրոցեղեն սրով՝
 Անդուռա խորտակն նա շախախելով
 Ոտների տակին էն օխողլխանի
 Ագահ վիշապին նա զարկն գետնի
 Մազերից բռնած՝ նա հրեղեն թուրը
 Աջու ձեռովն խրե նրա փորը.
 Պատեպատ տալով, հողին առնելով
 Ծթներն երեսիդ կանգնած՝ փռելով
 Որ անուշ ջնիս, անուշ երազով
 Անուշ Աղստուդ երեսը տեսնելով.
 1600 Խնդաս, մխիթարվիս, էլ սուգ չի՝ անես,
 Օրհնես նրան գովես, կաթդ հալալ անես
 Գլխին ձեռներդ դրած երկնքին նայես
 Փառք տաս Արարչին, որ ինձ չի զրկեց,
 77 Հրեշտակաց դասին արժանի արեց,
 Իմ ծերունի հոր, թո՛ ազիզ իմ մոր
 8 Աղոթքն, արտասուքն՝ որ դուք ամեն օր⁷⁾
 9 Գերեզմանիս վրա լալով¹⁰ անեիր,
 Հոգուս պատարագ, պաշտում, հաց տայիք,
 Աղբաաց, տնակից աչքը սրբեիք,
 1610 Խնկով, բուրվառով հոգիս հիշեիք,
 Քանանա ու խաշ ձեր տուն բերեիք,
 Մատաղ անեիք ու ժամաց տայիք
 Ընկալավ սիրով, ու զրկեց հիմիկ՝
 Որ ձեզ իմ բերնով շնորհակալ լինիմ
 Ձեր սուրբ երեսը ձեր մաքուր ձեռը
 Համբուրեմ հիմիկ ձեր ոտներն ընկնեմ,
 Ձեր ցավն ու շուքը հրեղեն սրով
 Խոկեմ, հալածեմ, ու ձեր սիրտն առնեմ,
 Որ էլ չի տրտմիք, մխամիտ լինիք:
 1620 Վաստված պետականն արդարի մուրազն
 Ամեն ժամանակ մտքից չի՝ հանիլ
 Նա իր աթոռիցն իր քաղցր աչքը քցած
 Տեսնելով մեր գործն, մեր սրտի ուղածն
 Որն որ բարին ա է՛ն կըկատարի,

1 [Իր լիսն երեսիդ]

2 [Գերեզ գա<բթեցնի>]

3 [Կրեղեն]

4 [զիմ-թ]

5 [Ձեռներ<ն>]

6 [եր<ագոզ>]

7 [Երկնա<գործերի>]

8 [Ար<տասուքն>]

9 [Իմ]

10 [զուք]

Բարյաց վարձ շարին դարձ, զղշումն. տառ ու խնամ
տանի

- Որ ¹քաղցր տեսույն արժանի անի:
Նա ո՛չ պատուհաս, առանջանք պատրաստե
Նա չէ՛ անիրավ, այլ անաշտ է
Նա իր ստեղծվածին բնավ չի՛ կորցնի:
1630 Նա միշտ սղորմած, գթած, արդար է
2Նա իր ձեռագործն սիրն, պահպանն,
78 Այլ ո՛չ անարգն, տանջն ու պատժն
3Սուրբ արքայության դուռը բաց արած
4Իր քաղցր գիրկը պսակով լցրած
Հազար բարության իր գթած ձեռին⁵
Աչքը խնամով ամենի աչքին
Քցած սպասն, որ դան վայելեն,
Ապշին, զմայլին, հրճվելով ասեն
«Փառք քո մեծությանդ՝ ո՛վ տեր Աստված մեր.
1640 Հիրավի մեր հայր, հիրավի մեր տեր:
Կույր էինք որդիքդ քո մինչև այսօր
Որ շիմանայինք կամքդ բարի⁶ մեր հոր:
Երկրումն էլ հազար բարությանը լցված,
Բյուր տեսակ շնորհք պատած, զարդարած,
Աչք էիր մեզ տվել՝ որ տեսնինք, խնդանք
Մեզ ականջ բաշխել՝ որ լսինք, ցնծանք.
Միտք մեզ պարգևել⁷, մտածենք, հիանանք⁸
Սիրտ, հոգի շնորհել, որ վայելենք, զգանք,
Երկինքդ մեր գլխին աստղով զարդարած
1650 Երկիրդ մեր տակին, փնջած, պսակած,
Էնտեղ աստղ, լուսին, քո սուրբ արեգակն
Աչքներն աչքերիս գիշեր¹⁰ ցերեկ քցած
11Նայում էին մեզ խնդում, ծիծաղում
Ծխում, փայլալույս, հաճանչում, փայլում,
Մեր տխուր գիշերը, մեր կարճ օրերը
Իրանց ձեռի տակին, աչքի առաջին
Պահում, պահպանում, լուստ զավազան
Ու իրանց ֆանառն նրա ձեռը¹² տալիս
13Քնքուշ երեսն նրա երեսին քսում
1660 Քուն գնում երկիրն, աչքին համբուրում
Թևերն հեռվանց թափ տալիս գնում

1 [Իր]

2 [Կամի]

3 [Նա ի < ր >]

4 [Կամի]

5 Սկզբում Իր գթած ձեռին հազար

բարության

6 Սկզբում բարի կամքդ

7 [էիր շնորհել]

8 [որ]

9 [զարմանաք]

10 [Մեր ախուր գիշերներ]

11 [ձեռքում]

12 ձեռք=ձեռք

13 [ու]

- Մատեններն Երկնքից ցույց տալիս՝ ասուեմ
 Վրիշերդ բարի սիրելի քույր մեր.
 Դու չի՛ վախենաս, դու չի՛ դարձուրիս
 Մուքը գիշերի տխուր երեսիցն
 Դու չի՛ երկնչիս, վշտանաս, տրամիս
 Մեր՝ բարի հայրը բնավ ո՛չ քեի,
 Դիշեր ու ցերեկ նա հակն, տքմի,
 Շրջի ամեն տեղ մեր գլխովն ման տա,
 1670 Ձեռն երեսներիս վրա քոնած ա,
 Նա ո՛չ քուն ունի, ո՛չ մաշալ, դարար,
 Նրա հոգան ու միտքն մենք ենք մոռարար:
 Քնի՛ր աննման քույր, մենք չենք ուշանալ
 Աչքդ Համիի թողալ, գնալ, մոռանալ
 Մենք շուտով կգանք, բարի լույս կասենք,
 Քեզ երգով, նվագով, քեից կարթնացնենք.
 Թագ կըդնենք գլխիդ՝ երբ դու վեր կենաս²
 Թագ, պատկ պատվական մարգարտից շինած
 Երեսդ կլվախանք անմահական ջրով
 1680 Քեզ կհարգարենք լաջվարդ շորերով
 Դոտի ոսկեհուռ մեջքովդ կկապենք,
 Զուհար մատանիք մատիդ կըդնենք
 Փեսայդ արեգակն՝ եղբայր քո լուսին
 Քո հարսանեաց քոզն, սիրույդ կրաքաշին
 Զեռներին բռնած առաջդ կըրերին
 Դուրսդ կշինեն, Յերեսդ կծածկեն.
 Կրաքաշու մի տոռան քո ձեռին տված
 Մի տոռան քո փեսայն իր ձեռին բռնած
 Կերերն քեզ մեր ժամն խաղով ու պարով
 1690 Որդիք քո մարդիկ շարական կասեն,
 Եղբայր քո լուսին, քո ձեռն⁴ իր⁵ ուսին
 Արուսյակն խաչեղբայրդ թուրը քո գլխին
 Մուրափ— գինին, հացն, խոնչին
 Դլխներին դրած, ձեռներին բռնած
 Աստղերն՝ մականերդ զուգված, զարգարված
 Իրանց կրակն⁶ ձիու⁷, թամբի վրա նստած.
 Իրանց գլուխներին լուսո աղխներն
 Թև կառնին, կթուլին, ձեռներին բռնած⁸
 Զիրիդ թխաղալով, թվանք քցելով
 1700 ¹⁰Իրար զարկելով, հունար ցույց տալով

¹ աւ=դու
² [ալվան անցին քարերով]
³ [քողով]
⁴ ձեռք=ձեռն
⁵ [դրած]
⁶ [շաբ]

⁷ ձիուց=ձիու
⁸ Սկզբում՝ ձեռներին բռնած,
 Թև կառնին, կթուլին
⁹ [կը]
¹⁰ [կամ]

- Կզան պարզերես, առաջիդ կշռքին.
 Մունկդ կհամբուրեն, ոտդ կպաշեն
 Քո գովքը կասեն, փեշերդ կլիզեն
 Որ նրանց իրանց մուրազին հասցնես
 Մեկ զվտով անես ու նրանց նայես
 Քո հավանությունն, քո սիրտն ու կամքը
 Նրանց քաջությունն, ու շարշարանքը
 Գլուխդ շարժելով դու նրանց ցույց տաս
 Որ էլի փեշդ, ոտներդ ծնկներդ
 1710 Համբուրեն, գնան, իրանց քեֆն անեն,
 Քո դուռմանի աշքն փորեն ու հանեն,
 Իրանց տղամարդությունն աշխարհին ցույց տան¹:
 Ամպերն առաջիդ զուսնեն, նաղարեն
 Ուսերին քցած, ձեռներին բռնած
 Հենց քո ու փնտիդ աշքին սպասեն
 Որ մեկ ձեռ ժած տաք ու նրանց հրամայեք
 Որ նրանք էլ՝ շլինքն դռին կախ քցած.
 Չի՞ էնքան մնան աշքները շուր դառած,
 Նրանք էլ մի իրանց հունարը ցույց տան
 1720 Քո գլխ մականեքն փոքր հանդարտացնեն,
 Նրանք էլ մի շքան, քո փեշդ բռնեն
 Քեզ խոնարհ դիմոք գլուխ վեր բերեն
 Քո փեշդ երեսին քսեն համբուրեն
 Պամ մեկ քաղցր խոսք, կամ՝ խուրմա, քաղամ,
 Կամ մեկ փող կամ նողլ՝ քերանք դնիլ տաս.
 Որ քեզ օշնն կենաք, քո թախտին հաստատք.
 Ասելով գլուխ տան, էլ գնան, փշեն:
 82 Հո՞ փնդճ հարսնափայտդ հարսանքավորի,
 Ղշերի, դազանաց, բոլոր կենդանյաց⁷
 1730 Աչքը շուր կտրեց, էնքան նայեցին⁸
 Տան կտրից, դռնից, մեկ կոնդի ծերից
 Քամին մուտքալին էնքան գնաց էկավ
 Ժամի դռնիցը նայեց, եգ դարձավ,
⁹Տուն պրծավ ասեց՝ թե՛ ռհրեն եկանս.
 Ղոնաղների Որոն ու լերդն, սիրտն ու ջանը
 Նա կրակ քցեց, որ էնքան տանը
 Սպասում էին՝ ոտ ու գլուխ դգում,¹⁰
 Որ դուս գան աղաք, փեսին և հարսին

1 Բնագրում՝ տանց

2 [քո]

3 [ժի]

4 [մեկ]

5 [նրա]

6 [քո]

7 [Աչքը ջուր կտր<ի> քամուն ու
ծառին ու ձգորեն>]

8 [ժամուն ու տանը]

9 [եկա]

10 [շինու<ժ>]

- Խաչը համբուրեն ու գինին խմեն
 1740 Գլուխանքին նրանց ճառվը կապեն
 Իրանց ձեռի դանդն ու սառը շաքարը
 Նրանց բերանը դենն, թեմերն բարձրացնեն,
 Պոր դան, նրանց գովեն մեկ շաքաշ առնին,
 Տուն փախչին, կանչեն լեղըները պատռած
 Յուպիտեր³) կեսուրե սատուրն³) կեսառիկել
 Գլխներին ոտին թափ տալով՝ ասեն
 «Ի՛նչ էլավ ախր ձեզ՝ տո հերթահաժներ,
 Ի՛նչ էք պուճախումն կուշ էկել, նստել
 Թունդրի դրաղը² վարել ու ծխի միջումն
 1750 Աչքներդ քուռացնում, կուղըկուղ անում:
 Մարդ որ պառավի, հենց խելը կկորչի:
 83 Տո մեկ դուռ եկեք, հո ձեզ չե՛ն սպանում, 11
 Գլխներդ կտրում, ձեզ թուրքացնում,
 Կամ շուրջ քցում, կամ տանում ծախում,
 Ախր ձե՛ր որդիքն են՝ կօթ պսակվում
 Դուք պետք է պար գար, թու քեֆ շահնց տաք.
 Ոտներդ կտրել եք. ⁴տանն պուճախը բռնել.
 Հենց բռնես տունը ոտ առել փախչում.
 Գոթոմեկ նստել, ⁵ու գետնին կպած
 1760 Մնացել եք տանը, նոթներդ կխտած.
 Ու փիս ամպի պես հենց դուք ձկնկում,
 Որ մեկ տրաքիք, մեր գլխին փուլ գաք,
 Հենց Դիմանաս թե աշխարհի պարտքը
 Ձեզանից Պախտք է ուզեն՝ ձեզ մորթեն.
 Հենց իմանաս թե՝ հազար լիտրը քար
 Ձեր ճտիցն ըլի քաշ էլած, կախած.
 Տո մեկ դուռ էկե՛ք, մեկ շոռ ասեցե՛ք
 Կամ մեկ ջան, մեկ ձեռ դուք էլ բարձրացրե՛ք:
 Բոլոր հարանավորքն դռանը ցրտումը
 1770 Փեսի ու հարսի ցուրտն երեսն պատռեց
 Զաններ < ր > դող ա ընկել ⁶տո շրատարներ.
 Թե չե՛ք տուն թողում, ուրիշ տուն կերթանք.
 Հենց բռնես տուններդ կտրում են, տանում
 Գող ու հարամի ձեզ շափմիշ անում.
 Վախիլ մե՛ք մենք ձեր հացին չենք մնացել.
 10]Իր ամպարն հացով, մեր վարասները

¹ [Սկեսուրին ու էն պառավ կեսառին]

² դրաղը=դրաղ

³ [եհացն]

⁴ [ու]

⁵ ասեցը=ասե

⁶ [թացել եք]

⁷ [գետն]

⁸ [են]

⁹ [աշ]

¹⁰ [շացի]

- Մեր տուն ու դուռը ¹բոլոր բարոյթյունով
 Հենց բռնեա տրաքում են ու ուտող ուզում:²
 Ուտող էլ չկա, դուռն ու գնին, թշնամին
 1780 Գալիս հն տանում, մեր գլուխն էլ կտրում:
 Մեր սուփրի տոսոր Ֆուսիդատան ա հասել,
 Մեր բաղի բարին, ծով դառել, կանգնել:
 Մենք էլ որ շոտենք, աղքատին կտանք
 Որ մօր շեմիցը մեզ օրհնելով դուա գա:
 Մեկ հինգ էս դգար էլ՝ դոնադ ունենանք,
 Մեկ սաղ ամիս էլ՝ որ ուտենք, խմացնենք
 էլի մեր սուփրի, տան բարաքյաթը
 Աստուծով հալիստյան բնավ պակսիլ չի՝
 Թն որ պակսի էլ, մեր ջանն ըլի սաղ,
 1790 էլի կը դառենք, կուտենք, կըմարսենք
 Օրը հազար ուզվոր լիք ճամփու կղենք:
 Որ նրա աչքը շմեա մեր հացթն
 Անտված Յրարկանա, մեր աչքը հանի
 Մեր գլխին խփի, մեր ձեռքն առնի
 85 Ծներոց, գիւրոց անի ու փխսցնի:
 «Թե ձեր պալին կկանգ < ն ~ իք, ձեր ասածն կանք,
 Մեր ասածն լսիլ չն՞ք, դուք ձեր ձին կքշեք
 Վրիթներդ հարկետր հարսի պես վախ կտար:
 Մեկ մատ⁵ դիպչելիս՝ հազար կտոր կըլիք:
 1800 Ուրշի ասածն դուք քամուն կտար:
 Ձեր թթուն ու թանը շաքարի պես թանկ
 Գնով ուրշի վրա՝ աչքերը թոզ կածեք
 Կծախեք, կմարսեք, էծն ուղտի տեղը
 Ուլն ձիու տեղը կառնեք, կխաբեք
 Ու կուգեք հենց մենք Պձեր զնշին մտիկ տանք
 Ինչպես դուք փշեք, էնպես մենք պար գանք:
 Ինչպես դուք ծափ տաք, էնպես ծուլ ըլինք,
 72եր քնթի մաղին, Տկիտած նոթերին
 Հենց մտիկ տանք խաղանք, կամ լուլած նստինք:
 1810 Էն ժամանակը քարվանն կկտրեն
 Թուլին հարամին, մեր ձեռիցը կփախչի:
 Սուրուն շորանով գլի ձեռ կընգնի:
 Ու վա՛յ տեր կանչելով կերթա ջուրը կթափի:
 Ու կմնանք տանը, ձեռներս ծոցներին
 Ոտը կտորած նստած, դուռն երեսներին
 Երթիկներս կալ, հետ արած նստած:

1 [հազար]

2 [չա]

3 [էլ]

4 [ու]

5 մատով = մատ

6 [մեք]

7 [ինչպես]

8 [ձեք]

86

- Քանի մի՝ քանի ձեր զուռնեն փշեր
 Հո քնթի մազ շն՝ք, կոտրած կարաս շն՝ք
 Չեն տալիս ձեն շտաք, քաշելիս ծակեր,¹
 1820 Զուրը ձեզ կտանի, հաց պետք է ուտենք
 Հո պարտք շենք ուզում, քեֆ պետք է անենք
 Հաց շենք փոխ տալիս, հաց պետք է մարսենք
 Գյուղներդ քանդենք², աշքներդ հանենք.
 Հացն, աստված ա տվիլ մարդի հո տված չի
 Պ՝ար եք դատել, որ մարդն համն առնիլ չի
 Թե չի՞ք ուզում գնանք, ձեր դուռն զուր շենք,
 Ամա մեր փեռան ու մեր հարար տալ շենք,
 Սաղ դեղն էս օրին ³էր հենց մտիկ անում.
 Որ ձեր որդերանց արեւոյն խնդա
 1830 Նրանց կարմիրը կապի, ⁴պար գա ու ծափ տա.
 Էս իրեք օրը տարի չի քաշիլ.
 Շատ էլ որ գնա, խարջիլ փշանա,
 Տասը կարաս գինու⁵, հինգ խալվար հացի.
 Հինգ եղան դուստր, տասը ո՛վսարի ջանը
 Հինգ մոթալ սրանրի, քսան լիտրը եղի
 Գլուխն բլի սաղ, բոլորն էլ ունիք,
 Ու բազարիցը մեկ մսխալ կորեկ
 Փողով՝ շն՝ք առել ու ձեր տունը բերել,
 Եւալ է ձեր տղերք, կոնիցը քաշեցն՝ք
 1840 ⁶էդ պառավներին քարքաշան արե՛ք
 87 Երեսների մրա սանիցը դուռ քերե՛ք
 Տո՛ւր հո դրանք փողով առել շեն⁷
 Տունը հո մերն ա, կտուրն Աստծունը.
 Դրանց ի՞նչ հադ < դ > ն ա, ⁸որ մեզ դուռ անեն.
 Մենք դրանց դուռ կանենք, գլխներին կտանք
 Հացները ձեռիցը կխլենք, մենք կուտենք.
 Թո՛ղ դրանք զրադիցը գլխները քորեն
 Մեզ թամաշ անեն, եդո փռշմանեն
 Գան, ձեռներս պաշեն ու մեղա ասեն
 1850 Որ մենք էլ խեղճ գանք,⁹ ու Աստծու խաթեր
 Մի կտոր հաց յա կամ մեկ կտոր պանիր
 Դրանց ասալը քցենք, որ էլ եզ չանեն.
 Թո՛քա անեն իրանց, զոնաղն տուն կանչեն:
 Ղոնաղին հաց տան, ու սիրտը շահեն,

¹ Սկզբում՝ քաշելիս ծակեր.
 ձեն տալիս ձեն տաք.

² քանդենք = քանդենք

³ [եւ]

⁴ [տաքեւ]

⁵ [քեֆ]

⁶ գինուց = գինու

⁷ [ու.]

⁸ Սկզբում՝ շեն առել.

⁹ [մե < գ >]

- Խուռչինն ու ջերբը լցնեն, իբրեցն էլ
 Բռնեն, դուս տանեն խելիմ ճամփա էլ²
 Հետը դնան ասեն. «Դու որ զնաս էլ
 Աստված քո բանին, սրտին ու գործքին
 Հաջողութուն տա», որ լայաղ արիք
 1860 Մեր շեմը կոխեցիր, մեր հացը կտրեցիր
 Մեր տունը մտար, մեր տանը քնեցիր
 88 Թե որ մեկ ճամփեդ էս կողմը ծովի.
 Խնդրենք իբրեզրեզ գաս, դնաս, մեղ ասես
 «Բարի լույս ձեզ ու Աստուծո բարի»
 Էդուց ավելի ո՛չինչ չենք ուզիլ:
 Հիմիկուց դենը մեք տունը ձերն ա,
 էլ մերը չի՛ դու խաթրջամ ըլիս:
 Հացն Աստծուն ա, մենք էլ քո ծառեն
 Երբ Կախող ուզենա, ձիուդ գլուխը թեքի
 1870 Ու դուդ մեր դուռը արի՛, ու կանգնի,
 Ըամփեն սովորեցիր, էլ քեզ ի՞նչ ասենք:
 Հազար հաց ուտող ու բարեկամներ
 Ունինք մեր տանը, դու էլ նրանց մեկը:
 Գիշեր էլ որ գաս, մեր դուռը ծեծեն,
 Մենեք վեր կկենանք, դուռը բաց կանենք:
 Տանն էլ որ ըլլինք բալանիքի տեղը
 Դու հո իմացար, արի՛ քաց արա՛,
 Կե՛ր, խմի՛ր ՚կշտացիր ճենակ քեֆ արա՛.
 Խուրջինդ լցրո՛ւ, տա՛ր կրեխեքանցդ
 1880 Թե Ընդ տանտիկինը դա տեսնի տանը
 Պլամ իմ հարսներս մեկ թթու խոսք ասեն
 89 Մեկ փետ ա՛ռ նրանց էլ տանիցը դուս արա՛,
 Ես եմ հո լիմ դուռը, քեզ ճանաչացրել,
 Նրանք ով են, որ քո վրա հաշեն:
 Հացը ո՛չ նրանցն ա, ո՛չ իմը ո՛չ քոնը
 Հացն Աստծուն ա, Աստծուն փառք ըլի:
 Ով վրա հասնի, հենց պետք է ուտի:
 Թե Թուրք ըլի, թե Հայ, կամ թե Նասրաճի
 Աստծո ստեղծածն չե՛ն ու մեր պատկերը.
 1890 Աստված ի՞նչ կասի, որ ես նրանց դարտակ
 Դուռը հետ անեմ, ու ճամփու քցեմ.
 Աստված էն վախտը, հո տունս կթանդի.
 Ու ձեռս կմնամ ծոցիս դռնի դռն ընկած:

1 [ձեռնիցն]

2 [մեկ տեղ]

3 [Աստված]

4 [սր]

5 [սր]

« [Մեք]

7 [թեք]

8 [ու]

9 [Թու]

10 [թեք]

- Ես պետք է տամ որ, նա էլ մեկին տամ
Ինձ տա որ էսպես դուի ճամփորթին
Տուն բերեմ, ես էլ ուտեմ, ուտացնեմ,
Սիրտն առնիմ, շահեմ ու ճամփու քցեմ,
1900 Դե՛ դե՛ս՝ Աստված քո բանն հաշուդի.
էս իմ ասածս էլ մտկիցդ չընկնի:
90 Դվորը որ գնաս, մեղ մտկիցդ չհանես,
Մեզ օրհնես, գողես, մեր բարին հիշես:
Շնորհակալություն էլ չի՝ հարկավոր
Դրա դու փոխը մեր տունը օրհներ:
Որ որդիքս ու թոռս, աճին, բազմանան,
Ես որ մեռած ըլիմ, նրանք քեզ, քո որդուն
էսպես պատիվ տան ու ճամփու քցեն:
Որ նրանք էլ քո դուռը գան,՝ դու էլ նրանց
1910 Պատիվ տաս, շահես¹ որ սոված լմանան:
— Տո քեզ չե՛մ ասում, տո դրանց քաշի՛ր
Թո՛ղ էս խրատը մնա ավանջներումն»²
«էն ժամանակը ազնիվ իմ քույր շան,
33 Յուպիտեր կենտրոդ, ³Ուրանուս¹⁰) կեսառդ
Գլխները քորելով, կուշ, ձիգ անելով
Իրանց խոր բնիցն վայ տալով դուս կրգան.
Ճակատ բաց կանեն, ունքերն նստվաշին
Ու ձեր առաջին քույրին քույրին կանեն
5 Ձեռներեքի շարքաթն ձեզ՝ կխմացնեն
էլ ով ինձ հաց, ջուր կտա, տուն կթողի,
Ինչ որ ես անիմ, տերն էլ էն կանի:
1920 Ձեր հափստին պաշ կանեն, տուն կտանեն,
Ձեր դոնադներին համեցեք կանեն:
91 Տանը նստած տեղը ձեր աշղ բլբլուն, 12
Որ մինչև էս վախտը, դռանն ու կտրներին
Ամոթ քաշելով իր սազը ձեռին
Ուզում էր տուն գա, բայց չէր սիրտ անում.
Վախում էր թե նրա նեն ու մառաքեն
Ձեր ազիզ⁵ սրտին դիրեկան չըլի.
Դուք խոսվիք, նա էլ՝ շատ ամոթ քաշի.
Դժուրը կախ քցած, նա կուշ կուշ գալով
1930 էստուր երեսին, էնտուր աշքերին
Մտիկ անելով, կգա ներս կմտնի,
Թողե՛ք խեղճ < ն > իրան մուրադին հասնի.

¹ [պահես>=շահես]

² ահան[շուռն]=ահանջներումն

³ [թո]

⁴ <մեկ անընթ.>

⁵ [Ու]

⁶ [թնքուշ]

⁷ [Գուշ]

- Բոյը պատիկ ա, բայց հոնարը շատ,
 Նա իր քաղցր ձենով, ձեր սիրտն կանի բաց.
 Ձեր սերը կգովի, ա՛խ ձեր սուրբ սերը
 Էն¹ սուրբ խաչն՝ որ ձեր գլխներին դրին
 Էն ավետարանն, որ վրենբրդ կալող < ա > ցին.
 Էն թուրը որ ձեր խաչեղբայրն ուներ
 Էն հացն ու գինին ²ձեր¹¹)
- 1940 Ձե՛ր մականների տղամարդությունը.³
 Ա՛խ ձեր կրաքաշին՝ որ դուք ունեիր,
 Ա՛խ էն կրաքաշին սուրբ սիրո նշան,
 Որ քեզ հարսի ջան՝ երեսդ կալած
 Ծամփին շէ՛ր որ դու գտնիլ, կկորցնեիր,
 Ախր քո աչքերը դու կալած՝ էիր.
 Որ ոիրուն երեսդ՝ պարզերես մնա
 Քամին շի դիպչի, շար աչք չվնասի.
 Քեզ մտիկ տալիս, դու շի՛ աճաչես.
 Կարմրես, սասանիս, քո գույնդ փախչի.
- 1950 Փեսեդ տեսնելիս սիրտը սարսափի.
 Սկեսարդ տեսնելիս փիս հարս է ասի.
 Գլխին ծնկներին, վա՛յ տա փոշմանի
 Ու էս լավ օրը քեզ խեթ աչքով նայի.
 Հարսանքավորը ու սիրուն մականեքդ,
 Իրանց արածը, միտք բերն՝ վա՛յ տան
 Որ քեզպես հարսի տոքը համբուրեցին.
 Փիս հարսի ու փիս մարդի երեսին
 Ա՛խ՝ իմ քաղցր քույր ջան, շնն ուզիլ նային.
 Լավն ամենին էլ միշտ դիրեկան ա
- 1960 Լավ կա՛ց դու իմ ազիզ, որ բանդ լավ դա
 Աստված էլ լավին միշտ շնորհք կտա:
 Ա՛խ էն կրաքաշին՝ էն կրաքաշին.
 Նա է ձեզ պահում էս դարդակ տեղումն,
 Ձեռք շունի՝ որ բռնի, բայց նրա զորություն
 Շատ է ու անչափ ու անպատմելի.
 Նա է որ ⁴բոլոր երկնքի աստղերն
 Իրարից հեռու, միշտ մոտացնում ա,
 Անիզ, անհետ տեղն ճամփա ցույց տա նա:
 Ո՛չ սար կա, ո՛չ ջուր, ո՛չ ծառ ո՛չ քաղաք,
 1970 Ո՛չ հող որ գնացած ճամփին երևի.
 Նա է սրանց ձգում, նա է սրանց տանում.
 Նա հեռացնում, նա մոտացնում.
 Ա՛խ էն կրաքաշու ջանին դուրբան ըլիմ.

1 [Ձեր]

2 [ժալ<անեք>]

3 [Զերդ. Խաղ<ալը>]

4 [էս]

5 [Որ Նրա՞նք]

- «Ա՛խ էն կրաքաշին՝ որ միտքս ա ընկնում,
Թե մեր Ժրկիրն էլ յանհուն երկնքումն
էն անհիմն, անքար, անսար տեղումն
էսպես միշտ հաստատ, պահում, պահպանում,
Ջուրն ա կտրում աչքս, ուղում եմ հոգիս,
Հանեմ երկնքին ցույց տամ ու ասեմ.
- 1980 Ա՛ռ տար Աստծո մոտ շուտով՝ աղաչեմ,
94 Ա՛ռ տա՛ր, քանի սիրտս մեղքով չի լցվել.
Ա՛ռ տար քանի դեռ եւ չեմ ծանրացել
Մեղքով ծանրացածն² ներկրիցս էլ ծանր ա.
Նրան ո՛չինչ հնար չի կարող ժաժ տա.
Ինքը չի՛ ուզում, ախ ո՛վ ինչ անի:
Ինքն ա իր ոտը⁴ քաշում ետ տանում.
Ա՛խ էն կրաքաշին, էն սուրբ կրաքաշին,
Ինչ կըլեր՝ որ ինձ օր առաջ տաներ.
Չէ՛ թե երկինքը մեր սիրուն երկիրն
- 1990 Չէ՛ թե աստղերը, սարեր, ձորերը
են նրա՞ սիրտը չկտրել, ցախացրել.
Ո՛ր, չէ, քա՛վ լիցի, նա նրանց տեսներխ
Մովանում ա աչքն, սիրտը հնոց⁸ դառնում,
Չէ՛, նա իր ազգի, իր խնդճ աշխարհի
Դառը վիճակը ու մարդկանց սիրտը
Տեսնելով թե միշտ՝ Հայը տանջվում ա
Սիրտը Կրակ ա ընկնում, Չէրվում, խորովվում.
Ախ Հայի գլխին, Հայի արեին
Մեռնիմ, լինիմ զոհ մեկ օր պրծնիմ
- 2000 Հայն ի՞նչ մեղք ունի, Հայն արդար ա,
95 Հայը հրեշտակ ա, Հայը Աստուծո դառը
Բայց դառն¹⁰ դիլի ձեռն ի՞նչ կարա անիլ.
Շատ էլ՝ որ անի, միսը ուտելիս
Իր անմեղ սրտի կակիծն ու ցավը
Ա՛խ¹¹ ա՛խ քաշելով՝ պնտը է հոգացնի:
Բուրդը խուզում են, ¹²կաթը ու եղը ուտում
Միսը խորովում, ¹³ու զուղը ծծում.
Բայց մեռած տեղն էլ ոսկոռն են հանում.
Անկուշտ աստամով, ծամում, փշրում
- 2010 Բայց Հայի ոսկոռն պինդ ա ու ամուր.
Էն ոսկոռն նրան էսքսն վախտ պահեց,

1 [էս]

2 Ծանրացած = ծանրացածն

3 [մարդն]

4 [զրուիք]

5 [ու]

6 Նրան = նրա

7 [էսպես]

8 [բոց]

9 [խոհորովում]

10 Ընազրում՝ զալն

11 [Մեկ]

12 [ու]

13 [աղբներ<ը>]

- էն ոսկոռն մարդի շատ վնաս կտա,
Թե մյուս Հայ գաղին լավ չես պահպանել,
Գուրգուրել, շփել ու գառնուկ կանչել,
Երեսն համբուրել, գողիդ նստացրել,¹
Հայը խոնարհ ա, ու Աստուծո գառը
Հայի անումին, Հայի արեխն
Ես մատաղ լինիմ, Էս դուրբան լինիմ:
Ա՛խ կրաքաշի, սուրբ կրաքաշի
- 2020 2Հային էսպես ծուռն աչքով նայողին²
- 96 Բայց թո՛ղ որ ընկնի խորի պուճախը
Անդնդի մեջը շարի օճախը
Ինքն էրվի, տանջվի, Հային շտանջի,
Ա՛խ Հայի սրտին, Հայի արեխն
*Ես դուրբան ըլիմ, Հայի սրտի տակին,
Եստ ճշնորհք, զորություն, շատ լավություն կա
Բայց քարը վերցն $<$ եւ $>$ ու, սիրտը³ բանալու տեղ
Խցկում են քերական, որ էսքան բարին
Ջնջվի, փշանա, Հայ անուն չըլի:
- 2030 Բայց Հայի սիրտն ծով ա, Հայը կտանի,
Բոլոր ախր, գիրիլ մունջ մունջ ներս կանի,
Գեղտինը⁴ տակիցը կփոթի, կքանդի
Գեղտի երեսին իր գեղտերն կտա:
Որ նրա⁵ քանդողը էլ նրա մեջն փուլ գա:
Էլի նրա ջրովն անկուշտն⁶ կշտանա:
Մովի պես հանդարտ անմոռն⁷ Հայը
Հաղար բարություն, նավերը⁸ լիքը⁹
Կտանի, կքերի աշխարհի կտա,
Բայց ե՛րբ չար մարդը նրա վրա կերքա խոր
- 2040 Ինքը կթաղվի, խեղճ Հայն ինչ անի:
- 97 Ալեկոծությունն ուրիշ տեղից ա,
Աստված է զրկում և ո՛չ թե մարդը
Մարդ ինքն թող միշտ լուռ հանդարտ մնա
Հայն միշտ հանդարտ ա, Հայն միշտ անմեղ ա:
Ա՛խ Հայի ջանին ջանս դուրբան գիտա:
Ճշու սիրելի քույր երբ կը մտնեն տուն
Կարաա ծովերդ կսկսեն եռ գալ:
Նրանք էլ կուզեն՝ իրանց բարությունն
Եկած զոնադի առաջին բանալ:

1 Բնագրում՝ նստացրել

2 [Թե]

3 նային-նայողին

4 [Մե<նք>]

5 [քաներ]

6 [քերանք]

7 [քերանք>]

8 Գեղտին-Գեղտինը

9 [իւ]

10 [Բշնամին]

11 [պատվովան]

12 նավերով-նավերը

13 [կանեի]

- 2050 Նրանց թառ նապնիրը, նրա ծոց գետերը
Ջեզ¹ և բուրբին հենց զվարճացնելու
2Փենսայիդ կարասն և շիրախանեն
Իրանց տանն մնաց, երբ որ քեզ կտանեն
Հերանց տուն՝ որ քեզ երեսբացուք տան
Փենսիդ հետդ տուն կհրավիրեն,
էն ժամանակը նրանց կարասն կբանան,
էն ժամանակը նրանց գինին կխմեն:
Բայց դու պետք է միշտ մինչև էն վախտը
Լավ հարսն ըլիս ու միշտ պարզերես,
2060 Թե չէ փիս երեսն ո՞վ կուզի տեսնի:
Եվ ի՞նչը զզվի, ինքը ամաչի:
98 «Կա ն շ ի ք դ» ըլինիս՝ դու իմ սիրուն քույր
Երբ կտուրն ըլին որ կա ն շ ի ք ն ասեն.
Դու չի՞ զարհուրիս սիրտդ պահիր ամուր
Կայծակի թվանքներ² ամպի բալբան
Շատ մարդի սրտին ա՛ն ու դող կտան:
Բայց դու չի՞ վախեն, քո սերն են անում
Քո հարսանյաց ձայնը, քո բախտը, քո թախտը
Բոլոր աշխարհին իմաց են անում:
2070 Քուն որ դուն մտնիս, փենսայն հեռանա
Իր բանին գնա, իր հոգան հոգա.
Դու չի զարհուրեա, կակծաա ու տրտմիս,
Եղբայր քո լուսին գլխիդ կանգնած ա,
Բոլոր մականեքդ միշտ քեզ են նայում.
էնքան քեզ կըպահեն՝ որ փենսայն դուա գա
Եզո կը քաշվին, որ աշքները քուն դա:
«Հարան իմ ցանկալի՝ երկիր անաբաստ
Եկել է փենեդ, վեր կա՛ց տախդ կաց
Ցերեկն եկել ա, ծեղը բացվել ա,
2980 Քո աշղ բյուզբյուզն դուանդ կանգնած ա,
99 Յուպիտեր կենուրդ, Սատուրն կենաուդ
էլի գնացին իրանց խոր պուճախն
էլ թոթորալով գլխները քաշեցին
Արուսյակ խաշեղբայրդ էլ թուրը ձեռին
Ձի՛ ուղում նրանց տեղիցը ժաժ տա:
Չունքի սրանից դենը, էս տունը ձերն ա,
Դուք պետք է նստիք, ուտեք, վախչեք,
Աստծուն փառք տաք, ուղողին շահեք:
Տո՛ւր քո փենսային համբուրն նազելի
2090 Գիրգդ ա՛ն նրան, կւմի հեռանալ
Սաղ օրը տուն չի՛ գալ, հանդումը մնալ:

1 Դեզ=Ջեզ
2 [Դո]

² Թվանքներ=Թվանքներ

- Քեզ հմար վաստակիլ, քեզ համար շարշարվիլ
 Ճամբո՛ւ դի՛ր փեսեդ անուշ¹ պաշարով,
 Հանի՛ր սրտիցդ հոգիդ իրան տո՛ւր.
 Ընչի՛ ես կանգնել էդպես դու տխուր,
 Միթե՛ քո լեզուդ էդպես փորդ ա ընկել,
 Չլի հեռացավ, էնդուր ես տրտմել:
 Չլի էլ գնում ա, էնդուր մնացել
 Կարկամած, լուված, չե՛ս կամում ասել.
 100 2100 «Արի՛ փեսայդ իմ, արի՛ իմ արե,
 Արի՛ իմ կյանք, լույս, իմ սրտի տերե,
 Քանիցս կամեցա, քեզ² հեռանալիս
 Ասեմ ա՛խ³ լալով, պատմեմ քեզ սիրով
 Սիրտ իմ քեզ մատաղ, դուն ուր ես գնում
 Սիրտս բաց կանեմ, արի՛ սրտումս կա՛ց.
 Սիրտս քեզ համար հե՛ռան⁴ է շինած,
 Հեճա՛ն լի հազար ծաղկամբ⁵ և պտղով,
 Ո՛ւր ես հեռանում, ինձանից ջրկվում:
 Իմ սիրտս սնացնում, ինձ մենակ թողնում.
 2110 Իմ սուգ ու շիվանս, անկաջդ չի՛ հասնում,
 Ա՛խ եմ ես քաշում, ա՛խս շես լսում.
 Վայ եմ գլխիս տալիս, վայս շես իմանում.
 Ձեռով Ծեծե՛մ դռնս, ձեռս շես տեսնում.
 Ջան եմ ձեն տալիս, շան ասող չկա.
 Մազերս եմ փետում, ձեռս բռնող չկա
 Որ ինձ սպանեմ, ինձ խաղող չըլիլ
 Որ ջուրն ես ընկնիմ, ինձ ասող չըլիլ,
 Ո՛ւր ես գնում կյանքս, իմ կյանքս քոն < ն > ա,
 Ընչի՛ ես դարտ անում, փեսեդ մոտիդ ա:
 2120 Չե՛ս սիրում փեսիդ՝ բաս էդ մաշում ա,
 Գլուխդ որ ցավի, նրա ջանն դուս կդա,
 101 Նա ջան շունի սկի, դու ես նրա՞ ջանը.
 Նա հոգի շունի, դու ես նրա հոգին,
 Նա ոտն շունի, դու ես նրա արեը,
 Նրեսդ շրջելիս, նա իր հոգին կտա.
 Որ ձեռդ եդ քաշես, նա վըթուլանա.
 Որ աչքդ թերես, նա կլորանա,
 Դռշին որ չկալիս, նա կփետանա
 Նրբ դու ծիծաղիս, նա էլ կը ծիծաղի,
 2130 Նրբ դու լաս նա էլ, իլա, կմորմորի,
 Մեկ անուշ խոսքդ նրա համար անգին քար

1 [օրվան]

2 [տես < ն >]

3 [բեղ]

4 [պատրաստ [սրբան]]

5 [իմ]

6 Նրա = նա

7 Բնագրում՝ նրան

102

Քո անուշ ժպիտդ նրան¹ շվարդ մանկշակ,
Չքո լացի ձայնը նրան թույն, մահադեղ,⁴
Քո սգի ձենը, նրան սուր ու կայծակ,
Քո Ես՛ի, ո՛խը, ամպ ու որոտումն,
Աչքերդ քցելիս նրա վրա լույս է վեր թափում
Շունչդ դուս գալիս, նրա համար հով զեփյուռ,
Թե կամիս նրան անսուր սպանել
Ձեռդ բարձրացրո՛ւ, նա իսկույն՝ կրնկնի:⁷

2140 Թե կամիս նրան անկրակ էրել
Հենց փշիր թե չէ՝ նա մոխիր դառնա,
Թե կամիս նրան դու անշուր խեղդել
Թո՛ղ գա արտասուքդ, նա հո խեղդված ա,
Մեռնի թե փշեռ, նա կը կենդանանա,
Թե մոխիր լինի, դու վարդ կփոխես,
Թե քար ջրի ձրեսն, որ կոխես կզգա,
Թե փետ ըլի նրա ջան՝ որ թե կամենաս,
Նա Ծաղկոք, պտղոք փշի, զարդարի,
¹⁰Թե ջուր ըլիս ուզում, նա իր աչքը կտա,

2150 Թե հով կամենաս, նա իր շունչն կը հանի,
Թե հաց դու խեղդես՝ էա իր ջանը կտա,
Թե շոր շունենաս, նա լնգ իր սրտումն
Կպահի, կտաքացնի, չի թողալ մրսնս.
¹¹Խալիչայի փոխ երեսն կը փոխ,
Որ գայս դու ման գաս նրա երեսին,
Նա հենց կիմանա, վարդ է վեր թափում,
Թե աթոռ շունիս, նստես, հանգստանաս
Նրա դուխն ու մեջքը քեզ համար աթոռ ա,
Որ գաս ու բազմես թե հենց կիմանաս,

2160 Թե լույսն երկնային՝ նրա վրեն իջավ,
Թե ցողն առավոտյան, երեսին կաթնեց,
Թե հովն զարնան ձեռը նրան քսեց
Թե շար սառտանեն կշառվս անց էր կացել
Ձեռներն երեսիս¹² կեծավին տվել.
Աչքերն ճպճպացրել¹³, աստմն դրճտացրել,
Էն փիս ուսերը ¹⁴առաջիս ¹⁵ցցել
Գլուխը փորը քաշել ոտներն իրար խփել
Էն կրակ թեքըր թափե թափ տվել,

103

1 նրա — նրան
2 [համար]
3 [նա]
4 [նրա համար կայծակ սուր [խոր]
5 [տե՛ս <ուր>]
6 [մոխիր]
7 [մեռնի]
8 [լինի]

9 [քեզ]
10 [Ձեռը որ ուզես, աչքը քեզ կտա]
11 [թե]
12 [Ոչ թեքն երեսիս]
13 [իժ ճպճպացրել]
14 [դ՛ուրդ]
15 [դուր]

- Եւ որ ձեն տայի, քարերն էլ կպատուին
 2170 Երկինք գետինք ոտն¹ առած կփախչին
 Չոք ու ցամաք թե առած կթռչին
 Իմ ձենիս մի տուտն երկինքը² կըհասնեն
 Իմ ձենիս մեկ տակն դժոխքն կզարգանդացնեն³
 Եւ հո քար կտրած, կմնայի վանգնած
 Էլ իմ ձենս դու չէիր կարող լսել
 Էլ իմ Չունչս չէիր կարենալ⁴ առնել
 Եւ մենակ մնալիս⁵ երկինքը գլխիս
 Հենց բռնես բիրադի հենց փուլ ա գալիս
 Քեզ որ շամ տեսնում, իմ աչքիս լույսը
 2180 Վեր ա թափում ու հենց բռնց խափարում
 Մառնրն իմ աչքիս⁶ հենց փուլ են դառնում
 Սարն⁷ ու գետին իմ ախ ոտի տակին
 Ջուր է դառնում փնձ ու իրանց փորը քաշում
 100 խաղ գլխանի վիշապի նման
 Ջորերն իրանց հենց քեռանը բաց անում
 Հրեղեն ձիու վրա թե առած գալիս
 Որ հենց սար ու ձոր տոթի տակ տան ջնջեն
 Ու ինձ իրան հետ տանի շանկերով
 104 114 ուլ տա կշտանա, որ սիրտն հովանա
 2190 Ախ, եւ իրան շունչն մեկ փորը քաշելիս,
 Բուր որ սար ու ձոր իր փորն ա քաշում
 Մովն նրա ձենիցն թե առնում թռչում,
 Նրա մեկ տուտը երկնքումն ա ըլում,
 Որ մեկ տուտն երկիրս քարեքար տալիս
 Աչքերիցն կրակ, քնթիցն ու բերնիցն
 Քուրուրթի ծուխ հենց աշխարհս բռնում,
 Եւ մեկ ուսերը իրան քաշելիս
 Սար ու ձորն¹² ի պես հալչում, կորչում,
 Նրա լեղումն հրեղեն թրի պես սրած
 2200 Գետինն¹³ մեջ տեղից երկու կտոր անում,
 Եւ ատամները իրար փսփսխիս
 Եւ իր աչքերը բաց խուփ անելիս
 14 Հենց բռնես թե հենց կեծակը տվեց
 Ու աշխարհն մնում ա, սևացած, սառած
 Թե ինձ սիրում ես կշտիցս չհեռանաս
 Թե գլուխդ¹⁵ եղևդ. եւ հենց դու մեկ քցել

1 [թե]

2 [երկինք>]

3 [առամալ]

4 կզարգանդացնենք = կզարգանդացնենք

5 [աչքս]

6 կարալ = կարենալ

7 Բնագրում՝ Ծառ լալիս

8 [Սարերն ու ձորեր]

9 Սարերն = Սարն

10 [Ջորերն]

11 [իր]

12 [սահման>]

13 [առալ]

14 [հեծակը>]

15 [աչք]

105

- Եղ կղաւնաս՝ կտեսնիս՝ որ քար եմ դարձել
 1Մեկ աշրդ երեսիս բաց ու խուփ անես
 Իմ ջանս դուս կըզա հոգիս կը փչեմ²։
- 2210 Աշխարհն իմ աշխիս թող զաւաման՝
 Իմ աշրս քեզանով է հենց լույս տալիս
 Որ քիթս բռնես եւ հոգիս կըտամ
 Հոգուս ճրագը դու եւ աղիդ ջան։
 Քո մեկ դառն շունչը ճրագը՝ կըհանրցնի
 Քո մեկ դառն խոսքը կրակ կղաւնա, կերփ։
 Քո մեկ թթու գրիցը ինձ հմար թուր, դանակ
 Շլիկքս որ շծեմ, քեզ գլուխս գեմ շանեմ։
 Նա իմ լերդս ու թոքս, նա իմ շիդարս
 Շունչս քաշելիս հետը դուս կըքաշի
- 2220 Թե որ մեկ սող գեանին դու թափ տաս
 Գետինն ինձ համար դժոխք կղաւնա, կրացվի
 Ու քեզ էլ ինձ հետ իր փոքր կըաշի³։
 Թե ուղում ես՝ որ ես քեզ միշտ սիրեմ
 Մերեղ երեսիս ու գոշոյ գոշիւ
 Կպցրած նստի, ուրիշ տեղ մի՛ դնալ
 Ուրիշ հոգի շունչն, ուրիշ հոգի քամին
 Ուրիշ սիրտ ունին, սիրտդ կփոխեն
 Էլ ես քո աշքին լամ չեմ երևիլ
 Փուշ կղաւնամ աշքիդ, օձի պես կիծեմ
- 2230 Իմ ձենն քեզ համար կրակ կղաւնա
 Իմ լեզուս քեզ համար թուր, երկրորանի
 Շունչս քեզ համար հենց բոց ու կրակ
 Խոսքս քո սրտիդ օձի թույն, յազու
 Քաղցր խոսքդ ինձ համար շալսուն թախման
 Տոգիս տեղիցը կըհանն քեզ կըտա։
 Քո ոտի տակին օձի պես⁴ ընկած
 Կմնամ թե որ գլուխս՝ էլ սող կոխես
 Ես ձեռն չեմ հանիլ, մարդ ձենս շիմանալ։
 Ես քո երեսի հայլին եմ հենց միշտ
- 2240 Թե դու լաս, ես էլ քո հետդ կըլամ
 Թե դու ծիծաղես, հետդ կծիծաղեմ
 Ես քո գլխի մազն եմ, որ մեկ պոկեցիր
 Էլ քեզ¹⁰ ցափ չի տալ՝ թե ոչ էլ կտրես։
 Ես քո տառամն եմ, թե մեկ հանեցիր
 Էլ քեզ¹¹ խեղ չի տալ, քեզ պետքը չի դալ

¹ [թե]
² [բոցս զեր կըկենա]
³ [ու]
⁴ [հենց]
⁵ [դե<սթ>]
⁶ [թո]

⁷ [ափսոս]
⁸ [Ինձ բնից]
⁹ [եւ կմնամ]
¹⁰ [ինձ=, եզ]
¹¹ [ցա<զ>]

- Ես որ կամ ստիգ մատների զունին եմ,
 Թե որ կտրեցիր, էլ ջանդ չի բորիլ:
 Ես որ կամ սրտիդ շուշեն եմ, սուբարն
 Մեկ որ կտրեցիր, էլ չի սաղանալ:
- 2250 Ես որ կամ բերնիդ, սրտիդ արյուն եմ
 Թե որ թողեցիր, կսառչեմ, կհալանամ:
 Ես որ կամ ջիգյարիդ ձուկն եմ համեշտ
 Թե դու քցեցիր, շունչը կկտրվի,
 Ես որ կամ ձեռիդ զուշ եմ ու բլբլսու
 Ձեռդ հուփ տաս, կնվազեմ, բայց անես կթռչեմ
 Պեար է թեկ դես ու տոս ոտիդ կապես
 Որ էլ չկտրենամ, թե առնիլ թուշիլ
 Ես որ կամ չոխի ծաղիկ եմ քեզ համար
 Անձբե էլ որ չգա, գետինը չորանա
- 2260 Ես չեմ չորանալ, թե որ դու չբաղես
 Քաղցեցիր թե չէ ո՛չ հոտ կտեսնես
 Ես էլ ձեռումդ կուշ կըզամ կթառամիմ
 Ես որ կամ բերնիդ ոտիկ խնձորն եմ
 Ծուլ կանես, էլ եզ բերանդ կընկնիմ
 Քիթդ կդնես, ես քեզ հոտ կըտամ
 Բերանդ՝ կըդնես, ես քեզ համ կտամ
 Ծոցդ կդնես չես հոտիցս կշտանալ
 Զերդ կդնես չե՛ս իմանալ թե կամ
 Թե ձեռիցդ քցեցիր, ձեռիցդ հանեցիր
- 2270 Քեզ էլ թողամ, կերթամ ուրշի ձեռ կընկնիմ
 Էլ աշխարհ ման գաս, դու ինձ չես գտնիլ
 Ես քո աշխին էլ չեմ ուղիլ հայտնվիլ
 Ես ստիգ շունն եմ, քար կըքես, կհաշեմ
 Զոռ կանես կկծեմ, բայց քե երեսս էլ
 Կոխես, կխշորես, ամա ձեռդ զուլսս
 Քսես ու շփես, որ քե երեսիս,
 Գու քուր խաղացնես, ես քեզ երեսս
 Ձեմ եզ դարձնիլ,
 Բայց թե հաց կտաս, տանդ կպահես
- 2280 Երկնիքդ զուշը քեզ համար վեր կըբերեմ
 Օձն իր թնիցը, մարալն սարիցը
 Կը բռնեմ, կըբերեմ, քո տունը կանեմ
 Քո ձեռը կտամ, որ չինձ ուղենաս
 Ինչպես քո սիրտն ա, գիվանը դու անես:
 Ես քո օձի եիլե եմ, գիշերը լիս կտամ,
 Ցերեկը կվազեմ և այլն:
 Ես քո կանդ կապամ, դռնիդ թալամանն եմ
 Ոչ էլ դու ունիմ, որ հետդ խոսիմ,

108

Ոչ ոտք ունեմ ես, որ քեզ էլ ոտք տամ¹
 2290 13) Ոչ թուր ունեմ ձեռիս, որ ձեռք թուր տամ³
 Ո՛չ թե ունիմ ես՝ որ քեզ ես թե տամ⁴
 Ո՛չ աշք ունիմ որ լիսն ու մուկն ջոկեմ⁵
 Բայց թե մեկ անգամ կռնիցդ եդ արիւր
 Մեկ շրի դրաղի մեկ շուրմ թողիւր,
 Գողի ձեռն ընկամ⁶ գողը կտանի,
 Թուրու աշքն տեսամ, կաննի ծոցը կդնի.
 Չունքի ով ինձ իր վրա կունենա
 Տեղս տա՛մ կպաճի, դադրս կիմանա
 Ես նրան կսիրեմ, նրան կպահպանեմ:

2300 7) Եղու շեւ ունենալ, լեզուդ կլուվի
 Աշքդ չի՛ տեսնիլ, աշքիդ լույսը կփախչի
 Ոտքդ չի ման գալ, թուլացած կլի.
 Թուրդ չի կտրիլ, գուլացած կլի.
 Աշքն էլ աշքդ հանեն, շեւ կարող ձեն տալ.
 Թուլին, հարամին քեզ շոքմիշ անի,
 Ոտներումդ էնքան թաղաթ չի ըլի,
 Որ գնաս ⁸հետ ածես, տունդ չի քանդվի
 Ծանձն էլ երեսիդ՝ որ թուլի⁹ ման գա.
 Ձեռումդ էնքան չըլիլ, հումար, զորութիւն

2310 Որ բարձրացնես, նրանց ¹⁰դեն անես:
 Ձենդ փորումդ¹¹ շուրմն կմնաս ընկած
 Աուրդ ու դուշ քո լաշն կտանեն կփշացնեն,
¹²Քամին. ոսկոռներդ քարեքար կտա
 Սովի մեջ կընկնիս, կամ հողի տակը
 Քուժանն վարելիս ոտի տակ կընկնիս
 Տորեն քամելիս, ցորենի մեջ կընկնիս
¹³Սուրբի վրա նստած, սուրբն դու կընկնիս
 109 Հաց ուտողի սիրտն մազածիժ կըլի
 Քեզ ուշունջ տալով, կերակուրն առաջիցն

2320 Կաննի դեն կքցի, շան առաջն կածի,
 Եունն էլ ոսկոռիդ՝ որ համն անի.
 Չի ուտիլ կը հաչի՝ որ իրան հաց տան.
 Ագռավին կտան, ագռնովն չի՛ տանիլ
 Ետո հաց նստողք կիմանան ի՛նչ ա,
 Վեր կանեն քեզ մեկ պատի տակ քցեն
 Փոս կանեն կթաղեն, երեխանցն կասեն.

1 [ոտով գնամ]

2 [եւ]

3 [թրով կտրեմ]

4 [եւ քեզ տամ թուլիմ]

5 [եւ քեզ տամ]

6 ընկամ = ընկամ

7 [ժլ]

8 [դեն անես]

9 [աղի]

10 [հեղեղ]

11 Բնագրում՝ փորում

12 [Ոսկոռներդ]

13 <Երկու տղանք>

14 Բնագրում՝ հացի

- Որ դենն անց չկենան գիշերի մթան
Անց էլ որ կենան ճաշին¹ ու ցերեկը
Խաչ հանեն երեսն, աչքերը խփեն.
- 2330 էնպես անց կենան, ու² տեղդ շնայեն
Ժամի, Յաղմոսի, պատարագի ձեն
Խնկի հոտ, մաի լիս գերեզմանդ չի դալ.
Քեզ մեկ բերան էլ ողորմի շտալ.
Ողորմին նրանն ա, որ բարի ա.
Չարին ողորմի ասեյն մեխք ա.
Չարի հոգին դժոխքն⁴ հենց պետք է գնա,
Մարմինն էս դինոմն յոտակոխ ըլի
Հոգին էն դինոմն դատաստան շտեսնի.
Դրախտ դատաստան հենց արդարին ա,
110 2340 Արդար կաց՝ արդար երեսիդ մեռնիմ.
Արդար կաց որ մեր մարմինն հոգին էլ
Թե էս աշխարհումն թե էն աշխարհումն էլ
Մեկ բարձի վրա ծաղկին ծերանան
Մեկ լուսնի տակի աճեն զորանան.
Թոփ էլ մեզ դիպչի, մեզ քյար չի անի.
Կայծակն էլ որ տա, ջկարենա էրիլ
Երկիրն էլ թժաժ գա, մեր մարմինն իրար
էնպես էնպես կպած ըլին, որ բնավ պոկ չգան.
Դու իմ միսն ըլիս, ես քո արյունը
- 2350 Քո միսն որ կտրեն, իմ աչքիս ցավ տա.
Իմ արյունս հանեն, Դքո սրտին դժար գա.
Քո մատն չիռլ ըլի, իմ հոգիս կսկծա.
Տոտս քարի դիպչի, քո սիրտն մղկտա.
Քեզ որ թուր խփեն, ես հալվիմ, մաշվիմ.
Ինձ որ շոռ ասեն⁵, 10երեսդ կարմրի.
Դլուխդ ցավի, իմ սիրտս մրմնջա.
Դու հիվանդ ըլիս, ես քո դեղապետ,
Ես ծարավ ըլիմ, դու ինձ համար ջուր.
Դու սոված ըլիս, ես քեզ կերակուր
- 111 2360 Ես տանիցն դուս գնամ, դու հետս քաշ գաս.
Դու շուրմն ըլիս¹¹, ես ճտիցդ ճողուակ.
12Քո մի աչքն քնի, իմ մի աչքն զարթնի
Իմ մի աչքն քնի, քո աչքն ինձ նայի
Քո աչքն ծիծաղի, իմ ոտներս պար գան.

¹ ճաշուն = ճաշին² [որ քեզ]³ [խաչի >]⁴ դժ-խոռաձն = դժոխքն⁵ [մեզ]⁶ [օր]⁷ [քեզ]⁸ [իմ ոտն]⁹ Բնազորում աչեն¹⁰ [քեզ]¹¹ Բնազորում ըլեմ¹² [Դու քեած ըլիս]

- Իմ աշքերս թե լան, դու գլխիդ ծեծենս.
Քո մազդ ծովելիս, ես գլուխս քեզ տամ
150 շունչս քաշելիս, քո շունչը փորս տանիմ,
Դու ա՛խ քաշելիս, իմ ջանս վառվի
Ես վա՛չ ասելիս, քո ոսկեբքը դողան.
2370 Դու ջան ասելիս, ես ջանս քեզ տամ
Դու շուռ ասելիս, գետինը խոր դնամ,
Թե ձեռք բարձրացնես, հալածակ ըլիմ.
Թե մեռնինք հողին մեր դրախտը դնա.
Արդարոց դասին իրար մոտ նստած
Ձեռն ձեռի նստինք, ու ուրախանանք.
Առանց քեզ դրախտն ինձ դժոխք ըլի.
112 Ինձ հետ քեզ՝ դժոխքն դրախտ արքայություն.
Աճենք, զորանանք, ծլինք բազմանանք,
Որդովք, զավակոք, ծաղկինք շնտառանք.⁵
2380 Դու ինձ հողը դնես ես փեշիցդ բռնեմ
Աղի՛ աբտասավոր աղաշեմ խնդրեմ
Մեր եթիմներին ձեռաց լի՝ թողաս.
Մեկ բուռը հողդ երեսիս ածես.
Քահանա բերես, գերեզմանս օրհնես,
Թե դու իմ գլխիցս պակսես դու իմ կյանք.
Աչքդ խիելիս մատներս թուլանան,
Պատանը դնելիս արտասավոր լվանամ,
Քեզ հողը դնելիս, հողիդ ես մատաղ,
Կոխքիդ վեր ընկնիմ թուլացած մեռած⁷
2390 Հողիդ էն վախտը աշքիս երեկ
Իր սուրբ թեքրովն երեսիս խփի,
Ինձ նոր կյանք տա որ կրկին զորանամ
Էդ տված կյանքովն էլ նոր աշխարհ դամ
Քո խեղճ որբերիդ հոգս ու դարտ քաշեմ
Հաքցնեմ, կարկատեմ, նրանց օրոն անեմ
213 Ձեռներիցն բռնած դերեզմանդ բերեմ
Գերեզմանիդ գլխովն նրանց պտիտ ածեմ
Լանք ու համբուրենք, ուշկներս դնա
Էլի սուրբ հողիդ երկնքիցն՝ վեր գա
2400 Թեով աշքներին խփի ու ասի.
Մի՛ լայք, մի՛ տրտմիք իմ անուշ որդիք
Ես հո չեմ մեռած, ես եմ կենդանի
Աստծո դոգումն, արքայության մեջն
Ցնծամ և խնդամ, զմայլիմ, ⁸ և բերկրիմ

¹ {Իմ}

² {Առանց քեզ}

³ {զօրա<նանք>}

⁴ Աղաշեմ = Աղի

⁵ {Տեր< տեր>}

⁶ {Քեզ մո<ա>}

⁷ մեռնինք = մեռած

⁸ {խ<նդամ>}

- Ցերենկն գլխնէրիդ վրովն պտիտ դամ,
Գիշերն աշրներիդ վրեն նստած եմ. ...
Գուր մի՛ դարտ անեմ¹, ես դեռ մեռած չեմ,
Մարմինս ա մեռել, հոգիս կենդանի
ես էս աշխարհիցն կեքան զնալ չեմ,
2410 Մինչև բոլորիդ իմ մոտս տանիմ.
Իմ անկած պարտեղումն, իմ ցանած ծաղկանոցումն
Ուտեր, քն տեսեր, ին միայն հոտ քաշեր
Հոգիս հանապաղ է նրանց միջումն.
Մենք էլ վեր կենանք ուրախ ու ուրախ
Քո անունդ հիշենք, քեզ ողորմի տանք
Վաղենք մեր ալգին կամ վարդը քաղենք
114 Կամ խնձորն կամ տանձն ուտենք ու ասենք
էս մեր հուր տեկած բարի պտուղն ա.
էս մեր ցանած անգին սերմն ա,
2420 Յնա հոգին սրանց հետ համեշտ խառն ա
Մենք պտուղ չենք ուտում, նրա հոգին ուտենք
էս հո ծաղիկ չի, այլ նրա շունչը.
Նա մեզ եղ թողեց, որ ինքն պակսելիս
Մենք ² հոտ քաշելիս³, մենք համ առնելիս
էլի զորանանք, բարի զավակք՝ ըլինք.
էլի դանք ուտենք նրա անունն հիշենք,
Մենք էլ նոր տեկենք, մենք էլ նոր ցանենք,
Որ մեր սրգիքն էլ, մեր հոտը առնեն
էսպէս զորանան, էսպէս մեծանան,
2430 Մեր անունն հիշեն, մեր Աստծուն փառք տան.
Որ մեր անունը միշտ էս աշխարհում < ն >
Հավիտյան մեա մարդքերանց սրտումն.
Հավիտյան մեր հոգու Աստված ողորմի
Ձի՛ պակսի, մեա ամեն բերանում.
Ամեն բերան մեր տուն ու գուն օրհնի
115 Այս քաշի ասի, Աստված ողորմի:
էն բարի հորը, էն սուրբ արգանդին
Որ էսպէս բարի զավակ մեծացրին
Իրանք շահեցան, մխիթարվեցին
2440 Մեզ էլ են՝ շահում հիմիկ էս կեախիւ:—
«Տո՛ւր համբույր սիրուն ինզելի հարս ջան
Փեսայդ արեգակն զնոսմ ա միայն
Որ քրտնի, տանջվի քեզ համար հաց ճարի,
Քեզ համար փուղ դատի, քեզ համար շոր առնի»
Գլուխդ ու ոտդ զարգարած պահի,

1 Բնագրում՝ անեմ

2 [իմ]

3 Սբա = նբա

1 [նս]

2 [տանելիք <ս>]

3 անի = առնի

- Տեսնողն քո զուգար դարդդ ուշագնաց ըլի
 Խելքը գլխիցը թռչի, իր մտքումն ասի.
 Բախտավոր երկիր, բախտավոր դու հարսն
 Օրհնվի՜ փեսայդ քո ժիր և արի,
- 2450 Որ էսպես խնամով, սիրով ու գթով,
 Վաստակի, տքնի, ու քեզ զարդարի,
 Ո՞վ կա քեզ նման մրա աշխարհի
 Թող ձեր օրինակն մեզ էլ դա հասնի
 Մենք էլ ըլինք ժիր, մենք էլ զարդարվինք
 Էդ սերն ա, որ նա էնպես տանջվի
- 116 Սիրույդ հոնարն ա, որ նա շղաղարի²,
 Կամ սիրող հարսին՝ գլխին ես զուգբան
 Անմեղ հարսի համար ո՞վ լի աշխատի
 Անմեղ հարսի համար՝ ով ջանը լի տալ.
- 2460 Անմեղ հարսի համար՝ ով երեսն կթեքի,
 Նա պետք է ախր մեր որդիքն մեծացնի
 Նա պետք է մեր տունն ու դուռը պահի
 Նա պետք է մեզ կյանք ու արև շհանց տա,
 Նրա ձեռները մեր բաղը ծաղկեցնի.
 Նրա մատները մեր տունը խնկացնի,
 Նրա աչքերը մեր մութ տանը լիս տա,
 Նրա շունչն մեզ կնդրուկի հոտ լինի.
 Նրա ծիծաղը մեր պատերը ծաղկացնեն,
 Նրա գլուխն ըլի մեր տան թագն պարծանք³
- 2470 Նրա ոտի հողն մեր՝ դաշտերին բալասամ⁴
 Նրա սուրբ ստինքը՝ մեր ծաղկների կաթն⁵
 Ա՛խ բարի հարսի ջանին ես մեռնիմ
 Ախ Դանմեղ հարսի երեսին՝ մեռնիմ.
 Անմեղ հարսի ձեռն վարդերով լինա ա
 Անմեղ հարսի ծոցն դրախտ բաց էլած ա⁶
 Անմեղ հարսի աչքն երկնային լույս ա.
 Անմեղ հարսի շունչն դարձան հով՝ զեփյուռ ա,⁷
 Անմեղ հարսի ձեն < ն > դարբրեկյան փող.
 Անմեղ հարսի սիրտն աղբյուր եղեմա
- 117 2480 Ով նրա հոտն առնի, նոր կյանք կստանա
 Ով նրա համն առնի, նոր հոգի նոր ջան
 Ով շար մտով նրան շփելի մտիկ անի,
 Մնա կշտովն առնի, տուներն կթուլանան.
 Ով նրա երեսին խորթ աչքով նայի

¹ [Բախտավոր]

² Նա զարդարվողն չունի = Նա չզարդարի

³ [Գլխի թագն մեր տան առունն պահեն]

⁴ [պտուղ տան]

⁵ [աչքերը]

⁶ [ջուր տան]

⁷ [բարի]

⁸ Սկզբում՝ դրախտ ա բաց էլած

⁹ [հրեշտակային փող]

¹⁰ [նայի]

¹¹ [Ով]

- Ինքը կուհանա, ինչպես եթովպացի.
 Նրա աչքի¹ արեգակի շնման ...
 Հազար բարություն կտա, կրերի.
 Ով բալց դաստ անի, իր շափը շճանալի.
 Աչքը բարձրացնի, ծուռն աչքով նայի
 2490 Ինքը կրոտանա, Յաչքի լիսն կթռչի.
 Անմեղ հարսի մոտ դուլսդ խոնարհի
 Նա միշտ խոնարհին, հեղին պահպանի,
 4 Առանց ասելու հոգսդ կքաշի⁵
 Երես բարձրացնի, նրա նրեան տեսնի
 Հեշ չէ հարկավոր, հիմարություն ա,
 Ա՛խ անմեղ հարսի, ա՛խ արդար հարսի
 Հոգուն, արևին իմ հոգին մեռնի
 118 ԲՓեսիդ ոտները կրակ են դառնի
 Օրն անց ա կենում, Նրա սիրտը թուլանում
 2500 Նա հազար, բյուր տեղ պետք է էս օր մտնի.
 Հազար հիվանդի, խեղճի, Շողարի
 Ձեռիցը բռնի, քեֆը հարցնի,
 Դեղ շունին, դեղ տա, փող շունի < ն >, փող տա
 Աչքները սրբի, սրտներն ուրախացնի
 Ամեն < ի > վրա պահպան կարգի
 Որ նրանց պահեն ու օրոն անեն.
 Սիրտներ < ք > շահեն, դարդներ < ք > քաշեն
 Փեսեն մեկ օրումն թե շունի թռչի,
 Ձին շունի տակին, ու ոտներ շունի.
 2510 Եռու արա՛ նրան, գրկի՛ր համբուրի՛ր
 Ձեռդ տո՛ւր նրան, նրեադ երեսին
 Փակի ու ասա՞, գնա ի բարին
 Նա քո տան հոգսը էնքան վրաշեն⁶
 Որ դու բարով դաս, ¹⁰նստինք վայելենք
 Իրար հետ դմալլինք, մեր արածն պատմենք
 Թե քանի մարդի ¹¹լավություն արինք
 Քանի՞ խղճի սիրտն ուրախացրինք
 Որ մեր կերածն էլ մեր սրտին դիր գա
 Որ մեր ասածն էլ Աստծո դի՛ր գա
 2520 Ամենի բերանն մեղ օրհնի ասի.
 Երանի՛ ձեզ՝ ա՛խ հազար երանի
 119 Ո՛վ ձեր սուրբ սերը, ո՛վ ձեր սուրբ սիրտը
 Ձի օրհնի, գովի, ձեզ բախտ շի ուզի.

1 [լիսն]

2 [պես]

3 [թեք]

4 [նա]

5 [ինչ ուղեւ կտա]

6 [ուրիշ]

7 [հե<վանդի>]

8 տախ = աստ

9 Բնագրում՝ կքաշեն

10 [մեծք]

11 [մեծք]

- Երկնային շնորհն, առավոտան ցողն
 Բարին երկնային¹ երկրի, և ծովի
 Նրանց գլխին թափի, նրանց բաժին լինի.
 Մաղկին, զորանան, ցնծան, զվարճանան
 Մեկ բարձի գլխի միասին ծերանան
 Որ մեզ համեշտ միաներն են բերում
- 2530 Մեր աչքը սրբում, մեզ մխիթարում
 Այս էն փեսայի անմահ տեսչին,
 Այս էն փեսայի անարատ սիրույն,
 Որ բիկուն առավոտ մեզ անհուն աշոխ
 Տֆնի, պահպանե մեր մայր սիրելի
 Մեր անառատ ծնող երկիրն սխալի.
 Մեզ հաց կերակուր տա միշտ պատրաստել,
 Այս էն փեսայի երեսին մեռելիմ:
- «Դու ես աստված մեր մեզ էսքան բարին
 Մեզ էն աշխարհումն բաշխել, պարգևել,
 2540 Բայց մենք անիրավ, անհնազանդ որդիքդ
 Ո՛չ կարացինք անդ շափով վայելել.
 Առավոտյան ցողդ, երկնային անձրևդ
 Գիշերն աստեղք քո սուրբ արեգակի
 էսքան սուրբ սրտով, էսքան ջերմ սիրով
 Երկրի մեր գլխին միշտ պտիտ տալով
 Ո՛չ կարացին մեր սիրտը քարացած
 Երկիր մեր առատ մեր ծնող դթած,
 Անհուն բարությամք գիրկ յուր բաց արած
 Ամեն առավոտ, ամեն շերեկո
- 120 2550 Կանչեր, պաղատեր աշոք ցողաթոր
 «Էկե՛ք սրղեակք իմ, էկե՛ք իմ սեղան
 Հնձանս լիքք, լի՛ն և իմ մառան՝
 Բյուրավոր բարիք իմ տանս պատրաստ կան.
 Իմ ծով կարասներն, իմ կարաս ծովեր
 Որքան հաներ էլ, էնքան կլցվին
 Նրանց ո՛չ տակ ունին ո՛չ խուփ, չե ոչ փակ.
 Իմ ծոցի մառանս պնդեմ, տրաքում
 Նա գիշեր ցերեկ, ուտող է ուղում
 Թե ահն էք, ջափահիր, մարգարիտ ուղում
- 2560 Թե ոսկի, արծաթ, թե գանձ կամենում.
 Իմ սնդուկ սարերս առանց փող ձեզ տան
 Բալանիք < ր > նրանց աշկնհրիդ առաջին
 Բացե՛ք ման էկե՛ք հացի տաշտն իմ դաշտն
 Վառներիս օճոճքն պտղոք զարդարած
 Կախանով խնձոր, լաղանով տանձ, ծիրան

¹ Սկզբում՝ երկնային բարին

² [օր]

³ [կամ]

⁴ [թմ]

121

Կերև'ք, խմեցե՛ք մեր բարին՝ հիշեցե՛ք:
Թե իմ խորդ հարաք, իմ ազա՛հ որդիք
Իշխանքն փառավոր, խախտնքն մեծաքիթ
Հենց իրանք ուղեն, որ իմ տված բարին
2570 Հենց իբրեց զխիսն անեն իրանց ոտին
Նստին, անգործ տանք միշտ ծալապատակ
Ո՛չ իրանք ուտեն, ալլոց էլ շտան,
Զուգվին, զարգալվին, ու ուտած նստին.
Դուք նրանց դուռ արե՛ք, որ գնան, կորչին.
Թե շեն ուզում եմ նրանց՝ ձեզ հետ նստին
Իմ տված բարին ձեր ձեռքիցը խլեն.

Ձեզ թրով, թվանքով, հարբա գան ասեն:
«Մերն ա էս տունը, դուք ո՛ւր էք էկել
Մեր հերն ա դատել, մեզ համար եղ քցել.

2580 Մենք պետք է ուտենք, ու մենք վայելենք
Դուք զարիքներդ դռանը կացնք
Թե կկանչենք, էկե՛ք, թե չէ՝ ցուրտ կուլ տվեք
Թե մեկ կտոր հաց էլ, ձեր առաջն քցենք.
Շան պես դողալով, ոտներս լիզելով,
եկե՛ք ու կերեք, մեր դռանն էլ հաշեցե՛ք.
Մեր շեմին, կտրին, մեր հանդին, դաշտին
Ոտներդ կտրեցե՛ք, ու օրոն արե՛ք:
Թե փետ վեր առնինք, պետք է դուք սարսնք.
Թե ոտով գլխներդ խփենք, մունչ կացե՛ք,

2590 Թե քարով խփենք, մեր քարն կուլ տվե՛ք,
Մեզ մոտ չգաք թե չէ թրով, թվանքով
Ձեր մուռառա փորներդ՝ կհղենք, վեր կածենք:¹

122

«Ո՛չ դուք որդիք իմ ընտիր սիրելի
Փեսես ձեզ համար էսքան աշխատի.
Դուք էք իմ փեսի աչքի սիրելին.
Դուք նրա կուռը, դուք նրա թևը
Դուք որ չիք, մենք ո՛չինչ չենք անիլ
Ես իմ ծոցս կխփեմ, նա իր ձեռն կքաշի,
էլ մենք իրար շն՛նք գրկիլ, սիրիլ

2600 Աշխարհի աչքը կմնա խավարած,
Չթողբող կերթա տարտարոսն՝ կրեկնի.
Դժոխքի տարտարոսն ալն զարհուրելի,
Կտանքվի, կխորովվի, ²էլ կվնասի,
Դուք մեղքս էք գալիս, որդիք սիրելի.
Շանն որ լսով պահեն, տերը կսիրի
Ձեզ էլ որ պահեն, դուք էլ սիրեցե՛ք
Ձեր պահողներին հավատարիմ կացե՛ք,

3 [Ժող]

1 փորներդ = փորներդ

2 [Դուք]

- Թե չէ՝ խեղճ շմեաք, ձեզ սպանել տաք,
Բաս ատամն ես ձեզ քնչի՞ եմ աղկել.
- 2610 Բաս հանճար, ու խելք, ձեզ ես պարզեցի.
Վրա թոն՝ք էնպեսի աղտոտ երեսին
Ճղեցե՛ք, կտրատեցե՛ք, ձեզ փիս շնե ասիլ,
Շան անունը միշտ գոված է ասած.
Եթ ուտեղ էնպես սիրի, ինչպես շան աղգը՝
- 123 «Սիրելի իմ մայր՝ արդարոց կյանքը 16
Չեմ կարող պատմել, թե որքան հրաշք է,
Կնդրկի ծառերի, խնկան ծաղկների
Շուշանի, վարդի մանիշակի մեջ
Չորս կողմն լաշվարթած, ոսկեվարդած
2620 Աղբրների ջուրն գոլպար վարդաջուր.
Խոտերի գունը զմրուխթ ու լաղութ.
Ծառերի ծաղիկն ոսկի ա կնդրուկ.
Գետի ջրի համն անուշ բալասամ.
Ո՛չ ալքո՞լ քուն՞ քալիս, ո՛չ սիրտդ դարար.
Նրա հոդն ու դաշտն վարդով զարդարած
Ո՛չ ուտես, խմես, այլ նստիս հիացած
Ապշիս դարմանաս, ցնծաս և խնդաս.
Ուր ոտդ դնես, չլալազար տեսնիս.
Սիրտդ ցավի էն վախտն, եդ դառնալ կամիս,
2630 Բայց հենց կրունկդ փոխես, վարդն ոտնակոխես,
Ձեռքդ կամիս շարժիլ, լիմոն, փորթուղալ
Էնքան նուրբ ազնիվ, թե ձեռ ուզես տալ
Իսկույն պատառն ու անուշ հոտով
Քո բոլոր շորս կողմն կլցնեն, կտանին
Քո ուշ ու միտքդ անմահական քնով.
Աչքերդ բաց է, ականջներդ բաց.
124 Ջուրն անմահական երեսդ շաղ տված
Կամիս ոտդ շարժել, քո ոտդ լույս ա,
Կամիս ձեռ՞ բանալ՝ ձեռդ խոնկ դառնա,
2640 Թե շունչ ես քաշում, դու կյանք ես առնում
Թե շունչ ես հանում, ուրշին կյանք տալիս
Մարմինդ ո՛չ մարմար, Ծոր ո՛րնչն դղա.
Մարմին <ն> ամեն բան՝ լիակատար ունի
Թե ոտք, թե ձեռք, թե ալք, թե ականջ,
Խելքդ, ու ուշդ, միտքդ բոլորը թամամ,
Այլ մասի, արնի՞ տեղն նա Եղյա է դառած
Լուսով շաղախած, լուսով զարդարած

1 ալք=ալքո
2 քուն=քուն
3 լաղ=լաղ
4 ձեռք=ձեռ

5 [ոշ]
6 [Ամեն]
7 բանն=բան
8 արքնի=արքնի

- Մեկ տխուր միտք կամ հոգս... ու դատաֆաթ
 կամ մեկ շարություն դու չես լիմանում,
 2650 Բոլոր բարություն էնտեղ առաջիդ
 Բայց սով ու ծարավ չկա քո միջիդ⁷。
 Դու քաջ ճանաչես քո⁸ բարեկամներ
 Նրանք ո՛չ թե կանգնին առաջիդ խոսին,
 Ո՛չ խոսքն ի՞նչ է, որ մեր սիրտն պատմե
 Նրանք քո հոգումն են դու նրանց հոգումն
 Ձեռք ուզես շարժիլ, էդ նրանց ձեռն ա,
 Աչքդ որ տեսնում ա, էդ նրանց լույսն ա,
 Նրանք շնչելիս դու ես շունչ քաշում
 Նրանք տեսնելիս, քո աչքն է բաց ըլում。
 2660 Հոտ որ առնում ես, նրանց սրտովն անց կենում
 125 Դու ձեն լսելիս, նրանց հոգին ձեն տա。
 Ա՛խ⁹ էս քաղցր ձենը ես քեզ ոնց պատմեմ。
 Ո՛չ հրեշտակի ա, ո՛չ սաղի, բլբլայի。
 Ո՛չ տավղի, ֆնարի և ո՛չ քյամանչի
 Ածող չի՛ս տեսնում, բայց զմայլում, ապշում
 Ասող չի՛ս տեսնում, սակայն հիանում。
 Ո՛չ թմբում, ախրում, ցավերդ միտքդ բերում。
 Ո՛չ խնդում, որ թե վեր կենաս, պար դաս。
 Այլ բոլոր մարմինդ ամպերի նման
 2670 Շարժվում, ծծավալվում, իրար ծոց մտնում,
 Դու քո սիրելու հետն ես խառնվում,
 Սիրելին քեզ հետ, նստում, բարձրանում。
 Ամեն թուպի գուները փոխում,
 Ամեն թուպի զուրիշ ձև առնում。
 Թե փունկ, թե կնդրուկ, 7լիմոն, բալասան,
 Վարդի ջուր Յծաղկի թե հոտ զանազան。
 Թե մեռնի հոտն, Չլաջվարթի գունը
 Ինչպես երկրիցը ամպի հետ խառնվում
 էլ չեն երևում, էլ չեն բնավ ջոկնվում,
 2680 ¹⁰Ո՛չ վարդն իր հոտն ա, ետո ճանաչում
 Ո՛չ ծաղիկն իր գուն, ճալմազն իր ջուհարն。
 Էնպես էլ էստեղ ո՛չինչ չես ջոկում。
 126 Ինչ դու զգում ես, ընկերդ էն ա զգում。
 Ինչ քո հոգումն ա, էն ա էլ նրանում。
 Հալլու պես դու նրա լուսեղեն սրտումն
 Նա քո սրտումը իրար պատկեր տեսնում

1 [Բայց]

2 [դու ոչ սովիս և ոչ ծարավիս]

3 [ամեն]

4 Ախր=Ա՛խ

5 [են]

6 [ձենը]

7 [բարեկամներ]

8 [թե]

9 [թե]

10 [էնպես]

11 [սովիս]

- Թե դու ծիծաղես, նա էս ծիծաղի.
 Չէ թե Հայրու պես նա անդգա է.
 Թե դու խմանաս, նա անց չի խմանալ.
 2690 էլ ո՛ւմ սրտումը թաղուն բան կմնա.
 Բայց մկամ ուրիշ մտածումներ էլ կա՞:
 Սերն սիրալի միայն երևի
 Մեր սիրան էս սերն ա, սա միայն մեր միջումն
 Վառե մեղ, մարբե, պարզե, սրպես ինքն
 Կամի դուրե, շարժե կամ տանի
 Կամ Հանգուցանե, բայց ո՛չ Հայրածի
 Որպես բարն ամպին կամ սառուցանե
 Որպես ցուրտն ջրին, անձևուն, ու անոտն
 Բխով քցե գետի սան, շարժի՞ճ ծովերի
 2700 Երկար աղբյուրներ, պատան գաշտերի
 Երեսին քցե, շունչն ու զորությունն
 Խաղաւ նա ճնշե, հա՛նե նրանց Հոգին
 Բերաններն փակե, բխովի տուտն ձևերն
 Ով էլ մոտանա, կպցնի բխովին,
 Ո՛չ. էս բոց՝ ա, բայց ո՛չ բորբոքե.⁵
 էս սերն կրակ ա, բայց բնավ ո՛չ այրե.
 6Միբելուդ՝ Հոգին,⁸ Հոգուդ Հեա խոտնե,
 127 նա քո շունչն ծծե, դու նրա շունչը.
 Բայց ա՛խ նանի ջան՝ էս դեռ էսպես շունչ
 2710 Որքան էլ ծոցումդ կամ քվերս գոշին
 Նազվի կողքին, կամ Վ ի բ ա պ ի սրտին
 Նանասու մոտին, Փ ա թ ի խ ա ն ի գլխին
 Կամ տան կտերը կամ դառն տակին⁹
 Վարդի թփի մոտն փշատու տակին
 Մանիշակի կշտին Հեձանի առաջին
 10Թալվարի գլխին, խոթարի մոտին
 Ցողն երեսներին, չիմանի միջումն
 Շվարն աշքներին, առուն քշքշալիս
 Գլուխ գլխի դրած, երես երեսի,
 2720 Քնեինը, արթնեինը, կրկին քնեինը
 Իրար ծածկեինը, իրար Հոմ տալինը.
 Իրար սիրեինը, իրար դրկեինը.
 Անարատ սիրով, միշտ նոր կարստով՝
 Դու վեր կենալիս քո մաքուր ձևով,
 Մեղ խաշակներում, լհերը ծածկում¹⁴)

¹ {k<u>}]

² {kամ]

³ բոցն=բոց

⁴ {բնամ]

⁵ {այրե]

⁶ {թո]

⁷ Միբելու=Միբելուդ

⁸ {շանն]

⁹ Բնազբում՝ բակին

¹⁰ {Մե<բ>]

- Բոլոր բիւ ախպեր, հեր, մեր, հորախպեր,
 Հարսը, քե փեսա, քե տատնու պապը¹
 Կամ օտար դռնադ կամ մեկ բարեկամ
 Բոլոր մեկ կարգի զխներս շարած
 2730 Մի քեւ քո նոռովն մինն իմ բվորս
 Նազուց մեր միջումն բիւս իմ՝ կոխկիս
 Քե երկի տակին քե երկինքն՝ վրենս,
 Ընտ արած, ցրկած կոխք կոխքի տված
 127 | 128 Գոս՝ կամ տատը պապը, | կամ ագիզ ափուն
 Կամ օտար դռնադն կամ մեր բարեկամն
 Լսեկնք, լսեկնք ու ծիծաղեկնք,
 Հանաք անելով իրար բորեկնք,
 Որ հեկն քո ծոցումն ամենս էլ կենինք,
 Մոցդ մոռողն ինքն ուրախանար,
 2740 Հնուս կնոզն դարդ անէր ու լար,
 Կամ ափքի ծոցը քոնմար տալով գնար
 Որ մյուս օրն² ինքը մեր տեղը բռնէր
 Քո անուշ ծոցումն նա մենակ կենէր,
 Դու էլ քաղցրորայմը միշտ մեզ խառնէր³
 Դու մեզ փոխըփոխ քո ծոցը դնէիր:
 Ափուն երկնքի աստղերիցն ասեր,
 129 Տեսնե՛ք, որդիք ջան՝ էն սիրուն աստղերը,
 Որ ձեզ նայում են ու քաղցր ծիծաղում
 Նրանք բոլորը մեր լուսանոցի
 2750 Այս՝ մեռելների արդար հոգիքն են:
 Հիմիկ էլ ձագեկ են, որ մեզ մտիկ անեն,
 Կարճա շմեան, մեր փափազն առնեն,
 Ու մեր սիրտն, հոգին կարճա չբողեն
 Մենք նրանց տեսնինք ու ուրախանանք,
 Նրանք մեզ մտիկ տան ու մեզ հետ խնդան:
 Բազի վախտ տեսնենք, որ մինն կամ մյուսն
 Երկար ձգվելով ջանը քաշելով
 130 Հոգին ապիս ա, ու բարմիշ ըլում:
 Ա՛յս, երբ դուք էս տեսնիք, խաշակեցե՛ք
 2760 Աստծու անումը տվե՛ք, Տու արդար արբերի
 Բարեխոսությունն ձեռն⁴ ուղիղ, աղար
 Սրտովն երկեցե՛ք, ողորմի առեցե՛ք
¹⁰Մենք մեռավ, աշխարհիցս պրծավ
 Ու նրա աստղն էլ, հետը խավարեցավ:
 Էս ա, որ անթնկիս, միմյանց ասում են:

¹ [կնուսբ, կեսառ.]² քժ=մի=քժ³ [տոցը]⁴ Գոս=Գոսք⁵ օրը=օրն⁶ [արեկը]⁷ [թե]⁸ [օր]⁹ քոսք=ձեք¹⁰ է՝ մեռնել <ը>

- «Աստղդ խավարի, աւաղդ Իրաքմիշ Ըլի»:
 Որը որ մեծ ա, րազավորի ա,
 Որը որ փոքր ա. մեզ նման մարդի:
 Ախ շմեկ օր էլ ախ՝ էսպես մեր աստղը
- 123 2770 Կրեկվի, կխավարի ու գյումն կըլի:
 Մենք որ ուրշին հմիկ ռդորմի տանք,
 Ուրիշն էլ էն վախտն, մեր հոգուն կասի.
 Դուք դեռ անմեղ եք, սիրելի որդիք,
 Դուք դեռ ո՛չ գիտեք մեր հոգու նամիքն:
 Մարդը որ մեռնում ա, հոգին երեսին
 էնքան ծլվում ա ծիծեռնակի պես,
 Որ կարգը կատարում մարմինը հողը դնում,
 Հողն վրեն ածում ու ասում <...>
 Ետո սուրբ հոգին մարմնու վրա նստում,
- 2780 Հետը խոսում ա, սիրտ տալիս ասում,
 «Իմ ազիզ մարմին, դու դառդ չի անես,
 123/124 Քեզ ես չեմ րողալ էս | խոր գրումը,
 էս մուրը տեղումը, էս գնդանումը:
 Դու ինձ պահեցիր էս աշխարհումը,
 Փորձանքից շարից ինձ դու պրծացրիր.
 Ինքդ տանջվեցիր ինձ մխրաբեցիր
 Ինքդ շարշարվեցիր, ինձ հանգիստ րողիր
 Ես ինչպես կրողամ քեզ էս նեղ տեղումն
 Հիա յոթը օր գլխիդ պսիտ կտամ.
- 2790 Մինչև օխտն օրեկդ կատարեն պրծնին.
 Ետդ Աստծու մոտ կերքամ կպատմեմ
 Արած լավությունդ րոյորը կասեմ.
 Թե դու ես ինձի էսպես ստակ պահել.
 Թե դու ես ինձի անմեղ պահպանել:
 Աստծո օրհնությունն կառնիմ, էլ կգամ.
 Երկնից լույս կրերեմ երեսիդ շաղ կտամ:
 Թփերիդ վրա, ծառերիդ գլխին,
 Զեր տան րադերին կամ երբևի գլխին,
 Կկանգնիմ, կծլվամ, որ որդիքդ տեսնի
 125 2800 Ինձ մխրաբեն քեզ համար դարտ շանեն.
 Էլ կրոշեմ երկինքն, էլ լույս կամ ծաղիկ
 Կամ անմահական շուր հետս կրերեմ.
 Քո վրեղ շաղ կտամ, էնքան էս ձևով գլխիդ կպատվիմ,
 Մինչև Գարրիելյան փողն կփչի.
 Ետո կգամ քեզ հետս վեր կառնիմ,
 Կըտանիմ որ դրախտի փառք ինձ հետ վայելես:
 Սիրելի մարմին իմ անմեղ մարմին.
 Դարտ չանես, տրամիս, ես քո երեսին,

¹ [մեք դ<նա>]

² [մեք]

- Միշտ վարվան կանեմ, փորձանքից կպահեմ,
 2810 Որ Բո մէկ կտորդ էլ վարքաբաժ չըլի.
 Քո կտրած ղեկներդ վեր քափած մազերդ
 Բոլոր կժողովեմ էս տեղ կը բերեմ
 Որ դու դարտ շանես քե դատաստանի
 125/126 Սրբ Երանք գրկված, կմեան մեր փառքից
 Թի, Երանք Բո՛ զուխը Բո՛ ձեռը պահեցին
 Դու Երանք պատածակն դիր պահեցիր.
 Բայց Բո որդիք մոռացան չորին
 Նրանց էս տեղ Բեզ հետ, որ մնաս միամիտ:
 Կա՛ց բարով դու իմ անեման մարմին,
 2820 Մինչև արարիչն դա իր դատաստան
 Ու մեկն մեր վարձը միասին առնինք.
 Ես Բո հրեշտակն եմ դու ինձ չես տեսնիլ.
 Ես Բեզ կտեսնիմ, բայց դու չես կարող ինձ տեսնիլ, բռնիլ:
 Մեր հրեշտակները քոան երկինքը,
 Որ գրած բաները ցույց տան արարչին
 Մեր ձախու ուսի շար հրեշտակի
 Չեղիցն, որ կամեր շուտով զնալ երկինքը,
 Ու ուրախ ուրախ դիվանունց ցույց տար՝ <...>
- 131 Որ նրա՝ 4. դավթարը տանին դժոխքը, 1
 2830 Սադայելին տան՝ որ ձեռին պահի,
 Դատաստանի օրը դուս բերի ասի.
 Թե շմենք նրանն ենք, դավթրումն գրած
 Ու մեր մեխքերը՝ ցույց տա ու կարգա.
 Որ մեզ իր ղեշումն պահի ու հուփ տա:
 Բայց Գարրիել հրեշտակն մեր դավթարը խլեց.
 Ծղեց վեր քցեց, մեր աշու ուսի
 Հրեշտակին կանչեց, Մեր բարի դործքի
 Դավթարն առավ, ու ուրախ կարդաց.
 Բերին կշեռքը մեր շարն ու բարին
 2840 Կշեցին, տեսան թե շատ է բարին.
 Դեհերն շատ էլ մեր կշեռքի թալիցն
 Երկուակ էլան, բայց ոչի՛նչ շարին:
 Մեկ մախալ բարին՝ կշեռքի թայում
 Հազար լիտր շարիցն միշտ ծանր է ըլում:
 «Մինչև էս վախտը ես մեկ դրադում
 Մնացել էի գլոխս՝ ծոցումս
 Դրած փուչ եկած, Պորդալով նայում:

1 [մեր]

2 [մեր]

3 Բնագրում՝ տալ

4 [թուխ <թը>]

5 [ես]

6 [բոլոր]

7 [ու]

8 [ձեռներեւ]

9 [ու]

132

Ետո Գաբրիել՝ հրեշտակաց մեծը
Թևիցս բռննց տարավ Աստծու մոտը.
2850 Թավթարը¹ ցույց տվեց, բոլոր պատմեց.
Բարի արարիչն ինձ իր մոտ կանչեց:
Ձեռն առավ ինձ ու շատ պաշպոռեց.
Երեսին քսեց, սուրբ դռին կայրեց:
Միրքի վրա դրեց, ձեռի վրա դրեց
Ու պայծառ դիմոք երկար ինձ նայեց.
Ուրախությունն սիրտը պատուում էր,
Ինձանից հազար անգամ հոռ քաշեց,
Ինձ հազար անգամ սրբերին ցույց տվեց:
Գովեց ու խնդաց, քեզ ու ինձ օրհնեց.

2860 Որ նրա պատկերը սուրբ էիր պահել:
Հետո բոլոր սրբերն ձեռնեռն առան
Ձեռնեծեռ տվին, տեսան զարմացան,
Ու հոռ քաշելով, թևերս պաշելով
էլ ետ Արարչին տվին ասելով.
Որ իր սուրբ խնամքն մեր աշխարհիցը
Անպակաս անի, մարդին դարձ բերի:
Մեր լուսավորիչն, Հովհաննես Մկրտիչն
Մայր Աստվածածին ու սուրբ Ստեփաննոսն
Աչ ու ձախ կանգնած, ինձ մտիկ արին

2870 Սուրբ Հայի հավատն գովեցին ասացին.
Քանց Հայի հավատն ո՛չ մեկն էլա չի.
Ղորղ ա Առաքյալն ու սուրբ մարգարեքն
Ու մյուս սրբերն էլ գլուխ բարձրացրին
Զրանց տված հավատն էլ փոքր ինչ գովեն.

133

Նրանց արածն էլ էնդեղ մեջ բերեն,
Մովսես մարգարեն իր ձեռի տախտակը
Դավիթ մարգարեն սաղմոսն² ու քնարը
Սուրբ Հովսեփ հայրը իր գավազանը.
Սուրբ Ստեփաննոսն իրա քարերը.

2880 Քաշալ Պետրոսը իր խաչափայտը,
էն թունդ Պողոսը իրա սուր թուրը.
Բարդուղիմեոսը իր քաշած կաշին.
Սուրբ մարտիրոսքը իրանց արյունը,
Ծգնավորներն էլ փուշն ու տառասակը.
Ջինավորներն էլ իրանց մզրախը.
Սուրբ կուսանքըն էլ իրանց ձեթն, յուղը,
Հոփիսմեն, Գայանեն³ աստամի քարը
Թագավորներն էլ իրանց սուրբ թագը.
Ծախկոպոսներն ու վարդապետներ

¹ Բնագրում՝ Թավթրը
² [Ուր]

³ [իր ձեռի]
⁴ [երանց]

- 2890 Իրանց թափած հոգիքն իրանց եղևին
 էկին կանգնեցին Աստծու առաջին
 Իրանց արածները ձեռներին բռնած
 Մոտացան Աստուծո յինչը պաշնցին,
 Որ թախտի նստած էր, բռնած
 Հրեղեն դավադանն, գլխին թագ դրած.
 Աջու կողմումը Գարբիել կանգնած
 2900 Բուրն հավանեց, բուրն գովեց.
 Ետո գեղդանգեշ 2-ուրբ լուսավորուն
 Որ կուշ էր եկել, հեռավանց նայում
 Իրան մոտ կանչեց, բարկացած ասեց.
 Ախր ընչի՝ չես դու էլ մի բան ասում,
 Աստված լավ գիտեր, թե ի՞նչ խաբար կա:
 Ուզում էր որ մյուս սրբերին ցույց տա.
 Թե նրանց արածի ու մեր Գրիգոր պապի¹)
 Մեջը շատ սարեր, ծովեր, ձորեր կան:
 Մեր պապ Գրիգորը 3-դավթարը դուս քաշեց.
 2910 Աչք էր, որ նրան մոտիկ էր տալիս
 Քիչ էր մնացել որ դավթարը խլին
 Ձեռիցն ու ճղեն, որ նրա անունը լի.
 Բայց Աստված նրանց կամաց գլխով արեց.
 Մատով հրեշտակաց դասը ցույց տվեց.
 Որ թե դինչ շման, նրանց սուրն հազիր ա.
 Մեր պապի տաին ձեռները դրեց
 Հրամայեց, կարթա՛, նա էլ իր դավթարը.
 Աչքդ բարին տեսնի, ինչ սրբերը տեսան
 Տեղերները մնացին, քար կտրած սառած.
 135 2920 Խեղճ լուսավորին չէր ուզում բնավ
 Որ մյուս սրբերի քեֆին, սրտին դիպլի.
 Ու նրանց սիրտը նախանձով լցնի.
 Բայց Աստված նրան էսպես հրամայեց.
 Ի՞նչ պետք է աներ մեր նաչար պապը.
 4 Աստված ինքը նրա ձեռիցն թուղթն առավ
 Բաց արեց ու բարձր ձենով էն կարթաց.
 Որ նա տասնչորս շարշարանք քաշել⁵
 6 Տասնչորս տարի հոր¹⁰) Վիրապումը⁷
 8 Օձի, կարճի մեջ նստել ահեաց, անշուր

1 [կողմ]

2 <մեկ անընթ>

3 [իր]

4 [Թուղթը զուր բեր<եց>]

5 [տանջանք]

6 [Քաշել]

7 [անհաց ու]

8 [Անշուր Զոր Վիրապում]

- 2930 Թե նրա փորը¹ արձիճ հալեցին,²
 Թե նրա մեջքը կեանք սղոցեցին,
 Թե նրան տկուր փշի վրա բաշ տվին.
 Թե նրա գլուխը կրծկահող դրին.
 Թե բերանը միջիցը կարեցին
 Թե նրա լեզուն բերնիցը հանեցին³
 Թե նրա միսը ջանիցը վեր բերին.
 Էլի սաղացավ, էլի տանջեցին,
 Նրա սուրբ ազոթքը նրան միշտ պահեցին.
 Նրա սուրբ ազոթքն լինի մեզ վրա:
- 136 2940 Վերջը որ Տրտազն տեսավ ճար չկա.
 Հրամայեց՝ որ նրան խոր վիրապը բցեն.
 Տասնըշարս՝ տոթի մնաց նա էնտեղ
 Մեկ պառավ կնիկ նրան հաց էր տանում.
 Ինքը չէ՛ր ուտում, օձերին տալիս,
 Որ նրա ոտի տակն⁴ միշտ լիզում էին.
 Նրա սուրբ ազոթքն էսքան ժամանակ
 Նրան էնդեղ պահեց, անավաղ, անսթի,
 Էնքան ծունր ա դրել, ու ազոթք արել,
 Որ մատներին տեղն հենց էս օր էլ կա:
- 2950 Հաց բերող պառավն մեկ օր ոչ էկավ,
 Հարցրեց պատճառը, ետ իմացավ.
 Թե սուրբ Հոսիփոսիմյանց ու Գալիանյանց
 Նահատակել են, սիրտն էրվեց, ասեց.
 «Էն խողը դեռ սա՞ղ ա» էս խոսքի վրա
 Տրդատ խող դարձավ, չոչերը բնկավ
 Շատ որ միտք արին իմացան պատճառն
 Մարդ ուղարկեցին, նրան հանեցին.
 Մեր պսպը դուռ էկավ. քարոզել սկսեց.
 Քրիստոսի հավատն մեր ազգին բաշխեց.
- 137 2960 Տրդատին բժշկեց ու նրա մեծերին
 Որ բուրն էին⁵ հենց այսահարվել.
 Տրդատի մի տկանջն նշանի խաթնը
 Նա չի՛ բժշկեց հենց խողի թողեց.
 Որ էս օր էլ հենց ժամումը քաշում են:
 Խեղճ թաղավորին իր թաղը գլխին.
 Խողի տկանջով մեր լուսավորչու
 Սուրբ ոտի տակին ամապցնում են:—
 «Թե հմիկ ասեցե՛ք՝ Աստված հարցրեց.
 Որդ էք էս դոտը չարարանք քաշել.
 2970 Սրբերը մնացին գլխնեքը քաշած.
 Չէին իմանում՝ թե ի՞նչ ջուղար տան.

¹ փորում = փորը
² Բնազրու՞մ՝ հալել են
³ հալին = հանեցին

⁴ տակին = տակին
⁵ էլ = էին

- Եղո Աստված ձեր սուրբ լուսավորչին
Մտոր տարազ ու հախաին պաշարեց-
Ու մյուսներին շատ քյոզուդ ավեց-
Որ մեծ մունալ էլ Աստծու վրեն
Ուզում էին բարձել, ձեր պապին կանչեց
«Տեղից վեր կացե՛ք, մյուսներին տեսց-
Սա ձեր ամենի գլխին պետք է նստի-
Հովհաննես Մկրտչին տեղից վեր կացրեց
2980 Մեր լուսավորչուն նրա տեղը նստացրեց,
138 Քրիստոսին՝ իրա՞ն աշո- 4 կողմանք
Աստվածածինը իր ձախու ղեհին
Հովհաննես Մկրտչին Քրիստոսի տակին-
Մեր ձեր սուրբ պապին սուրբ Աստվածածնու,
Հետո Առաքյալին, եղո մարգարեք
Սուրբ մարտիրոսն ու հոգևավորները
Նահատակները ու սուրբ կուսանքը
Շեղիսկոպոսներ ու վարդապետները
Որին էս կողմը, որին էն կողմը
2990 Սուրբ Ստեփաննոսին իրան առաջին
Սերո՛վրերն ու մյուս հրեղեն բերավրերը
Թրերը սրած, կշիւր ձեռին
Թուրն Գարբրիելի, կշիւն Միքայելի
Իր սուրբ աթոռի շորս կողմովն կարգեց
էս տեսան թե չէ մյուս սրբերը
երազում իրանց ազգին հրամայեցին
Որ հայի ազգին նրանք միշտ շարշարեն
Հետք հաց շուտեն, ջարդեն, սպանեն
էս ա, որ հիմիկ մեկ խաշապաշտ էլ
3000 Մեր խեղճ ազգի հետն բեկած ման ա գալիս
Որ արինք ծծի ու հոգին հանի-
139 Բայց սուրբ Գրիգորի աղոթքն կենդանի 2
Մեզ էս աշխարհումն կպահի, կազատի
Ու էն կենումն էլ լավ տեղ կհարի-
«Հա կաց ու կենան 7 էն մյուս ազգերն
Մեր լուսավորչու ոսկուններ կրծեն-
Մեզ ի՞նչ կարան նրանք անիլ կամ վնասիլ-
Նրա պատը պահենք, ժամից եղ չընկնենք,
Աղոթք, պատարագ մեզ համար անիլ տանք-
3010 Մեր սուրբ հավատիցը ձեռք չի վերցնենք-
Սուր էլ խփեն մեզ, գլխներս դեմ անենք
Ջուրն էլ քցեն մեզ, թո՛ղ, դնանք խեղդվինք

1 [ու]

2 [Աստվածածին]

3 իրաւորա

4 [կողմին]

5 [եսա]

6 [որ]

7 [ու]

- էս աշխարհի փառքն, էլ մեզ պետքը չի,
Պետք է շալիշ դասք էն վլանքի համար.
Մեր լուսավորչի գլուխը սաղ ըլի.
Նա էն, կլանքումը լավ տեղ տալ կտա.
էս աշխարհն մեզ համար անպիտան, փուշ ա,
Հմիկուց դենը էն աշխարհի հոգան
Քաշենք որ դնանք, Նուրը դողումն ..
- 3020 Նստենք, ու տեսույն սուրբ՝ արժանանանք,
140 Կսպանեն, կսպանվինք, կտանջեն, կտանջվինք
Մաներս նրանց, ոսկոռներս շնորհին
Կտանք ու մեր հոգին արդար անարատ
Կպահենք, Աստծո քաղցր արքայությանն,
Անթառամ պսակին Գաբրիելյան փողին,
Աջակողմյան դասին, սուրբ մարդարեհից,
Առաքելոց, սրբոց, արդարոց միշին
Կուսանաց խմբին, սուրբ Նահատակաց
Եվ մարտիրոսաց շմեր լուսավորչի
- 3030 Աննման տեսույն մենք կարժանանանք:
«Սուրբ հոգի ջան՝ թո՛ղ Յմեկ դարդակ էլ խոսք
Ես էստեղ ասեմ, սիրտս էրվում ա.
«Թե ո՛չ քրիստոս, ո՛չ լուսավորիչ
Մեզ չեն կամենալ, որ գերի ըլինք
Մարդ որ նհախ տեղը տեսնի ուրշին էլ
Կամին շարչարել, տանջել, սպանել
Որ գառն էլ ըլի, պետք < է > պահպանել
Անիրավ սպանողի փորը վեր ածել
Եվ ո՛չ ձեռները կապել, մտիկ անել.
- 141 3040 Որ համ իրան գլուխն, համ իր որդունը
Գան, կտրեն, տանին⁴, լեզուն բերնումը
Միրաը փորումը, ձեռներն դռշին.⁵
Գլուխը ջանի վրեն, ռտներն աղաքին
Որ թուր էլ չըլի, քար վերցնենք, սպանենք
Որ քար էլ չըլի, ձեռ բերանը կոխենք
Ռտնակոխ անենք, գլուխը ջախջախենք
Մեզ թրով խփողին, թուրն սրտումը ցցենք
Մեզ կրակ տվողին, իրան գլխի վրա քցենք,
Որ էրվի, խորովվի, տանջվի, շարչարվի
- 3050 Էնպես գազանը որ մեր խեղճ ազգի
Գլուխը վերել ա, թողել անդուլս.
Ջանը հանել ա, մնացել ա անջան.
Միսը քաղել ա, էլ թաղաթ չունի.

¹ [մեք]

² [ու]

³ [էս]

⁴ տանիմ=տանին

⁵ [առաջին]

⁶ [վր<եք>]

142

Օսկոռներն ա մնացել, էն էլ էնքան վախեցել
Սասանել, սարսել ու կուշ ու ձիգ էկել,
Որ ձեռք¹ վերցնելիս, ²Հենց ա իմանում
Իրան պետք է խփես, գլուխը դեմ անում:
³Անսաս իր տանը նստում են, սպանում.
Երբ իր ընկերին տանում են, սպանում,
3060 Եւ ղրաղիցն կանգնած, Հենց մտիկ անում,
էլ շի մտածում, թե իրան էլ մեկ օր
էս պատիվը կտան էս փուշ աշխարքում:
Խոսի՛ր հոգի ջան էլ քո մարմնու հետ,
Ների՛ր որ ես քեզ անհանգիստ արի.
էսպես դառն բանով, վիրավորեցի.
Ախ, բա՛ս ինչ անեմ, ես էլ իմ հոգիս
Մեկ օր պետք է տամ, քայց ⁴էրված սրտիս
Ցավերն ու խոցերն եւ հետս բերեմ
Մեր ծեր սուրբ պապին դեմ անեմ, ասեմ.
3070 Ընչի՞ մեր տունը էսպես քանդեցիր
Մեզ սրի, թրի դու բաժին տվիր.
էկար հանգստացար, մեզ կրակում թողիր.
Ինչպես մեր թուրն դու ձեռից խեցիր
⁵Եղ տուր պապի ջան՝ քո միրքիդ մեռնիմ
Մեկներդ կհամբուրեմ, տոներդ կընկնիմ
Տուր որ հո տանիմ, եղ տամ իմ ազգին
Որ թե մեզ սպանեն, մենք էլ սպանենք
Քո սուրբ աղոթքն մեզ վրա լինի.
Մենք նհախ տեղը ուրշին վնաս տալ չենք

143

3080 Փռ սուրբ հավատը արդար կպահենք
Քո տված օրենքն արյան հետ կփոխենք
Աշխարհի երկինք լի՛ առանց թրի
Մարդի միս ուտեն որդիքն հրկրի—
Շատ էլ կուղեն, հոգի ջան խոսալ,
Սիրտդ կնեղանա, քիչ բերնին հուփ տալ
Լավ ա թե չէ հենց բերան են ճոթում.
Ու արդար խոսքը անիրավ համարում—
Ձեմ արդար բողոքս քեզ սուրբ հոգի ջան
Հայտնեմ, տա՛ր քեզ հետ քո սուրբ բերնովը
3090 Ասա՞ Արարչին, ես մեղավոր եմ,
Որ իր սուրբ աչքը մեզ վրա էլ քցի
Մեզ էլ խնամ տանի, մեզ էլ պահպանի
Ու մեր ազգին սիրտ, զոռ պարգևի.
Այժմ խոսի՛ր դու, ես կամիմ լռել
Լեզուս փորս քաշել, ու քեզ սպասել:

¹ ձեռք = ձեռք

² [Եւ]

³ [Ու]

⁴ [էս]

⁵ [էլ]

⁶ Բնագրում՝ Արա

144

«Մարմին շան մարմին բոլորք սիրելիս
Բոլորք հոտ առան ինձ Աստուծոյ տղին.
Աստված էլ կտնշեց մեր լուսավորչին
Օրհնեց ու ձեռքդ դրեց մեր գլխին
3100 Ու նրան ինձ հըմիկ թափշմիշ արել,
Նա մեր ազգի սուրբ նահատակներին
Հա նրանց տանջանքը ու անմեղ արին
Ցույց տվեց Աստուծո, խնդրեց լալագին
Որ մեկ խնամք տանի խղճա մեր երկրին
Իթշնամու ձեռիցն մեր անմեղ ազգին
Ազատի, պահի, ինչպես մյուսներին.
Աստված մատը՝ դրեց բերնին միտք տրամ.
Գլուխը բարձրացրեց ու նրան տասով.
Թո՛ղ քո ժողովուրդքն հենց միշտ շարշարվին

3110 Փուշ աշխարհիցը շուտով, կպրծնին
Ու ի՞մ դրախտի մեջտեղը կնստին.
Ամեն՝ ազգից բարձր, ամենի գլխին.
Բոլոր տասներկու խաչապաշտներին
Նրանք կպահեն, տերութիւն կանեն
Իրանց ձեռի տակն, ինչ կուզեն անեն:

145

«Դրախտի լավ տեղը, ուրմն մերն ա,
Ի՞մ դալս էս սհաթն հենց քեզիսնց ա,
Սուրբ լուսավորչու գոգիցն թաա, էկա
Որ քեզ նրա բերնից շնորհակալ ըլիմ.
3120 Ու քեզ իմ սիրս ցույց տամ, Կէր ըլիմ.
Ամեն օր նա ինձ քեզ մոտ կըթողա.
Ամեն օր հոգիդ գլխիդ փանդած ա.
Դու մի՛ դարդ անիր՝ սիրելի մարմին.
Քանի սաղ է մարդն նրա՞ ուսերին
Երկու հրեշտակ միշտ ամուր նստած են
Մինն նրա շար գործքը, մինն դրն նրա բարին.
Ես դէս դուրս շեկած, նրանք հազրվում են.
Թղթերը պատրաստում, թէրը ժողովում,
Նրանք էլ օխտն օր հոգիդ վրա նստում,
3130 Ետո վեր առնում, ինձ հետները տանում,
Ինչպես պատմեցի, պատվում, կամ պսակում,
Ես հմիկ պատվումն հո՛ւ էլ դարդ չի՛ անես:
Հետուր համար քեզ ես միշտ տանի,
Բարի բան գործիլ, քեզ միշտ խնդրելի.
Խոր էր իմ տեղս, ու ձենս բարակ
Ի՞մ աշխ քո գործը տեսներ հանապաղ.

¹ [Մեր]

² [ձեռքը]

³ [Վերջապես]

⁴ [տուրք]

⁵ Բնագրում՝ Ամենից

⁶ [էլի]

⁷ Նա իր-նրա

⁸ [ես]

146

Դու ինձ շտեպնելիք, ես քեզ տենենի,
Փիս բան բռնելիս, տխուր նստելի,
Ձենս դուս շէր գալիս, լալի, ողբալի:

3140 Դու լալ էիր զգում՝ թե ես տրտմնի:

Չէի՛ր տեսնում՝ որ ո՛չ ձեռքդ, ո՛չ ոտքդ
Ո՛չ գլուխդ, ո՛չ աչքդ քեզ չեն մխթարում:
Էն ես էի՛ որ արտամզ նստած
Քո բուրբ քանը բուռս հավաքած,
Չէի թույլ տալիս, մինչև փռշտանիս:
Դարձ դաս ու զղջաս, արածդ էլ շանես:
Չէի՛ր իմանում՝ թե երբ լսում էիր,
Բարի գործոց հետ հետևում էիր

Ամեն փորձանքից քեզ ազատ պահում¹

3150 Միշտ ուշքդ² ու միտքդ առ Աստված քցում,

Էն ժամանակը դու ինչպե՛ս էիր
Բերկրում, զմարճանում, ցնծում և խնդում:
Թույլ ոտներդ էին միշտ թևավորվում:
Աչքիդ խավար լույսն միշտ պայծառանում:
Ջանիդ զտրտվյալն կրկին եդ դառնում:
Բոլոր աշխարհքը քեզ դրախտ շինում
Անբան կենդանիքն քեզ վրա ծափ տալիս
Ուրախանում, խնդրում,³ քեզ զմարթացնում:

147

Հոգին մարմնումը որ կա մեկ շունչ ա,

3

3160 Ինչպես մատներդ դու կըխաղացնես,
Էնպես էլ նա քեզ կածի ու ձեն կտա,
Հոգին մարմնումը քյամանչի ձեն⁴ ա,
Ինչ ստով, հեարով նրա լարը կշարժես
Ինչպես կողորես, նա էնպես կխաղա:
Նա ո՛չ երևի, նա ո՛չ քեզ դեմ դա,
Բայց աննյութ, անհետ ինչպես քո շունչը
Ինչպես էս օդը, կա միշտ ներգործն
Կակուղ և փափուկ երբ ձեռք բարի է:
Սպուն, խիստ անիրավ, երբ գործքդ շար է:

3170 Փչես, Էլանն, կրկին մտանն:

Մարմինը քնի, նա միշտ արթուն է:

Տես երբ ուրախանա, տխրի կամ հոգա
Մարմինն էլ հետը կտրտմի, կխնդա:
Հոգին ափեն տեղ մարմնումը փռված⁵ ա:
Նա մեկ տեղ չի՛ որ հանես ու նայես:
Կամ դու իմանաս, տեղն ուրշին ասես:

¹ [դու]

² Միշտ ուշքդ՝ քեզ ազատ պահում
ամեն փորձանքից

³ ուշք = ուշքդ

⁴ Բնագրում՝ խնդրես

⁵ [աջ]

⁶ [մե < դ >]

⁷ [պի < ն պ >]

⁸ [Մ < ար < ք < ն >]

⁹ փռած = փռված

148

- Բայց թե ոտդ շարժի, նա է որ շարժի.
 Թե աչքդ տեսանես, նա ինքն տեսանես.
 Թե լեզուդ խոսի, նա միշտ բան քցե,
 3180 Թե լսես, կամ ասես, ցնծաս, կամ տրտմիս,
 Սիրես, կամ ատես, պատվես, անարգես
 Բարեկամդ հիշես, արածն մխոքդ բերես,
 Ինչ էլ որ անես, մտածես, կամենաս
 Թե երազումդ,¹ թե երբ արթուն կաս,
 Բոլոր հոգին ա, մարմինը մի բան չի.
 Մարմինն ու հոգին քիր ու ախպեր են:
 Ախպերն մարմինն ա, քիրը մեր հոգին
 Տե՛ս մարմինն ինչպես կոշտ ա ու դայիմ
 Երբ կտրես, դեն քցես, քարի նման ամուր,
 3190 ²Խփես շիմանալ, ձեն տաս չի՝ լսիլ
 Դնես քո ծոցը, էլ չի՝ տաքանալ
 Ծոց դնես տեղը էլ չի՝ սաղանալ.
 Ինչպես քիր ախպեր մեկ մարմին արին
 Են, էնպես էլ մեր մարմինն ու հոգին.
 Քիրն³ արինն ա, շիգլարով, փափուկ.
⁴Ինչպես ուր արինն թե մենք շունենանք
 Իսկույն կմեռնինք, հոգիննրս կտանք.
 Թե մեր արինը մեկ ըռպե սառչի,
⁵էնպես մեկ ախպեր թե քիր էլ շունի.
 3200 Սիրուն ապառաժ ա ՚լիկդ քարի նմանի.
 Քիրն ու ախպերը էնպես ծպետք է ըլին,
 Իրար ֆիքր քաշեն, իրար միշտ սիրեն,
 Մինը լալիս, սգալիս, մյուսն էլ հետը լա.
 Մի աչքը ծիծաղելիս, մյուսինն էլ ծիծաղի.
 Քիրը ման դալիս, ախպոր աչքը հետը
 Չարխի պես պտիտ դա, գլխովն փարվան անի.
 149 Ախպոր թե գլուխը մեկ ցամ ու բան կա
 Քվար⁶ հոգին, ջանն հետն իսկույն դուռ դա.
 Ախպերն աշխատի, իր քվորը միշտ պահի.
 3210 Ախպոր¹⁰ գլուխը բարձին ըլելիս, ցավելիս,
 Քիրն քունը կտրած բարձի գլխին նստի.
 Ճաննեն¹¹ դեն անի, քրտինքը սրբի.
 Թե լա, հետը լա, քե ախ, ո՛րս լսի
 Ինքն էլ ախ քաշի ու գլուխը ծեծի.
 Թե ախպոր աչքը կպչի,¹² քունը տանի.

¹ Երազումն = երազումդ

² [Ո՛չ լաս]

³ Քիրը = քիրն

⁴ [Թե]

⁵ [Ինչ<պես>]

⁶ [էլ]

⁷ [մեկ]

⁸ [պտի]

⁹ [Քիրն իր]

¹⁰ Ախպոր = Ախպոր

¹¹ Ճաննենքին = ճաննենքն

¹² [ու]

- Քիրն էլ իր գլուխը նրա բարձին դնի.
 Նրա ցավոտ շունը իր փոքր քաշի
 Իր սաղ նափասը նրա հետ փայ անի.
 Մազերովն նրա երեսն սրբի¹ հով անի,
 3220 Աչքի արտասուքով, նրա կեղտը լվանա,
 Նրա արտասուքն լիզի ու ուտի.
 Մի ձեռն կռնատակին, մինը գլխատակին
 Հետը միշտ քնի, ջան ասի, ջան լսի,
 Չոռ լսի, ջան ասի, ու ախպոր քեֆին
 Ախպերն քվոր² սրտին երբեք չի դիպչի.
 Ախպերն թե ճամփա ըլի դուռ դնացած³,
 Քիրն միշտ իր քունը կտրած, տեղը նստած
 Լա, աղոթք անի, որ նա դա բարով
 Իրա քվոր համար լիքը ձեռներով.
 150 3230 Ախ քիր ու ախպոր սիրտը ու սերը
 Կրակից⁴ թեժ ա, դանակից սուր ա,
 Մեկին դիպչելիս մեկ ցավ կամ խաթա
 Մյուսի ջանը էրվի ու դուռ դա:
 Ախ, քիր ու ախպոր ես մեռնիմ ջանին⁵.
 Քիրն արեգակն ա, ախպերը լուսին
 Դվոր արեգակը երեսը շուռ տա,
 Դենը լուսինը դառնա, պտիտ դա:
 Լուսին գիշերը պետք է նրան պահի.
 Չունքի ախպոր պես ամուր սիրտ ունի.
 3240 Արեգակն օրը իր լույսը հանի.
 Չունքի արեգակն փափուկ սիրտ ունի.
 Գիշերվան մթին⁶ նա դիմանալ չի.
 Նա ախպորն լիս տա, իր երեսն ծածկի.
 Որ չար աչք նրան երբեք ո'չ դիպչի.
 Տեսնում⁸ ես ինչպես էն պայծառ օրն էլ
 Մեր արեգակը երեսն փախցնում ա,
 Թիքան նայողի աչքի լույսը թոցնում,
 Մի, մզրաղի նման ծակոտում,
 Որ շհամարձակի օքմին նրան նայի
 3250 Ու լ⁹ սիրտունությանը աչք տա ու բախլի:
 Նա էլ խոռովի, երեսը եզ քաշի
 Ու մեզ էլ հարկիդ էլ չը երկի:
 Մանեք խավարում, մթնում, տարտարոտում
 151 Ու ամպերն¹¹ իրանց գլուխն միշտպի նման,

1 [ու]

2 [նրա]

3 Բնագրում՝ գնած

4 [վա]

5 Սկզբում՝ ջանին ես մեռնիմ.

6 Մթին-մթին

7 [Բայց]

8 Տեսնեա-Տեսնում

9 [ու]

10 [նրա]

11 [ծովերն]

- Մովերն՝ բերաններն, անդունդն իր փորը
կրակով, բոցով, օձերով լիքը
Թոփով թռփխանով, թրով, թվանքով
Բաց արած վազեն թոզ ու դումանով.
Չանկերը՝ սրած, աշքները բոցով
- 3260 Լեզուն թրի պես կախ քցած բերնիցը
Սուր ատամները կեծակին տալով
Գոռալով, մռնչալով, սար ձոր ջարդելով,
Որ քարափները, ծովեր, սարերը
Ահիցն ու դողիցն ջուր կտրած, սառած
Ճշան, ծվան, ճռնան, իրար դուրս լալով,
Մինն մեկի գլխին փուլ գա շողալով
Նրան տակովն անի, ինքն էլ թնդալով
Գլխին ծեծելով, հարալ, հրոց տալով
Վեր ընկնի, ջարդվի, ուրշի ըլի տալով¹:
- 3270 Ու ետո էս շար օխտգլխանի օձն
՝Ահագին վիշապն պուշը երկնքումը
Գլուխը մեր գետնի վրա ճուլակ էլած
Մեկ շունչն որ քաշի բոլոր աշխարհս
Մեկ ֆու անելով քաշի փորն ածի:
Ու երկու² ձեռով մեջկովը քցած³
Աշխարհին էնպես հուսի տա, ձեռ ձեռին կպցրած,
152 Որ մեր աշխարհը հազար կտոր ըլի.
Հոգին ու շանը նրա փորն ածի:
Ու մեզ էլ հետը տանի դժոխքն ածի.
- 3280 «Օ արանց բանը շեմ կարող պատմել
Որ միտք եմ անում, ակոսմ եմ սարսել:
Մարմին ջան՝ քաս դու երբեք չե՛ս տեսել,
Թե ինչպես բազի վախտ աշխարհի շորս կողմն
Իրար գլխով զնկալ⁴ ու մեզ վախցրեց.
Արեւելքի ձենն արեւոտոն հասավ.
Հուսի տուտն ու լացն սուգ և աղաղակն⁵
Դիպավ հարավին՝ անկաջը ստարավ.
Մառեր ու քարեր իրար գլխի տալով
Ավազ ու զիբիլ բուռը լցնեղ՝⁶ վ
- 3290 Կամ պլտուխն լիքը ծովի փրփրով⁷
Սարիցը պոկեց գետնի գլխին ածեց,
Դաշտիցը պոկեց սարի դոշին խփեց.
Մովիցն կուժ արավ, գետնի գլխին ածեց
Նրա մեկ սիլեն, նրա մեկ բունցկը
Նրա մեկ փութը, նրա պուլի ծերը

¹ [ու]

² Օգրբում՝ աակով ըլի՝

³ [էս]

⁴ [Մեկ մեկ]

⁵ [Իր շորս կողմը՝ աշխարհին էնպես]

⁶ [անկաջը = ընկավ]

⁷ [հարավին]

⁸ փրփուրով = փրփրով

153

նրա մեկ շանկը, նրա մեկ շորշոփը
Աստված ո՛չ անի՝ թե մարդի գլխի դիպչի.
Հազար զազ ծուլ կլի էնպես խեղճ մարդը
Մեկ ձկնը երկնքումն, մեկ < ք > դետնումը
3300 էնպես վեր կրենկնի, կտրաքի, կճաքի,
կը պատռի, կը հզվի, բանհոգի կըլի.
Որ ամեն մեկ կտոր, ամեն մեկ թիթին
Հազար քարերի, հազար սարների
Գլխով դիպչելով, կտոր կտոր ըլնելով,
կերթա կը հասնի, խորի պուճախը
Անդնդի տակը մութ տարտարոսը,
Դիվանոնց ճաղկը, սատանանց¹ շանկը:
Կամ մեկ որ գլխին նա իր ջուխտ ձեռով
Ձարվի բամբակի ոտին թափ տալով:

3310 Բուր կոպունա կճղի, գետնի տակը կխրվի.
Քն նա մեկ փշի էն՝ անկապ բերանով.
Սարը տերեւների պես, ծոփն թողի նման
կը ո՛չնչանա ու պտիտ տալով
Ինչպես մեր դաշտի սատանաքամին, որ երանց պոչն ա,
Իսկույն գլուխ կըլի, իզ թող < ք > կորցնելով,³
Երանց բնակությունն աշխարհի տակն ա,
Իրար վրա նստած, աշեները կըթած
Գլխեր ու ցիբեկ միշտ մտիկ են անում.⁴
Տարած ֆորսերը ուտում, քեֆ անում,

3320 Ով քիչ ա բերել, նրան անարգում
Ով շատ ա բերել, նրան գովում, պատվում.
Իրանց մեծի մոտ նրա աչու կոխքին
Նրան նստացնում, իրանք ծառայում,
154 Մեկ ոսկե խնձոր թափազա անում,
Կամ հուրի մալաք աղջիկ նրան տալիս.
Որ կոխքին նստի, շուտի ո՛չ խմի, ու նրան նայի,
Նրա արածն գովի, ու ձեռը հատվն
Քցած, նրան պատմի, թե ինչպես սրտով
Ուզում էր տեսնի էնպես իգիթ տղեն քարով,

3330 Որ էնքան աշխարհ, ու ծով ու ցամաք
Ռտնակոխ արեց իրանց⁵ թագավորի⁶
Սրտի ուզած աղջիկն կամ անգին քարը
Խլեց ու բերեց ու արյան ծովը
Թրի հանապարհն, ոտներն կտրատելով
Աղ ածեցին նրան մրմինջը⁸ տարազով.

1 սատանյանց = սատանանց

2 [թող]

3 Սկզբում իզ թող կորցնելով, իսկույն
գլուխ կըլի

4 անում = անում

5 [մեկ]

6 [ու]

7 [սրտի]

8 մրմինջը = մրմինջը.

Թուր ածեցին նրա ոտներին տակին,
 Կոխեց անցկացավ ոտներն արինվա
 Հազար տեղ կտրած, յարա փարալու,
 Հրեղեն ձիու վրա նստած, ու յալը բռնած,
 3340 Ծովին լոք տվեց, սարի գլխովն թռավ,
 Անխրավ դավրշի եղևիցն հասավ,
 Գլուխն ոտի տակին դրեց վրեն կանգնեց
 Ասաց հոգիդ առ'ւր, կամ անգին քարը
 Կամ Ասլան Փաղիշահի սիրուն աղջիկը
 Դարվշին մեկ ցցի՝ մազերիցն կապեց
 Մեկ երկանաքար նրա փորին դրեց,
 Չէ թե դարվիշ էր, այլ մեկ շար իժ օձ,
 Պոչը դուս հանեց, ու քոբիցն կտրեց.
 Վեց գլուխը կտրեց ու մեկը թողեց.

3350 էլ եզ սաղացան, էլ նա կտրեց,
 Մինչև աղջիկը տղին¹ ասեց, պատմեց,
 Թե նա օխտ ճուտ ունի ֆլան տեղը,
 Ու խրխի ունի իր թևի տակին,
 Մինչև էն խրխին, չհանեն ու չերեն,
 Մինչև ճուտերը շատակին, չմեռնին,
 Նրան ո՛չ թուր, սուր, ո՛չ թուփ քյար կանի,
 Նա ինքն դավրիշ ա, բայց երբ էն խրխին
 Գլխին ա քցում, դառնում ա վիշապ.
 Կամ մարդագեղ, ու գալիս, տներ քանդում.

3360 Երեխեք քաշում, խրխումը պահում,
 Որ նա զա փակած դուռը բաց կրլի.
 Երկաթե դուռն էլ, կհալչի, կշարժվի,
 Աստված է նրան էս աշխարհն դրկել,
 Նրա խրխին նման է գիլի մորթու,
 Երկնքիցն էկավ, որ նա օխտը տարի
 Գիշություն անի, երեխեք ուտի.
 Նա շօրորոցին՝ որ մոտանում ա,
 Թաթասավան < ն > երն հենց իրանց իրանց
 Բաց են ըլում, ու մեր երեխեքն նա,

3370 Իր մոր ծոցիցը, իր հոր գրկիցը
 Հանում ա, շքաշում խրխու մեջ դնում.
 Երեխի՝ ձենը ամենն էլ են լսում.
 Բայց մարդագլխին՝ ո՛չ ոք չի տեսնում,
 Շատ անգամ ծառի տակի սա նստում,
 Երեխեն հանում, ու հենց լաշն ուտում.
 Ուտ ու գլուխ, ձեռը էնդեղ թողում, գնում.
 Շատ անգամ մարդիկ նրան տեսնում են².

¹ [նրան]

² [որ]

³ [տանում]

⁴ Երեխեն = երեխի

⁵ Սկզբում՝ են տեսնում

- Եղևիցն ընկնում, թվանքով խփում են,
 Բայց թոփ ու թվանք նրան չեն վնասիլ
 3380 Մինչև խրխին շերես, կրակը չգցես:
 Շատ անգամ մարդիկ նրան բռնում են.
 Գերանը փորին դնում, ծերիցը քաջ ըլում,
 Մինչև խրխու ծերը չդուս է պրծնում,
 Նրանք քաշում են, խրխին փորիցը հանում.
 Հաշար պատավին զերանի տակին
 էնքան թողում որ, խրխին կրակումն
 Մոխիր է դառնում, կրցկահող լինում.
 157 Խրխին էրեխա նա ծվում ա, գողում
 էրողին խնդրում, լալով աղաշում,
 3390 Որ խեղճ գա նրան, խրխին իրան առ.
 Զունքի օխտը տարին դեռ չի՝ թամամել.
 Ու շատ աշխարհ դեռ նա չի ման էկել
 Աստծո հրամանը բոլոր կատարել.
 Տարին հազար նա երեխա կերել.
 Դեռ հինգ տարի էլ ա մնացել
 Որ նրա վախտը գա, վադեն թամամի,
 Ետո ինքն իրան իր խրխին կէրի.
 Ու էլ կդառնա էնպես մեկ պառավ
 Ինչպես առաջ էր, ու կերթա մեկ վանք
 3400 Որ ապաշխարի, մեխքը լաց ըլի.
 Գեղարդա վանքումն¹⁷⁾ մեկն էսօր էլ կա
 Մազերն սպիտակ անատամ պառավ,
 Խաղեր էլ գիտի, ու լավ նաղներ էլ.
 Էնպես ձեն ունի, որ խելք ա գնում,
 Աչքը գիլի ա, տեսնողն դողում ա,
 Սարսավը դալիս, շմիւր սրտում.
 Մյուս բաներն բոլոր մարդի ա:
 Նա իր պատմությունն ինքն է հենց անում,
 Թե ինչպես մեկ մովթ խավար³ գիշերը
 158 3410 Մեկ հրեշտակ էրթկիցն⁴ նրա անունը տվեց
 Ինքն էլ դարձացավ՝ որ անուն ասեց.
 Խրխին վեր քցեց ու նրան հրամայեց,
 Որ օխտը տարի գնա աշխարհ ման գա.
 Ու շար մարդերուանց հախիցը վեր գա.
 Երեխենքն ոտի, որ նրանք դարձ գան:
 Նա հենց էն սհաթը՝ որ խրխին հագավ
 Աչքն արին կոխեց ու կատաղեցավ,
 Սոված չէ՛ր, փորը փալվոց⁵ ընկավ,
 էլ ո՛չ հաց, ո՛չ պտուղ ո՛չ ուրիշ մսի համ

1 [թ < աշում >]

2 [թա < քը >]

3 խավարի = խավար

4 էրթիկ < էց > = էրթկիցն

5 [սկա < կց >]

- 3420 Աչքը չէր դալիս, հենց մարդի մահ
Ատամներն զրհատում, ու ուզում էին:
Եւ Կֆթա իրան էրեխներն կերաւ
Ջարդեց՝ օրորոցն ու նրանց կող աւաւ:
Սիրաւ ցաւում էր, բայց ի՞նչ էր արել:
Աստուծո հրամանն էր, ի՞նչ կարար անել:
Ետո դուս ընկաւ՝ կատաղած գիւլի պէս,
Ամեն գիշեր քանն երեխա կերաւ:
159 Հենց փոքն ու աղբն էր միշտ եւ ուտում
Զեռ, գլուխ, ստները բազումը թաղում,
3430 Որ ծնողքը դան, գա < ն > ին, գլխներին վալ տան:
Թաղեն նրան, եղո իրանք զնշանան:¹
Աստուծո ճամփիցը էլ քնաւ՝ դուս չգան:
Թե նա մեկ գիշեր՝ հրեղեն ձիու պէս
Հազար սարի ու ձորի գլխներից
Արծվի պէս թռչում ու անց էր կենում:
Որ դուր զնում էր, դուր բաց էր բլում:
Ինքը չէ՛ր տեսնում, ուրջներին տեսնում:
Թե նա ցերեկը ինչպէս մեկ պառաւ
Վարեաններէ հետ նստում, կանգնում,
3440 Հետներ < ր > հաց ուտում, ու գրից անում:
Ու խեղճը գալով իր մտքումն աւում,
Այ դու ջրատար, ի՞նչ ես ֆիրք անում,
Էս գիշեր երեխեդ ծոցեդ կը հաննում,
Ու դու հեշ քնաւ՝ պէս չե՛ս իմանում:
Ում էրեխնք կերել ա էն վախտն,
Անունները տեղ տեղ բուրք կը պառածում:
Թողութուն խեղրում, ու լալով աւում,
Թե ինքը չէ՛ր ուզում, խրխին էր անում:
160 Թե նա իր խրխին ցերեկը հանում
3450 Մեկ քարի տակի գնում էր պահում,
Ով նրա խրխու մաւն էր, անց էկենում:
Ղուշ էլ որ բլեր, կամ ձի կամ տաւար,
Նրա սիրաւ՝ փորումն հալչում էր գնում,
Մինչեւ անցկենողն իր ճամփեն գնում:
Ու նրա խրխուն վարաւորդ շանում:
Թե նրա խրխին էրեխա՝ ջանք
Հենց բռնեւ շամփուր՝ ջարդախ էն կոխում:¹⁰
Աչքը կրակ տալիս, սիրտն էրվում, ճարում:
Ուզում էր իրան իրան կտրատի:

¹ [իրան]² [հանեց]³ Բնագրում՝ Ղղճանան⁴ Բնագրում՝ գիշերը⁵ [ծնող < աջ]⁶ [Իր]⁷ [էր]⁸ [ջանք]⁹ [ու]¹⁰ [խփ < ում >]

- 3460 Բայց գեանի տակիցն շէր դուս դաւ կարում.
Հենց ցերեկը միայն նա կրնովի.
Գիշերը զուշը նրան հասնիլ չի.
Թուր, Բվանք նրան ո՛չինչ չի կտրի.
Թե իր գլու $< 1 >$ ի, Թրի բոլոր տեղերը.
Յույց ա տալիս մեզ՝ որ հենց իմանաս,
Թերէրեց քի, էրված, խորովված,
Ջանտան էլ բնավ հեշ սաղ տեղ չկա:
Գլուխն, երեսն, փորը հենց յարալու ա:
161 «Մահ տարածումն էլ՝ Աստուծո հրամանն ա.
3470 Երբ նա մեր մեխքի վրա բարկանում ա:
էն ժամանակը երկու շերեշտակ
Թավթարներն ձեռին, դվիթը պոտկումը
Մեկը մեկ բարակ սև զամշի ձեռին
Մեկը մեկ կարմիր՝ ձեռներին բռնած,
Մեկի տակին սև, մեկին սպիտակ
էնպես ձեռն կան որ զշի թև ունին.
Կամ քրդի շորով, կամ օսմանովի.
Արեն վրեներին, ֆասը գլխներին
Երկար շավարով, Թրեր կապած.
3480 Մտնում են աշխարհ՝⁴ շեն մեզ երևում.
Մեկ շար, մեղավոր մարդի ձեռք բցում.
Ղամշի խփելով, առաջներն անում,
Որ նրանց տնե տուն, քաղաքի քաղաք.
Տանի, ման ածի, շար մարդին ցույց տա:
Ի՞նչ պետք է անի, էս խեղճ նաշարը
Լավ ոտներն,⁵ գլուխ՝ քարեքար տալիս,
Նրան շե՛ն լսում, գլխին վեր հատում,
Առաջներն անում, կամ մեկ ձի տալիս,
Քշում, հետ ածում,⁶ հետները տանում:
3490 Շատ տուն մտնում, շատ տեղ էլ քնում.
Մարդին զոռ անում, որ նա զաստ անի,
Բոլոր տանըցոնցը բերանը բաց անի.
Ու պատմեն նրան թե ինչ լավություն
Կամ ինչ շարություն աշխարհումս արին.
Տուն քանդեցին՝ թե տներ շինեցին.
Թե տեսնում են, որ նախ լավ են կացել
Ազրատաց օգնել, ճամփորդի պատվել
Աստուծո ճամփիցը դեռ շեն հեռացել,
Իրանց հետ տարած մարդին շահեցին,
3500 Լավ պատիվ տվին, լավ տեղ քնացրին.

1 [նրան]

2 [շար]

3 [2ի < ա >]

4 [ու]

5 ոտները = ոտներն

6 [որ]

Նոյն մյուս օրը տանիցը դուս գալիս
Օրհնում են դուրում ու խաչակնքում,
Որ էն տան վրա, էլ փորձանք չդա.
Քանի աշխարհու զազմի հաստատ կա,
Ու ոսկեգրով նրանց անունը գրում,
Պաշտմ, ճակատին, ետո ծոցը դնում.
Որ աշխարհումս գեւ բարություն կա,
Նոյն դուս գալիս՝ դուան գլխին գրում
Կարմիր թանաքով՝ որ էն տան ձեռքը

3510 Հուրը հավիտյան ժանդամա՜հ շմտնիւ
Բալց վալ էն մարդին, որ գործքը շար ա,
Նրանց պատիվ՝ շտվեց, ու շոր դուս դրկեց
Նրան սե զամշով գլխին փոփում են.

163

5

Սե մութաքավով, անումը՝ գրում
Ու դուան վրա նրա շար գործքը
Նշանակում ու բարկանալով ասում,
Որ ինչքան ցավ, շոռ գտնվի աշխարհումն,
Նրանց գլխին գա, նրանց օխտը պորտին.

«Մարիդ»³ չի՝ որ մեր մենծ Ապոփ պապը¹⁵⁾

3520 Վեր լուսահողի Սառա խաթն աստը¹⁶⁾

Ամեն առավոտ տեղից զարթնելիս
Ամեն օր գեւ Շուրը աղոթարանը չբաց¹⁶⁾
Սաղմոս ասելով, աղոթք անելով
Սուրբ երեսներին խաչակնքելով
Էսկա էին ու լալով մեզ խրատում,⁷
Ժամ գնում, դալիս մեզ օրհնում, ասում
«Աստված ձեզ մեզ միշտ հենց ամուր ձեռով
Քաղցր աչքով պահի՝ ճմեր օրը հասցնի.

Ամեն առավոտ քնից զարթնելիս

3530 Ամեն իրիկուն տեղը մտնելիս

Դուր աղոթք արե՛ք, Աստուծո անուն ավն՛ք.

Չար սատանի գլուխն ոտնատակ աղեք.

Որ ձեր սուրբ սիրտը իր ձեռը չբցի.

Ձեզ մտքից չհանի, ձեզ ճամփից չհանի,

Չեր անմեղ հոգին իրան ֆարս շինի:

Ա՛խ՝ դուք աչքի լույս ու մեր սրտի սյուն.

Ամեն օր հո մենք շենք մնալ էս դինսումն.

Մեզ էլ մեկ օր կգա մեր բարի հրեշտակն

Թեննեթիցս¹⁸⁾ կրոնի հեռու տեղ կտանի.

3540 Թե բարի ա մարդն՝ աշու հրեշտակն

164

¹ [գրեն]

² պատվի = պատիվ

³ բնագրում՝ Մարիդ

⁴ [Ու]

⁵ [չէր ձեռքը]

⁶ բաց = չբաց

⁷ [ասում]

⁸ [ու]

⁹ Թեննեթիցն = Թեններիցս

Ձեռին թագ բռնած՝ վարդը բռնումը
Անմահական լույսն շորս կողմը բռնած
Կամ մեր էրթկիցը, կամ փանջարիցը
Հուսաթաթախ ու քաղցր ժպտալով,
Կասի, արի գնանք, վախտդ հասել ա.
Հերիք տանջվեցար էս փուշ աշխարհումն
Հերիք շարժարանք ու կսկիծ տեսար:
Էս թագը բերել եմ՝ որ գլխիդ դնեմ,
Էս լուսո շապիկն՝ որ քեզ հաքցնեմ,
3550 Էս ալվան ծաղկներն՝ որ գլխովդ շաղ տամ.

¹ Էս վարդեջուրը երեսիդ ածեմ,

² Թե երիս վրա քեզ դնեմ թոցնեմ.

Ու տանեմ երկինքն Արարչին ասեմ

Թե ի՞նչքան սիրով ու զգուշությամբ

Նրա սուրբ պատկերը ես պահպանեցի

Չարից պրծացրի, հրից աղատեցի

Նրա հոգին անմեղ, մաքուր պահեցի

165 Այժմ տո՛ւր իմ վարձն, սրան էլ գողդ ա՛ն

Սրբոց արդարոց դասին հավասար

3560 Արա՛, որ գնա երկնային փառքդ

Սուրբ արքայությանդ անձառ տեսությունդ

Հուրն հավիտյան մնա վայելի:

Սրանց սուրբ բերնից շող չի դուս էկալ

Սրանց արդար ձեռքը մեկին չը դիպավ.

Սրանց անմեղ սիրտը մեկ վատ մխտը չարավ.

Սրանց մաքուր ոտքը ծուրը չը եռաց

Սրանք մեկ օր էլ ժամից եզ չընկան.

Սրանք մեկ օր էլ առանց աղոթքի,

Պաշտում, տնօրհներ ու պատարագի

3570 Խնկի ու մմի ու նրազլսի,

Ողորմության ու ծննդաբության

Գանձանակի ու մատաղ, ժամոցի

Առանց աղքատի, նաչար ֆուխարի,

Սրանք մեկ օր էլ առանց դոնադի.

Իրանց օրն էն քո շար աշխարհումը,

Գողերի միջին ու գաղաճների

Չի անց կացրին, ու քո սուրբ հոգին

Ինչպես տեսնում ես, մաքուր պահեցին:³

Գնում էին սրանք, սրանց գլխին էի քլում

3580 Թե երբ երեսին⁴ փոռում, սպասում,

Վեր էին կենում, ես սրանց ուսին⁵

Նստած ամեն բան գրում նշանակում:

¹ [Որ]

² [Աւ]

³ Ողորմում՝ Մաքուր պահեցին,

⁴ Երեսում = երեսին

⁵ [Նստած]

166

Սրանց մեխքը մեկ մասալ էլ չեկավ,
Սրանց արդար գործքը հազար, բուր լիտրը:
Սադայելն էր հենց ամօթու տրաքում
Սատանները հո մոմուում, գրնաացնում
Սիշոքի թայիցը բաշում, ծղրտում,
Բայց ոչինչ չարին ու սրանց գործքը
Բուր գիվերի ծանրությունն բաշեց:

3590 Նրանց թայը բարձրացավ, սրանցը ցածացավ:
Խնդրում եմ հիմիկ՝ որ ինձ ու սրանց էլ
Քո անմահ փառքին արժանի անել:

«Ախ գառնուկ որդիք՝ էս սուրը հրեշտակը
Շատ անգամ մեր էն վերի ժամի գլխիցն
Ապրանքափոսիցն, ուր մեկ² էշարած
Ճամփեն գնալիս, գիշերվան սհաթին
Հանկարծ մեկ դուռը իրան առաջին
Բաց էլավ, տեսավ, որ ներսը հրագ կար,
Մտավ ներս՝ տեսավ՝ որ աշխարհի դանձն

3600 Անդին քարեր ու ալվան մարդարեա
Լիքն էին՝ մնաց աշքը հենց սառած:
Իշի բեռնումը հող էր լցրած.

Նա էն գեն ամեց ու տեղը լցրեց,
Ինչ աշքը սիրեց, բարձեց դուռ բերեց
Ու հենց դուռ էկավ, աշքը եզ քցեց

167

Տեսավ՝ որ շոմախն ընդեղ էր մնացել:
Աշքածակ չորանի³ աշքը չէր լցվել,
Եզ դառավ՝ որ իր դակնանակն հանի.
Դուռը փակվեցավ, ինքն մնաց ընդի:

3610 Էշը տուն էկավ իր ծանր բեռով
Քափ ու քրտիները ոտն ու պճեղն կոխած
Տանտիկին < ն > ուրախ էկավ՝ որ տեսնի

Իշարած⁵ մարդին պաշի, տուն տանի,
Բայց նա ի՞նչ տեսավ, ո՞վ կարա պատմի.
Մարդ⁶ չկար. իշի բեռը դարտիցը

Հենց էն < էր > ուղում, որ անպուսն ամի,
Աշքը մնաց սառած. ճմիկ չէր գիտում
Բն գլուխը ծեծի, թե իշի ջուխա աշքին

Մեկ լավ պաշ անի, ու նրա գլուխն

3620 Մարդի գլխի տեղ՝ դոշին կպցնի

Իշի առաջի ոտները իր ճտովն

Քցի, քեֆ անի: Էշն լեզու էլավ.

Ու լալով, սգալով, բուրքը պատմեց:

¹ [Ու]

² [խեղճ]

³ [էր խաղինով]

⁴ չորանը = չորանի

⁵ Իշարածի = Իշարած

⁶ Մարդի = Մարդ

⁷ [Ու մեք]

- Էնտոր համար նրա¹ անունը դրեցին
Ապրանքափոսու, ըս օր էլ ասում են:—
«Էն էի ասում՝ թե մեր հրեշտակը
Կամ էս կողմիցը կամ մենք իդու
168 Ափնի տակիցը, Կողեռան²⁰ դռլիցն
Ղայրաբունց բաղլիցն, սուրը Սարքսի²¹ ձերիցն
3630 Ֆարգալունց իգուցն, Ղրխրուլախիցը²
Հասանի բաղլիցն, Ամենափրկի²²
Ու Սուրբ Մինասի Կոնդի²³ ձերիցն
Մեկ ձեռով անում, թեկը թափ տալիս
Իրան մոտ կանչում՝ հիվանդ ըլիլիս
Գյուլբանկի աղլուխն²⁵ քամուն նա տալով
Ձեռով ցույց տալիս, քաղցր ժպտալով՝
Թե որ գճովը պետք է մեզ տանի:
Վազում, գնում ես՝ որ աղլուխն առնիս
Նրա միջի զանդը, նողը, շաքարն ուտես,
3640 Հենց մոտանում ես, Պես իր թեկերին
Թափ տալիս, թռչում,⁷ գնում ու նստում
Ուրիշ սարի վրա, էլի քեզ կանչում
Ձեռով⁸ անելով: Հաղար տարի դու
Գնում ես վազում, ու չի՝ բեզարում,
Մինչև հասնում ես մեկ հրաշալի ձոր⁹
Քոշք ու սարալով լիքն ու զարդարած
Պատերն ոսկի մեջը ջափահիր
Մատերի պտուղ ոսկի մարգարիտ
Գետեր, աղբյուրներ անմահական ջրով
3650 Անցնում են գնում էստեղ առաջովդ
Ձկները ոսկի, քարերն գուհար,
Խոտերն, ավաղներն բոլոր անդին քար.
169 Ձեն ես դու տալիս բլրի ձեն լսում,
Աչքերդ ճպտալիս, քար, ու սար ձորեր
Քո երեսիդ հենց վարդի պես բաց ըլում
Երեսիդ խնդում, հետդ ծիծաղում.
Շունչ որ հանում ես, անմահական հոտն
Քեզ թմրացնում ա, ու երկնային քուն
Աչքիդ վրա բնկնում, մնում ես քնած:
3660 Տանող հրեշտակդ մեկ էլ գալիս ա,
Թեկերով խփում, անկաջումդ ասում,
Էլ չհե՛ռախսս դու էս դրախտիցն
Մինչև իմ գալը: Ես էլ գնում եմ.

1 նրան = նրա

2 [կամ]

3 [Ղրխրուլախի զիւլիցն]

4 [Ու]

5 աղլուխն = աղլուխն

6 [թ < եւրն >]

7 [գնում]

8 Ձեռով = Ձեռով

9 [տեղ]

- Որ լհերդ ու մերդ, ես էստեղ բերեմ.
 Որ ի միասին ցնծար, ուրախանար:
 Հրեշտակը դնա, դու քնած մնաս,
 2Հանկարծ քո մոտին՝ թե որբան ժամանակ
 Վրովդ անցկացավ, դու չես իմանում,
 Մեկ էլ էն տեսնում, հիացած մնում,
 3670 Քո հերն ու մերը, ախպեր, սիրեկան
 Չորս կողմդ բռնած, ծիծաղին, խնդան
 Ձեռն իրար ճառով, երես երեսի
 Մաղկանց, ազրբներին, խնկերին միջի
 Բյուրբյուրի ձենով, անուշ երազով
 Էնքան մնում են քնած ու լուռով պատած
 Մինչև դա դատել Արարիչն Աստված:
 170 «Նրանի՛ մարդին՝ որ միշտ արդար է,
 Նրան էսպես կտանին, սիրելի սրգիք,
 Հազար տարի դնաս, դու չես բեղարիլ
 3680 Հազար տարի մնաս, չսովիլ, չծարավիլ:
 Էս աշխարհումն էլ կմնաս բախտավոր
 Ամենից հաջող, արի, զորավոր:
 Հարամու թուրը, քեզ սուր ու կրակ
 Զանիդ գիպչելիս, գիպչնողին վնասեն:
 Ո՛չ ցավ, ո՛չ վակիծ, ո՛չ հիվանդություն
 Ո՛չ մահ տարածում և ո՛չ գերություն
 Քո տանը ու դռան գիպչիլ կարող չեն:
 Փանի՛ անգամ իմ բարձիս գլխատակին
 Գիշերը լսեցի մեր թունդերի դրադին,
 3690 Որ մահ տարածամ ջարդված, բեղարած
 Էկել, նստել էր շլինքը ծռած՝
 Հոգոց էր հանում, տնքում, ճրքում,
 Որ մեր տանը մեկ չար մարդ չէր գտնում,
 Որ խփի, սպանի, սիրաբ հովանա
 3Դավթարի պակասն թաժամ անի նա:⁵
 Ինչպես էկել էր, էլ էնպես գնաց
 Գլուխը ծածկելով, մեղ՝ վնասիլ չկարաց:
 Էնդոր համար՝ որ մեր տան խերն, բարին
 Օրը հաղարի՞ գիպչում հասնում ա:
 3700 «Էստուր համար ձեր ճհոգելույս պապը
 Էն մենծ իզին քցեց հենց ճամփի տակը
 Ապրանքափռսի գլխին էն ջաղդահ՝
 171 Բաղը՝ որ էլ ո՛չ տուտ ունի կամ տակ

¹ [քո]
² [Ու]
³ [չես]
⁴ [Ու թ < է քե >]

⁵ [Թիֆլի]
⁶ սկզբում՝ նա թաժամ անի
⁷ քնազրում հաղբի
⁸ [էն լուս < ահողբ >]

- Հազար բարութիւամբ տնկեց լցրեց
 Ինքն իրան հալալ քրտնքովն շինեց
 Հազար մշակ էլ՝ որ թն կամենար,
 Էնքան հարուստ էր, բանացնիլ կտար,
 Չէ՛, ինքը շինեց, որ խերն ինքն առնի
 Ծառերն մենծանան, իզիւն գա, հասնի,
- 3710 Հասած վախտին էլ հին < գ > լամ կատնպան
 Բռնեց, փող տվեց, որ նրա միջումը մեան,
 Ինչքան պտուղ գա ամեն առափոտ
 Քթոցով հավարեն, շալակեն, անեն մոտ
 Տանեն համփի դրադը ու պտտի տակին
 Նատին, ամեն անց կենողի կանչեն,
 Թուրք ըլի թն Հայ՝ նրանք մտիկ շանեն
 Երկու ջուխտ ձևով, որքան ուզենան,
 Զիբեր խուռներ, ջվալներ, խարարներ
 Լցենեն՝ որ տանին համ իրանը խնդան
- 3720 Համ իրանց որդիք վալելն շատ օրեր
 Ով էլ՝ ուզենա, ա՛ր խզին մտնի
 Ձեռիցը բռնեն, ման ածեն տանին,²
 Ինչ որ սիրտն ուզի, նրանք իրանց ձևով
 Քաղեն վալելեն՝ բունյաթն օրհնելով
 Ով որ ուզենա շվարի տակին
 Սառը հափողի պարկազենն գլխին
 Վրեն Լ շոր քցեն, որ նա չի մրսի,
 Երբ որ վեր կենա, նրա առաջի < ն >
 Կարաս բաց անեն, սուփրա բաց անեն
- 3730 Կամ դառը մորթեն, խորոված անեն
 Եղով, կարաբով, պանրով ու ձկով
 Ուտեն, խմացեն, փորը կշտացեն
 Իրանք էլ հետը ախպոր պես նատելով,
 Քեֆ անեն, քեֆ շհանց տան ու զովդ անեն
 Ետո թն ուղի, կամ համփու քցեն,
 Թե չի կամենա, խնդրեն տուն տանեն,
 Հարսները դուս գան՝ ոտները հանեն,
 Աղջկերք դուս գան թեկըր քաշեն,
 Ոտն ու գլուխն ստակ ջրով լվանան,
- 3740 Սանդրեն, տրորեն, ճմբռեն ու սրբեն,
 Ձեռը համբուրեն, օրհնութուն ուզեն
 Յիկկահացը, առվոտահացը
 Միասին ուտեն, միասին կարեն
 Հարսներն, աղջկերք ձեռները դռին
 Էնքան կաղնին ու նրանց զուլուղ անեն,
 Որ հացը վեր քաշեն, հառ ջուր բերեն,

3 [Ծառ]

1 [օր]

2 Սկզբում՝ տանին ման ածեն

- Բերաններն օղողեն, ձեռները լվանան¹
 էլի հարսները քիթները կալած
 Չորին առաջները, ձեռները պաշեն
 173 3750 Գնան իրանք էլ, շուտով հաց ուտեն
 Գեռ թիբի կեսը բերնեղումը վազեն
 Տեղ քցեն, ստակ յորդան դռնակում,
 էկած ղոնաղին իրանց զաթարումն
 Ախպոր պես սիրեն ու պարկայենեն:
 Էնքան ձեռները,² ոտն ու գլուխ ճմռեն,
 Մինչև ղոնաղը ինքն իրան քնի.
 Մինչև քնի ո՛չ ձեռները դռշին
 Կանգնին գլխավերև կամ ոտի տակին,
 Զուր ուզի, ջուր տան, ճրագ ուզի ճրագ.
 3760 Տանու տղերքն էլ հետը գրից անեն,
 Որ զրցող, խոսքով, խաղ ու ծիծաղով
 Նրա աչքը կզլի անուշ երազով.
 Գիշերն էլ որ նա թեկուզ քսան անգամ
 Վեր կենա, մեկ բան ուզի, վեր կենան,
 Վազելով գնան երեսի վրա
 Ուրախ ուրախ բերեն, ուղածն իրան տան,
 Բարձր չի խոսին, որ ձենը շիմանա
 Ոտը կամաց փոխեն, որ նա չի զարթնի
 Աչքին չի նայեն, թիբին չի նայեն,
 3770 Գլխները կախ քցած իրանց առաջի
 Հարկառ կանգնին, աչկերը կաշնին,
 174 Էնպես շունչ քաշեն, որ իրանք շիմանան,
 Ոտը փոխելիս, մաշկները հանեն
 Որ նրանց ոտի ձենն ղուշն էլ շիմանա
 Կրնկի վրա, մատների ծերին
 Գես ու ղեն գնան, էլ գան, քնին.
 Ղոնաղի առաջին մի պես ղզվիլեն
 Մի պես հալչին՝ թե ձենն իմանան.
 Մի պես հալչին, ջրի պես մաղվին
 3780 Թե նրանց աչքները բեղաֆիլ բնկնին
 Ղոնաղի երեսը, էլ եզ քիթ ու պոռնակն
 Հալաքեն՝ որ նա էն չի՝ իմանա,
 Ու մտքումը շատի՝ թե ինչ անամոթ
 Հարսներ են նրանք՝ որ նրա պատիվն
 Ու իրանց տիրոջ հեշ միտք չի տրին
 Ու նրա էրեսին՝ էնպես մտիկ արին:
 Մեկ հարսի ձեն, որ անկաջգ ընկնի
 Մեկ հարսի աչք որ թռ աչքին տունի

¹ Լվանեն = լվանան

² [թեղեր]

³ [հալչին]

175

- Մեկ հարս իր ստաներ՝ որ էնպես շփոխի
 3790 Որ հենց դիտենաս նրա առի տակին
 Ջու կա՝ որ կտխի, խեղույն կկտորի,
 Մեկ հարս իր շունչը՝ որ էնպես չքաշի,
 Որ հենց խմանա, դանակ¹ կա իրան
 Բողազի վրա, ու թե շունչն իրան
 Չքաշի, բողազը պետք է դուս կտրեն:
 Մեկ հարս՝ որ տեղից էնպես վեր շվռչի
 Որ հենց խմանաս՝ տունը կրակ ա բնկել
 Հարամին էլիել, գեղը ետի արել,
 Արծվի պես շվռչի, ջրի պես շարժի.
 3800 Որ ստի ձենը հեշ մարդ շխմանա,
 Բայց դես աչքը շխփած, գնա ու եզ գա.
 Մեկ հարս որ կեսուրն կամ իր կեսառը
 Մեկ փռշտալիս հաղար կտոր չբլի.
 Թուքը բերնումը սառչի, լեզվին ջուր չկտորի.
 Ու տեղն ու տեղը մնա, քար դառած.
 Ձեն տաս քո ձենդ նրա անկաջը չբնկնի,
 Մատով էլ խփես՝ որ նա վեր չբնկնի.
 Մեկ հարս որ փչես թե շանի թռչի
 Ինչպես հողապը սանդըր գլխին
 3810 Երկնքի դուշը բերնով վեր բերի.
 Մեկ հարս որ հագաս՝ նրա շարտի արին
 Ջուր չկտորի ու նրա երեսն կտավ դառնա
 Որ տամարեները շտրաքին, չպատռին
 Ե՛ն լերդն ու թուքը սրտի տախտակի վրա
 Չկաշի ու հենց խաղառ փեղանա
 Էն հարսի ⁴կաթնին ու սոյին նալաթ
 Էն հարսն քեզ բնավ համ չի տալ խաղաթ.
 176 Փետ ու միս արա՝, էրեսին թքի՝
 Ձեռիցը բռնի, տա՛ր ջուրը քցի.
 3820 Բողազը դանակով նրա. դուս ճղի՝
 Քար քցի՝ գլխին, բանհոգի բլի.
 Թոզը. դի՛ր ճիտը, տա՛ր ծախի՛ր, կորչի.
 Շուն էլ որ բլի, դանդ կապիլ մի՛
 Քո հացը նրա համար, կորած, հենց բռնի
 Քո ջուրը նրան հարամ, ու լեզի
 Նրա ոտը քո տունը կբանդի,
 Նրա ձեռը քո տաշտը կդարդակի,
 Տանդ խեղ բարաբաթ, բուրբ կը հատանի.
 Մով էլ բլի տունդ՝ բուրբ կցամաքի.
 3830 Նրա ոտը քո տունդ կը հարամի

¹ բնադրու՞մ՝ դանակը² [սի < քտի >]³ [թ < սքը >]⁴ [ձձի]⁵ [կամ]

Նրա ջոնը քո տունը կհասցնի.

Նա՛յ որ տուն մտնի, պատեր դու կփախչին

Նա՛յ որ տուն մտնի, պատեր դու կփախչին

Նրա մտան նառողի բանը խեղ չի ըլիլ

Նրա տված հացը համ ու հոտ չըլիլ

Նրա թխած հացումն թխամոր չըլիլ

Նրա ամեն մեկ խոսք, օձ ու կարիճ ա.

Մարդի կկծի, յարալու կանի.

Շուն <չ> ք ծառի դիպչի, ծառդ կչորանա.

177

3840 Ոտն՝ դաշտիդ առնի, դաշտդ խարաք կլի:

Ոտն ոտիդ առնի, թե ձեռը ձեռիդ,

Շունը՝ շնչիդ դիպչի, թե Վաչը աչքիդ

Հոգիդ քթովդ, դու կգա, կփախչի.

Սար էլ որ ըլիս՝ տեղն ու տեղդ կհալչես

Ասլան էլ ըլիս, լեզուդ փորդ վրնկնի

Արծիվ էլ ըլիս՝ թևերդ կկտորվի.

Աշխարհ քոնն ըլի, դու մեկ նոքար ես,

Թագավոր ըլիս, քո տանդ ծառա.

Ո՛չ խոսքդ անց կկենա, ո՛չ թուրդ կփտրի

3850 Մով կապեա տունդ, մեկ դռնով փմտնի,

Ու մյուս դռնովդ դուս կերթա, կփախչի.

Երթկիցդ թե միշտ խարարներով ոսկի

Ածես համեղա, ծակ կարասի պես

Բերնով ներս կերթա, ռոքով փխլանա:

Պատերդ թե ոսկի ըլիս, կչորանան.

Մներդ թե անպին ջնախհրից՝ շինած:

Բոլոր կրոստին, քրոքքոսին, կհալչին,

Կժանկոտեն, կթափին քյուլֆաթիդ գլխին

Ու քեզ էլ տակովն կանեն, կապանեն:

3860 Եթ՛ տան հարսները թող էս խմանան

Անկաջներն հալչի, սրտներում ցցվի.

Որ ինչ օր խոսքիցս մեկ անգամ դու գան,

Իմ ու նրանց մեջը թուր՝ ու դանակ:

178

3870 Զա իմ փորը կկոխեմ, յա նրանց փորը

Որ մենք էս դիտումն մեկ օրով առաջ

Իրար երեսից պրծնինք, դինջանանք

Նա իր արևի, ես իմ արևի

Ձենն ածենք, փնդանք:

Իմ սիրուն հարսներն ոսկի խնձոր են,

3870 ՏՏանս ճրագը, օջախիս ծուխը,

¹ Բնագրում՝ Նրա

² Բնագրում՝ Նրա

³ Բնագրում՝ կատանի.

⁴ Ոտը=Ոտն

⁵ Շունչն=Շունչը

⁶ [ձեռ]

⁷ [քաղեք<բից>]

⁸ [Բժ]

- Իմ տան խաղիւնն,¹ իմ տան հիմն ու սին
 Իմ քիսի մային, տաշտիս բարաքայթը
 Ձեռիս աղլուխը, Չգլխիս գտակը
 Իմ տանս թաղը, աղգիս պարծանքը
 Նրանց մատեները ինձ համար ոսկի
 Նրանց ոտները Յեռնում զոռ զարբար
 Նրանց ձեռները ակն ու մարգարիտ
 Նրանց երեսը արեգակի լիս
 Նրանց շունչն ու խոսքը Կնդրուկ, անուշ խոնկ⁴
- 3880 Նրանց երեսը ինձ վարդ մանիշակ
 Նրանց աչքերը իմ հոգուս ճրագ.
 Նրանք առաջիս կանգնելիս, գնալիս
 Հենց իմանում եմ թե մեկ սար ըլին.
 Բեղարիմ թինկը կտամ, մեջքս դեմ կանեմ
 Մարավիմ, կերթամ սառը ջուրը կխմեմ.
 Մաղիկը կբաղեմ, հոտ կառնեմ, կգնալիմ
 Տակիցը իմ տունս աղբյուր կգառնա.
 Գլխիցը անձրևը կաշտերիս վրա կգալ
 Մեջը մարգարտով, ջավահրով լիքը:
- 3890 Սիրտս կուղենա, կփողեմ, կհանեմ
 Իմ հարսն իմ համար սանդղով ջավահիր
 Ոսկով, գինաթով, խաղիւնով լիքը.
 Երբ որ ուզենամ, բաց կանեմ, կշուկեմ,
 Հետը կխաղամ, վրեն մտիկ կտամ.
 Կխնդամ, կցնծամ, վրեն մայիլ կմնամ.
 Երբ որ կամենամ կըհանեմ, կըհաքնիմ.
 Կզուգվիմ, կզարդարվիմ, աշխարհ կգալմացնեմ.
 Էլ երբ ուզենամ հախիցս կհանեմ,
 Կծալեմ, կսարքեմ, եղ տեղը կդնեմ:
- 3900 Ո՛չ գող կտանի, ո՛չ թուրքն կփախցնի.
 Իմ հարսն ինձ համար անգին ջավահիր
 Սկսաղ մատանիք, Հնդաստանու քար.
 Երբ որ ուզենամ, մատս կդնեմ
 Երեսին մտիկ կտամ, կփառավորիմ
 Աշխարհ կտեսնի, ինձ էրնակ կտա.
 Երբ որ շուզենամ, սնդուկս կդնեմ
 Դուռը կփակեմ, ու բալանիքը
 Ջեքս կդնեմ կպահեմ, որ տեղը չիմանալի.
 Իմ հարսն ինձ համար փունջ մանիշակ
 Կամ վարդ բաց էլած իմ տանս միջուկն
- 3910 Երբ որ ուզենամ, ձեռս կառնեմ ճրակ
 Երեսին կքսեմ, բերնին կդնեմ.

179

7

0205

181

0202

0206

180

1 զագինեն = խաղիւնն
 2 [իմ]
 3 [ինձ]

4 [և տաշտիս]
 5 [տակ]
 6 [համ]

- Կամ ծոցս, կռնատակս, կամ բարձիս տակին
Գտակիս միջումը, մեր տան ռաֆթումը
Կղնեմ, հոտ կառնեմ, կտեսնեմ, կզմալիմ.
Վրեն հալիլ կմնամ, ու կմխիթարվիմ
Էլ երբ որ ուզեմ, տեղը կղնեմ
Որ ամեն մարդ տեսնի, ու ինձ երանի:
Իմ հարան ինձ համար ոսկի խնձոր ա,
3920 Որքան ուզենամ, ձեռքս կխաղացնեմ,
Հոտ կառնեմ, կպաշեմ, լիսն աշքիս լիս կտա
Հոտն հոգուս ղվաթ, գուն սրտիս թաղաթ.
Ո՛չ կմաշվի, կհալի, ո՛չ կուտվի, կկորչի.
Ո՛չ էլ կփչանա: Հաց չի որ ուտես,
Ջուր չի՛, որ խմես, փող չի որ խարջես,
Տուն չի՛, որ կտրես, ձի չի որ սատկի.
Ծառ չի՛, որ կտրես, խոտ չի՛ որ կոխես,
Կրակ չի, որ ջրով, կամ փչես հանքցես,
Ծրագ չի որ փչես, փետ չի, որ էրես,
3930 Շոր չի, որ մաշվի, եղ չի որ հալի
Ղուշ չի, որ թռչի, ջուր չի, որ կտրես
Գլուխն ուրիշ տեղով, հանես, ու անես.
181 Միրգ չի, որ ուտես, գանձ չի՛ որ կորցնես,
Ղալիմ, դադմի դրախտի նման,
Հոտ կուզես, հոտ կտա, համ կուզես, քեզ համ,
Կյանք կուզես՝ քեզ կյանք, ջան կուզես քեզ ջան,
Ձեռ շունենաս՝ ձեռք, ոտ շունենաս՝ ոտ,
Աչք շունենաս, աչք, սիրտ շունենաս, սիրտ.
Հիվանդանալիս՝ նա քո դեղապետ
3940 Քո բժիշկ քո դեղ, քո սրտի մուրազն:
Թե որ ծերանաս, նա քեզ դավազան.
Թե որ ուրախ ես՝ նա քո սրտի վարդ.
Թե դու առողջ ես, նա նստիրա, սեղան.
Քեզ բաղ ու բաղչա, դրախտ բուրադտան,
Փող՝ շունիս՝ քեզ փող, գանձ շունիս՝ քեզ գանձ.
Հաց՝ շունիս՝ քեզ հաց, տուն շունիս, քեզ տուն.
Տեղ շունիս՝ քեզ տեղ, լիս շունիս, քեզ լիս.
Քնելիս նա քո բարի հրեշտակ.
Ջարթնելիս նա քո աշքի արեգակ,
3950 Ծամփա գնալիս՝ քո մտքի պուճախն,
Քո սրտի դիրակն, քո ճամփիդ աստվածն.
Քո անուշ երազն, քո աշքի ծաղիկն.
Քո ոտիդ թաղաթն, քո հացն ու մազն.
Քո յորդան դռշակ, քո վառած օթախ.
182 Քո գլխի բարձր, քո տակի ղուլթուկ.

Քո դռանդ պահապան, ապրանքիդ խերը,
Ինչ տեղ նայում ես, քեզ գլուխ ա տալիս.
Սարին նայում ես, նա տեղը կանգնած.
Մաղկին նայում ես, նա ա ծիծաղում.

3960 Ի՞նչ թուխ թե ծառը, նրանով են խնդում.

Աղբրի ջուրը նրա համն է տալիս.
Գետի խշշոցը՝ նրա ձենն ա թվում,
Ղշերի երգը նրա՝ բերնից դուա գալիս,
Մառերի բույն, պտուղ բույն են քեզ համար²
Բլբուլն³ թռչելիս կամ երգ ասելիս
Նրա ձենն է քո սիրտը մխրթարում,
Ձենը անկաջումդ, համը միշտ բերնումդ.
Հոտը միշտ քթումդ, սերը միշտ սրտումդ.
Պա < տ > կերն առաջիդ, ասածը մտքումդ.

3970 Ինչ որ տեսնում ես, ասում, անում ես,
Խոսում, լսում ես, ասնում, տալիս ես.
Նա է քո ձեռքը, քո լեզուն, բերան,
Քո շունչ, ղվաթը, երեսիդ լիսը
Սրտիդ մուրազը, պատիվդ, պատարագ,
Քո խունկ ու մումը, ժամոցդ, գանձնակ,
Քո մատաղն գառը, քո սրտի թառը.

183

Իմ հարսն ինձ համար խնկենի ծառ ա,
Անուշ Հոտերով, բացված ծաղկներով
Ոսկե ⁴տերևով, անմահական պտղով

3980 Ջմռու՞թ ու յախու՞թ, ալմաղ ճղկներով,
Քոքը ջավահիր, կեղևն դուհար
Դրախտի լիսը վրեն, դրախտի ջուրը տակին,
Անմահական գետն կոխքին, առաջին.
Անմահական խոտն, շալիք շիման տակին.
Սմբուկ, մանիշակ, շուշան, վարդ մոտին.
Կտեսնիմ, կուրախանամ, ⁵կհայիմ, կգմայիմ.
Պտուղն ուզեմ կըքաղեմ, ծաղկիցն հոտ կառնեմ.
Տակին կընեմ, անմահական քնով,
Գիշերս անցկենա, բարի երազով.

3990 Մեռնիմ, ⁶նա ինձ⁷ նոր օր կյանք կբաշխի,
Ապրիմ իմ օրս բնավ ծերանալ չի՝
Ո՛չ աչքիս լիսը, ո՛չ սրտիս ղվաթը
Ցերեսիս ծիծաղն, մտքիս խնդույթունն
Ձեռիս զորովյունն, ոտներիս պնդույթունն.
Ո՛չ կպակսին, ո՛չ կհատնին, կմաշվին,

1 [Թփին]

2 Բնագրում՝ Մառերի բույն պտուղ

3 Երա բույն են քեզ համար:

3 Բնագրում՝ Բլբուլինն:

4 [Թ<երթերով>]

5 [կթնեմ]

6 [թե]

7 Խնձիթն

8 [Ո՛չ]

184

Միշտ ու ամեն օր կը աշխատեմ,
Քանի մեծանամ, էնքան կզվարթանամ
նա ամեն մեկ շունչ բաշխիս, առնելիս,
Ամեն մեկ ոտս առաջս փոխելիս,
4000 Ամեն մեկ աչքս եղ, առաջ բցելիս,
Ամեն մեկ տանից դուրս ներս անելիս,
Ամեն մեկ լեզուս բերնումս շարժելիս,
Ամեն մեկ սիրտս փորումս խաղալիս
Ամեն մեկ արյունս մաղիս¹ դիպչելիս
Ամեն մեկ լեզուս տտամբիս կպչելիս²
Ամեն մեկ պոռչս պոռչիս առնելիս,
Ամեն մեկ ձենս փորիցս հանելիս
Ամեն մեկ գլուխս բարձին դնելիս
Ամեն մեկ շունչս շորդանի տակիցը տալիս,

4010 Ամեն մեկ ոտս շեմիցն հանելիս,
Ամեն մեկ ոտս դռակին դնելիս,
Ամեն մեկ ձեռս բերանս տանելիս,
Ամեն մեկ թևս¹ ճակատս սրբելիս
Ամեն մեկ մեջքս ծառին դեմ տալիս,
Ամեն մեկ երեսս խոտին դնելիս,
Ամեն մեկ դռչիս խաշակներելիս,
Ամեն մեկ ծնկներս փետնին դնելիս
Ամեն մեկ ճակատս հողին դիպչելիս
Ամեն մեկ աչքս ժամը տեսնելիս

4020 Ամեն մեկ անկաշտ ժամի ձեն բնկնելիս,
Ամեն մեկ աչքս երկինքն բցելիս.
Ամեն մեկ ձեռս դռչիս դնելիս,

185

Ամեն մեկ սիրտս տերտերին տալիս,
Ամեն մեկ բերանս նշխար մտնելիս,
Ամեն մեկ բիթս խնկի հոտ առնելիս,
Ամեն մեկ աչքս ճրագի լիս տեսնելիս
Ամեն մեկ սեղանն, խաշն, ավետարան
Տերտերի ձեռք, սրբերի սուրբ
Բուրվառի գլուխը, շուրջառի փեշը.

4030 Մենքի երեսն, խաշերի փեշը,
Ավազանի դրողն, սեղանի փարտեն.
Բեմի վարագույրն, սուրբ սկին, բաժակն
Նշխարքի թեփշին, մատաղի աղը
Գերեզմանները, մեռլի տեղերը
Հորս գլխաբարն, մորս սունաբարն,
Խորանի զրաղը, մեր ժամի դուռը
Ամեն մեկ անգամ, գնալիս, տեսնելիս,
Երևս ցսելիս ու համբուրելիս

¹ Բնագրումը՝ ժամիս
² Գրվելիս = կպչելիս

² [դռնակիցը]
³ [աղուխս]

- 1Անշունչ փառերը լացովս լվանալիս.
 4040 Իմ կենդանի շունչն փառերին տալիս,
 Բարձր գլուխս հողի՞ն հետ դգելիս
 Էն սուրբ փառերի, փետերի զորքը ազգավիճելիս
 185/186 Ու իմ ձեռներս Աստծո փեշը ի ցեղիս
 Որդու պես լալիս,
 Դատան պես սիրտս, հոգիս աղավճու նման մաքրելիս
 Ու Ֆերկնավոր հորս ծուկերը բռնելիս ու փաբուրվելիս,
 Երես < ա > ռտի տակն աչքս սուրբ աչքին կրած
 Կանգնելիս կամ խոհարհելիս
 185 Միրտս մուրազով, հոգիս հասրաթով
 4050 Բերանս աղոթքով, լեզուս մաղթանքով
 Երեսս ⁴ հուսով, միտքս հավատով
⁵ Աչքերս լիքը աղի արտասանքով,
 Ձեռներս տարածած քո մարտը սիրով:
 Կանգնիմ գլխարաց, գետնիցս վերացած:
 Մարմինս հողի վրա, հոգիս քո գոգումն
 Ոտներս աշխարհումս, ⁶աչքերս երկնքումս,
 186 Ո՞վ հայր իմ գլխած, տեր իմ ողորմած
 Ստեղծող աշխարհի, խնամիրդ մեր երկրի՝
 Քեզ ես հանձն առնեմ Դսուհու իմ ընտանիս
 4060 Քո թևի տակին, հովանուդ միջին
 Ձեռդ մեր գլխին, աչքդ մեր աշխարհի
 Վրա քցած աննման սիրով:
 Դու լն՛ր պահապան Տվերին խնամով
 Ամեն ազգերի՞ մեր հայի ազգին
 Նրանց սաղաղին, իմ տանն ու տեղին.—
 Իմ որդիքերանցը ու իմ հարսներին,
 Բարեկամներին ազիզ թոռներին,
 Ծամբու զրկածին ու էս տան քնածին
 Դու սրանց պահպանի ե ինձ արժանի
 4070 Արա՛ տեսութանդ օրն դատաստանի:—
¹⁰Մարմին շուն՝ մարմին, իմ ազիզ մարմին.
 Էսպես էին միշտ աղոթքներն անում
 Մեր լուսահոգի բարի տառը, պապը
 Մերունի Ապստոլն ու Սառա խաթուն
 Որ հմիկ էո կոխքից քնած են անբուն:
 Նրանց սուրբ բերանն մեզ էս սուրբ փառքին
 Նրանց աղոթքը ¹¹արդարաց դասին

1 [Պա<էկիս>]

2 հոգին=հոգի

3 [իմ]

4 [սուրբ]

5 [Ար<տատու>քով]

6 [սիրտս]

7 [իմ]

8 [քո]

9 [Մեզ ամենեցուն]

10 [Հոգի]

11 [մեզ]

187

- Նրանց բարի խրատն՝ երկնային բնմին
 Նրանց տուրքն, ժամոցն, անմահ պատարագն.
 4080 Նրանց ողորմությունն, մաղթանքն երկնառաք
 Մեզ անարժանքս էստեղ հասցրին
 Որ աշխարհումս մեզ անփորձ պահեցին,
 «Միտքդ չի՛ գալիս, իմ ազիզ մարմին,
 Թե մեր մենծ բաղի մնացած պտուղներ
 Հավաքում էին, շորացնում կամ կախում
 Գինին՝ կարասները տանում, լցնում,
 Որ ձմեռն էլ միշտ աղքատ ու տնանկ
 1 Գան անփող՝ տանին, կամ ուտեն իրանք
 Կամ հիվանդներին դեղապետ անեն,
 4090 Չունքի սարերումն, աղքատ դեղերումն
 Ձմեռվան օրերն բնավ չի՛ գտնվում.
 Ո՛չ գինու բաժակ, և ո՛չ դեղապետ.
 Բաժակն միշտ պետք է սուրբ պատարագին
 Առանց բաժակի, ո՛չ ժամ, ո՛չ աղոթք.
 Ո՛չ 3 մեռելի հաց և ո՛չ կենդանյաց
 Ո՛չ ազատություն, ո՛չ փրկություն կըլի
 Դեղապետն էլ միշտ տանձ՝ և խնձորն են
 Կամ խաղողն, շլորն, կամ դեղնաշլորն.
 Համենքը քաղցր, սրտի հով տվող:
 4100 Բուրբ սաղ տարին ցրտի դիմացող:
 Որ մենծ իգին հենց դուս էր թափել.
 Շատը բահի հետ, շատը ջրի հետ
 Խլվակների տակիցն դուս դնում հանդը
 Ու դուրդ, դջի ընդեղ փայ ըլում,
 Որ նրանք էլ շմեռն, սոված թամարդու՜:
 188 Չէիր տեսնում որ ինչքան որ զուշ վար
 Ցերեկը մեր բաղի գլխին հավաքվում,
 Ուտում, կշտանում, հետները տանում,
 Զաքերին պահում, ու մեծացնում:
 4110 Բարի մարդն միշտ անբան հայվանի
 Հոգսը պետք է քաշի, նրանց կերակրի:
 Նրանց անմեղ ձենն՝ էլ ա երկինքը հասնում
 Աստծուն դիր գալիս, անողին վարձատրում:
 Մեռնիմ էդ ձեռիդ՝ որ մեկ կենդանու
 Դու նհախ տեղը մեկ վնաս չտվիր
 Մեռնիմ մեր պապի, տատի սրտի սիրուն
 Որ իրանք արին, մեզ էլ խրատեցին:
 Նրանք ինձանից շատի փառքի միջում
 Զնծում են այժմ ու զվարճանում.

1 [Ան<փող>]

2 անփող=անփող

3 [զան<զ>]

4 բնագրում տանձոր.

5 [քաղցած]

- 4120 Ի՞նչպես խնդացին, երբ որ ինձ՝ տեսան.
Ուզում էին՝ որ դռնից էլ պոկ¹ լտան:
Բայց էլի նրանց սիրտը ցավելով
Ու քեզ մենակ աստ թողալ չկամենալով.
Ինձ ուղարկեցին՝ քեզ բարով տվին.
Իմ² զանոնով ախպեր Մուսեկն էլ անդ³ էր.
Հո մեր ժամերի հրեշտակն տեսել ես.
Հաղարապատիկ նրանցից սիրուն
Նա⁴ պապի գոգումն, նստած, ճխում⁵ էր,
Պապն էր պաշպշորում, տառի գոգը քցում
- 189 4130 Տատն էր գուրգուրում, պապին դեմ անում:
Հենց ինձ որ տեսավ, թռավ ճտովս ընկավ.
Ուզում էր՝ որ լա, արտասուք չուներ.
Ուզում էր խոսա, բայց լեզու չուներ:
Դրախտի լեզուն հենց ինքն մեռ խոսքն ա.
Դրախտի ձենը հենց ինքն մեր սիրտն ա.
Դրախտի արտասուքն ժպիտ, ծիծաղ ա:
Նրա լացի ձենը՝ սազ ու քլամանչա.
Աշխարհի քաշած ցավերն մտածելիս
Տխրելու փոխը սիրտդ վարդ է դառնում.
- 4140 Երեսդ չույս, հոգիդ զվարճանում:
Սովոր լեզուն հենց ուզում ա խոսի,
Սովոր բերանն ուզում ա գոռա.
Սովոր սիրտը մեր քիչ ա մնում, պատուի
Որ մեր սիրելիքն էլ էս իմանան,
Բայց տեսնում ես՝ որ ինչ որ սրտումդ կան
Ամենի սրտումն էլ էն ես տեսնում.
Լեզուն էնտուր ա Աստված մեզ տվել
Որ էս աշխարհումն մեր սիրտը⁶ հայտնենք
Բայց որ ամենի սիրտն ա քո սրտում
- 4150 Քունն էլ նրանցում ջրի պես խառնվում
էլ ի՞նչ հարկավոր լեզու կամ բերան,
Ախ՝ էս աշխարհումն էլ էսպես պետք ըլեր.
Ո՛չ էնքան լեզուն⁷, ալլ սիրտը խոսնոր
Աստված՝ տվեց լեզուն⁸ մեր սիրտը հայտնենք
Բայց մենք մեր լեզուն⁹ սրտի բալանիքը
Մեր էս սուրբ բերանն՝ մեր սրտի դուռը
Փակում ենք, կոխպում, ալլ դռնով գնում
Լեզուն⁹ շինում ենք երկաթե կոխպեր,
Բերան շինում ենք պղնձի խուփը
- 190

1 [թող]

2 Մեք = իմ

3 Բն-գրում՝ անգը

4 [մեր]

5 Բնագրում՝ ճխում

6 [ցավ < ք>]

7 լեզվով = լեզուն

8 [սիրտը]

9 [բալանիքը]

- 4160 Մեր սրտի դուռը լավ ամուր ¹կապում:
Պատերում ներս գնում, շափարը քանդում.
Նոր խոռ քաց անում, էլ դուռը շինում,
Մեկ պատ փուլ ամուս, կամ տան տակիցը
Գետնի միջովն, մեկ սնդու բանում:
Մենք անց կենսալիս կուղըկուղ անում
Կամ ոտներս կոտրում, կամ գլխներս ջարդում,
Կամ քար ա վեր ընկնում, գլխի, ոտի վրա
Կամ մենք երեսի վրա քյալամաղ
էնպես ենք տալիս, որ գլխըներս
- 4170 Հաղար թիքա էլած՝ փորներս պոճնում:
Գողն, ու շունն ու գելն ու մեր հարամին
Աչքները կթած՝ հենց էս բանը կամին,
Քնած վախտին կամ մենք տանը շըլնլիս
Մեր տունն են մտնում, կամ հենց շտափ կենում,
Թրով, թվանքով, ձիով, ասպարով
Գալիս մեզ սպանում տնով ու տեղով:
«Հողի ջամ՝ էդ ի՛նչ անում»² իմացա.
էդ՝³ քնքուշ, սիրուն ախպորս՝ անումն ա:
Իմ դառնուկ Մուսն՝, իմ հրեշտակ Մուսն՝.
- 4180 Հողվոյս դու ծաղիկ, լուսնթաղ Մուսն՝,
էրեցիր սիրտս աննման եղբայր
Գնացիր քեզ մատաղ՝ դու օտար աշխարհ.
Բայազդու շողմե՛ս⁴) Ղոշավաճի տակն.⁵)
Դեռ երեքամյա սալած ու ծարավ
Ո՛չ քնքուշ մոր սիրտ քեզ մեկ ճար արավ.
Ո՛չ սուղ, արտասուք, ճո՛ւշ լաց պաղատանք
Ծաղիկ հասակիդ, անմեղ վիճակիդ
Թողի՛ր յինձ կարոտ, աննման լեղվիդ՝
Մանուկ քեզ թողի մեր նանի դրկին
- 4190 Գնացի ես Թիֆլիզ՝ վա՛յ իմ արեհին.
Թո՛ղ փուշ էր դարձել ալս իմ դառը ճամփին,
Կամ ես էի ըլնլ քո մեկ ոտիդ փուշ.
Հետդ ման եկել, հետդ ցավ քաշել.
Հետդ միշտ սովել, հետդ ծարավել,
Գո՛նե գլուխդ ձեռիս քրտինքդ սրբել.
Գո՛նե՛ իմ երեսս՝ անմեղ երեսիդ
Դրել, սգացել ու լալով համբուրել
Ոսկյա մազերովդ արտասուքս սրբել,
Քո ախի ձենը վալիս հետ խառնել.

¹ {փա<կուս>}

² {թա<փ>}

³ {ան ես}

⁴ {Թո}

⁵ {Մեր}

⁶ {կամ}

⁷ {մե<դ>}

- 192 4200 Ես քո ախն¹ խոցված² սրտումս պահել.
Դու իմ արտասուքն՝ գերեզմանդ տարել
Ես քո ³ախն հիշել էս դառն աշխարհումս
Դու իմ լացն հիշել էն սուրբ երկնքումն.
⁴Երբ երեսս առ քեզ լալով, արտասվող
Երկրիցս դարձնեի՝ անուղի հիշելի.
Քո անմահական տեղիցը գու ինձ
Երկնային լուսով, անթառամ փառք
Անմեղ հրեշտակդ ինձ երևիր,⁵ ասելի
Երկնային թևովդ ինձ զարթացնելի,
4210 Ժպտալով արդարդ ինձ մեղավորիս
Քո հրեշտակային քաղցրամոք՝ ձայնով
Ո՛չ մերձենալով առ իս մեղքը լիս
Թևապարելով միայն իմ գլխիս
Ո՛չ քո սուրբ շունչը իմ վատ շնչի հետ
Ո՛չ քո սուրբ ձեռք իմ շար ձեռի հետ,
Այլ ինչպես բլրյուզ ծառի վրա նստած,
Թո՛ղ հենց մի անգամ՝ ասելի աչքդ բաց
Աչքդ բաց՝ եղբայր՝ մի՛ լար դառնապես
Մուսայն քո հիշի ի դիրկս Մուսային⁶)
4220 Մուսայն քո ցնծալով մերձ Մեսիային
Չէ՛ քեզ մոռացել՝ եղբայր հարազատ:
Մուսայդ ազսթե քեզ համար հերթինս,
Նա քեզ ո՛չ թողա տառապիլ երկրիս.
Նա քո աղաչանքն առ Աստված տանի,
Նրա անմեղ հոգին քեզ միշտ հովանի:
Մուսայդ իմ անմեղ՝ առա՛ Մուսային
Օգնական լինիլ է՛կս ձորի միջին,
Տալ ինձ թև թռչիլ դալ հոգվով առ ձեզ
Այնքան աշխարհումս մնալ՝ որ դարգերս
4230 Փոքր ինչ հայտնեմ, որ ես էլ գալիս
Իմ ետևիցս էլ ողորմի ասեն.
Իմ գերեզմանս էլ օրհնեն, համբուրեն.
Հոգոց հանելով, խղճալով⁷ ասեն:
Էս ա մեր էն խեղճ տնանկ վարժապետի
Տխուր գերեզմանն՝ որ մեր առաջի:
Խեղճը սգալով, լալով էս գուրբ մտավ.
Յի՛ր սրտի փափագն,⁸ մոլորաղբ շառավ.
Որ կամեր տեսանել մեր ազգը բախտավոր,
Չկարաց տեսնիլ, մնաց սգալոր.

¹ [խնչոկես]² [սուրհայ = խոցված]³ [ձ < ա, ռ >]⁴ [Ես]⁵ [գեպի]⁶ [ժողովիր]⁷ [խնձ]⁸ [ու. լալով]⁹ [Չկարաց]¹⁰ [սա]

- 4240 Սուգն նրան իրան շահել հասակին
Մաշեց, խորովեց, շուտով ծերացրեց.
Դեռ եղին շունչն մեղ հենց՝ ախ էն էր
Որ չմեր ազգը, մեր աշխարհն անտեր
Սիրենք ու իրան ողորմի ասենք
194 Գանք գերեզմանը, անունը հիշենք:
Ու ինչպես հիմիկ՝ ողորմի ասենք:
Աստված ողորմի՝ առաջ մեր ազգին.
Աստված ողորմի նրա՝ գերեզմանին:
Հոգի շան, էս էր իմ կարճ խնդիրը
- 4250 Բա՛ց՝ գլխիդ մեռնիմ՝ քո սրտի գիրը:
«Մեր. խեղճ գեղեցիկման, անտուն սարերումն
Ո՛չ հեքիմ, ո՛չ դեղ,² դեղ ծախող գտնվում.
Ինչ հիվանդություն էլ որ պատահի
Թե գլխացավ թե հարինք՝ կամ ճլերք
Թե մահ տարածամ՝ թե տենտ, կամ էրոցք:
Բոլորի գեղն էլ խնձորն ու տանձն ա,
Խաղողն ու գինին՝ ճարվառ դեղնաշուրն:
Հոտը հիվանդի քթին դեղ ըլում
Գույնը կարոտ աչքին, համն ցամաք բերնին.
- 4260 Նյութն էլ դորություն, նրա տկար ջանին
Մարդն էլ հավատով, սիրով ու հուսով
Թե քարին էլ կաշի, քարը խղճալով
Նրան ձեն կտա մուրազն կկատարի,
Ինչպես սուրբ գրումն էլ համեշտ ասի:
Հեքիմի գեղն էլ հավատի վրա ա,
Մարդ որ չհավատա, չի էլ սաղանա.
Թեկուղ հեքիմը բանիբուն ըլի.
Մեծ փիլիսոփա օձի պես խոսի,
195 ⁴ Ունենա բերնումը կամ լեզու ծտի.
- 4270 Կամ Ֆլի ռսկոռ ⁵ անմահական գինի.
Ղշի պես թռչի, ջրի հետ վազի.
Մարի պես գոռա, ծովի պես դոմբա,
Նրա գեղն ու հնարն, դեղի ամանը.
Քարին էլ ածես, քարը կտրաքի.
Խոտի վրա թափես, խոտը կփշրվի.
Մսի՛ վրա ածես, միսը կքրքրվի:
Թե բերանդ առնես, լեզուդ կպապանձվի.
Թե փորդ հասավ, աղկնեղ կկոտորվին,
Թե ոսկոռիդ դիպավ ջանդ տեղնուտեղ
- 4280 Փուլ կգա, կհալչի, եղի պես կցրվի:

¹ [մեք]

² [ա գանվ<ում>]

³ [կամ]

⁴ [Ծտի]

⁵ [կամ]

⁶ [Ջանի]

- էս մեր հավատն է ամեն բան անում,
Հիվանդին փրկում, սաղին¹ հիվանդացնում:
Քոռին լիս տալիս, սաղին կուրացնում,
Կաղին ոտք տալիս, սաղի ոտը կոտորում,
Մեռելը կենդանացնում, կենդանին մեռցնում:
Հավատն ո՛չ թուր, ո՛չ ատամ ունի,
Ո՛չ դեղ, դեղապետ և ո՛չ բալասամ:
Զբայց նրա կտրածը էլ չի սաղանալ:
Նրա սաղացրածը էլ չի շոնթանալ:
196 4290 Հավատն³ ուրիշ մեկ հրաշք բան ա,
Հաբ չի՝ որ կուլ տաս, ջուր չի որ խմես:
Բայց շատ մարդի փորն, դարդակ բեխնը
Անծուծ գլուխը, անդուղ ոսկոճը
Ալանի խելքը, անթխամոր միտքը
Անշիպ⁴ գլխի կաշին, անաղ⁵ միս արինն
Անմեքան կաթը, անխամոր տաշաը
Անխուր թունդիրը, անփակ բուխարին
Անծածք կարասը, անկապ տկճորը
Անդուռը տունը, անշեմ օրախը
4300 Շատ անգամ էնպես ղլվլոց է բցում,
Որ մարդ չի՝ իմանում, տան Եդուրը կորցնում,⁷
Ջեռը քոռըքոռ ծպատներին խփում
Գլուխը քարեքար տալիս ու ջարդում:
Ու ափալ թափալ տտի ձեռի վրա
Չարխի պես Ծպտտվում գլուխի պես վզզում¹⁰
Ու կուփ կուփ, ցուփ ցուփ գունդ ու կծիկ անում¹¹
Քյալամաղ տալիս ¹²կծկի բոփի պես
Փալաս փուլուռով յա ջրհորն ընկնում
¹³Ու անսրբությամբ նահատակ լինում¹⁴
4310 Յա թեժ թունդրի մեջ կուտ ու կտոր լինում¹⁵
Շատի հեքիմը միայն հավատն ա,
Էստուր համար միշտ սարերի մարդիկն
Օրը հարյուրը գալիս էր մեր դուռը
Ու իրան հիվանդին դեղապետ տանում:
Էստուր համար մեր լուսահոգի պապը
Հրամայել էր միշտ՝ ծառիցը վեր ընկած
Պտուղը ճամփորթին տան, ու ծառիցը քաղածն

1 սարին=սաղին

2 [Մեկ]

3 Հավատը=Հավատն

4 [Անաղ]

5 [անշիպ]

6 [համփան>]

7 գանուռ]

8 [Ժր]

9 [թե<լում>]

10 [քյալամաղ տալիս]

11 [քյալամաղ տալիս]

12 [ու]

13 սկզբում՝ լինում նահատակ

14 [կենում]

15 [կուտ]

- Տանը կախան անեն, դինին լցնեն
կարասները պահեն, ու ջուկն դնեն¹
- 4320 Իրանց բաժինը, սրանց հետ շխտունեն.
Որ իրանց աչքը բալթի էն տալիս
Վրեն շմա, ու խեղճ հիվանդի
Սրտումը ցեց ըլի, ու բուկը խեղդի,
Ինչ որ տա մարդ էլ, էն սրտով պոխ տա
Որ աչքը խեթ տեսնի, փորը կշտանա.
Ու ափողն էլ ողորմի ձեն տա.
Թե չէ շքա աչքը քո տվածիդ վրեն կմնա:
էն ժամանակը մեջը փուշ, օխտը հատիկ.
Քթիդ էլ դնես, քեզ նա հոտ չի տալ
- 4330 Բերնիդ էլ դնես, քեզ նա համ չի տալ.
Բերանդ դնես քեզ լազաթ չի տալ
Ատամներդ կքոնի, աչքդ կքոռացնի
Բողաղդ կծակի, փորդ կխորովի
Գլուխդ կփշանա, ու կմնաս անդուռի
Մեռնելուդդ ետն էլ շան կարկածի պես
Գլուխդդ իր կըլիս, ջուրը որ ընկնիս
Ջուրը չի տանիլ, կրակը որ ընկնիս,
Կրակը չի էրիլ, սարին որ դիպչիս,
Սարը եղ կփախչի, հորը որ ընկնիս
- 4340 Բերանը կփակի, ծառին դիպչելիս
Ծառը կծվա կփախչի, քարին դիպչելիս
Քարը ձեն կհանի, դաշտին առնելիս,
Ու կառնի կփախչի, քամին անելիս
Բերանդ ավազով, աչքերդ ավազով
Կլցնի ու քացու առաջին քցելով
էնքան կզլորի քարն քար կտա
էնքան կտրորի պատեպատ կտա
Գիլից քեզ խլի, շան առաջը կքցի,
Շանից կըխլի, առջի² ձեռ կտա
- 4350 Մովի տակից քեզ երկնքին կխփի.
Ամպիցրն կառնի կայծակին կտա
Դժոխքից կհանի անդունդը կիցկի,
Որ սար ու ձորեր քեզմեն³ քեզարած
Մովեր ու ցամաք քեզանից զղլած
⁴Ամպերն ⁵Սե կառնին, քեզանից կփախչին,
Ղշերը կզան աչքդ կփորեն,
Ձեռ չն ունենալ՝ որ նրանց դեն անես.
Բերնումդ բուն կդնեն⁷ կհոռացնեն

198

199

¹ [Իրանց բաժին<ը>]

² [սք]

³ առաջի = առջի

⁴ քեզնեն = քեզմեն

⁵ [Ու]

⁶ [ու]

⁷ [Բերնումդ կնստեն]

- Ատամ¹ շունենալ՝ որ նրանց կծեա,
 4360 Փորդ կծակեն, փորումդ կնստին,
 Ոտ շէս ունենալ, որ փախչես պրծնիս.
 Էսպէս հազար կտոր էլած, յարաւու
 Կմնաս մեկ տեղ, մեկ շուրս՝ քնկած.
 Ղուշն անցկենալիս, վրեղ կծրտի,
 Շունն անց կենալիս՝ վրեղ չցի կքցի.
 Կովն անց կենալիս, վրեղ կըկվի,
 Ձուկն անց կենալիս, վրեղ կլուշի.
 Ուրուրն գլխովդ հէշ պահտ չի տալ,
 Հովն իր հուսերովն կշտիդ քուշուջ չանիլ.
 4370 Չորանն իր նախրով մոտովդ անց չկենալ.
 Հովն իր հատովը, զուշն իր բնովը
 Ամպն իր թևերովն, կայծակն շախմատովն
 Սարն իր ձորով,² բաղն իր ծառերով
 Դաշտն իր դռովն, գետն իր ձկներով
 Ծովն իր խոր տակովն, երկինքն իր ամպով
 Երկինքը զըզգալով, ամպը գոռալով
 Կայծակն շախմատին տալով, ճակալով
 Ծովը ծվալով, ջուրը թնդալով
 Սարը դժբալով,³ ձորը դնդալով
 4380 Օձը ծղրտալով, ճճիլը ճշալով,
 Հովը հվալով, շունը կոնձալով
 Գելը ոռնալով, կատուն կլավալով
 Թե կառնին, կլնշին, ճոտ կառնին, կփախշին,
 Ձին իր պոչը, հովն իր ձագը
 Ղուշն իր հուտը, սարն իր ձորը
 Ծովն իր տակը, ամպն իր անձրեղ
 Կայծակն իր կրակը, քարափն իր էրը, հովսկն իր
 տերեւ
- Հողն իր դուղը ծառն իր քոքը⁷
 Խոտն իր թուփը, օձն իր հուտը
 4390 Փետն իր կրակը, քարն իր ավազը
 Իրար ձեն կտան, հարայ հրոց կանեն.
 Ձագն հավի վրա, հուտն զշի վրա
 Ձորը սարի վրա, տակն ծովի վրա
 Անձրեն ամպի վրա, կրակն կայծակի,
 Էրը քարափի, քոքը ճճառի վրա
 Տերեն իր հովակը, հուտն օձի վրա
 Իրար քամակից, իրար հղկից

201

1 [շէս]

2 [ձ < Եթ >]

3 ձորովն = ձորով

4 տժբալով = դժբալով

5 (հավը էր)

6 [կրակ < էն >]

7 [հուտ]

8 [վրա]

- Գլուխ գլխի դրած, պոչ պոչի վրա,
Ոտ ոտի վրա, թև թևի վրա
- 4400 Լեզին պատռելով, իրար գլուխ լալով
Աչքիդ մտիկ կանեն, գլուխ կանեն կկո՛րչին,
Որ դու իմանաս թե աչքածակ մարդն
Ո՛չ իր կյանքումը, ո՛չ մահի ձեռին
Ո՛չ էս երկրումը, ո՛չ երկնքումը
Ո՛չ ծովի տակի, ո՛չ գետնի վրա,
Ո՛չ սարի գլխին, ո՛չ քարի տակին
Մեկ բուռը հող էլ չի կարող գտնի
Որ աչքերն ամի, բալթի կշտանա.
Ու կմնա էնպես, քարեքար դիպած
- 4410 Ով որ էլ տեսնի, ողորմի շտա՞ն
Գլխիդ քացով խփի ու մտքումն ասի.
Քո տունը չքանդվի, մեր տունը քանդեցիր
Արարած² աշխարհն դու գլխիդ բերիր
Հա էս մեկ բուռը հողմն՝ առ աչքումդ փենա
Աչքդ լցրո՛ւ, բալթի կշտանաս,
Մենք էլ դինջանանք, դու էլ դինջանաս
Ո՛չ կովի կաթը, ո՛չ գոմշի մածուեն
Ո՛չ ջրի ձուկը, ո՛չ ծառի պտուղը
Ո՛չ ծաղկի հոտը, ո՛չ հողի սերմը
- 4420 Ո՛չ սարի գանձը, ³ փակն ու մարդարիտն
Ո՛չ ձորի գետը, ո՛չ էրի խորը
Ո՛չ ամպի անձրեն, ո՛չ երկնքի տուռը
Ո՛չ գետնի տակը քեզ չի կշտացրին.
Մեկ բուռ⁵ հողի էիր դու կարոտ
Ա՛ռ աչքդ կոխիր, սրտումդ ցցիր.
Եդո կդինջանաս, աչքդ կկշտանա.
Գլխիդ վա՛յ կտաս, թե էս բուռ հողի
Համար հենց էսքան դալմաղայն էլավ
Չունքի դու ազա՛հ մարդ էիր ելել.
- 4430 Ու էս աշխարհումն դեռ չկշտացել
Դու էլ ուզենաս, էլ եդ հո դառնաս
Քո որդոցն ասես, ի՛նչ < ունին > շունին
Մախեն, աղքատաց փայ, բաժին անեն,
⁶ Էլ չի կարենաս, շունքի մեռած հո
Ճամփեդ կալած ա, ոտք շունիս, որ գնաս
Չեն շունիս, ձեն տաս, ախ ու վախ քաշես
Դժանդ հեռդ դուս դա, դու մոխիր դառնաս

¹ շունի

² [սին իր մարումն ասի]

³ բնագրում՝ Արարածն

⁴ [սի]

⁵ բուռը = բուռ

⁶ [կա]

⁷ [ու]

203

«Սիրելի մարմին՝ էնդուր համար մեր
Ապ ու վ մեծ պապը էնքան ծանր օրեր
4440 Քաշեց ու մեր մենծ իգին տնկեց ու շինեց.

Որ մեռելները էն սուրբ բաժակովն
Կենդանիքն էլ նրա պտղերով
Գեւ ու դուշ¹ նրա շվաքի տակին
Նստին, դինջանան, քնին հովանան
Ուտեն, կշտանան, Աստուծոն շատ վառք տան
Ողորմի ասեն, մեր թարին հիշեն:
էնդուր սավահի հինգ թաղ էլ ունինք
Ծով ա մեր տունը՝ որ աշխարհ վերցնի,
Ու աշխարհ մտնի, ուտեն, փշացնեն

4450 Մեր տան բարաքյաթն, երբեք կտրվիլ չի:
էստուր համար ա, որ շմեր օճաղին
Յֆիս մահ տարածամն, ու ցաով կամ ազար
Հուրն հավիտյան ո՛չ թնավ դիպել ա,
Ո՛չ էլ կը դիպչի շնորհիվն Աստուծո:
«էստուր համար էր՝ որ ըուահոգին
Տարեն յոթն անգամ օխտը ուղտ՝ բարձած:

204

Կամ օխտը ջորի անկաշիցը հետ
Լքցրած, բեռնած Աստուծո հոգով,
Թխվածք, ու քաթա, հալվով ու թերթով
4460 Մորթած հաված խաշած ճուտերով
Խորոված գառով, ոտի ոշխարով
Եղով, գոմեշով, կովով ու ֆորթով
Խնձորն ու տանձը լիքը բեռներով
Գինին կարասով, մոթալը տկով
Պանիրն կճճով, դավուրմեն բղղներով
Ինքն եղեն ընկած, նոքարներն առջին
Թուր ու թվանքով, գուգված զարդարված
Փշտովներն գոտկներին, թվանքներն ուսերին
Թրերը կապած, գտակները կոտրած

4470 Ալ մախմուռ կապեն հերդ ու հրոխպերդ
Սաղրի քոշերով, նուլայի գտակով
Զնգզնգալով դրմբդրմբալով, զնգզնգալով
Մեկ դաթար սուրու մեծ քարվանի պես
Գնային սուրբ Աթոռն՝ որ ձեռ դիակը տա
Մայր էջմիածին՝ մեռուն օրհնեքին
Զատկին կամ պասին, կամ վարդափառին
Որ ուխտ անեն ու հոգևոր տիրոջ²
Սուրբ աջն համբուրեն, օրհնությունն առնեն
Ու միաբանաց, թուրթի սիրտը շահեն

205

1 գուշի = գուշ

2 [ժահն]

3 [էն]

3 ուխտ = ուղտ

3 [սուր]

3 բնադրուած ախրոն

- 4480 Ժամ անիլ տան ու սաշտ < ու > մեց բաժանեն
Մատաղ անեն ու հաց ուտացնեն
Որ նրանց սուրբ աղոթքն մեր հոգուն հասնի
Մեզ էս կյանքումն էլ էն կյանքումը պահի
«Նրա տարած բարին էնքան շատ էր ըլում
Որ գլխիցը բռնած մինչև ետին մտնի
Կթաղկոտից մինչև էն եղին
Հոգաղն, ֆորթարածն, խաշապան, աշշին
Ուղտապանն, մեհտարն, եղին թվանքին
Հաղար ջան էն օր խառում, կշտանում
- 4490 Մեր մեռելներին, ողորմի ասում
Ու մեր կենդանիացն օր ու ուժրը խնդրում
Ձեր Ապով պապը ճեճց ինքն իր ձեռովը
Սինով, խոնչերով, և իր նորարովը
Խցեխուց տանում էր, ու նրանց բաժանում:
Երեք օր կենում, ժամ անիլ տալիս,
Բոլոր մարտանացը սաշտումեց տալիս.
Էն երեք օրը սեղանի լարը
Նա ինքն էր քաշում, ու նրանց կերակրում:
Ամենի բերանն հենց նրան էր օրհնում.
- 4500 Հետը ո՛չինչ չէր նա մեզ բերում:
Նշխարը էր ըլում, Զօրհնած մոմապատ
Ներուաղեմա սուրբ Վաշած պատան
Կամ սուրբ Գեղարդի փոքր մոմա հար.
Կամ էջմիածնա օրհնած սուրբ սոմին.
Կամ խաչալվա կամ օրհնած շիրքախտ.
Բաղի անկամ էլ սուրբ մառնճենը
Հանիլ տալիս ու Ծաննում, համբուրում
Հակոբա աջը,²⁷⁾ Հովսիմն զագաթն⁵
Պետրոսի մատը²⁸⁾ ու սուրբ Գեղարդը
- 4510 Բոլոր մասունքը տեսնում, ուխտ առնում⁷
Եվ լիքը ձեռով սուրբ վարդապետի⁸
Ձեռներ < ք > լցնում, նրանց օրհնանքն առնում,
Բաղի վախա էլ որ զոնարացն էր ըլում
Գրչուր ուխտափորից շատը նա տալիս
Բոլորին հաղթում փողով բառ մտնում,
Չալ շալ ոսկիքը շոռացնում
Եվ իր առածը գլուխ էր տանում:
Տաճարի դուռը կամ վարդուրը
Առաջածածնա սուրբ ալմա սեղանի,

1 օրհն=օր
2 [կամ]
3 [կամ]
4 [օրհնած]
5 [առխտ]

6 [զալիք]
7 [համբուրում]
8 [քնագրում՝ վարդապետի]
9 [Հաղար]

4520 Իր ձեռով բանում, խախտ Ներս թողում,
Որ ամենի աչքն սառած էր մնում:
Էս սուրբ խորհուրդ < ք > էն կնշանակի
Որ ով վարագուր կամ դուռ բաց անի,
Էնպես էլ նրան խաբարության դուռն
Նրա առաջին ինքն իրան կբացվի
Բազի անգամ էլ խաշն էր ջրից հանում,
Ու Քրիստոսի կնքահայր դառնում,
Էս բոլոր բաներն մեծ խաբճ էր նստում,
Հանար բան չի՝ թե տարին օխտն անդամ

4530 Էնքան բաղձությանն հաց տաս, փող բաշխես:
Էլի մեր օձախն լիքն էր ու անհատ,
Հազարը գնում, հազարը մնում,
Զունքի Աստծո աչքն մեղ վրա քաղցր ըլում:
«Էս էլ չէ՛ր հերիք տարին հինգ՝ անգամ
Հինգ նավակատեաց ժամ անիլ տալիս:
Մատուղ անում միշտ ժամոց, գանձանակ
Ուխտարներ, եղբ մորթում և տնանկ
Աղքատաց մեր՝ տուն բերում, հրավիրում
Կերցնում, խմացնում ու ճամփու քցում

208

4540 Խաշ ու խաշպառով, խնկով, բուրվառով
Տերտեր շուրջառով՝ և ավետարանով
Գնում էր արդար սուրբ մեռելների
Գերեզմանն ու հողն օրհնում, մոմ վառում:
Շանդատարանումն խախտ նստացնում
Ու Վեր հացատունն իշխանքը կանչում,
Սաղ օրը ուտում, խմում, ողորմի ասում:
Զատիկ էր գալիս թե ջրօրհներ
Ժամոցն, խունկն ու մոմն ու նրա պաշտումներ
Գանձանակն ու տուրքն մեկ ձեռով տալիս

4550 Որ մյուս ձեռը հեշ չէ՛ր իմանում:
Էստուր համար մեր տունն ծով էր դարձել
Լցվել, գրծրում ու հենց դուս թափվում:
Էստուր համար մեր բաղն ծով էր էլել,
Հազար դուշ, մարդի պողով կշտացնում:
Էստուր համար մեր որդիք ու դավակք
Հազար ճուխկ տալիս, ծաղկվում, կանաչում:
Մեր մի ձեռնի՞ տուտն Հնդստան էր հասել
Մեր Տուրք հացի տակն Ֆռանկստան գնացել:
Հազար բերան մեղ Ծօրհնում, փառք տալիս

1 [սուրբ]

2 [օխտն]

3 Իր = մեր

4 շուրջառով = շուրջառով

5 [Գերեզմանի]

6 [իրա]

7 ձեռք = ձեռնի

8 [մի]

9 [միշտ]

- 209 4560 Հաղար լեզու մեզ դովում, գոհանում,
 Վեստուր համար մեր բոլոր օճախումն
 Ո՛ւ դու, ընկնալոր, մարդագեղ ըլում.
 1Ո՛ւ խու, ո՛ւ քոռ, կաղ, ո՛ւ անդամալույծ
 Սրբերն էլ էին մեղանից միշտ գոհ
 Խաչերն էլ էին միշտ շնորհակալ.
 Մեր խունկն ու մումը միշտ պատրաստ հաղիք
 22ին քամած տանը, նոքարը փնշը գոտկումն
 Գառը կապած տանը՝ կովը գռանը.
 Գինին տկերով լիքը բերանն կապած,
 4570 Տաշտը հացով, քաթով, թխվածքով լցված
 Հավի թևերի³ զոշի հոտները
 Կապած⁵ գոմումը խոտի վրա պարկած.
 Հարսներս զարդարված, տղերքս զուգված,
 Թվանքներն ուսին, ասպապը քցած.
 Քյահլան ձիաները տակներին փրփրած.
 Օրզանգվին տալիս, թողը երկինքը հասնում
 Կոխքներին հուփ տալիս,⁶ թև առնում թռչում,
 Ղամշին բարձրացնելիս՝ իրանց կտրատում.
 Լգամը քցելիս ղշին վեր բերում,
 4580 Թամքը դնելիս գետինը դողում,
 Վրեն նստելիս հինգ դաղ կռանում,
 Նստած ժամանակը մամպերին դիպչում:
 210 էսպես հաղբված մենք տանով, տեղով
 էլով, գյուռով, ճտով, հավով, ուխտարով
 Որդով, դրացով, մեր բոլոր խալխով.
 Գնում էինք կամ սուրբ Մուղնու վանքը²⁰)
 Որ մուրազդ տա, ու Գեղարդավանքը
 Կամ սուրբ Սարգիսը, կամ Գեղառքելը³⁰)
 Կամ սուրբ Մինասը, կամ Մաղկավանքը³¹)
 4590 Կամ էջմիածին, կամ Հանավանքը³²)
 Հարսներ ձիու վրա տղեն առաջին
 Կամ աղջկան գրկին կամ կապած դոշին,
 Չարսավը քցած, տուտը ձիու-տակին,
 Կարմիր գլուխներով բուկները կապած.
 Գլխներին ոսկի, ոտին⁷ սաղրի քոշ.
 Ջառ մինթանով ու դիրա արխալդով
 Սամուր³ քրքով ու ալ մովի շապկով,
 Աչքերը գեղ դրած, տնքները հինա.
 Զոռները մատանքով, գոշերը շարքով
 4600 Մաղները մարգարտով, բուկները ոսկով

¹ [Մրբ <երն>]

² [Մեր]

³ [ոսկեքը]

⁴ [խոչնդ]

⁵ կամած = կապած

⁶ [խփելիս]

⁷ ոտներին = ոտին

⁸ [թագավորի]

- Շարած, զարդարած ոսկե խնձորի պես
 Որ ուղ տեսնում էր՝ հենց էն էր՝ ուղում
 211 Չուտի, շխմի, ու նրանց նայի.
 Ուշխարն իր ոտով, ու կովն իր ֆորթով 11
 Պաշարն ու գինին, խունկ ու մումն, հավով,¹
 Իշանոնց, դաթրի, ձիու վրա կապած.
 Ջահել տղերքը հենց դասթա կապ < ա > ծ
 Զիրիդ խաղային, մեզ մխթթարենին.
 Իրանց հունարը աղջկանց, հարսներին
 4610 Յույց տային՝ որ նրանք շատքներումն ասեն.
 Աժդհա են սրանք, հո տղերք, մարդ շեն:
 ՅՍրտների ուղածն աչքի տակն առնեն:
 Որ գան տուն, իրանց դաշլի թիքեն
 Բաշերին դենն՝ որ ագռավն տանի.
 Որ կողմը տանի, նրանց իմաց անի.
 Թե հենց էն սարի, ձորի քամակին
 Թե հենց ծառի, քուրի, թփի տակին
 Կանգնած սպասում ա իրանց սիրելին,
 Աչքերը ջուր կտրած, լերդը շորացած
 4620 Ախ ո՛խ քաշում: Նրանց անումը տալիս.
 Ո՛չ աչքը քուն, ո՛չ ուշ, միտքը զարար.
 Ո՛չ հաց միտքը գալիս, ո՛չ ջուր, ո՛չ գինի.
 Ղուշն ա անց կենում, դշին ձեն տալի.
 Զուրն ա անց կենում, ջրի հետ լալի.
 212 Քամին ա փչում, քամու հետ շնչում,
 Ամպն ա թռչում, զոռում գլխովն անց կենում
 Ամպի հետ գոռում, ամպի հետ թռչում.
 Ամպին աղաչում, ամպին պաղատում
 Իր աչքի սուգը, իր սրտի դարտը
 4630 Լալով, ողբալով, ամպերին ասում:
 Եկիտվել գնում էք՝ ա՛յ սպիտակ ամպեր
 Աստված՝ հաջողի ձեր ճամփեն ձեր մտքեր:
 Արևելքի բնիցն, թե արևմտից
 Հյուսիսի ճանկից, թ՛ հարավի բերնից
 Ծովերի տակիցն, թ՛ սարերի գլխից
 Թռել գնում էք ձեր մուրազն առնիք:
 Հախ միայն տերը ձեր մուրազը տա:
 Դվորն էլ գնար, ձեր բանն հաջողա:
 Ախ սիրուն ամպեր գարունքվան ամպեր
 4640 Զուր առած, լցված, գնար դուք ամպեր.
 Եկրակ գոգ արած ու ծխով լցված
 ՅՄենկ դհիցը գաք, մեկ դհով գնար.

1 հավերթով հված = հավով

2 [Իր]

3 [Ու]

4 [ձեր]

5 [Ինչ հուր]

6 [95<աթ>]

213

Ա՛խ ինչ կլի որ ջրի փոխանակ
 Ախ ի՞նչ կլի որ՝ Վրակի տեղը
 Ախ ինչ վրէի որ ձեր գոգը թափ տաք՝
 Ձեր ծոցը քանաք, ձեր ձեռը մեկնեք
 Սիրտս հոգ ճոթուեք, չսիրտս քաց անեք
 Իմ դարդն իմանաք, մեկ դարման անեք,
 Ձեր ջուրը ինձ տաք՝ որ ես հովանամ,
 4650 Իմ լացս առնեք, հետեւե՛րդ տանեք
 էն դաշտերի վրա, էն ծաղկների գլխին
 էն թփի տակին, էն շիման տեղին
 էն առվի կշտին, էն ծառի տերեւին
 էն տան կտերը, էն բաշի ծերին
 էն բակի մեջը, էն բարձի գլխին
 էն դռակի մեջը, էն յորդանի վրեն
 էն հացին, տաշտին, էն թունդրի դրողին
 էն ջրի միջումն՝ որ իմ սիրելին
 Պետք է խմի, ման դա, քնի՛վեր կենա՛

4660 Նրեսը դնի, քնով կշտանա
 Ու լուսա < թա > թախ, ու շաղաթաթախ
 Հայլի երեսով, ոսկե ձեռներով՝
 Մանիշակ մատնով շիր խնկան շնչովն
 Քաղի, փունջ անի, կամ վրեն նայի
 Ծոցը դնի, պահի, հոտ առնի փարվի.
 214 Ու բերնին՝ դնի՝ էն բերնին դուրբան,
 Ու քթին կպցնի, էն քթին՝ դուրբան;
 Ու աչքին առնի; էն աչքին՝ դուրբան:
 Գլխի տակին դնի, էն գլխին՝ դուրբան:

4670 Էրեսին փռի՝ էրեսին մեռնիմ.
 Ինքն կշտանա, մեկ սիրելու տա:
 Նա էլ հոտ քաշի, էլ ետ իրան տա.
 Ախ էն սիրել < ուն > էլ ջառ < ին > դուրբան
 Որ լեզուն լեզվին, ճակատն ճ < ա > կտին
 Աչքը աչքերին, շունչը նրա շնչին
 Կրկնվի, կխնդա, կտանի, կզմայլի.
 Նրա ձեռը վրա, նրա ձեռին՝ դուրբան;
 Ու ձեռ ձեռի տված՝ կամ կտրեւերին
 կամ տան հայաթումն, կամ ծառի տակին
 4680 Չիմանի վրեն, կամ վարդի տակին,
 Շունչ շնչի տված՝ գուգս գլխի կպցրած
 Նա կբաղի, նրան կտա, նա կպահի, նրան տա.
 Քիթ քիթ դրած իրար կպատմեն
 Էս վարդն իմ սրտի ուղածն սիրածն ա

¹ [Բնձ]

² [Խուս < Կ >]

³ [Էն]

⁴ քնադրու՛մ՝ սիրելի

215

էս մանիշակը նրա քաղցր հոտը
 էս կարմիր խնձորը, նրա նրբախ թուշը,
 էս բացված վարդը նրա բարձր ճակատը
 էս վարդի կոկոմն, նրա սրտի պուճախն,
 էս վարդի թուփը նրա ձեռի փուշը,
 4690 Կմոտանամ, կծակի, Կհեռանամ կքաշի.
 Կուզենամ քաղիլ, ձեռս կմրմնջա
 Կուզենամ հանիլ, սիրտս կմղկտա¹
 Կուզենամ փախչիմ, փեշիցս փուշը կքաշի.
 Փեշս թն քաշեմ, փեշս կպատումի.
 Թե նրան ծեծեմ, ձեռս կծակվի.
 Զըրեսս մոտ տանեմ, երեսս կկծի.
 Աշքս մոտ տանեմ, աշքս կհանի.
 Աշքս հեռացնեմ, սիրտս կխրվի.
 Աշքս խուփ կանեմ, սիրտս նրան կտեսնի;

4700 Սիրտս հուփ կտամ, աշքս կմրմնջա.
 Աշքիս հուփ կտամ, ես հոգիս կտամ.
 Բերանս դնեմ, Յհամը կծու ա.
 Ուտեմ, կշտանամ, համը՝ միշտ դառն ա.
 1 Սիրելիս վարդ ա, և ո՛չ մանիշակ.

216

Վարդը քաղելիս, ձեռք ծակում ա.
 Մանիշակին շմոռեցած՝ գլուխը դեմ անում.
 Վարդի կոկոմի երեսը քաց ա,
 Մանիշակի գլուխն դռինն ընկած ա,
 Վարդի սիրտն ամեն մարդ էլ կտեսնի
 4710 Մանիշակի սիրտն խփած, փակած ա,
 Վարդի շորս կուտը փշով շարած ա,
 Որ ոտք շղիպլի, ո՛չ դուշ վրեն նստի.
 Մանիշակի ուն, քամակը բաց ա,
 Ով կշտովն անց կենա, ոտնակոխ կ < ա > նի.
 Տոզն վարդի միջին՝ երեսին դնում,
 Անձրևը գալիս, միջին ծոր տալիս.
 Մանիշակի մեջն գետնին կպած ա,
 Ո՛չ ցող, ո՛չ անձրև նրան թաց չանիլ:
 Վարդի կոթերը փշով շինած ա,
 4720 Որ դռն լիսերես, Պկամ ձեռիդ բռնես
 Կամ գլխիդ² դնես, կամ գոտիկդ կոխես
 Որ լճառամի, ու լճուպանա
 Սվ շտառով հոտը, գունը կորցնի.
 Մանիշակի կոթն տկլոր, սաղա ա.
 Մոցդ կդնես, նա կթուլանա

1 [Կմրմնջ < ա >]

2 [Թե Իբա]

3 [Սիրելիս վարդ է]

4 [Իմ]

5 [զոտի < գ >]

6 բնագրում՝ գլխի

217. Բանումդ կրոնես, նա ճիտը կախ կտա,
Քթիդ կզնես՝ նա գուզ կանգնիլ չի.
Զրում կզնես, հոտը շուտով կերթա
Գետնին կթողաս, իսկույն հողին կտա:
- 4730 Վարդի տերեւներ կուշ էկած, խփված ա¹
Ու սրտի դեղինն միջումն ծածկած ա,
Սիրելուս սիրտն էլ բաց պետք է ըլի,
Բայց ²մեր խորհուրդը միշտ փակ ու խուփ.
Վարդի սիրտը³ բաց, ⁴երեւանը⁵ փակ ա,
Սիրածիս սիրտն էլ բաց պետք է ըլի
Բերանն հաղար մհրով փակած ու կոխւած:
Մանիշակի սիրտն լեզուն բերնիցը
Հանած, բաց էլած, տերեւներն ցրված:
Վարդը բաղի միջումն, ծառերի տակին
- 4740 երկնքի պարզ ցոլն միշտ նրա երեսին,
Զիմանը տակին, լիսը հապառին⁶
Հովը խփում ա, քամին օրորում
Շվաքը քնացնում, լիմանը գրկում,
Շոգը քրտնացնում, լիսը զարթնցնում:
Նրա սիրտը լիս ա, նրա շունը հով,
Նրա քունն շվաքն ա, լիմանն օրորոցն,
Ծառը յորդանը, ծաղիկ նրա բարձը
Բլբլուլի⁸ ձենը նրա նանիկն քյամանչեն,
Ծառի ճուխըրը նրա՝ առք թաթառվան.
- 4750 Լսի աչքերը նրա երազի պատկեր
Զիմանի կոխըրը նրա անուշ բարձը:
Քնում ա, հով տալիս, երեսը ծածկում,
Նանիկ ասելով, քրտինքը սրբում.
Զորս կողմը կտրած, աչքը լիփում
Հենց նանիկ ասում, ու միշտ օրորում.
Հենց երեսը ծածկում, ու միշտ հով տալիս:
Զարթնում ա աչքը էլ եզ բաց անում,
Բուր խնդում են, բուրք խաղ ասում,
Բուր ծիծաղում, նալում նրան զմայլում
- 4760 Դռններին խփում, մուրազներն առնում
Առանց ուտելու հենց միշտ կշտանում,
Չենց միշտ ուտում են ու չեն կշտանում.
Առանց ծովելու սիրտները գնում¹⁰,
Առանց շնչելու էլ եզ դուս հանում.

¹ [ցրված, փռված]

² [նրա]

³ [բերանը]

⁴ [ա]

⁵ [սիրտը]

⁶ [պոռ <:ին >]

⁷ [խախ]

⁸ [հինքը նրա հովի]

⁹ [Առանց]

¹⁰ թնամ = գնում

219

Աչք շունին նա նրանց աչք է միշտ տալիս
 Լեզու շունին նրանք, լեզու պարգևում,
 Ձեռներ շունին, թեև նրանց տալիս,
 Որ նրան տեսնելիս, նրա հոտն առնելիս
 Բալորն էլ ցնծան, ծափ տան ու խնդան.

12

4770 Պար գան, դմալին, նրա գլխովը պախ գան.
 Նրա գոգքն առնեն, Յարեովն խնդան:
 Մանիշակի սիրտն միշտ ջուր է վաճում,
 Նրա բերանն ու քիթը միշտ ջրին դիպչում:
 Արևից զրկված, անձրևից ջնկված,
 Մեկ քարի գոշի, մեկ փշի տակի,
 Մոտովն անց կենա, աչքդ չի տեսնի
 Ձեռդ փշի տակը, տանում, քողելիս
 Շորդ ու մաղերդ փշիցը կպչում

4780 Գազան, ջանալար նրա վրեն քնում,
 Ոտնատակ տալիս ու ապտկանում,
 Մանիշակի սիրտը ջրի նման սառն ա,
 Համ շունի, համ տա, հոտ շունի, հոտ տա:
 Վարդն միշտ ուրախ, վրեժ ծիծաղի
 Ծակատը եզ քաշած, երեսիդ նայի:
 Մանիշակի բարձն էն լերդը քարն ա,
 Նրա յորդանն միշտ փշի շվաքն ա,
 Նրա գոշակը էն դուռու գետին
 Նրա օրորոցն առվի դռալը.

220

4790 Նրա նանիկն Չառդ ու բլամանշեն
 Միշտ ջրի տխուր ձենը, միշտ ջրի տխուր խաղը:
 Վարդի խոր քոքը հոգումը թաղած
 Մանիշակինը գետնի երեսին,
 Թաց, ջրոտ տեղում, ցխում կամ ալում,
 Վարդին թաղավորք իրանց բաղչեքումն
 Աչքի առաջին, ու թագի գլխին
 Իրանց այվանումն, բռնքումն, սարայումն
 Պահում, խնդում են, տեսովն դմալում:
 Մանիշակը հենց մեկ տեղ կուշ էկած,
 4800 Ո՛ւ գլուխը բարձրացնում, երեսիդ նայում
 Ո՛ւ խնքը խնդում, քեզ ուրախացնում.
 Ինքը լաց ըլում, քեզ էլ լացացնում.
 Չորա <ն>ներն¹ իրանց գառներին տալիս,
 Կովերն միշտ իրանց ֆորթերին տալիս.
 Նախընդ իրան տավարին տալիս.
 Ղուշն իր ձագին, ձագն իր ձտին
 Ամպն անձրևին, անձրև <ն> գետնին,
 2 Չորաները — Չորաներն

1 [նրա]

2 [ա]

- Խոտն իր տակին, տակն իր բոքին¹
 Քոքն ալազին, ալազը քարին
 221 4810 Քարն 2ապառաժին, սարն իր ձորին,
 Ձորն իր տափին, տափն իր դրազին
 Չրազը գետին, գետն իր ծովին
 Ծովն իր լափին, լափն իր դալդին
 Դալդեն սափին, սափն կայծակին
 Կայծակն երկնքին,² երկնք <ն> Երկրին
 Երկիրն իր քարին, քարն իր ալազին
 Ալազն թփին, թուփն իր ծառին
 Ծառն իր ճղկին, ճուփին տերևին
 Տերևն իր ծաղկին, ծաղկն մարդին³
 4820 Մարդն իր դոշին, բռնումը զայլիմ
 Հոսի տալիս պահում, էլ եղ բաց անում.
 Աչքդ ու բարին, տեսնի ու զմայլի.
 Վարդը մեկ բլբուլ, մանիշակն մեկ դուշ
 Բեհերին թափ են տալիս թռչում,
 Մեկը մեկ ծառի, մեկը մեկ փշի
 Վրա նստում ու հենց իրար զոմում.
 Վարդը քերն ա, մանիշակն ախպեր.
 Վարդը հարսն ա, մանիշակն փեսան,
 Ջեռք ձևի բռնած, դոշ դոշի տված
 4830 Վարդը բլբուլն ա, մանիշակն Դադը,
 Բլբուլն տղեն ա, վարդն աղջիկը
 222 Մանիշակը նրանց ձևների աղչական
 Տղեն պալի դովի, սիրի, դուրդուրի
 Գլխովը պալիտ առ՝ իր աղչկանն⁴ ուղի.
 Աղչիկն իր ծոցն⁵ վարդի պես բացած.
 Աղչիկն իր սիրտը վարդի պես փռած⁶
 Ամսթի⁷ 11 12ցողը նրա երեսին
 Երկնքի լիսը նրա աչքերին
 Իրան շորս կողմը փշով բռնած, պրտած,
 4840 Ուրիշն մոտանա նա. թունդ կծակի,
 Արինը կհանի ու կմղկտացնի.
 Բայց իր բլբուլին աչքն առնելիս
 Ջենը լսելիս հուռն առնելիս
 Կըբացվի, կ <զ> մայլի, կցնծա, կծիծաղի
 Ծոցը բաց կանի, նրան մեջը կդնի
 Ու ի միտան նրա կոտուցն իր բերնումն,

¹ [ճողին]

² [անդ < ունդին >]

³ տափին = տափն

⁴ երկրքին = երկնքին

⁵ [չ < անին]

⁶ [եր բռնումը]

⁷ [հ < ուտը >]

⁸ աղչկանը = աղչկանն

⁹ [դիթին]

¹⁰ [հ - թում]

¹¹ Ամսթի = Ամսթի

¹² [երեւին]

- Բերանն նրա կտցին, շունչը նրա շնչին
 Կքնին, կպսակին¹ ձեռք ճտով արած
 Երկնքի ցողը իրանց երեսին
 4850 Քամիներն² ու հովն նրանց կօրորեն.
 Չալիր շիմանը նրանց զխառակին
 Իրար շունչ կծծեն, իրար շունչ կտան.
 Իրար ջան կհանեն, իրար ջան կտան,
 223 Մինն իր բերանը, մյուսն իր կտուցը
 Մինն իր լեզուն, մյուսն բերանն
 Մինն իր կուտը,³ մյուսը իր ճիտը⁴
 Մինն իր ձեռք, մյուսն⁵ իր գլուխը
 Մինն իր գոշը, մինն իր ծիծը.
 Մին <ն> իր երեսն, մյուսն իր թուշը.
 4860 Մինն իր թուշը, մյուսն իր պոռշը,
 Մինն իր պոռշը, մյուսն իր բիթը
 Մինն իր բիթը, մյուսն իր շունչը.
 Մինն իր շունչը, մյուսն իր հոգին.
 Մինն իր հոգին, մյուսն իր սիրտը
 Մինն իր սիրտը, մյուսն իր մարմինն,
 Մինն իր մարմին <ն>, մյուսն իր ջանը.
 Ու էսպես սիրով ջան ջանի տված,
 Ձեռք զխառակի, լեզու պոռշի
 Կքնեն ու միշտ իրանց արևի
 4870 Ձենը կածեն՝ իրարով կխնդան,
 Աչքը բաց կանեն, լույս կլլի վերթափում,
 Ձեռք բաց կանեն վարդ ու մանիշակ,
 Ափսեբը հալի խնկով, հոտով լիբը
 Ծառերի տերեն ոսկի քաշ էլած
 Քամու սլուրցն սանթուր, բլամանշա
 224 Փեսեն կլնչի, վարդը կտխրի,
 Փեսեն էլ կգա, վարդը բաց կլլի.
 Փեսեն իր բանը կերթա, կաշխատի
 Չալիչ կըգա միշտ՝ աղչկանը կպահի,
 4880 Աղչիկն էլ տանը վարդի պես ախուր
 Էլ եզ⁷ իր սիրտը, էլ եզ երեսը
 Կփակի, կծածկի նոր կոկոմի պես
 Ղուշ կմոտանա, կծակի, կծակիտի.
 Ձեռք կմոտանա, ձեռք կկծի,
 Ոտք կմոտանա ոտքը կխալթի.
 Աչք վրեն կքնկնի, աչքը փուշ կղառնա.
 Շունչ նրան դիպչելիս՝ շուն <չ> ը կրոնվի.

¹ Բնագրում՝ կպսրկին² Բնագրում՝ Քամեր³ [ձեռները Կոները]⁴ [զլ<ութը>]⁵ մին <ն> = մյուսն⁶ [եզ]⁷ Բնագրում՝ էս

- Չար լեզուն տալիս, քորումը կշորանա
Ով նրան չար սրտով նայի ու հայի.
- 4890 Սիրտը փորումը ջուր կդառնա, կերթա
Թորք¹ լերդի վրա հենց կփշտանա.
Ջանը մարմնումը կփշվի, կերթա
Արինը առամարումն ջուր կտրվի, կսառչի,
Ղուռն ոսկոռումը մոխիր կդառնա.
Միսը կբրբրվի, աչքեր² կտրաբի
Ու ինքն շներոց, գելերոց կբլի:
225 Աղջիկն որ կա միշտ վարդի սիրտ ունի.
Վարդին պտի պահես, առկը ջուր անես.
Հետվանց նայիս, հոտն առնես, կշտանաս.
- 4900 Ձեռք շտառ, շիփես, ու շժոտանաս.
Հալիս, դժալիս, ու բնավ չբաղես.
Թե չէ մեկ սհաթումը կճճվառի
Կթափվի³, կը մաշվի ու կթուլանա
Կրակի մոխրի պես, համփի թողի պես
Քամու ձև կընկնի, քամին կտանի
Դաշտերին կտա, գաշտը սաղին,
Սարը ձոր <ի> ն, ձորն ավազին,
Ավազը քարին, քարը թփին և այլն.
- ⁴ Դուշը մարդին, մարդը բռնումը
- 4910 Բաց կանի կտեսնի, մեջ⁵ փուշ օխտ հատիկ
⁶ Գլուխդ ապրի, ո՛չ վարդ կա, ոչ աղջիկ:
Ասա՛ ինձ Մո՛ւսայ երգեաց քո Հոմեր
Փողն Յունաստանի սխրալի հովառց:
Բլբլուն Շվեյցարիայ բնրուշ քո Գեաներ
Քնարն Իտալիայ⁷ Թաթարայ Պետրարայ
Երգեհոնն Հոովմայ Վերդիլ բղջախո՛հ
Թե Մոզեն Օվիդ Մետամորֆոզայն,⁸
Երգեսցեն՝ ասա՛ աղաչեմ զքեզ
226 ⁹ Քնրուշ մեր սրտի զգացմունս փակեալ.
4920 Այսու սուրբ զեղով, այսու երանգօր
Այսու սուրբ սրտիւ, այսու թախճանօր
Սոյն լեզուաւ անվարժ¹⁰ սոյն մտամբ անգրիշ
Սոյն ձայնիւ անկիրթ, սոյն ձեռամբ զեռ բիրթ
Ո՛չ քնար ի ձեռս, ո՛չ փող ի բերանս.
Ո՛չ շիւղ ձիթենույն լերինն¹⁰ պարնասեան¹¹
Ո՛չ ձայն Մուսայիդ տակաւին լուեալ
Ո՛չ շունչդ երկնային տակաւին առեալ

¹ Թորք = Թորք

² աչքերից = աչքեր

³ Թափի = Կշափվի

⁴ [Մ < իս >]

⁵ մեջ = մեջ

⁶ [Գո]

⁷ [քնար]

⁸ Ջոնսոն = Քնրուշ

⁹ [աղջիկ]

¹⁰ [ունամունց]

- Ո՛շ շունչդ՝ փրկնային տակալին՝ առեալ
 Ո՛շ ամսք ժպիտդ նոցա երևեալ
 4930 Ո՛շ բազումիդ ամուր քնդ՝ գլխով եղեալ
 Ի գիրկս անշուք շինականն գեղջուկ
 Ի քուրձս հնոսի հողավարն առադտով
 Ի շանթ կայծականց երկնի ե երկրի.
 Յերկնային շարի, երկրային մարդի
 Ճնշեալ, խորտակեալ՝ ⁴ բեկեալ, կոշկոճեալ
 Ո՛շ անոյշ քնով այնպէս երազեալ
 Ընդ թեօքդ սքօղեալ հովանաւորեալ
 Որպէս անմահ այնք որդիք քո տօնեալ
 227 Ո՛շ ի ծաղկածին⁵ վայրիս անդորրու 13
 4940 Որպէս սոյն հրեշտակքս զարթեան զուարթնոցն
 Յալիս մորկայոյդ թողեալ⁷ մերթ յանդուհոս
 Մերթ ի ծագ բարձանց հրոսեալ, վայր անկեալ
 Անդուհոք նմա խոր, երկին նմա տեղի
 Ժխտեցին անպուժ, հարին պատէպատ,
 Լերինք նմա քարայր,⁸ ապառաժն խշտի
 Ժխտեալ՝ սեղմեցին⁹ զիրկս առին զնա
 Հռովմայ, Պարսից, Յունաց ե Հոնաց³⁵)
 Սուր թունամածեալ, սիրտ անդնդ <ա> խոր
 Աջ աշխարհաւոր, ոտք լեռնակորոյս
 4950 Թափ որոտածայն, շունչ կայծակնաշանթ¹⁰
 Հարին փշրեցին զբարձունս լերանց¹¹
 Ծծեալ, ցամաքեալ ուղ¹² մերոց դաշտաց,
 Յիմ ազնիւ, քնքուշ հողի Հայկազանն
 Յանդուղ իւր գլուխ,¹³ անժուժ իւր սակերս
 Վառել դալն բորբոք հրոյ աստուածային
 Բորբորել, պահել ի գիրկս քամաքանդ
 Յալիս դառնաշունչ մորկաց, կո՛հակաց,
 Նաղելի խնամով զկայծ քո զարմանեալ
 Զկայծ քո ազնիւ, այս հուր երկնային.
 228 4960 Զ ս է բ ն ասեմ անթիւ՝ թխով հրային
 Զսէրն ասեմ անձայն՝ ձայնիւ հրեշտակային
 Զսէրն ասեմ անլոյս՝ լոյսն աստուածային.
 Զսէրն ասեմ անբոց՝ ¹⁴ հուրն Եղեմային
 Զսէրն ասեմ անշող՝ հառապայթն¹⁵ վերին

1 [բո]

2 Ի=ընդ

3 [Զար]

4 [առ <առաջեալ>]

5 ծաղկին=ծաղկածին

6 [Ալ]

7 [տուգեալ]

8 [տղթա]

9 [զրկեցին]

10 կայծակնաց=կայծակնաշանթ

11 [չու գլխինս]

12 դուդ=ուղ

13 [սակերս]

14 անշող=անբոց

15 [աբեմ]

- Որ կապէլ անկապ¹ զերկիր ընդ երկնից
 Որ ածէ² անձեան զիւր³ շերտ մեր պատից
 Ի կանթեղ սիրոյ վերնոյն զթուլեան,
 Որ հանէ անհոգի զբուրումն անուշից
 Ի բուրվառ սիրոյ հօրն փրկութեան:
- 4970 Ասա՛ ինձ Մոհամա՛ մաս՛ աղաչեմ,
 Բե բիրտ շինեկանն, անկիրթ հողադործն
 Այսպէս տածէ զայս հոր արարչագործ,
 Քանի՛ Օվիդը, կամ քանի՛ քաջ Վիրգիլը,
 Քանի՛ Պետրարքայ, քանի՛ Հոմեր մեր
 Բիւրիցս⁴ զերազանց քան զնոսա՛ ա՛խ վայ՛
 եղեալ ի դաշտաց սրբոյն Արարատայ
 Կամենն զՊարնան ընդ ստիւքն⁵ արկանել
 Իսկապէս զգալ, արդեամբք ցոյցանել
 Բէ՛ մեռ Հայաստան էր զբախտն եղեմայ
- 229 4980 Բէ՛ մեր Արարատ ազգ մայր համայն:⁶
 Բէ՛ մեր լեզու հոխ նոյնան բարբառոյ
 Ստուեր արկանել զհամայն շրթամբք,
 Բէ՛ մեր ազգ վսեմ⁷ շնորհիւ ե արդեամբք
 Բերկրեալ, ուճացեալ է մեծն անդրանիկն:
 Այլ ա՛խ լեզու իմ պապանծի՛ ի բիմս.
 Դեռ չէ՛ր բաւական Մահմադյան մտկրախ
 Բէ՛ չէ՛ր բաւական Կոռց զիւլափարախ.
 Եւ մեր կրօնակիցք Քրիստոսի որդիք
 Անդուք խաշապաշտք, կիրթ եվրոպացիք
- 4990 ԶՀրէից ապտակ, զՀրէից գաւազան
 ԶՀրէից քացախ, զՀրէից փշապսակ
 Տուեալ ի ձեռս մեր՝ խաչել տան զիւրեանց
 Անծանօթ Քրիստոս, մեր Յիսուս զթաժ
 Զոր մերն պաշտեմք, նորա արարքսն,
 Զոր մերն տօնեմք, նորա պարտաւեն.
 Զոր մերն Աստուած՝ նորա մարդ տան.
 Զոր մերն յերկինս՝ նորա տառ զնեն⁸
 Առ որ մեր գոբրտ, նորա Պղնդու
 Առ որ մեր զհոգի՛ նորա զմարմին
- 5000 Մեր օրհնեմք, պաշտեմք, նորա բամբասեն
 Տա՛ր քերուշ Մուսայ նոցա զբարի.
 Անաշառ Հայկազն օրհնէ՛ ¹⁰զիշխամի.
 Ա՛խ սիրտ իմ այրի, աղիքս գալարին,

1 [ամուշ]

2 [տանի]

3 զիւրս = զիւր

4 Քերկիւր = Քերկիւր

5 [ե զիւր արհաւանել]

6 < մէկ անբնութ >

7 [բնութ]

8 [յերկրի տանն]

9 [զնեն]

10 [զե < ար >]

- Ձի՞նչ նմանութիւն Հալին բնդ Հրէին.
Թէ սորա զարծաթ սիրեն և յարգեն
Այլ վասն արծաթոյ ո՛չ սպանանեն:
Թէ Հալն դիւր ոսկի պաշտէ իբր Աստուած
Այլ ո՛չ դայա թշուառ անեղաւ Աստուած
Առեալ ի ձեռս իւր իբր մարակ անարդ
5010 Չո՛ւ արար իբրեւ անգութ սուրհանդակ
Հեծեալ ի համեա Աստուծան իշոյ՞ն)
Եմուտ ի շրնադ ծոց՝ Ամերիկոյ
Ձատուած իւր սակի սկսաւ պաշտել
Մեհեան, նմա կանգնել, դեհեան բորբոքել
Ձանմեղ սուրբ որդիս մեր մօր բնութեան
Յար ևս բան Պարսիկն զորդիս Հայկազեան
Ելեալ ի գրկաց հարց, մարց, ծնողաց
Ձոհեալ իւրում թշուռ անհագի խաշին
Չանքիլ միլիոն գրիւս բնդ հազարաց
5020 Տուեալ իւրում Աստուծոյ անուշ պատարագ
Կրկին յանդգնի զշիւղ մեր՝ շնին
Առեալ բնդ միլիարի գերանով իւր կարծր՝
Սեղմել ի գետնի զՀայկազեանս որդի:
231 Որոց ողնամէջ գեռ մաշի ցաւօր
Որոց աչք գեռ լան աղի արտասուօր
Որոց սիրտ գեռ զգայ արինն սպանման
Որում գլխովնամբ դարմանել՝ պարտն էր
Այլ ո՛չ այլեւ կրկնաբունց հարմամբ
Հապաղել, զարկել, բնդ սուր ԶՀշին:
5030 Ոչ դայդ մեր Քրիստոս ուսույց անանդեաց՝
Այլ սէր բարոզեաց, անտարանեաց
Թող նորա ասեն, մեր սիրմբ զնոսա
Թող զմեզ հալածեն՝ գիրկ մեր բաց նոցա:
Չխրատիրութիւն, Եղբայրսիրութիւն
Գնաց տէրութիւն, փառք աւայոսրիւն,
Սէր, արդարութիւն, բարեկամութիւն
Աղ և հաց սիրտ բաց, բարի լոյս 10 բարի օր,
Էի ներքին սիրով, էի ջերմ հոսանդեամբ
Այլ ո՛չ հոմալիմեղ, դատարկ գլուխ տալ 11
5040 Յերեսս քարենէ, ի թիկունս ծիծաղել
Ի գլմս դողարանել, այլուր պարսաւել

1 [գեհ<են>]

2 [տաշա]

3 [Որոց<են>]

4 [ենշ]

5 [զգերեղուն գետնով իւր սեղ<մեղ>]

6 [թ]

7 դարմանելս = դարմանել

8 [սուրբ]

9 [Եւր]

10 [էր<նր>]

11 գլուխ տալ = գլուխ տալ

232

Բերնով բարեկամ՝ սրտիւ սպանել
 Հեզու մեր անշուք, ալլ սիրտ մեր անխէթ:
 Մուայդ Զարեհի՝ սիրտ իմ խորովի.
 Բարին զվիրաւորն բժշկիլ սպարտի,
 Ալլ ո՛չ խոցոտելի,² սրել, ղի մեռանիցի:
 Եթե առած թուշիք իմ սիրուն ամպեր
 Աստուած ըլի ձեզ հետ, դնացն՝ք բարով.
 Ի՞նչ վիլ ձեր ծովսն թափեք, վեր ամեք
 5050 Խոր սրտիս սե մովսն հանեք, բարձրացնեք
 Կամ դուռս բանաք, կամ էրթիկս բանաք,
 Որ հով մտնի մէջս, քամի և քաշի
 Էո թանձր մովսն որ քերանս կալել ա,
 Խեղդում ա, փակում, շունչս փորումս կտրում
 Սիրտս թունդրի պէս էրվում խորովվում,
 Սրտիս սնդուն կալ, էլ հով չի խաղում,
 Էլած կրակը սրտումս շիջանում,
 Մովս դառնում, մթնում հոգիս սեացնում
 Հոգիս, սրտիս տունն ծխով լցնում

5060 Սրտիս դուռը փակ, տանս էրթիկը կալ,
 Ո՛չ կրակս ա հանգում, ո՛չ ծովս կտրվում.
 Աչքերս քոռանում, լիսս խավարցնում.
 Աչքերիս մրմինջն էլ հո սիրտս կոխում,
 Բերանս քանամ, ծխով ա լցվում,
 Աչքերս բանամ, աղով ա լցվում,
 Ձեմ բանում, շունչս փորումս կտրվում
 Պատում, տրաքացնում, Զինձ սաղ խորովում.
 Ո՛չ մեկ քրիստոնյա, մեկ աստվածատեք
 Հայ ձեռք քցում, իմ հոգիս հանում

233

5070 Թող ձեռք քցի դռանս արանքով
 Թո՛ղ հենց բալանիքն իր ձեռք քցի
 Դեռ չի պատած, նա ինքը կտեսնի,
 Որ ջանս ինչպես մեկ դարձիք ծիծեռնակ
 Դուռ կպրծնի, դիտուլը կթռչի
 Ձեռին վնասի, գլխին վնասի
 Քթին⁷ կնասի, կտուցը՝ բերնին
 Դրած թեկըր դռին կկայցնի.
 Ու ծովզալով ու ծղվալով
 Կտցի⁸ ծաղիկը, կանաճ⁹ տերեք

5080 Բերանը կդնի, կօրհնի ու կասի.
 Դու ինձ լավություն արիր, կխնայրեմ

¹ [ԽՄ]

² [վիրավորվել]

³ [ԽՄ]

⁴ [տանի]

⁵ [ձեռք]

⁶ [Զ հոգ]

⁷ [Բերնի]

⁸ [Բերնի]

Աստված էլ էնպես քեզ անի հենց միշտ՝
Դու ինձ պրծացրիր, Աստված էլ հենց քեզ
Ամեն շուր ցավից պահի, ապառի-
Գնում եմ, ջուր տանիմ ես իմ ձաղերին,
Պահեմ, մեծացնեմ, հետս թողնեմ,
Զաղերս լալով ինձ սպասին.
Ծովան Կարտիս բերանը փակել ու կապել
Դուռն, էրթիկս կաշել, ձենս փորս քցել.

- 5090 Ո՛չ ես ձաղերիս, ո՛չ ձաղերս իմ ձենս.
Ո՛չ ես նրանց դարդը, ո՛չ նրանք իմըս.
Ո՛չ ես նրանց ա՛խ ո՛խը, ո՛չ նրանք իմս,
Իրարից զրկված, իրարից հեռի
Նրանք անմեր, ես խեղճս առանց ձաղերի
234 Հոգիներս տայինք, հոգի ուղող լլեր.
Շլինք դեմ անեին՝ հեշ կտրող լլերի.
Գլուխ դեմ անեինք, քար³ քցող լլերի.
Սիրտ դեմ անեինք՝ դուռ ճոթոտող լլերի
Լայինք՝ մեր լացը իմացող լլերի.

- 5100 Գլխներս շարդերիս՝ առգ անող լլերի.
Ետո շարասզ բնից դուռ գայինք
Օջոռքի տակին թեխն անեինք
Լիս լլերի՝ որ մենք դուռը գտնեինք
Մուկն լլեր որ մենք էրթիկ շգտնեինք,
Ետո բեղափիլ թունդրի կրակի լիսն
Աչքներս ընկներ, հենց իմանայինք,
էն ա տան դուռը, էն ա տան նրթիկն՝
Պատիցը պոկ գայինք, թունդիրն ընկնեինք
Թունդրի կրակն մեր թեխն էրեք,⁵ խորովեր.

- 5110 Ուղենայինք որ դուռ թռչինք, պրծնինք,
Թե շունենայինք, կրակումը խաշվեինք
Կրակն մեր սիրտը մոխիր դարձներ,
Մոխրի հետ մեղ էլ աղպուսն ածեին,
Աղբսումն անձրև, կամ ձինը թաց աներ,
Մեր մոխրիցն ետո մեկ ծաղիկ դուռ դար
Ծաղիկն աղբաի Դլավ հետ շունենար.
Սրտով ուղեինք, մեզ քաղող լլերի.
235 Ոտի տակ տային, մեկ ցավող լլերի,
Հող ածեին մեր գլխին, երեսին

- 5120 Աղբ ամ <ե>ին մեղ, մեկ ասող լլերի.
էս էն անձազ մերն, էս էն անմեր ձաղն
Սըրտները ցավեր, քաղ <ե>ին, դեռին

1 [Իմ]

2 [Ո՛չ]

3 քարոս=քար

4 երթիկը=երթիկն

5 քենք=քեն

6 Խաղբուսմ. էրվեր

7 [Մեկ]

Մեկ պատի արանք, մեկ ծառի փիշակ
Դարունքն՝ որ բացվեր, մեր քիթ ու ախպեր
Դային, տեսնելին մեր փտած մարմինը
Կտուցն առած էլ եղ տանելին
Ծովերի վրով սարերի գլխով
Էլ եղ մեր աշխարհքն, մեր քաղցր հողը
Մեր քաղցր ջուրը, մեր քաղցր վաթանը.

5130 Ա՛խ հողի, ջրի անումին մեռնիմ.

Ա՛խ քաղցր վաթանի սուրբ հողին մեռնիմ.

Վաթանն դրախտիցն էլ քաղցր, անոշ ա.

Վաթանն երկնքիցն դհա պատվական.

Ա՛խ սուրբ՝ վաթանի քաղցր հողին զուրբան,

Վաթանի ծովիս խուռիկ ա ու կնդրուկ.

Վաթանի ջուրը գետ անմահական.

Վաթանի հողը անդին ջափահիր.

Վաթանի քարը դոհար, մարդարիտ,

Վաթանի դաշտը լաջվարդով քաշած,

236 5140 Վաթանի հովը սաղ ու քյամանշա,
Վաթանի հողը՝ անթառամ ծաղկի.²
Վաթանի համը՝ դրախտի խնձորի
Վաթանի քարին գլուխդ որ դնես,
Քարն լեզու կառնի, հետդ կխոսի,
Հետդ ձգիծաղի, հետդ կզմայլի,
Հետդ կցնծա, հետդ կխնդա,
Ջան ուզես, քեզ ջան, քեզ հոգի կտա,
Կյանք ուզես, քեզ կյանք, անմահություն՝ կտա,
Լաւ կըլա հետդ, խնդաս, կխնդա,

5150 Վաթանի հողին՝ երեսդ՝ որ դնես,
Երեսիդ տակին վարդ ու մանիշակ
Դուս կըզան գլուխդ ծոցներ. կդնեն,
Շունչդ քաշելիս՝ հոգի կփչեն,
Հոգիդ դու տալիս բաւասամ կտան,
Կյանք կտան կրկին կվենդանացնեն,
Երկնքի ցողովն երեսդ կծածկեն
Երկնքի փեշովն քրտինքդ կարրեն,
Երկնքի ձեռովն քեզ կըօրորեն,³
Երկնքի ձեռովն նանիկդ կսսեն,

5160 Երկնքի ծոցումն քեզ կքնացնեն,
Գլուխդ երկնքի վրան, բարձի վրա,
Երեսդ երկնքի դռնի, սրտի վրա
Երկնքի թեւերն երեսիդ փռած
Երկնքի ծաղիկն վրեժ շաղ տված,
Աւքերդ երկնքի քնով կպցրած,

237

¹ [բաւասամ]

² ծաղկի = ծաղիկ

² [քեզ]

³ [նանիկ]

- Երազդ Լրկնքի լուսով շաղաղած:¹
 Աչքդ բաց կանես երկինքն ծիծաղի,
 Բերանդ բաց կանես երկինքի² անոշ համն,
 Հոգիդ կզմայլե, Յնոր հոգի կտա:
 5170 Բարձիդ գլխատակին, տեղիդ միջումն³
 Լհեքիդ տակին, դռնայիդ միջումն
 Չորս կողմդ Կերկնքի լուսովն պատած,
 Չորս կողմդ երկնքի խնկով, հոտով լցված
 Երկնքի ցողով աչքնդ խփած,
 Քո քունդ անոշ կյանք, քո երազդ դրախտ,
 Երկինքն երեսիդ երեսը դրած
 Երկնքի կաթը անմեղ բերնումդ,
 Երկնքի ծծերն ձեռիդ միջումը,
 Ծծես, քեզ կտա, շուգես, քեզ կտա
 5180 Թե լաս, դեմ կանի, ծիծաղես, կտա,
 Հուփ տաս, չի՞ ցավի, կծես, չի քաշի
 Բաց թողաս, կգա, բռնես քեզ կտա.
 Քնիս՝ Դերնումդ, գարթնիս՝ բերնումդ.
 Քնիս՝ դուխը⁸ երեսիդ քնի.
 Ջարթնիս՝ երեսդ դռնին կքնի.
 Խաղաս, կխաղա, թե լաս, թե կլա.
 Բերանը կուգես, ծոցը դեմ կանի,
 Ծոցը թե շանկոես՝ քեզ բերնին կդնի,
 Մատը թե կծես՝ ձնոք քեզ կտա,
 5190 Ձեռին¹⁰ թե խփես՝ դռնը բաց կանի,
 Դռնը ցավելիս՝ սիրտը բաց կանի,
 Անոշ սրտի միջումն: քեզ քուն կդնի,
 Որ քնով ապրիս, քնով դորանաս
 Երազով քնիս, լուսով վեր կենաս,
 Դուռն էլ գլխովդ նա՝ անցկենալիս
 Քեզ չի՞ գարթացնի՝ թեք դեմ կանի,
 Թեկն թե խփեն, գլուխը կմեկնի.
 Գլուխը թե շուգեն՝ դռնը բաց կանի,
 Դռնը թե շկամին, սիրտը քեզ կտա,
 5200 Սիրտը թե շուգեն,¹³ քեզ ի՞նչ թեկի վրա,
 Քեզ ի՞նչ ուտի վրա, Բեզ քամակի վրա,
¹⁴ Սարը սեղ շտա, ձորը կտանի.

238

¹ շաղաղած = շաղաղած² երկինքի = երկնքի³ [հ < ոգի >]⁴ միջումը = միջում⁵ [լիս է լուս < ոգի >]⁶ [քեզ]⁷ [քեզ]⁸ գլուխը վեր < ն > = գլուխը⁹ [ձեռը]¹⁰ ձեռը = ձեռին¹¹ [քեզ]¹² [Որ]¹³ [հ < քեզ >]¹⁴ Սիրտը = Սարը

239

Ձորը վառվելիս, դաշտը կտանի
Դաշտը փախչելիս՝ դրախտը կտանի
Դրախտն էլ շուղի, երկինք կթռցնի
Ու Աստուծո լսին,¹ անխառն ծաղկին,
Ոսկեխնձորին, խնկան դաշտերին,
Վարդի աղբրին, Բեզ ճռան պտղին,
Բալասամ խոտին, անմահ պսակին
5210 Զրեշտակաց դասին, արդարոց կարգին,
Հուրն հալիտյան արժանի կանի.²
Քեզ հոգով մարմնով միշտ կղարդարի.
Ինչպես քո խաթեր, քո անոշ սիրուին,
Դաշտը վա՛յ կտա, ձորը կլսի.
Ձորը վա՛յ կտա, սարը կըլսի.
Սարը վա՛յ կտա, ամպը կլսի.
Էսպես արևովդ, քո անուշ սիրովն
Թուփը իր տակին,³ ծառը իր քոթին,⁴
Ծաղիկն⁵ իր հոտին,⁶ տերևն իր միջին,⁷

5220 Զուրն իր սրտին, ծովն իր ծոցին⁸
Խոտն իր ռանգին, քովն իր նդիլին
Ավաղը մեջքին,⁹ քարն իր գլխին
Քարափն իր բաշին, ձորն իր սրտին.
Գետն իր դռին, սարն իր գագաթին.
Ղուշն իր թևին, օձն իր պոչին,
Ամպն իր տալին, անձրևն իր կաթին
Երկինքն իր սրտին, դրախտն իր փառքին
240 Քեզ վա՛յ տալով, սերդ հիշելով
Ա՛խ քաշելով, անուձգ տալով.

5230 Իրար գլուխ լալով, իրար ողբալով.¹⁰)
Իրար ծնծելով, հոգաց հանելով,
Կճան, կմռնան, կծղրտան, կլնդան
Կճռնան, կխռնչան, կդռնչան, կկռնչան.
Դմզմբալով, դնդնդալով, դրմբդմբալով,

դրնդդրնդալով
Վնգվնգալով, լնգլնգալով, թնգթնգալով,¹¹
Շփշփալով, թփթփալով, ճնճնալով, պկպկալով,
Ճնճալով, կռկռալով, շրխշրխալով, թրխթրխալով,
Ճրրալով, մրրալով, ճռռալով, մռռալով
Դնդալով, դմբալով, լնգալով, վնգալով

5240 Զմբալով, դմբալով, ճնգալով.
Ճշալով,¹¹ կլալով, ծվալով, լվալով,

¹ [տառն = լսին]

² [ա < ետս յն >]

³ [իր ծառին]

⁴ [ծաղիկին]

⁵ [ծաղիկը տերևին]

⁶ [կոթին]

⁷ [տերևը ոտին]

⁸ [Օղբ չրին, ջուրն ալագին]

⁹ [քարին]

¹⁰ [հրնդհրնդալով = ճնգճնգալով]

¹¹ [ծգ < ալով >]

Սվալով, Լվալով, ծղրտալով, գղրղալով.
 Մի ձենը դեննում, մի ձենը աշխաբումն
 Քո սուղը կանեն, քո դարդը կբաշեն
 Քեզ միշտ կգովեն, քո սերը կպատմեն,
 Ու քո արեիդ անուշ ծաղիկը
 Կանին հոտ կբաշեն, միմյանց դեմ կանեն
 Ու

- 1 Շողը կտա բարին, բարը թփին,
 5250 Թուփը ծառին, ծառը ճխկին
 241 Ճուխկը ծաղկին, ծաղիկ <ը> քամուն,
 Քամին՝ ձորին, ձորը՝ սարին.
 Սարն՝ իր ձերին,² ձերն անձերին.
 Անձրեն ամպին՝ ամպը՝ կայծակին
 Կայծակը կրակին, կրակն դրախտին³
 4 Դրախտն՝ երկնքին, երկնքը՝ հրեշտակին
 Հրեշտակն Աստծուն, Աստված հրեշտակին,
 Ու

- Իր վախճը սրտով սիրողին
 5260 Երկինք ու երկիր, հրեշտակ հողածին
 Աստված ստեղծողն, Ազամա սրդին.
 Կսիրեն, կգովեն, կպատվեն, կպատկեն.
 Ժամ կանեն, հողը կօրհենեն, կթաղեն, կհիշեն.
 Գերեզմանի հողին, նրա գլխաքարին,
 Նրա տապանին, նրա ոտնաքարին
 Երես բսելով, ոտքն համբուրելով,
 Նրա առաջին ծունր դնելով,
 Նրա շվարին խաշակնբելով,
 Նրա հիշատակը, դարձ ու զավագը
 5270 Օրհնելով, գովելով

- Տևր ողորմի ասելով
 Խունկ ծխելով, բուրվառ քցելով
 242 Մոմ վառելով, ժամ ասելով
 Պատարագ անելով, հողին հիշելով.
 Մատաղ մորթելով, աղքատաց տալով,
 Գանձանակ քցելով, ծունր դնելով³⁸
 Աղքատաց միշտ տուրք, միշտ ողորմություն,
 Հիվանդաց դարձան, տկարին դեղապետ,
 Սաղին միշտ բարով, որդու արևով

- 5280 Խնդալով, ցնծալով, բերկրալով,
 Կասեն:
 Աստված ողորմի նրա լիս հողուն.
 Նրա որդիքը խնկան ծառի պես

1 [Ք<աբը>]

2 [զւեհն]

3 [երկնքին]

4 [Եր<կնք>]

- Փշշին, ծաղկին, ծլին,
Ու նրանց օջաղի խերն ու բարաբայթը
Աստված պետականն անպակաս անի:
Ու նրա տնկած ծաղիկն
Ձեռնն ձեռը, բերանբերան,
Երեսերես, ճակատ ճակատ
5290 Աչքը աչքի, միտքը մտքի.
Միտքը սրտի, լեզուն լեզվի
Նրա ձեռը քո դռին, ¹ճակատդ
Նրա դռին, աչքդ նրա երեսին
Նրա աչքը ճակատիդ
Լեզուդ բերնումդ
243 Միտքդ փորումդ, արին սրտումդ
Աչքդ բնումը, ջանդ մարմնումը
Հոգիդ երկնքումը, միտքդ առ Աստված
Երեսդ վերաձրացնես, դառնիք վեր կառնես
5300 Խաչ կհանես, մեղա կգոշես²
Ու մտքումդ կասես
Աստված ողորմի բարի խառտ տվողին
Բարյաց պատճառին, անում հետ քցողին.
Լացը սրբողին որբի խնամողին
Ազգի լավություն, աշխարհի խերը
Խղճին հաց տվողին, հիվանդ պահողին
Ուղողին, պահողին, պահպանողին.
Նրանց դատաստանն Աստված պետականն
Ղախճ ղաղմի հուրն հավիտյան
5310 ³Քաղցր, անթառամ, անպակաս անի
Ննշն < ցի լոց միշտ իր արքայություն
Սաղին համեշա բախտավորություն
Միշտ կարողություն, միշտ անողջություն.
Մեզ էլ իրան սուրբ երկնային տեսուն
Մեղավոր բերնով խնդրենք՝ որ Աստված
Արժանի անի, մեզ չկորցնի,
Ամեն.
244 Հայրենեա՛ց ծխոյն, Հայրենեաց բոցոյն
Հայրենեա՛ց օդոյն, ⁴ Հայրենեաց հրոյն,
5320 Եւ զո՛հ ողջակէզ՝ աննման սիրոյն.
Աննմա՛ն տեսոյն, աննմա՛ն գեղոյն
Սիրտ իմ պատարագ սուրբ նորա ձորոյն.
Սուրբ նորա դաշտին, սուրբ նորա լերին
Սուրբ նորա ծաղկին ծոցոյն փրկնային.
Ծոցո՛յն երկնային ձայնին երկնային.
Երկնային խմբին, երկնային խնկին

¹ [բօ]

² [կասես]

³ [Օրն]

⁴ [հրոյն]

- Երկնային ազգին Հայկազանց բազկին¹
 Հայկազանց դրոշին, Հայկազանց զնդին
 Հայկազանց սրտին, շնչոյն Հայկազանց
 5330 Շնչոյն Հայկազանց, շնչոյն խնկաբեր
 Շնչոյն երկնաբեր,² շնչոյն շնորհածոր
 Շնչոյն վարդահոտ, բերնին մեղրամոր
³Բերանոյն համեղ, բերանոյն ռմեղ
 Ռմեղ սուր լեզուին, լեզուին սոխակի
 Որ վիմ մանկութեան շրթունս դեռ անզոր
 Բացին ի նանիկ ծնողաց՝ շնորհաւոր
 Մնողաց շնորհաւոր արք վիմ գայթ մարմին
 Ի սուրբ խանձարուրս սիրով պատեցին,
 245 Սիրով պատեցին, արասաւոր թացին
 5340 Ի ծոց Գրիգորի սուրբ լուսաւորչին⁴
 Յաւազան նորա ի ջուր փրկագին,
 Սրբալոյս իւշով զիմ ճակատ օծին
 Հայկայ սուրբ բառւի վիմ անուն եզին.
 Տ ու լ թ խ ա շ ի կ ո շ ե ա լ՝ զիս դրոշմեցին.
 Խաշին այն հզօր, խաշին այն ուժգին.
 Ես սիրտ տաճ՝ տ ու լ թ սիրով կաթողին:
 Նա զիմ Հայրենիս ընդ քառաթևովն
 Պահեսցէ անփորձ, անսասան, անխող:
 Նկուն զթշնամիս նորա արասցէ՝
 5350 Հզօր դրարեկամս նորա պահեսցէ:
 Հայրենեա՛ց ծխոյն՝ բոց՝ անշէջ սիրոյն
 Հայրենեա՛ց բոցոյն՝ հուր՝ սիրտ իմ խղճոյս
 Հայրենեա՛ց հրոյն՝ փայտ իմ ռակերաց.
 Հայրենեա՛ց փայտին՝ կայծ՝ վառ իմ շնչոյս,
 Հայրենեա՛ց շնչոյն՝ հոգիս բնակարան
 Հայրենեաց հոգւոյն՝ մարմինս զուարակ
 Ի քիմս Հայկազանց հզօր Հսկայից
 Անոյշ ողջակէզ, անոյշ պատարագ
 Ի սուրբ⁵ սեղանոյ սիրոյս⁶ երկնառաք.
 5360 Լիցի՛, ձոնեացի՛ ի խորոց սրտիս
 Ի բարձունս ի վեր ի ձորոյս աստիւս—
 246 Զի ծուկ Հայրենեաց՝ քաղցր, լուսաճնճեր
 Է հուր երկնային, ի մարմնի՝ անմեռ:
 «Էսպես» իմ որդիք, մենք ուխտ գնալիս՝
 Աղջիկ տղա էստեղ իրար տեսնելիս,
 Իրար թամարգու, միշտ վարդա իրար.
 ԴՏղեն նրա մազերն, աչքերն լուսաւառ

1 [գրոհին]

2 [ննկաբեր]

3 Բերանին = Բերանոյն

4 Լուսաւորչին = Լուսաւորչին

5 [ջերմ]

6 [բոց < ձանք > սրտիս]

7 [նա]

- նրա սուրբ պատկերն, նրա ազիզ բերան
 Սպիտակ լաշակն, քողն նուրբ, անմահ
 5370 Աչքերն հրեշտակի, սիրտը տառապի
 Ունքերն երկնքի վաճառի նման
 Բոյն սուրահի ու ոսկե ֆնջան
 Դոշն աչքն առնելիս, ու կարմիր նռան
 Թշերը տեսնելիս, դիպչելիս նրան.
 Սիրտը կվառվի, խնկը կզմայլի.
 Ջանը կթուլանա, ձեռք կզորանա
 Ոտքը երկրիցս՝ հենց կըկտրվի.
 Թև կառնի, ինչպես հրեղեն թռչան զուշ¹
 Ձին նրա տակին օձի պես կթռչի,
 5380 Դաշտը, ու ձորք նրան ձեն կտան, կժողոտան
 Ոտք կառնին կփախչին, կթնդան, կզոռան,
 Սարը² նրա համար վիշապ կդառնա,
 Չոր նրա համար ծովի պես կծփա
 Քարեր նրա համար դիմանոց նման
 1247 Խոտերն առաջին սուր սլաքի պես
 Ավազը առաջին փուշ տառապելի պես
 Նա հենց կիմանա գլուխ են ընթերցանում,
 Որ նրա սիրեկանն՝ խլեն, ու կուլ տան.
 Ինքը մեծ ջիվան Աղասու նման
 5390 Աղասի ջան իմ՝ քո ջանին զուրբան
 Ուխտ ենք գնում էսօր, քեզ մատաղ գնամ.
 Քո թաղաշները առաջիս ցնծան.
 Ա՛խ՝ կըլի որ մեկի թխանքի գլուխն
 Ցցվի սրտոմս, չէ թև ուխտ, քեզ մոտ
 Իմ էրված սիրտս քաշի ու տանի:
 էս էն դաշտերն ա, էս էն ձորերը,
 էս էն սարերը, էս էն քարերը.
 Որ Յոսիդ տակին դուլ էին ընկնում.
 Քեզ երկրպագում, ու քեզ խոնարհում.
 5400 Սրանց տեսնելիս, աչքս սևանա.
 Ամեն մեկ քուլ, քար, ⁴ սուր դանակ դառնա,
 Աչքումս ցցվի, սրտումս տնկվի.
 Նազը ու սև լաշակն երեսին քցած.
 Տեսնելով ընկերքդ՝ մեա քարացած.
 Նրա ա՛խն ու ո՛խն իմ եղևիցս
 Թոփի նման զարկում, փշրում իմ մեջքս.
 Իմ վա՛յն, ա՛խի ձայն ամպ, կայծակ դառած
 Ինձանից թռչում, իմ գլխիս թափում.
 248 Հենց բռնեա կրակի, հրեղեն ծովի
 5410 Միջով անց կենամ, ջանս խորովի.

¹ [թաշլա<ն>]
² Գարը = Սարը

³ [թո]
⁴ [սու<ը>]

Ախ իմ Աղասի, իմ լույս Աղասի,
 Ծրկնքի միջին՝ չհրեշտակ Աղասի,
 Իմ սրտին միջին կայծակ Աղասի,
 Սուրբ Մոզնու լիս հողն լալով կհամբուրեմ
 Երեսս կքսեմ, գլուխս ոտին կդնեմ,
 Որ ուխտս կատարի՝ ես քնած մնամ,
 Աչքս էլ ո՛չ էստեղ՝ քեզ մոտ ես բանամ:
 Էլ ես աշխարհի լիսն շտեմնեմ, սգամ,
 Ես էն աշխարհի լիսն տեսնեմ, խնդամ:

5420 Նրա գերեզմանովն² քցած կռնեքս:
 Քեզանով ֆցեմ, քեզ առնեմ իմ ծոցս:
 Նրա գերեզմանի վրա գլուխս դրած
 Քո գրկումն տեսնեմ, դոշիդ կպցրած
 Նրա նշխարաց վրա թափած լացս
 Քեզ տեսնեիս՝ ըլի ծիծաղ լուսաբաց:
 Նրա սուրբ հողն բերանս առ աստված
 Բանամ, տեսնեմ քո լեզուն տեղը՝ դրած:
 Նրա հողի հետ աբաասուքս խառնած
 Քեզ տեսնեմ, լինին՝ ինձ վարդ քաց էլած:

249 5430 Նրա գերեզմանին համբույրս տված
 Բաց անեմ աչքս՝ տեսնեմ քեզ՝ տված
 Աչքդ աչքիս վրա, սիրտդ սրտումս,
 Երեսդ էրեսիս, գլուխդ ծոցումս,
 Կռնեքս ճտովդ՝ քո ձեռն իմ դոշիս,
 «Ծունչդ շնչիս հետ խառն՝ մազերդ երեսիս,
 Երեսիդ դուրբան՝ երեսս ոտիդ տակ,
 Քո ձեռիդ դուրբան՝ էն սուրբ ձեռներին
 Երես կըլի ձգես էդ սուրբ ձեռք
 Տանես՝ որ պրծնեմ՝ էս մարմնու բեռք:

5440 Էս սրտիս խոցը՝ էս սրտիս եռը.
 Որ ինձ խորովե ամառ, ձմեռը
 Որ ինձ սպանե ա՛խ օր, գիշերը:
 Քնեմ, թե արթնեմ, առաջիս կանգնիս.
 Աչքումս խրվիս, սրտումս ցցվիս.
 Ախ՝ քո ընկերքն եմ՝ որ շիրիդ խաղան
 Քո տեղն. «ձիդ, պատկերդ նրանց միջին չկան.
 Նրանց հանած սուրբ իմ սիրտս է ցցվում.
 Նրանց քցած շիրիդն իմ գլուխս փշրում:
 Նրանց ձիու թափը ոսկերքս խորտակում:

5450 Նրանց թվանքի գլուկն լերդա խորովում,
 Զիու տակից թռած զարն⁷ ինձ սպանում:

250

¹ [դու]² գերեզմանին = գերեզմանովն³ [քե < քնումը >]⁴ [ծնչ < չնչ >]⁵ [էն]⁶ [քո]⁷ քարին = քարն

Զիռու նախնի կրակն լիսս խավարցնում:
Իմ ջան Աղասի, թառան Աղասի.
Ղուրբան քո ջանիդ՝ ղուրբան Աղասի:
Թող ձենս կտրեմ՝ խալիւր կտեսնին,
Նրանց սրտի տակը կսկսի ցավ տալ,
Նրանց սիրտն էլ կէրվի, կլան, կտրումին.
Քո սերդ կ < հ > իշեն, իրանց սիրելիքն
Իրանց էլ կսկսեն ցավիլ, մորմոքիլ

5460 Ես շեմ ուզում նրանց սիրտը փուլ ածել,
Նրանց ուրախ սրտին կրակ վեր ածել,
Նրանց ուրախ գլխին քուրսուրթ պեր թափել
Նրանց լերդ¹ ու թոք² հալած արճիճ լցնել
Նրանց աչքի միջումն հրեղեն սուր ցցել:
Նրանք որ խնդան, հենց³ զիտեմ իմն ա:
Նրանց խոսք, ծիծաղն, բոլոր իմն ա:
Ես ինչ սրտով նրանց բարի սիրտն խոցեմ.
Ձուրը հանեմ միջիցն, տեղը կրակ ածեմ.
Թուրը հանեմ մսիցն, տեղ < ք > լցնեմ⁴:

5470 Միտը կտրեմ նրանց՝ տեղը թույն դնեմ.

251

Աչքի լիտը հանեմ, տեղը մղրախ ցցեմ:
251' Աղասի՝ ջան՝ թո՛ղ աչքս սրբեմ.
Ցավս փոքս տանիմ՝ որ դհա էրվիմ.
Իմ սիրտը փակ ա, իմ կրակն իմ մեջ.
Ես միայն էրվիմ, ուրշի խի՞ստ էրեմ:
Ուրշի սիրտը ցավս խի՞ստ խոցեմ:
Ես տանեմ մենակ, ալլը ուրախ մնան:
Նրանք որ տխրին, ես էլ պետք է լամ.
Նրանք Ծծիծաղեն, ես էլ ծիծաղեմ.

16

5480 Ուրախ ըլիմ ես Նրանց հետ ծիծաղիմ.

Տխուր իմ սիրտս՝ էլի ծիծաղիմ.
Մովի պես գնա արինն սրտումս
Բոցի պես վառի կսկիծս իմ ջանս.
Էլի ես իմ լացս, իմ սուգս, արտասուքս
Իմ կսկիծս, իմ կրակս, իմ դարտս, իմ մոխս
Ծրեսս փառդա, աչքերս էրթիկ⁵
Ռերանս դուրը, ականջս փանջարա,⁶
Մեկ ձեռս խուփը, մեկ ձեռս խենթկար.⁷
Չթթերս սնդու⁸ մատներս սնդվակալ,⁹

¹ Լերդի = Լերդ

² Թոքուծն = Թոք

³ [Նրանց]

⁴ [ածեմ]

⁵ [սը]

⁶ [էլի]

⁷ [փանջարա]

⁸ [պատրհան]

⁹ [Որքան մեկ սնդուկ]

¹⁰ [սնդվակալ >]

- 5490 Սիրտս մեկ թունդիր արաշ կրակով
 252 Լցված, ¹վառած, ծովսը տուն լցրած
 Ծովսը դուս գալիս՝ աշքս լցվելիս,
 Սիրտս թունդրի պես վառված, էրվելիս
 Աշքերս փակեմ, բերանս բանամ
 Բերանս փակեմ, աշքերս բանամ.
 Ականջս կալնեմ, որ ձեն շիմանամ,
 Բերանս փակեմ՝ ուրշին ձեն շտամ.
 Մեկ ձեռով խառնեմ սրտիս կրակը
 Մեկ ձեռով քաշեմ խոտիը բերանը.
- 5500 Քթերս բանամ, որ ծովսը դուս գա.
 Բերանս բանամ՝ որ մովսը դուս գա,
 էլ եզ սնդուն կալնիմ, ու խոտիը քաշեմ
 Որ գուր չի՝ դուս գա, սիրտս հովանա,
 էրեսիս փարդեն քաշեմ՝ բերնիս վրա
 Որ օրմին շտեսնի, հենց ես իմանամ,
 էրվիմ, խորովիմ, լերդս շորանա
 Ծաթի կտորի պես դունդուկծիկ ըլի
 Ում էլ թե որ տամ, ձեռը դեմ շանի.
 Վերցնեմ, քցեմ ես շան առաջը
- 5510 Ծունն էլ մոռա, ու հոտ չի քաշի.
 Եղո վերցնեմ սիրտս, աղբի հետ դեն քցեմ
 Որ ոտի տակ տան, սիրտս կխճարեն
 253 Կամ ջուրը քցեմ՝ որ ձկներն ուտեն,
 Զկներն էլ շուտեն, հանեն դեն քցեն.
 Ու քար, ավազի հետ գնա ու կորի.
 Յաղու ձեռն ընկնի, յաղին էլ շտանի.
 Ետո գլխալուով, քարի, թփի գլխով
 Պատեպատ դիպած, ջանքհան էլած
 Գնա ծովն ընկնի, անդունդը խրվի.
- 5520 Պատաստանի օրն էլ նա էնտեղից
 Զկարենա դուս գալ, ու մնա խավարումն
 Բարի պուճախումն, անշեջ կրակումն
 էրվի. խորովի, հուրն հավիտյան
 Ո՛չ մաշվի, ճալվի, տանջվի, շարշարվի.
 Որ ես էն վախտը՝ մի քիչ գինջանամ
 Սիրտս հովանա, իմ գլխիս վալ տամ
 Թե ո՞վ եմ կորցրել, ում շեմ ման գալիս
 Ու դառն սե օրս ես շեմ էլ լալիս,
 Որ Աստված էլա երկնիցը մեկ քա՛ր
- 5530 Քցի գլխիս, սպանի, որ էս աշխարհիցն

¹ [ու]² [խձ]³ [կ < ամ > մեկ]⁴ [իբ]⁵ [ու]⁶ [նշ]⁷ [բուրջ]

254

էս փուլ աշխարհիցս ես ձեռք վերցնեմ
կամ դնամ ջուրն ընկնիմ, խեղդվիմ, պրծնիմ
Ու ումբրս ու օրս էսպէս լաց շրլիմ,
Որ աշքերս բոռացել, լիս < ք > խաղաղել
Ջանումս դվաթ շկա, սրտումս թաղաթ,
Մեկ աստվածասեր դուռ¹ էլ ա շրանում
Չեռի խանչալը իմ սիրտս ցցում.
Կամ մեկ քար քցում գլխիս, սպանում
Որ շնաստակ ըլիմ, ջրաշ քաշ անելով

5540 Ոտիցս բռնեն, մեկ խոր հոր փորեն
Տանեն մեջը քցեն՝ որ անցկենողն էլ
Մեկ ողորմի տա, Յաղկելով ասի:
Աստված նրա հողին թո՛ղ լուսավորի:
Նրա դատաստանն էնդեղ քաղցր անի.
էս գինումը նա մեկ օր շտեսով
Թող էն գինումն էլ ա հանգստանա
Ու էրված սիրտը մի քիչ գինջանա.
Ինչ որ նա քաշեց, քար ըլեր, կտրաքեր,
Ապառաժ ըլեր, էն էլ կճաքեր,

5550 Ծով ըլեր բոլոր՝ տակիցը կշորանար
Սար ըլեր տեղն ու տեղ գետինը կխրվեր
Չոր ըլեր, կպատռեր, իրան վեր կտաներ,
Բայց նրա սիրտը ծովից, ձորից էլ,
Քարից, Կարից էլ՝ դհա բխթար էր.
Որ շտատուց, շտրաքենց, գետինը շտավ,
Գետին < ն > էլ Երանից հենց ձեռ էր քաշել.
Որ եղեր, պատովեր, Երան եկա քաշեր
Սարն էլ էրեսը նրանից եղ դարձնում,
Որ փուլ գար գլխին, ու տակովն աներ.

255

5560 Ծովն իր բերանը փակել, Եղ քաշվել
Որ նրան կուլ տար, ձկներին փայ աներ:
Մեկ բուռը հողն էլ նրանից դհաթ էր էլել.
Որ աշքը թափի ու, ջուխտ աշքովն էլ հենց
Քոռանա խեղճը ու կամ կիրանա
էնքան էր զլխին խփել, ոտներին ձնծել,
Դռնին բռնցկել, շորերը կտրատել
Մազերը պոկել, երեսը ճոթել,
Գլուխը քարի տվել, երեսը պատի տվել,
Որ քարերն էլ ու իր տան պատերը

5570 Չեռիցը աման զվիր էին էկել:
Պատը ցավում էր, նրա գլուխը չէ՛ր ցավում.

¹ Բնագրում՝ դուռս

² [ու]

³ [ու]

⁴ [պատ<եց>]

⁵ [էր իր]

⁶ [նե<ք>]

⁷ [որ կուլ տար]

256

Քարը մրմնջար, նրա երեսն ու դռը
Ո՛չ մրմնջում էր, ո՛չ ցավ էր տալիս:
Նա որ լալիս էր, քարեր դող էին ընկնում
Նա գլխին տալիս՝ պատերը տրաքում:
Նա սուգ անելիս՝ սար ու ձոր փորը
Բռնում, թև առնում, ու՛ ափանջները
Կալնում, ռտն առնում, ու էնպես փախչում,
Որ էլ հտ չէին բնավ մտիկ անում:

5580

Որ նրան շտեմներն ու սիրտըները
Զի մրմնջա ու իրանը էլ սկսեն
Նրա հետ սուգ անիլ, ու նրա սև օրը
Սդալ, ու նրա հետ ողբալ լաց ըլիլ:
Որ էնպես որդի թաղեց, հողը դրեց
Ինքը նրա սուգն արեց, հողու հաջը կերավ
Ու էլ չիմացավ, գլխին վայ չտվեց
Ու ջուրը չընկավ, որ էնպես տշեն մեռավ,
Տունը քանդվեցավ, ու դուռն էրեսին
Հետ էլավ, գնաց, օջաղը քոռացավ

5590

Ծրագը հանգավ, ծուխը կտրվեց,
Տունը բրիշակ էլավ՝ որ ով որ տեսնի
Նրա գլխին վայ տա ու նրան ասի:
Այ քո տունը չքանդվի, օրդ սեացավ
Ումբոդ խավրեցավ, աչքդ քոռացավ
Աստված գլխիդ տվեց՝ ջո փստ աչքդ հանեց
էնպես որդին քո ձեռիցը խլեց:

257

Դու էլի էդպես քոռ բայդուշի պես
Դուխդ քաշարած հենց ման ես դալիս,
էլ չե՞ս ասում թե՛ էս ինչ բան էր որ

5600

Իմ գլխիս էկավ: Ընչի չի աչքերս
Քոռանում, ումբոս խավարում, գնում:
Որ գնամ սաղ սաղ ջուրն ընկնիմ, խեղդվիմ
Ու դշերը կամ ձկներն լաշս ուտեն:
«²Հերիք ա մայր իմ, ճանապարհդ պատմիր
Ու մի էգքան մեզ ու քեզ սպանիր:
Մայրական գուլն, գետեմ, անչափ է
Մենք լաց ըլելով, գլխներս ծածկում
Նրանց հոգեցը ձենք կարող հասնիլ—
Աստված նրանց սուրբ հողին՝ լուսավորի:

5610

«էսպես տղա, աղջիկ ու մեր հարսները
Մեկ քարվանի պես ընկած գնում ենք,
Ասում ենք, խոսում, լսում, ծիծաղում
Սարից, քուլերից, պատմություն անում:
Որն ինչ արել ա, հենց էն ա ասում:

3 [«բանց»]

4 [Սկզբում՝ հողին սուրբ.]

1 [կամ]

2 [Սա<յր>]

258

Բազի մարդիկ էլ՝ աղքատ են ըլում
Շատ ձի իրանց տանը որ շին ունենում:
Իրանց կնանոնց ձիու շիւղիցը բռնած
կնանիքը ձիու վրա նստացնում,
փեշընեբը¹ իրանց գոտիկը խրում ...
5620 Երեխեն շալակն, ձեռը դականակն
Առնում, աղաք ընկնում, ու ձիու նոխտեն
Ջեռնեբին բռնած: Դինը, ուրախ ուրախ
Գոտակը կտրած՝ հենց խաղ ասելով
Ու քեֆ անելով, կամ զրից տալով
Ճամփեն կարճացնում, իրանց քեֆն անում
Ու իրանց կնանոնց սիրտը տեղը դնում,
Քեֆը լի կոտրում, իրանք ոտով դնում
Նրանց ձիուն նստացնում, իրանք փխադա² գնում:
Ճամփեն գնալիս, շատ անգամ ա ըլում,

5630 Որ հենց ձեռնեձեռ, ձիու վրա նստած
Հաց ենք ուտում, կամ արաղ, գինի խմում,
Կամ պտուղ ուտում, մենք էլ կշտանում
Ու համփորթին էլ թե ռաստ են գալիս
Առանց պսելու նրա փայլը տալիս,
Նրան էլ կշտացնում, մենք էլ կշտանում:
Ճամփորթը որ կա՝ Աստուծո՝ ղոնաղն ա,
Ում էլ որ ռաստ դա՝ ինչ ունի, պուի տա:

259

Բայց ի՞նչ լեզու կըլի՝ որ էս հաղաղին
Մեր աղչկերանց սիրտը բաց անի.

17

5640 Ու միշին մտիկ տա, թե ի՞նչ կա ընդի
Մինչեւ էն օրը վարդի պես պահած.
Ղուշը թռչելիս փխովը՝ սառած
Տուն էր պրծնում, ու դուռը եղևից
Հագար կոխպեքով փակում. հետ անում:
Նրանց էրեսին, որ մատով տալիս,
Արինը գլգլալի՝ հենց վեր կթափիր:
Ջեռ դարձրացնելիս՝ Գոտ գետնին³ տալիս,
Երկինքը թռչում, գետնի վրա ընկնում
Ու ամոթու, վախու հաղար կոտր լում:

5650 Էնքան արուռ կար, Եսիրաթ ու հայեա
Նրանց երեսին՝ որ նրանց տեսողն⁴
Հենց խմանում էր՝ թե մորից նոր ա ծնել
Ու նրա երեսին, հեշ շոռ լի դիպել
Ու մեկ թթու խոսք, կամ ծանր ջուղաք
Իրան օրումը հրեք լի՝ լսել:
Ու նրանց երեսի փարդեն պատուվել,

¹ փեշընեբը = փեշընեբն

² [ոտով]

³ [կամ]

⁴ գետնես = գետնին

⁵ [էնքան]

⁶ [հենց]

- Որ ինչ որ ասեն՝ հենց իմանա թե
 174բ, զուռնա են շեղեկցն ածում.
 Որ ո՛չ ականջը լսի, ո՛չ աչքը տեսնի
 260 5660 Սրտումն ան ու դող, պատկառանք չըլի.
 Երեսի կաշին գնացած ըլի.
 Ու բան դնողի, մեկ բան ասողի.³⁰⁾
 Կամ ջուր ուզողի, աչքը ջուր կտրի.
 3 էնքան մտիկ անի, ու սիրտը⁴ փորումն
 Իրան աղկենքն կտրատի, ուտի:
 Էնպես գիտես թե՝ նրանց պատկերը
 Երկրի ցողը վրեն էկած, դրած
 Գարնան վարդ ըլի էնդե բաց էլած:
 Որ նոր ըլի բացվում, ո՛չ ձեռ ըլի դիպել.
 5670 Ո՛չ աչք ըլի տեսել, ո՛չ ոտ ըլի կոխել.
 Ո՛չ շունչ ըլի առել, ո՛չ աչք ըլի դիպել.
 Ու զուրը վրովը հեշ անց չըլի կացել:
 Էնքան ամոթ ու ջուր նրանք ունեն
 Իրանց էն լաջվարդ պայծառ երեսին:
 259 Թուր ըլիս էրեսին դու խաղացնում,
 Նա իր երեսն ել շղարձնի,
 Ատամներն բանա. վրեղ ծիծաղի.
 Երեսը տեփրի պես էնքան գունդ տեսած,
 Ու խմոր հունցած, որ բուր մեջը
 5680 Քոս ըլի ընկած. երեսի կաշին
 Սեղանտախտկի նման էնքան վրեն
 Գրդնակ փաշած, որ երեսի միսն
 Վեր ըլի րափած ու էնպես կոկված.
 Որ մեկ կաքը ջուր վրեն շկանգնի.
 Փախչի ու ցրվի: Երեսի կաշին
 Թունդրի կողի պես էնքան հաց բխած
 Ու տեղը ֆեռած, որ ո՛չ խուփ բռնի,
 Ո՛չ շուրթն ունենա: Կավե բռնձու պես
 259 1260 էնքան էնքան ձեռ ընկած.
 5690 Ո՛չ ունկ ունենա, ո՛չ պոռնկ կամ բողազ:
 Ծակ խարարի պես ամեն մեկ դհից
 Զազար կարկատան⁵ ու կար ունենա.
 Զին հախալի պես ձաբերը դուս թափած
 Ավազ էլ ածես, տեղը բանդ չըլի.
 Կրնկհան էլած անշեմ դուս պես,
 Որ ուղտ էլ մտնի, գլուխը շկուացնի:
 Պոշիկ գդալի պես էնքան մեջ ընկած,
 Որ գլուխը բռնես, պոշն ձեռիդ մեա

1 [էնց Թաբ=Դաբ]

2 [նրա]

3 [Ու]

4 սիրտն=սիրտը

5 [որ գեղ էլ մտնի]

6 պոշա=պոշն

- Թե պոչը բռնես, ձեռք բեցանդ չճանախի:
 5700 Նրեսին խփես, քամակը դեմ անի,
 Քամակին խփես, փորը դեմ անի,
 Աչքը որ կալնիս, բերանը քաց անի,
 Բերանը կալնիս, քիթը քաց անի,
 Դեռ ծափ չի՞ տված, քեռքն քարծրացնի,
 Դեռ զուռնեն չածած, ուռնեքը քարծրացնի,
 Շանը Լայ իր ասես, նա ոտը կծի,
 Կառվին փիշ ասես, նա ձեռք չափնի,
 Մեկ խոսք որ ասես, նրան քյար չանի,
 Գյուլլի պես պատին դիպչի, եղ դառնա,
 5710 Քո գլխին դիպչի, քո գլխիդ տանի,
 Քո դռնին դիպչի, քո սիրտն խոտովի,
 260 261 Տված խառնող հենց քամու նման,
 Մեկ ականջովն մտնի, մյուսովն դուս գնա,
 Ձանս ըլիս առում, դու չոռ ետ լսես,
 Չոռ ըլիս առում, նա քո երեսին
 Քափքառ գիլի պես առամենե՞րն՝ քանա,
 Վրեղ դեղուտ, վրեղ ծիծաղի,
 Քո քուրդ օձին էլ քյար ըլի անում,
 Նրա համար ծաղիկ մանիշակ ըլի,
 5720 Քարին ասելիս, քան տրափում ըլի,
 Նրան ասելիս, քեֆ առում ըլի,
 Առամենեղ բոլոր ու գլխիդ մագերեն,
 Համարած դրած ժամագրքի պես
 Իր կոնատակին, որ երբ սիրտն ուզի,
 Բանա ու կարգա, ու երբ չուզենա,
 Խփի դինջանա, քո ասած խոսքդ
 Չարվի չդնի, ո՛չ ասած չուղարդ
 Չվանի դնի,
 262 Ձենդ փորդը բնկած, լեզուդ բողազիդ
 5730 Թուրք բերնումդ չորացած վախտին,
 Լեռնի չորացած դռնիդ կալնիս,
 Նա իր նկրովն մեկ պոստ չոր էլա,
 Ձի բռնի բերի բերանդ քաց անի,
 Հոգևարք բնկած դու հոգիդ տալիս,
 Որ քիթդ բռնեն, ջանդ հետը դուս գա,
 Նա մեկ սառը չուր, որ ուզես, չտա,
 Աչքդ որ համփին չուր ըլի կտրվում,
 Կշտովդ անցնելիս, մեկ եղ չնայի,
 Քեզ մտիկ անի, քո հալդ իմանա
 5740 Քո քեֆդ հարցնի,
 Ջաղացաֆարի կամ ձիթքահնի

1 [ոք]

2 Բնագրում՝ աստատաներն

262/263

Քարի պէս տեղը հենց կ'աճ ըլի.
Որ օխտ լուծ գոմեշ տեղից չի ժամ տա.

Օձը վրեն Բցելիս, հա օձի զուլսն,
Բերանն առնում ըլի, ու ծոցը դնում.

Տունդ էրվում ըլի, հա մեկ ձեռն էլա

Ձի բարձրացնի, հալիդ քիշ անի.

Որդիքդ, զալակդ հարամու ձեռին,

Էսիւր գնալիս, հա մեկ տ'իս չ'աշի.

5750 Գլուխդ որ կտրեն, հա մեկ Երեւիդ
ձանճերն էլա, հենց էդ շըլի աճում,
Իր զուլսը սանդղում.

Փորդ ըլին հղում. հա մեկ ասեղ էլ

Ձի ուզի բերի, քո փորդ կարի,

Ջուրը քեզ տանելիս, հա մեկ աչքն էլա

Չըլի¹ բարձրացնում, քե տեսի բալի

Թե ինչ խաբար ա, ձեռիցդ քոնի

Քեզ չ'րից հանի, շորերդ մզի,

Շորերդ չորացնի.

264 5760

Տունդ էրվելիս, հա մեկ կար ջուր էլ

Վազի ու բերի, կրակն հանցնի:

Գլուխն ըլին կտրում, հա մեկ ձեռն էլա

Ձի բարձրացնի, հանճերն դեն անի,

Աչքն ըլին հաճում, շեա մեկ քերթաճումն

Խփի, որ մատդ աչքը չի մտնի.

Սիրտն ըլիս հղում, հա շոտին չ'անի.

Բողազը կտրելիս, հա մեկ զուլսն էլ

Չըլի ժամ տալիս, որ ձեռիդ դանակն

Բողազին չ'դիպչի, զլիսովն անց կեճա.

5770 Ականջումն դափ,² գուռնա փշելիս,

Թե գելն հարամին³ թիւ ստրուն տարալ.

Հենց ըլի իմանում, քե՛ իրան աղում ես,

Հարսանիքը կերան պրծան, քեզ արա՛.

Էլ քեզ փայ շընկելի՛ զլիսիդ հարն արա՛:

Կամ երա շընկիցն մեկ չ'աղացի քո

Կախ ըլին տված, որ քե գլուխն ժամ տա,

Քարն դռնին կըղիպչի, չ'անը կհանի,

Անջա՛ն կմեա,⁴ զլիսին փայ կտա,

Ամեն մեկ ոտից հինգ լոբանի⁵ քո

5780 Կախ ըլի բեկած, որ քե ոտը փոխի,

Ոտովը բեկնի, Երեսի վրա

¹ Ձի = Չըլի

² [սր]

³ [ճեկ]

⁴ [կշա < օղջ >]

⁵ [թա < փ > = քափ]

⁶ [ճեկ]

⁷ Սկզբում ճ՝ կմեա առջան

⁸ [լի < քթանի > = լղթանի]

- վեր¹ ընկնի էն սնաբն բանճոզի ըլի.
 էրեսի մորքին² դարի կաշու պես
 էնֆան ըլի ծեծած, որ սաղ տեղ չըլի.
 Ամեն մեկ աչքերն ջրի խլվակի պես
 ճոթոած ըլի, որ ջուր չըլի բանդ ըլում,
 կամ քան քար անում, կամ քար դեմ ընկնում.
 Բերանը հենց քայալալ ըլի,
 Ո՛չ դուռն ունենա, ո՛չ կտուր,³ ոչ շեմ,⁴
 266 5790 Թե՛ ջուրն, քե կամ⁵ գել միջովն անց կենա,
 Միջումը նստի, միջումը լնի:
 Անճրկ ըլի գալիս, քե ձյուն, քե կարկուտ,
 Մեկ կտուր չունենա, որ մեջը քաց չըլի.
 Ու բուր ու քամին ինչ գիրքիլ ու ախպ
 Ասես տանի հենց նրա⁷ մեջն ածի,
 Քանդած խոռի պես ով ասես նրա
 Գլխովն անց կենա, քարերն վեր ածի,
 Իր իգին քանդի, իր պատը քանդի,
 Իր մալ ու դովալքն իր միջովն տանի.
 5800 Շանը քար քցես, քարի հետ վազի.
 Նրան քար քցես քեզ վրա թռչի.
 Երեսդ վեր բերի.
 261 Մակ կարասի պես կոտրած, ոտքն ընկած,
 Ո՛չ կոծիկ բռնի, ո՛չ խուփ բերնին դա:
 Ճակատը պատռած ու կամ դուս պրծած
 Հեռ⁸ քարափի պես քամակը ցցած,⁹
 Ո՛չ թոփ քար անի, և ո՛չ թոփխանա.
 Առաջիդ կանգնի, ճակատը ցցի,
 Թքես էլ վրեն, նա հենց ծիծաղի:
 5810 Քամակն¹⁰ հենց իշի փալանի նման
 Կողքին քացի տաս, մեջքը¹¹ դեմ անի,
 Մեջքին¹² քացի տաս, փորը դեմ անի,
 Գլխին բռնցկես, ոտը քեզ ցցի,
 Ոտին թե խփես, սիրտը դեմ անի,
 Սիրտը կխշորես, ծպտուն չտա,
 Մեկ ախ էլ շասի, տեղիցը ժամ գա.
 Ո՛չ բռունցք քար անի, ո՛չ քացիդ զոռ տա.
 Ոտիցը թե բռնես, ու շանը քցես,
 Շունն էլ երեսը նրանից դարձնի:
 5820 Հոտ էլա չքաշի, մոտ էլա չվաղի:

¹ վերի = վեր
² {կաշի} ³ {խոռ} ⁴ {սանիք} ⁵ {թեշ} ⁶ {առ}

⁷ {հենց} ⁸ Հեռ = {հեռ} ⁹ {առաջիդ կանգնի} ¹⁰ {երես} ¹¹ {երեսը} ¹² {քա < ցի > քա}

262

- Պոչը փոքրի տակն առնի ու նստի
 Պոչի վրա նստած հենց վրեն հաշի:
 Ու հենց իմանա, գող ա տուն մտել:
 Ձին դուռը թողել՝ փախնը ներս բերել
 Որ շունն իմանա՝ թն նա տան տերն ա,
 Վրեն չհաշի, շուղածն անի նա:
 Ղոթուր իշի պես թն տերը բեզարած
 Տանից դուռ արած՝ ուր գնա շուր,
 Գիլերոց ըլի, մեկ օր պրծնի,
 5830 Մեկ անկաջին էլ թափնթափ շանի,
 Թն ակուսվները կամ բղնղները
 Աչքն ըլին հանում, քամակը պոկում,
 Ո՛չ պոչին անի, ո՛չ գլուխը թափ տա,
 Բերանը բաց անի, որ գնան բերնումն էլ
 Բուն դենն, ծորտն ու հոտացնեն:
 Թամփալ իշի պես՝ թն մեկ ցեխ տեսնի,
 Ոտը դրադին դեմ տա, ու պոչը ցցի:
 Անկաջը խլշացնի, բերանը բաց անի:
 Թն գլուխն էլ ծեծեն, թն կաշին պոկեն
 5840 էլ նա իր գուռենն փլի ու զուս:
 Գնլն էլ որ էն սհաթը քամակիցն ընկնի,
 էլ նա իր քեֆը անի ու գոռա:
 Մեկ ոտը ոտի առաջը շղնի,
 Թն տեսնի, ու գնա, ու լավ իմանա
 Թն առաջին ցեխ շի, ու բարակ ջուր ա,
 Որ ո՛չ կտանի, ո՛չ մեջը կխրվի:
 Ո՛չ գլուխը կուտի, ո՛չ քացի կտա:
 Ո՛չ մեջք կկուտի, ո՛չ փոր կծակի:
 Ո՛չ միսը կուտի, ո՛չ ոսկոռ կջարդի:
 5850 Ո՛չ ղուղ կցրվի, ո՛չ ոտք կցավացնի:
 Ջուր ա, ջուրը * թն որ էլ անկաջը թափի
 Անկաջդ * թնքես, էլ եդ դուս կգա:
 Փորը շի թափիլ, ու կրակի պես
 Փորը խորոզվիլ, աղկներն էրիլ:
 Ջուր ա, կրակ շի՝ որ ձեռդ տալիս
 Կամ ձեռդ էրի, կամ ձեռիդ վալի:
 Ջուրը կուպր շի՝ որ ձեռիդ կալի:
 Ձեռդ սրբելիս, երեսիդ կալի:
 Երեսդ սրբելիս, շորերդ փշացնի:
 5860 Շորերդ սրբելիս, միջումը խրվիս:
 Դուս գալ ուզենաս էլ գենա թաղվիս:
 Տեսնողն էլ գլուխը առնի ու կորչի:

263

- 1 [հե<նց>]
 2 [նա]
 3 [հու<գիհ>]

* [որ]
 * [տա<ա>]

- Մոտ չգա՝ որ ինքն էլ ռուսկա չըլի՝
 Զուրը ձեռք շունի՝ որ քեզ սիւա տա.
 Զուրը մատ շունի, որ աչքդ կոխի.
 Զուրը ոտ շունի, որ քեզ քացի տա.
 Զուրը ձեն շունի, որ թե ծեծես, լա.
 Թե երեսը կոխես, երեսը փախցնի:
 Զուրն առամ շունի՝ որ ոտդ կծի,
 5870 Կամ փեշիցդ քաշի, քեզ հետը տանի.
 Ու ոտ ու գլխով, դու գնաս կորչես:
 Ո՛չ իզդ երևի, ո՛չ թողդ մնա:
 Զուրը փուշ չի՝ որ քո մատդ փրկի,
 Մատիցդ հանելիս՝ աչքումդ ցցվի:
 264 Աչքդ խփես, ցավ տա
 Թե բանաս, ցավ տա:
 Թե հանես, սզլթաս, թե թողուս, մղկտաս:
 Թե միսդ ճղես, արինդ դուս առա,
 Թե արինդ ծծես, միսդ սրսռա:¹
 5880 Չեռդ ծոցդ դնես, էլի մրմնջա
 Չեռդ² ծոցի <ց> դ հանես, էլի կսկծա:
 Թե աչքիդ դնես, էլի աչքդ լա,
 Թե սրտիդ կպցնես, էլի սիրտդ ցավի.
 Թե շուրը դնես, էրի, թե կրակ դնես, էրի,
 Թե ջրից հանես, էլի էրվի, խորովի:
 Քամուն տաս ցավի, գետինը քսես ցավի:
 Ո՛չ քնած տեղդ, ո՛չ գլուխդ վրեդ
 Ո՛չ աչքդ երեսիդ, ո՛չ խելքդ գլխիդ
 Ո՛չ երեսդ բարձին, ո՛չ ոտը տակիդ
 5890 Ո՛չ լիսդ աչքումդ, ո՛չ ձենդ փորումդ.
 Ո՛չ շունչդ բերնումդ, ո՛չ նաֆաս բթումդ,
 Ո՛չ լերդ փորումդ, ո՛չ արինդ մսումն.
 Ո՛չ ղուղդ ոսկոռումդ, ո՛չ միսդ վրեդ
 Քամին անկաջումդ, արևն էրեսիդ
 Երկինքը գլխիդ, երկիրը տակիդ
 Աչքերդ առաջիդ, կամակդ հդևիդ
 Ուսերդ վրեդ, ծնկներդ ոտումդ
 Ատամներդ բերնումդ, ձեռներդ դռշիդ
 Աշխարհն շորս կողմդ, դու էլ միջումը
 265 266 Էնքան մեռած ես, որ մեկ հո էլա
 5900 Չես կարում անիլ ու եզդ քշիլ.
 Կոտրած մատներդ հո փլավ շեն ուտում,
 Որ ձեռդ բարձրացնես՝ քո գլուխդ քորես:
 Ու աչքդ ուրշի ձեռին շքցես,
 Ու նրա թիքեն հենց հարամ անես,
 Որ բողաղումը ցցվի, կամ սրտումը տնկվի.

¹ [վեր թափ<բ>]

² Ձեռից = Ձեռք

Այ դու տնաշեն՝ դու էլ ունիս բերան,
 Հոքո բերանը չի լռվել, պապանձվել.
 Լեզուդ շորացել, ձենդ փոքո՞ղ ընկել.
 5910 Ուզում ես դու որ հենց մեկ քյալփաթին
 Քցեն բերանդ, չգոռով եդ ճոթոնն,
 Որ դու մեկ գոռաս, կամ մեկ հո ասես:
 Ի՞նչ ա էլել քեզ, հո ձի չի գլխիդ
 Հենց քացի տվել, կամ տունդ գլխիդ քանդվել
 Քեզ տակով արել, յադեդ, քարվանդ
 Չափմիշ արել ու կամ խփել, տարել.
 Կամ աշխարքի պարտքն հո շեն քեզանից
 Ուզում, որ էդպես քացախել, թթվել ես
 Ու բազկաթանի, մածնի կճճի պես

266

5920 Պճպճում, կո գալիս, ու քյալլա՞ տանում:
 Կամ սե ամպի պես նոթերդ կիտել
 Ունքերդ աշքիդ վրա ճուղակ արել
 Մասրի փշի պես քո տակդ ծակում.
 Փիս ձեռի ղշի՞ պես քո հավդ տանում.
 Կեռ մանգաղի պես ծերդ քեզ խփում.
 Կենճակ բահի պես որ թե շունենալ
 Թափչակ ու կոթ մեզանից կոթ կուղի
 Թե կոթ էլ քցես, հողին քյար շանի,
 Թափչակին էլ տաս, քո ոտդ ցավի.

5930 Բերան շունենա, քեզանից ուղի,
 Բերանն էլ սրես, շուտով քոռանա.
 Էլ եդ քո գլխիդ հենց բալա դառնա:
 Գլուխդ կտրելիս, ձեռդ դեմ արա՞.
 Ձեռդ կտրե <լի> ս, քացի էլա տո՛ւր
 Միշքիդ որ աղուն աղան, հենց կկարծես,
 Մեջքդ քորում են, գլուխդ դեմ կանես.
 Գլուխդ որ ծեծեն՝ հենց կիմանաս թե
 Գլուխդ քորում են, մեջքդ դեմ կանես,
 Կտուրդ որ քանդեն հենց կիմանաս թե

5940 Զուռնա են փշում, կսկսես՝ պար գալ.
 Խալեն՝ որ տակիցդ հանում ըլեն տանում,
 Հենց կիմանաս՝ թե քեզ քուն են դնում
 Էլ չե՛ս հարցանիլ՝ թե ի՞նչ են անում.
 Մեկ գլուխդ բարձրացնիլ ու մտիկ անիլ
 Որ տեսնես էլ թե ախր ի՞նչ են անում:
 Տունդ որ սրբում ըլին, թողն տունը կոխած,
 Դու թողի միջում քոռացած, խրված,

18

267

° [ուրբորի]

• [էլ եդ]

1 [ու]

2 Բնագրում՝ գյալլա

Բերանդ էլա կամ քիթդ շնա բաց անում,
 Որ մեկ փռշտաս, կամ մեկ դու հազանս,
 5950 Որ թողը կուլ չգնա, ու քեզ հենց խեղդի:
 Մխումը նստած էլ շնա ասում, թե,
 Տունը չբլի իմը, հո աչքս իմն ա,
 Աչքս մեկ խփեմ, դուռը բաց անեմ,
 Որ ծուխը քաշվի, որ օդը պարզի,
 Ո՛չ աչքս բռնանա, ո՛չ գլուխս ցավի:
 Ո՛չ տունս¹ սևանա, ո՛չ շունչս կտրվի:
 Նստում ես հենց միշտ դու ծախսպատիկ
 Ու ծանրաքոթոթ փիս քոռ² հավի պես
 Բերանդ բաց անում, ծուխը կուլ տալիս,

5960 Աչքդ բաց անում, սև օդդ լալիս:
 Ո՛չ աչքիդ խնալում, ո՛չ տանդ խեղճ գալիս,
 Ու մտիկ անում, ³թափքալ իշի պես
⁴Քուցին քուցին անում, որ մեկ մարդ անտես,
 Կամ աստվածասեր, գա փալանդ զգի,
 Նոխտեն գլուխդ անի, տորբակը բերի:
 Գարի, դարման տա, որ էլ չաշխատիս,
 Հենց տեղնուտեղդ կանգնած մշրեն:

268

Գլխիդ որ կարկուտ գա, հենց կիմանաս թե
 Ոսկի են ածում, գոտդ էլ բաց կանես:
 5970 Գլխիդ որ անձրև գա, հենց կիմանաս թե,
 Լիս է վեր գալիս, աչքդ էլ բաց կանես:
 Գլխիդ որ քար ածեն՝ հենց կիմանաս թե
 Թուֆ են թափ տալիս, բերանդ էլ բաց կանես:
 Գլխիդ որ բռնցկեն⁵, հենց կիմանաս թե
 Չամիչ են տալիս՝ ջերդ էլ բաց կանես:
 Գլխիդ որ քար աղան՝ հենց կիմանաս թե
 Ցորեն են աղում, չանաղդ դեմ կանես:
 Գլխիդ որ քացի տան՝ հենց կիմանաս թե
 Բաղամ են թափում, բուռդ էլ բաց կանես:

5980 Գլխիդ որ կրակ վառեն, հենց կիմանաս թե՝
 Թունդիրն են վառել, շորերդ կհանես:
 Գլխիդ որ փետով աան՝ հենց կիմանաս թե
 Գող⁶ շանն են ծեծում, մեկ փետ էլ դու կվերցնես⁷
 Գլխիդ որ քար քցեն՝ հենց կիմանաս թե
 Կատվին են սպանում՝ մեկ քար էլ դու կբռնես:
 Տակովդ որ սելավ գա ու անց կենա,
 Հենց կիմանաս թե իդին են ջրում,
 Մեկ բահ կվերցնես, քո մարդին կանես,

¹ տունը = տունս

² բոռի = բոռ

³ [որ]

⁴ [թափք]

⁵ [թափ < ք >]

⁶ [ջուր]

⁷ [դու էլ կփսխես]

269

- էլ շեւ ասիլ թե՛ թումբը կրանդի
 5990 Մարգը կտանի, բաղիդ¹ կվնասի.
 Բահը վեր առնեմ, ջուրը դեն անեմ,
 Կամ մեկ ճիմը քցեմ, կամ մեկ քար քցեմ,
 Առաջը կալնեմ, գլուխը եղ դարձնեմ,
 Որ դա ո՛չ տունս, իմ տեղս էլ քանդի,
 Ու մնամ ձեռս ծոցիս, հենց դարդավարամ,
 Ի՞նչ պետք է անիմ, ես էլ շիմանամ:
 Տակովդ, որ գետ էլ անցկենա, դնա
 Յորդանդ ու դռակդ սրբի ու տանի,
 Հենց կիմանաս թե՛ սեւավումն ես նստած,
 6000 Գլուխդ կդնես գոգիդ, ու կուշտ կքնես:
 էլ շե՛ւ ասիլ թե՛ վեր կենամ փախչիմ,
 Իմ փալաս, մալաս, իմ փասափուսես
 Շալակս քցեմ, գլուխս առնեմ կորչիմ,
 Որ ²գետը շտանի, ես էլ մեջը խեղդվիմ:
 Տակիդ որ տեսնիս կրակ է վառվել,
 Չորս կողմդ բռնել, բոցը երկինքը հասել,
 Շորեքդ վառել, քեզ միջումն էրում,
 էլ շե՛ւ ասիլ՝ թե՛ քո գլուխդ ա էրվում,
 Տունդ էլ հո կերվի, ու բրիշակ կըլի,
 6010 Ու կմնաս շուրումն, դաշտում, դեբրում
 Կամն առած հզան պես սարում, քուրմ:
 270 էլ շե՛ւ ասիլ՝ թե՛ Յուր ածես վրեն⁴
 Կամ փետը եղ քաշես, կրակն հանքցնես:
 Քնած տեղդ ընկած, քամին անելիս
 Պտուղ ու ճխկներ գլխիդ շարդելիս
 Հենց իմանում ես՝ քեզ հով են տալիս,
 Կամ երեսդ ծածկում՝ որ դու շմրսիս,
 էլ շեւ ասում՝ թե՛ վեր կենամ, փախչիմ
 Որ չըռռանամ, կամ չարալու ըլիմ:
 6020 Կամ աչքիս մեկիկն⁵ դիպչի, քոռանա,
 Կամ գլուխս շարդվի, ու մնամ անգլուխ:
 Ու էլ շիմանամ, էծը գվո՞րը փախալ,
 Ծամփեն, մոլորվիմ, ցխի մեջն ընկնիմ,
 Կամ ջրհորի մեջն, ոտ ու գլուխ շարդեմ:
 Ու տեսնողն էլ մնա տեղվետեղ կանգնած,
 Սիրտը եղ բացվի, ծափ տա, ծիծաղա:
 Ով տուն կվազի, դու դուս ես⁶ փախչում.
 Բերանդ բաց անում, քամին ներս անում:
 Ու փախնը, կամ նոխտեն կորցրած ձիու պես
 6030 էլ շե՛ւ հարցնում. թե ի՞նչ խաբար աս

¹ բաղդ = բաղիդ² չի³ զնաս⁴ թերեւ⁵ մեկը = մեկին⁶ կը = ես

271

Ով հաց ուտելիս, ձեռք բերանը կտանի,
Դու աչքդ ես տանում՝ որ մատդ էլ մանի
Աչքդ ու քոռացնի, մնաս անաչքանի,
Ու քեզ քոռ կանչեն, վրեժ ծիծաղեն:
Ով գդակը վերցնելիս, ձեռք դուրսը կտանի,
Դու շերտ ես, գդակդ աչքդ քաշում:
Ով գլուխը բորելիս՝ ձեռք դուրսը կտանի,
Դու մեջքդ ես տանում, գլուխդ քարին տալիս:
Ով քար տանելիս, վրովն անց կկենա,

6040 Դու քարը վերցնում ես, գլուխդ տակը տալիս:
Ով քարը ճամփիցը կվերցնի, դեն կքցի:
Դու քարը վերցնում ես, ճամբեն ես քցում:
Ով շուրք շրելիս, դարի դուս կերթա,
Դարի վեր ես գնում, դուռնդ քամուն տալով:
Ով գլուխը ծածկելիս, գդակը կծածկի,
Դու գդակդ վերցնում ես, մաշկիդ ես ծածկում:
— Հսպես խոսքերին տուտ ու տակ չկա,
Գնանք մեր ուխտը՝ ժամը դուս կգա,
Ու ժամը կուտեն, կմարսեն, կքամեն,

6050 Ու ժամավորքն էլ՝ մեզ տնազ կանեն:
Թե հրես էշն եկավ՝ բեռը քամակին
Ո՛չ նոխտա ճտին, ո՛չ տերն առաջին:
Բեռը վերցնենք, իրան դեն անենք
Թե տերն էլ կհարցնի, չենք տեսել՝ ասենք:
Գեղը կլի տարած, իշխդ տերը շենք
Որ մեզ ես հարցնում, մենք քո էշը շենք:
Ախմախ, աչք ունիս, բաց արա՛, ու տես,
Մենք էշ շենք, մարդ ենք, թե ձենդ չկտրես,
Էնպես էշ Յզլխիդ կբռնցկենք, աչքդ կհանենք,

272

6060 Որ չե՛ս իմանալ, դու ժամի ճամփին:
Իշխդ պես կընկնիս սարեր ու շուր
Քեզ էլ գիւտնը կուտեն, կմարսեն:
Ախմախ հո էշը նախրումը կըլի
Ժամումն ի՞նչ կշինի, սոված կկանգնի,
Խոտ չկա ուտի, փուշ չկա, կրծի:
Ժամումն տերտեր ու տիրացու կըլի
Տերտերի ոտը, տիրացուն <ն> էլ
Էն քո պատվելի մեծազլխինն էլ
Քո աչքը մտնի, որ քոռացել ես
6070 Մարդն էշ համարում, ժամը դոմ կարծում,
ՅՏերտեր, տիրացու, գոմեշ կամ եղը
Կամ կովի ֆորթեր, կամ դոմշի ձագեր:

¹ [թո]
² [շէ]

³ [էդ]
⁴ [Ու]

273

Զոռքի թավուամբ սրանք են ըլում,
էս ու՛ ասածնեւս սուրբ տաճարումն:
էսպես կխաբենք, գլուխը կեղենք
Չեղևը քորելով, նա կթողնի՝ կերթա
Մենք հեռվանց կկանգնենք, ծափ կտանք, կծիծաղենք
Իշի բեռը կմարսենք, Յիրան էլ կասենք—

«Ախ ընչի՛» էսպես խոսքեր խառնեցինք
6080 Մեր ուխտը թողինք, իշի հետ գնացինք:
Ի՛նչ անենք այսր մենք ուխտ գնալին
Շատ անգամ ճամփին էլ էլ առատ գալիս,
Տերը վրեն նստած, ոտները քաշ արած:
Նոխտեն գլուխը բցած, ու ինքը քնած
Ընկնում ենքելով կամ խաղ ասելով
Ուխտավորների քամակիցն ուժով.

Նրանք էլ նրա իշին նայելով
Բազմած լավ ֆեֆով, փառավոր միրքով
Կամ առաջներին տրտինգ անելով
6090 Կամ եղևներիցը քաշ՝ սնգանգալով:
Կամ թնգթնգալով, կամ մեղմեղալով
Կամ վնգվնգալով, կամ զնդզնգալով,
Գլուխը տրմբացնելով, ոտները ժած տալով
Գդակի տակին խոր խալալով,

Կամ քթի տակին մուռնջ մոռալով
Կամ էլը՝ տակին բարձր զոռալով,
Կամ բռալով, ճռալով, կամ սելի վրա
Մեկը խրթկալով, մեկը բղկալով
Մեկը զխկալով, կամ թվանքները
6100 Էնտեղ ճռալով, Էնտեղ զոռալով
Տրաքալով կամ ձիանը խրխնջալով,
Կամ փրփնջալով, կամ փռալով:
Որը փրթկացնում ա, որը ճրթկացնում,⁶
Որը բղավում, որը նղավում.⁷
Որը հռհռում, որը քռքռում.

274

Որը գու քաշում, որը դամ քաշում.
Որը ձիու նոխտեն, որն իշինք քաշում.
Որը ճղղում, որը բղղում,
Որը թոնթորում, որը հորդորում.
6110 Որ կամաց գնան, իրանց վնաս չտան.
Որը քացի տալիս, որը գլուխ տալիս.
Որը կարմիր, որը կանաչ, որը դեղին, որը
կապիտ, որն սպիտակ, որը ճերմակ.

1 [էն]

2 [նա]

3 [ու]

4 [չառ]

5 էշի=էշը

6 [ա]

7 ճվագում=նվագում

- Զիւ հոգին առնելով, իշի քամակը ջարդելով
 Ճամփեն կարճացնում, սիրտ զվարճացնում.
 Ու քեֆ անելով, խոսք ու զրից տալով
 Գնում մեկ գետի զրաղում վեր գալիս
 Հանում հավն ու ճուտն իրար ձեռք տալիս
 Քաթեն, խորոզուն, գինու տկճոր
- 6120 Քցում դարդակում ձորումն,¹ շլցնում իրանց փոր
 Ճամփորթի տալիս, ղշերին փայ անում.
 Որ մուրազն առնի, ով ուխտ ա գնում:
 Բայց որի մուրազն էնքան² շատ կըլի.
 Ինչպես աղջկերանց, շահեի³ տղերքի.
 Որ բոլոր ճամփին իրար մտիկ տալով,
 Հոգիքները թռավ՝ այն ոխ քաշելով
- 275 Ծառն էին տեսնում, նրանք ա՛խ քաշում. 19
 Սարն էին տեսնում, նրանք վա՛յ ասում:
 Ո՛չ ծառն էր ճղվում, նրանց մեջն անում,
 6130 Ո՛չ սարն էր տրաքում, նրանց ներս տանում,
 Որ էրված սրտերն, խորովված դոշերն
 Կարտո երեսներն հասարաք պոռոներն
 Զուր կտրած աչերն, ծով դառած մտերն,
 Բոց դառած լեռներն, կրակ ընկած ջաներն,
 Սուր դառած ձեռներն, միս դառած նտերն
 Իրար փաքուրվին, իրարի գրկեն,
 Միսն արին դառնա ջուրն տափանա.
 Կրակն հովանա բոցն բարձրանա
 Յողն երկնային նրանց սիրտն քանա.
- 6140 Սիրտ սրտի տված, երես երեսի,
 Դոշ դոշի դրած, զլուխ նախտի
 276 Ծոց ծոցի կպցրած սարի ծոցումը
 Զան⁴ ջանի դուրբան ծաղի միջումը.
 Կամ սարն նրանց ճեղի, փառացնի
 Կամ նրանց սերը սարին տափացնի.
 Կամ սարն նրանց հուսի տա. մեղցնի,
 Կամ իրանք սարին, աչ⁵ տան՝ որ՝ զարբնի,
 Կամ ծառն նրանց իսպառ փետացնի,
 Կամ նրանց շունչը ծառն կենդանացնի.
- 6150 Կամ ծառն նրանց ծաղիկն փյաջնի,
 Կամ նրանց սիրտը՝ ծառը ծաղկացնի.
 Կամ անշունչ փառերն նրանց մարմինը քաղի,
 Կամ նրանց բերանն⁶ փառին հոգի փշի.

¹ ձորի = ձորումն

² [միջին]

³ էնպես = էնքան

⁴ [անմիտ]

⁵ Զան = Զան

⁶ [իր]

⁷ [ց-դ >]

⁸ [հ-դին]

- 277 Կամ սարի խոտերն նրանց հագին առնեն,
Կամ նրանց հոգին խոտն կանաչացնեն,
Կամ աղբրի ջուրը նրանց արտասուեն
Լվանա, սրբի նրանց սիրտ հովացնի,
Կամ նրանց արտասուին աղբրի սիրտը
Աղի համովը խառնի, փաղցրացնի:
- 6160 Կամ քոչունն¹ նրանց սերն գովաբանեն,
Թուլանան նրանց վառ շնչի բոցովն,
Նրանց վրա ընկնին, իրանց հոգին տան.
Կամ նրանն քոչնոց լեզու բարբառ տան.
- 277/278 Նոր քև, նոր հոգի, նոր նոր արև բանան²,
Որ դհա բարձրանան դհա վերանան
Նրանց սուրբ սերը երկնքին խաբար տան.
Երկինքն վերևիցն փաղցր աշխով նայի,
Քաղցր երեսով փաղցր բերանով
Նրանց սերն օրհնի, նրանց բախտավորի,
6170 Որ բալփի քե նրանն իրանց ոխտն առնեն,
Իրանց հասարարն,³ իրանց փափագըն⁴
Հասնին՝ կատարեն.
Սուրբ սեղանն նրանց իր ծոցը⁵ փաշի,
Սուրբ խաշը, քաղը⁶ նրանց պսակի,
279 Սուրբ փահանեն աչն նրանց գլխին դնի
Նրանց գլուխն օրհնի, նրանց սերն օրհնի,
Որ մի բարձի վրա միասին ծերանան,
Մոռով, զավակով, հարսնով, քոռնեհով,
Բազմին ու առնեն, ցնծան, զորանան.
6180 Բերկրին, ծերանան Գմեկ հողի տակի.
Մլեն, բողբոջին ու կրկին ծաղկին,
Մոխսայն քլքուլի, հաբսը վարդենու,
Մառ դառնան դուս գան սուրբ գերեզմանիցն
- 280 Հողի տակին էլ ինչպես հողի վրեն
Բլբլույն իր վարդի սերը միշտ գովի,
Վարդն իր քլքուլի կարտն լցնեն,
Իրար սիրելով, իրար գրկելով,
Թռչեն գնան երկինքն, էլ կրկին ետ գան
Իրանց զավակաց արևովն խնդան.
6190 Իրանց զավակաց գլխովն պտիտ գան.
Իրանց զավակաց սերն էլ վայելեն.
Սիրտը մխիթարեն, իրանց մոտ տանին,
Որ միշտ հավիտյան միասին լինին,
Միասին խնդան, միասին ցնծան,

¹ Բնագործի մ¹ բնան² Հասարթիւն = հասարթըն³ Փափագիւն = փափագըն⁴ Օրհնի⁵ [Նրանց]⁶ [մի < առին >]⁷ [Միւսն]

- 281 Երկնային դրախտն միասին վայելեն:
Աստուծո զոգումն միասին խայտան:
Իրար նայելով իրար տեսնելով
Իրարի վրա միշտ զվարճանալով
Հավիտյանն հավիտյան հրեշտակաց նման
6200 Սուրբ հոգով մեան, սուրբ հոգով ցնծան:
278 Իրար մտքում նրանք ուխտ էին անում:
Թե նրան մոռանամ, թե նրան ուրանամ,
Ես ճամփես ծոծմ, փիս շճամփով գնամ,
Աստուծո կամքը շանեմ, նրան շսիրեմ,²
Ջանս արեին, ես դուրբան շանեմ
Շունչս³ թե ուզի, ես հոգիս շտամ,
Վրովսս թե ուզի, դոշս դեմ շանեմ.
Նրա մեկ փնթի մազն սրբի տեղ չպաշտեմ,
Նրա տված շոռը ես ջան չիմանամ,
6210 Աչքս թե ուզի, շհանեմ, շտամ,
Թող երկու աչքով կրվիմ, քոռանամ,
Ո՛չ ժամի ձենի ես արժան ըլիմ,
Պաշտում, պատարագ, ժամոց, գանձանակ,
Խնկի հոտ,⁵ մմի լույս ինձ ո՛չ հասանի
Ջամդաքս դշերին, ձկներին փայ ըլի,
Ոսկոռներս ջրին,⁶ կրակին փայ ըլի,
Ես իմ ըմբրիցը հարկիդ չկշտանամ.
Ես իմ արեի հեշ ձենը չածեմ,
Լիսս վեր թափի, քոռըքոռ ման գամ.
6220 Միսս քրքրվի, ոսկոռներս մնա
Մեկ բուռը հողի ես հասրաթ մնամ.
Մեկ կես գազ տեղի ես կարոտ մնամ
Կես գազ պատանի ես արժան չըլիմ.
279 Գլովսս ծովի, դոշիս վրա ընկնի,
Երեսս թեքվի, քամակիս վրա
Մեջքիս իլիկը կտրվի, փշանա
Որ շունչ քաշելիս, հոգիս հետն դուս դա.
Ոտս օրգանգվումը, ձեռս ձիռ դաշին
Ձիռա ջիլավը, հենց գլխին մնա
6230 Ինձ առնի, տանի, տարերով խփի,
Որ տան դռանն էլ ես հասրաթ մնամ,
Ղռերում ընկնիմ, շոլերում սատկիմ:
Ղովում, դարդաշի, սուգն ականջս չհասնի,
Ձեռս ծոցումս փեպացած մնա.
Աչքս բնումը փշրվի, դուս դա:

² [ծառ < ո >]

³ [չոեմ = չսիրեմ]

⁴ [թիթս]

⁵ Մե < ջքս >]

⁶ [լույս]

⁷ [քաբիկն]

- Լեզու բերնիցս քրքրվի, թափի,
 Շլինքս շորանա, էլ եղ չնայեմ.
 Օխտը տարի ես Մոդնու՜ դառն ըլիմ,
 Խոցով, փարալու, նրա դուզն ըլիմ:
 6240 Իմ թամբս իսպառ հենց դարդակ մնա
 Օխտը տարի սուրբ Գեղարդի առջին
 Հնկնավոր դառնամ, քարեքար դիպլիմ,
 Հողիս ես տալիս սրբությունի համ
 Չտեսնիմ, սատանի ես բաժին ըլիմ.
 Ո՛չ քահանայի առաջին շոթիմ,
 Ոչ մեղա ասեմ, բերանս բանամ.
 280 Մեղի ձեն լսեմ, ազանջս խուլ ըլի,
 Ազանջս թե բաց, աչքս խուփ ըլի
 Բերանս թե բաց, լեզուս կարկամած,
 6250 Լեզուս թե բերնումս, շունչս կտրված
 Շունչս փորումս՝ թաղաթս պակասած
 Թաղաթ ունենամ, ես ոտք շունենամ,
 Առաջս չտեսնիմ, երկինքը չտեսնիմ,
 Դուռս էրեսիս փակ, տունս՝ ծխով լի:
 Իմ դուռս մեկ եկող, բաց անող չի.
 Տունս քանդվի, ես դռնեդուռ ընկնիմ,
 Իմ հացն ու շուրը դռնեդուռ ուզեմ,
 Հաց ըլիմ ուզում, ինձ օձ դեմ անեն,
 Օձ ըլիմ ուզում, կարիճ վրես քցեն,
 6260 Ջուր ըլիմ ուզում՝ յաղու հենց ինձ տան.
 Տուն ըլիմ մտնում, ինձ դուռը ցույց տան:
 Դուռն ըլիմ ուզում, ինձ պատը ցույց տան,
 Ղովում դարդաշից ես դարտակ՝ նստիմ.
 Էլ ու ալամից ես զրկված մնամ,
 Տանից ու տեղից՝ ես ընկած ըլիմ.
 Հողից աշխարհից եսիր ես գնամ,
 Վաթանի ջրին ես հասարաթ՝ մնամ,
 Վաթանի հողն իմ երեսս շրնկեի,
 281 Թե նրան շտիրեմ, դուխս դուրբան չտամ,
 6270 Թե նրան ես շուգեմ, դխովը պոխտ չգամ.
 Թե նրա մեկ փուշը շահանեմ, շխրեմ
 Իմ աչքս կոխեմ, աչքից ջզրկված մնամ,
 Էս ճամփի երեսն էլ ես չտեսնիմ,
 Էս սարին, ձորին, էս քարին, ջրին,
 Սո դառն աչքով միշտ հասարաթ մնամ:
 Էլ ո՛չ ես իմ տուն կրկին եղ դառնամ,
 Էլ ո՛չ իմ շեմը կրկին ես կոխեմ,
 Էլ<ո՛չ> իմ թունդրի հոտը ես ա՛ռնեմ.

1 Բնագրում՝ Մոդնու
 2 ունեմ = ունենամ

3 [ես]
 4 [ե<ս>]

էլ ո՛չ իմ հացի ղրաղը ես կտրեմ,
 6280 ¹Գերեզմանաքար իմ վրես շրնկնի,
 Թող երկինք երկիր ինձ վկա ըլի
 Թող էս հողն, էս քարն ասածս լսի
 Թե սուտ ըլիմ ասում, ինձ նրա՛նք շթաղեն
 Իրանց մեջ շտանին, իրանցից ղրկեն,
 Թո՛ղ ծովն իր ծոցը ինձ համար փակի,
 Թող գետն իր սիրտը իմ սիրտս շթաղի.
 Թե որ մեռնիմ էլ, ինձ ներս շթողան,
 Թե սիրտս շրլի ասում, բերանս խոսի,
 Թե իմ սրտի ուխտն, մուրազն էս շրլի

6290 Մեռնի, ջանըս տամ,² ապրի հոգիս տամ,
 Նրա կշտին, արևովն խնդամ
 282 Մատաղ անելիս, թե խո՛ւնկ ծխելիս
 Թե մո՛մ վառելիս, ծո՛ւնր դնելիս
 Թե խա՛շ հանելիս, թե հաղորդելիս
 Բոլոր նրանց աղոթքն, բոլոր արտասու՛նք
 Բոլոր հառաչանքն, բոլոր պաղատանքն
 Միրտ ա ու ճագի, սեր, հույս ու հավատ,
 Զան ա ու մարմին, մահ < ա > ու կամ կյանք,
 Միս ա ու արին, ձեռն ու դո՛շ ճակ < ա > տ
 6300 Գլուխ, ծոց և գիրկ, բարձ ու կամ դոշակ,
 Ի միասին կամին ապրիլ,³ ծերանալ,
 Ի միասին կամին մեռնիլ, անմահ մնալ.
 Դրախտի խնձորն քաղել, իրար տալ
 Դրախտի ծաղիկն փնջել իրար տալ,
 Դրախտի ցողովն քնիլ վեր կենալ
 Դրախտի հովովն բերկրիլ, զվարթանալ,
 Դրախտի ծաղկանց վրա ննջիլ, երազ տեսնիլ,
 Դրախտի լուսովն պատիլ, պարուրիլ:
 «Ա՛խ դու առաջի սիրո ժամանակ,

6310 Ո՛ւմ աչքը քո երազն տեսավ, շմանց
 Հայիլ զմայիլ, սիրտը վառ, աչքը բաց,
 Զուգեցավ էն հողն էլ պաշտի, պատվի,
 Ուր իր սիրելին աչքի՜ առաջի
 Տեսավ ման դալիս, ջանը դող շրնկավ.
 Զուգեց հող դառնա, գետնին շփապավ,
 Մղկալուով, լալուով իր մտքումը շասեց:
 Երեսս առաջիդ փիանդազ կանեմ,
 Քո ոտին դուրբան, քո ցավը տանեմ,
 Կամ կոխիւր երեսս, որ ճագիս քեզ տամ,

¹ [Իմ]
² տա = տամ

³ [մեռնիլ]
⁴ [նրա իրան]

- 6320 Կամ էղ՝ ձեռդ ինձ տո՛ւր, պաշեմ վեր կենամ,
 Զանա քո ջանիդ ես մատաղ անեմ,
 Օրս քո օրիդ զլիսվը ման ամեմ.
 Երկնին նայեմ, հրեշտակս դու ըլիս,
 Երկրի վրա շրջեմ. քեզ տամ իմ հոգիս,
 Հոգիս ուզենաս, ես քասիր շանեմ,
 Սիրտս որ հանես, դոշս չփակեմ,
 Աշխ՝ որ փորես, էլի քոն աշխով,
 Գլուխս ծնկանդ դրած՝ ես սիրով,
 Արինդ իմ զլիսիս տակին խփելիս,
 6330 Շունչդ երեսիս փշելիս, դիպշելիս,
 Հենց իմանամ քե աշխարհն ինձ համար
 Վարդ ա բաց էլել ու մեզ՝ բխարար,
 Ուզում ա տանի, աստուծո սուրբ գոգը՝
 Որ նստինք էնդիդ հրեշտակաց Յմոտը,
 Մեր սերը վայելեմք, հասնինք մեր մրազին:
 Ու էլ մեր աշխ դառն օր շտեմնին
 Իրանց կարոտը հավիտյան առնին:
 275 Էսպիսս՝ թուր, Եզեռ, Սձոր թե էր, քարափ խոր,
 Դառել էր նրանց Դուխտատեղի նոր:
 6340 Գետին, թե ավազ նրանց սրտի մուրազ
 Կամենում էին տալ, բայց ալիս, ավազ.
 Մնողաց խատույթուն, սրտի մաքրույթուն.
 Անմեղ մանկույթուն, անարատ բնույթուն,
 Կուսականն ամոթ, սուրբ պարկեշտույթուն
 Տղայականն երկյուղ, ամոթխածույթուն.
 Տղային կասկած, կուսին սրբույթուն
 Միույն ջերմույթուն, մյուսի պնդույթուն.
 Միույն վհատումն, մյուսի զորույթուն.
 Պարիսպ և պատվար դեն առաջի.
 6350 Փուշ տնկե երկու վարդենու միջի.
 Անդունդ, խորխորատ, ջերմեռանդն հավատ.
 Մով արյան նոցա ծնողաց ահ և սաստ
 Մինը էրվում ա, մյուսը թուլանում.
 Մինը ցամաքում,⁵ մյուսը ծով դառնում.
 Մինը շիջանում, մյուսը բորբոքվում:
 Մընի շունչն բոց, մյուսինը ծուխ,
 Մընի հոգին հնոց, մյուսինն կրակ,
 Մնի ջանը սար, մյուսինը կայծակ:
 Մնի ջանն քարուք, մյուսինն պեծ,

¹ [հո<գիգ>]

² [խն]

³ [միջին]

⁴ [հոլոր թե]

⁵ [հո<որ>]

⁶ [թե]

⁷ [համար]

⁸ [ցնոր<վում>]

- 6360 Մնի սերը դավ, մյուսինն կրակ.¹
 Մնի սիրտը քար, մյուսինը շախմատ.
 Իրար խփվելիս՝ մնում խելքամաղ.
 Մընի հոգին էր, մյուսինն ամպի ձեն,
 Իրար ընկնելիս սար ու ձոր ճաքեն.
 Մնի սիրտը ծով, մյուսինը ֆոթնա
 Իրար հասնելիս, անդունդն դողա:
 Ծրկինքը սասանի, երկիրն դղրդա.
 Մնի ճակատն ամպ, մյուսին կայծակ
 Իրար դիպչելիս, աչքի լիսն մխա:
- 6370 Մընի սիրտն ծղնոտ, մյուսին անշնչ բոց
 Իրար կպչելիս՝ վառի, վարվում.²
 Մընի սերը² խոտ, մյուսինը մանգաղ,
 Իրար բռնելիս վառդ սիրտն հոգին տա.
 Մընի երեսն գլուխ, մյուսինը սուսեր,
 Կտրելիս իրանց արյունն հոսա:
 Բայց ահ ծնողաց, ձեռն հավատո
 Կուտության սուրբ սերն,³ մաքրութուն հոգվո,
 էն սուրբ կաթն մոր. էն շերմ խրատն հոր
 Թե աղչիկ տղա մինչև վերջին օր
- 6380 Խեթ աչքով իրար թե մտիկ անեն
 Չար մտքով իրար թե երեսի նայեն
 Իրանց ոտի կոխած խոտն էլ կշորանա
 Նրանց ձեռի դիպած ծաղիկն քար դառնա
 Զրին մոտ գնան, չուրը կրակի պես
 Կէրի, կփոթոթի, նրանց մոխրի պես.
 Աղչիկն օձ կդառնա, տղին կկծի,
 Տղեն ուր գնա քաշքերն թուր առած
 Ծուկիցը կընկնեն, որ նրան կտրատեն,
 էն քաշքերն՝ որ միշտ սար ու ձոր բռնած
- 6390 Հետներս խոսին, հետներս ծիծաղին,
 Ձեն տալիս, ձեն տան, ծափ տալիս, կանչեն
 Գիշերն մեկ ձորի քարափի տակով
 Մեզ անց կենալիս բռնեն, հրավիրեն
 Տանին իրանց մեջն, կալնին ու խնդղեն:
 Մեր բարի հրեշտակն մեր սիրտն տեսած
 Կթողա մեզ ու դիվանոնց ճանկին
 Մեկ քար ափի մեջ կամ ձորի տակին
 Մեզ վրա կթափին գետինը կքաշեն.
 Գեթարգյալմազի միջումն կնստացնեն.
- 6400 Աղչիկն ու տղեն իրար առաջի
 Բաց աչքով գիշեր ցերեկ կնստին,
 Իրար կտեսնին, իրարից կզզվին,

¹ խախմախ
² Բնազրուժ՝ վառվում

³ խիտրոլ
⁴ Սկզբում՝ Սուրբ Կուտության սերն

Սերն օձ կարճի պես, մեղքն անթեշ կրակի
 Բերնից դուս կզան, սիրտը կթափին
 Սրտից դուս կզան, ծոցը¹ կթափին
 Հրեղեն սուրը գլխընհրին² քաշ³,
 Անշեշ անդունդը բերանը բաց արած.
 Մեկ ծանր⁴ զնշիլ հաղար լտրանի
 Ռտներին քցած ու տեղը կապած

283 6410 Չորս կողմերից էլ շար սատանքը
 Լեզվները հանած ալմազ թրի պես
 Թե ծիծաղում ըլին, պատերը սուլ կանեն.
 Լալիս աշխարհը նրանց վրա կխնդա:
 Թե պար ըլին գալիս, հողն ու գետինը
 Ոտ կառնին, կփախչին ու ծովը կըրափին.
 Թե ծափ ըլի տալիս, պատերը փուլ կզան.
 Աչքը ֆցելիս՝ նրանք կընջուտան.

20 Զօրս կողմից, երբևից, պատից, պունախից,
 Գեկ, օձ ու կարին կախ էլած պոչից.

6420 Նրանց են ֆու անի, Բաշի:

Մեկի շունչն մյուսին դժոխք կզառնա
 Նա նրան կէրի, նա նրան կփոթթի.
 Կուզենան ձեռներն իրար հասցնեն
 Իրար մեռցնեն, իրար սպանեն.
 Բայց ձեռներն ինչպես աթեշակ կրակ
 Նրանց ղնգներն, ինչպես յաղված սուր սլաք
 Շունչըներն ինչպես բոցեղեն ծովը
 Իրար գլխի կթափին, իրար կխորովեն,
 Բայց նրանց հրեշտակն⁵ շար դահիճ դառած

6430 Սրկաթի թոխմախն իր⁶ ձեռին բռնած
 Անքուն, անդարար գլխներին կանգնած⁷
 Հենց ուզում ըլին տղեն ու աղչիկն
 Կամ աչք փայլեն, կամ մոխիր⁸ կտրին,
 Էս դառն տանջանքից էրվին, պրծնին⁹
 Նա իր թոխմախովն նրանց փուլ գլխին
 Դիվանն լեզվներն սրի պես սրտին
 Դրած¹⁰ կծակեն, թոքները վարեն
 Գլխներին¹¹ կտան¹² որ աչք ըլսփեն.
 Ու էրվին, մաշվին, երբ մոխիր դառան.

6440 Էլի նորոգվին, էլի իրար շան

1 ծոցի = ծոցը

2 գլխին = գլխերին

3 [արած]

4 [բ < Խոփ]

5 [սերը]

6 [նա]

7 Սկզբում՝ Գլխներին կանգնած

8 [բ < առնան >]

9 Սկզբում՝ երվին. պրծնեն էս

դառն տանջանքից

10 Դրանց = Դրած

11 Գլխին = Գլխերին

12 Կրկեն = կտան

284

էլի իրար զլուխ պսկելով, պոճոկեն,
 Վա՛յ տա՛ն ասի՝ քաշեն ²ու լալով տանն:
 Թե բնշի էս գինումն իրանց զլուխը
 Չլացին ու իրանց աչքը հանեցին.
 Ընշի՛ չի իրանց սիրտը, լեզին, թորը՝
 Չհանեցին իրանք, կրակը քցեցին
 Որ շար աչքով մեկը մեկին չհայեր
 Քիր ու արայոր պես իրար արեսով
 Խնդային, ցնծային նրանք ուզիդ սրտով.

6450 Կամ հրեշտակի պես իրար տեսնելու
 Իրար երեսի բեռները փռած
 Անքուն իրար մոտ կանգնած, կամ նստած
 Իրար երեսի լիսը տեսնելին
 Իրար շերերի շունչ փոխըփոխ տային,
 Բաց ³սրտներն < ի > ստակ թամուզ հալլու պես
 Ո՛չ կենտ վերցներ, կամ միջումն պահեր:
 Տղեն աղչկան՝ թուն դներ, ⁶մոտին նստեր,
 Աչք՝ աչքի տոված Տեղ էլ չմերվեր
 Նրա երեսին հայեր դմալներ.

6460 Նա վեր կենալիս, ինքը զլուխը տաներ
⁹Ոտի տակին դներ ու աչքը խփեր,
 Որ ո՛չ նա նրա ձենն, միտքն իմանար,
 Ո՛չ լեզուն խոսեր, բերանը շարժեր,
¹⁰Ու շար միտք նրանց սրտովն անց կենար:
 Տղեն բլբլուկի պես նստած երգեր,
 Աղչկա գովքը, իր սերը պատմեր,
 Ասեր, աղաչեր, ողբայր, հառաչեր.
 Բացվի՛ր իմ կարմիր՝ վարդ գու սիրական
 Բացվիր էրվեցի, հրեն ¹¹հոգին կտամ

285 6470 Հենց մեկ աչքդ բաց ես քեզ տեսնելի
¹²Սիրուն երեսիդ ¹³մեկ մտիկ տայի.
¹⁴Հասրաթա տոնելի՝ թռչելի, գնայի ¹⁵
 Ու սարի, ձորի իմ փառքս պատմելի,
 Թեկն տայի ու արեկս ձենը
 Ածելի, խնդայի, էլ քեզ մոտ դայի,
 Էլ քեզ տեսնելի, էլ եղ թռչելի,
 Ո՛չ վարդդ քաղելի, ո՛չ փշիդ նստելի,

¹ [ու.]² [իր<ար>]³ [2<ունչ>]⁴ [իր<անց>]⁵ [նա նրան]⁶ [ու.]⁷ Աչքը=Աչք⁸ [հե<ա>]⁹ [զլ<իլ>]¹⁰ [Որ]¹¹ [հենց]¹² [էդ]¹³ Իրեկդ=Երեկդ¹⁴ [իմ սրտի]¹⁵ Սկզբում՝ Թռչելի, գնայի հաս-
րաթա տոնելի

- ¹Այլ հստակ առնելի, աչքերդ տեսնելի,
 Սիրտդ բաց էլած իմ ձենը լսել,
 6480 Որ քո սիրովն իմ սիրտս էսքան մաշվեր,
 Երեսիդ² կարոտն նա էսքան քաշեր,
 Որ մեկ քեզ տեսնի, ա՛յ իմ կարմիր վարդ,
 Երկնքի լուսով պատած, դարդարած,
³Աննաման գեղույդ հոգիս միշտ մեռած
 Քեզ կամի տեսնիլ, ու աչքը խփիլ,
 Շունչը տալ, զնալ, աշխարհիցս փախչիլ,
 Ու մեկ ծառի՝ վրա նստիլ, միտք անիլ,
 Քո սերդ հիշիլ, անուշ քուն մատիլ,
⁵Անոշ երազով կրկին վեր կենալ,
 6490 Գալ գլխիդ կանգնիլ, վրովդ պտիտ տալ,
 Թևերն երեսիդ փռիլ՝ որ քեզ ո՛չ
 Սերը էրի, կամ քամին փշացնի,
 Ո՛չ վրեդ թող նստի, ո՛չ դուշ անց կենա,
 Քո վարդիդ կոկոսն միշտ դաշար մնա,
 Քո վարդիդ տերևն շուտով բաց չրի,⁸
 Շուտով չմատամի, շուտով վեր թափի.
 Ու ես էլ մնամ սուգ ու շիվանում.
 Ծնկներես խփեմ ու գլխիս վայ տամ:
 Քարեքար ընկած, ջրերի վրա
 6500 Գնամ, կորչիմ, որ իմ դարդս չիմանան.
 Ես միայն էրվիմ, ես միայն խորովվիմ,
 Ուրիշն ինձ մեկ խոսք էլա հեշ չասի.
 Որ նրանով բալբի սիրտս հովանա,
 Չէ՛ քո թևերը թռուտ տեսնելիս
 Չէ՛ քո կոկոսը ծաղիկն թափելիս
 Չէ՛ քո խեղճ ծառը անվարդ մնալիս
 Հոտը կտրելիս, աչքը խփելիս,
 Էլ չի՛ հարկավոր ինձ արև ու օր,
 Սիրտս պետք է մնա խավար ու անզոր
 6510 Գլուխս պետք է առնիմ, ես զնամ կորչիմ,
 Անիդ ու անթող գյուժ քիմ, թագչիմ,
 Քարերն իմ ձենս, սարերն իմ լացս
 Լսելիս, տեսնելիս կամ իմանալիս
 Ո՛չ ձեն ունենան, ո՛չ լեզու, բերան
 Ինձ մեկ խոսք ասիլ ու չի կարենան¹⁰
 Կամ սիրտս առնիլ, կամ աչքս սրբիլ.

1 [Ո՛չ]
 2 [Քո սուրբ]
 3 [Իմ]
 4 [Քարի]
 5 [Վեր]
 6 [Քո <զը>]

¹ [տնի]

⁸ [չառ չը բաց <վի>]

⁹ [Քո]

¹⁰ Սկզբում՝ Ու չի կարենան ինձ մեկ

խոսք ասիլ

- 24' Եւ շեմ ուզում քո ցավը տեսնիլ
 Եդո ինքս ուրախ մասն գալ կամ շրջիլ
 Ցավս մոռանալ, սիրտս հովացնիլ.
- 6520 24', սիրտս քեզ համար քանի որ էրվի,
 էնքան ինձ համար դիմելովուն¹ կըլի.
 Որքան տանջվիմ էլ ու էն կյանքը գնամ,²
 Չուզեմ էլ կրկին հոգի ստանամ
 Եդ գամ, էլ³ տանջվիմ, էլի փշանամ,
 Քո ոտիդ տակին ես մոխիր դառնամ,
 Քո հոտդ, շվաքդ երեսիս ընկնի.
 Քո ձեռն իմ հոգիս առնի ու պահի,
 Քո ձեռն իմ մարմինս հողի մեջ դնի.
 Քո շվաքն երեսիս թեք բաց անի,
- 6530 Հող դառած ջանս իրան տակն անի,
 Աշունքն նրա թափած տերեւներն վրես
 Գարունքն նրա ցողի ավելորդ կաթերը
 Բափին երեսիս, ինձ մխիթարեն
 Ձմեռվան ցրտին ես նրան տաք պահեմ,
 Ամառվան շոթին ես ջուր գողանամ
 Նրա քոքն, ծաղիկն ես դալար պահեմ:
 Ախ տղեն ու աղչիկն քե իրար երես,⁴
 Թե իրար շվաքն⁵ բեղափիլ տեսնեն,
 Ձեռն աշքներին պետք է. դենն, խփեն,
- 6540 Որ շար սատանեն նրանց սիրտը չխառնի
 Նրանց շխաբի, իրան ճանկն քցի.
 Նրանց հոգով մարմնով, իր գերի շինի:
 Նրանց երեսի սուր մեռնի ջուրն
 Կըցամափի քե նրանց⁶ սիրտն խտակ չի:
 Աղչիկն թե տղի շվաքը տեսնի,
 Թե տղեն նրա ոտի ձեռն առնի.
 Խաչ պետք է հանեն նրանք երեսներին,
 էն կոխած հողին,⁷ էն⁸ տեսած շվաքին
 Երեսները դետնին դենն ու պաշտեն
- 6550 Ջուր անեն խմեն, վեր առնեն պահեն.
 Սրբի տեղ ծոցումը ունենան, պատվեն:
 Մինչև սուրբ խաչը նրանց մուրազը
 Տա, նրանց իրար ուխտը կատարի,
 Քահանան նրանց պատկը օրհնի,

1 [Ես ուրախ էնքան]

2 [Սօխիլը դառնամ]

3 [որ էլի]

4 [գու]

5 [Բնձ]

6 երեսի = երես

7 շվաքի թե = շվաքն

8 նրանք = նրանց

9 հողն = հողին

10 էլ = էն

- Ձեռ ձեռի դնի, տերը տեր անի,
Որ գնան իրանց արևի ձենը ...
Ածեն ու խնդան, քաղցր ծերաման:
Մեր սրտի ուզածն՝ որ մեր տանն էլ ըլի:
Էլի նա թե մեր նասիրը չըլի:
- 289 6560 Խաչ, ալիստարան, մեր գլխին դնվի:
Էլի մեր սիրտը իրար չի՝ կալի,
Մեկը փուշ կդառնա, ու մեկը կրակ,
Իրար համեշտ կէրեն ու դարտակ:
Իրար քանից, ըմբոյց հեշ շեն կշտանալ:
Իժուր ու մսի պես միշտ իրար դեմ գալ:
Իրար միս ուտիլ, իրար արին քամիլ
Հողն էլ թե մտնին, էլի չարշիլ
Էլի մեկը բահ, մեկը հող դառնալ
Իրար գյուղ քանդիլ, իրար գլխի տալ:
- 6570 Մեկը ջուր դառնալ, ու մեկը կրակ
Իրար հանքցնիլ, իրար անիլ տակ:
Մեր նասիրը թե հազար սարերի
Ծղկի ըլի, հազար ձորերի
Մեկ էլ էն կտեսնիս՝ նա իրան ոտով
Քնած էլ ըլիս, նա իրան թևով
Կթռչի, կգա, դառնդ կկանգնի:
Մինչև երազում նա քեզ շերևի,
Ծակատիդ գրածն թե չի՝ կատարի
Մինչև էն վախտը սիրտդ երկաթի պես
- 6580 Դու դաշիմ պահես ու չի բնավ խաբվես:
Թե աչքդ քեզ խարի, միլ քցես, հանես
Ձեռդ կապած ըլի, թե ձեռք շունենաս,
Որ խփես աչքդ, ծերենդ շուռ տաս,
Հող ածես մեջը, կամ ջուր կուժ անես,
Փչես աչքիդ մեջը, հողդիդ շկորցնես:
Թե աղչիկ տղա իրար աչքով
Մտիկ տվին էն սհաթն, ահա՛ն թոթափել
Գետինը կպատուվի ու նրանց տակով
Կանի՝ որ իրան՝ երեսն՝ շկոխեն
- 6590 Հարամ ոտներով նրան ապականեն,
Աստուծո սուրբ օգը, սուրբ աչքի տակին⁸
Հարամ շնչով նրանք, շկենան, շրջին:
Կամ մեկը մարալ, մյուսը քիլրան
Կդառնան ու կընկնին հարամու բերան:
Մյուսին սպանեն, մինը կմեռնի:

1 [իրար]

2 [մեջ]

3 [ու]

4 [որ]

5 [թև]

6 իրար=իրան

7 երեսը=երեսն

8 [աստուծո սուրբ երկինքը]

- ¹Թե մեկը մեկին խոտ էլ դեմ անեն,
 Խոտն էլ² գյուլլի պես նրանց կսպանի.
 Թե մեկը քարափով վեր ընկնի, սատկի,
 Մյուսին քարափն իր տակով կանի:
 6600 Չե՞ք տեսել Ջանգվի քարափի գլխին
 Մեկ ցից քար էն կողմն, մեկն ձորի էս կողմն
 Մեկն աղշիկն ա խեղճ, մեկը տղեն շիվան.
 Լսելով իրար նրանք սիրունություն,
 Իրար լեզվի հնար, իրար աշղուփյուն
 Սաղներ վեր առած, էշխն ընկած էկան.
 Երազում իրար երեսներ տեսան,
 Իրար աշխարի անունն ասացին,
 Տեղ նշանակեցին՝ որ իրար տեսնին
 Թե աղշիկն հաղթի, տղին ձի շինի
 6610 Թե տղեն հաղթի, նրան թուլուն շինի
 Քամակին նստին, մազերից բռնիս
 Օխտ անգամ վրեն աշխարքիս գլխովն
 Պտիտ գան, ետո բաց թողան, գնա:
 Թե իրար չհաղթեն, մարդ ու վնիկ դառնան,
 Նրանք հասան էստեղ իրար ռասթ էկան,
 Ո՛չ քնեցին, կերան, տեղից ժած էկան
 Հազար օր, գիշեր նրանք խաղ ասեցին,
 Նրանք սաղ ածեցին, իրար չհաղթեցին
 Վերջը տղեն սաղը կապեց, ծոցը դրեց
 6620 Աղշիկն էլ տղի շորերը հանեց.
 Մազերը դռին, ⁴ հակառը բաց արեց.
 Սիրտը ցեղ եռքեց, լալով աղաչեց.
 Ու նրան գյուլով խփի կամ հոգին հանի,
 Տղեն նրա աչեքը, նրա դռը տեսավ,
 Ուշաքափ էլավ, տեղից վեր կացավ.
 Նա նրան գովեց, նա նրա էշխն ասեց.
 Քարեր, սար ու ձոր ձեն էին առել,
 Լալիս, մոկտում, քե նրան մեկ օր էլ
 Իրանց մուրազին հասնեն. միանան,
 6630 Բայց շունի նրանց հակառում չէ՛ր գրած՝
 Ու իրար նստիք նրանց շին էլած,
 Հողը պատոնցավ, կրակ դուս էկավ.
 Նրանց միջին էն խոր ձորը բաց էլավ,
 Մեկը էս կողմը, մեկն էլ էն բաշին
 Քար դառած մնացին ⁵հասան մուրազին:
 Աղշիկ ու⁷ տղա թե ⁸մեկ ծուռն աշքով

291

¹ [Մի-նր]

² էլ-էլ

³ [Նկառ]

⁴ [Բաց]

⁵ [բաց ար-եց >]

⁶ [մուրազին]

⁷ [թե]

⁸ [երբ]

- Իրար նայեցին, նրանք տեղով տակով
 էլ օր շնն տեսնիլ էս աշխարհումը.
 Աստուծո երեսիցն ընկած էն դինումը
- 6640 Թե որ ուզենան՝ որ մեղկները լան
 Պետք է մեկ տաճար շինեն ու թողան
 էս աշխարհումը, որ ժամ, պատարագ
 Անեն, նրանց հիշեն, ու հոգու հաց տան
 Որ նրանք դժոխքից ազատվին, դուս դան:
 Տղեն ոտն ու ձեռն պետք է քլունդ շինի.
 Աղչիկն մազերով հող,¹ քար դուս քաշի,
 Իրանք էլ նստին, էնքան սուգ անեն,
 Զիրանց արտասուքն ծով շինեն, ծածկեն,
 Իրանց մեղքի սարն, Յէնքան աղոթեն
- 6650 Վայ տան գլխներին ու մեղա ասեն,
 Որ նրանց շնչի մուխն խնկի պես դուս գա.
 Միրտները ստակվի, Աստված նրանց փնդճ գա,
 Ու նրանց հոգին իր մոտ տանիլ տա.
 Ու նրանց մեղքը երեսով շտա.
 Մենք էս խոսքերը մտքում՝ կպահենք
 Տատի ջան՝ քո խրատն մենք մոռանալ չենք.
 Պատմությունդ արա՛, որ մենք էլ տեսնինք
 Թե ուխտն ի՞նչ զադ ա, մենք էլ ուխտ անենք,
 Որդի ջան, երբ որ մենք տեղ ենք հասնում.
- 6660 Շատ անգամ մեզ համար զանգակ են քաշում,
 Մեր առաջի գալիս, ²պատվով ներս տանում:
 Խաշ ու խաշպառով, դպիր, վարդապետ
 Մեզ ժամը տանում, դուռը քաց անում:
 Մենք էլ սուրբ ժամի դուռը համբուրում.
 Մաշկներս հանում, գոռալի մտնում.
 Որ պատեր, սրբեր մայիլ են ըլում:
 Ամեն մարդ իրան աղոթքն է անում
 Եթաբերը լիզում, պատերն համբուրում:
 Նդո դուս գալիս ժամի հայաթումն,
 6670 Ամեն մարդ իրան էլլիկ միջում
 Մեծով ³պատկով նստում՝ քեֆ անում:
 Տարած պաշարներս, տկերս, բաց անում:
 Ամենից էլ փայ վանահորն հանում.
 Կամ առաջնորդին՝ սինում, կամ խոնշում.
 Մսիցը միսը, պտղիցը պտուղը
 Գինուցը գինին, արաղիցն արաղ
 Որը որ լավն ա, հանում, հազրում.

¹ հողը = հող² [Որ]³ [ու]⁴ [թե < ք >]⁵ [գետի < նը >]⁶ [ու]

- Նոքարի գլխին դրած առաջ ընկնում.
Թուր ու ասպարը քուրք եղ անում.
- 6680 Վարդապետի մոտ¹ էսպես գնալը
Շատ մեծ ամոթ ա, թո՛ղ թե նստիլը:
Հուսարարն կամ թե նրանց քարվանքաշին
Առաջներս ընկած, մեզ քաշում, տանում.
Վանահոոր տունը հենց բռնես, դրախտ ա,
Ինչ աչքդ սիրի, նրա տանը կա:
Խալը չեք փռած, բարձերը շարած
Ղուլթուքեն² վրեն քցած, եղ քացած,
Շատը գյուլաբալնով կամ սրմով սրած.
Դռան մեկ կոխքումն, ավթաֆա լազանն
- 6690 Մյուսումն զառ, դիրս փնշկրներն կախած,
Ինչ աչքդ սիրի, նրա ռաֆթին շարած,
Գյուլաբղան ասես՝ թե քյուրքյուրդանը
Արաղի թասերն, փինու Յարգյասեն
Չալի բողոսը,³ դալֆի ֆնջան <ն> երն,
Մուրաբի շուշեն, շալդան, բոթիկեն,
Տեղ տեղ խնձոր էլ կամ ալվան տանձեր,
Յարաջեն, շորերն մեկ տեղ կախ արած.
Յեղիներն, մալը տուլարները դրած
Փակած, բալանիքն ջերումն կամ ծոցումն,
- 6700 Որ հարամ ձեռք նրա մալին շղիպլի.
Էլած շիւածը ջուր կտրի, կորչի:
Ինչ տեղ հարամ ձեռք մեկ բանի դիպալ,
Ծով էլ որ ըլի, բուրք վցամարի.
Ոսկի էլ ըլի, քար ու հող կդառնա,
Չարամ ձեռից ու հարամ նաֆասից
Աստված ամեն մարդ՝ Դանդրեմ՝ աղատի:
Հարամ մարդի ձեռն որ կա՞ կրակ ա,
Ինչ տեղ որ հասալ էլ նրան խեր չկա:
Վանահոոր ծառերն շատը վարդապետ
- 6710 Կամ տիրացու են ու կամ վանական:
Սրանք են նրա տունն ավլում, սրբում,
Բուխարին վառում, ու հացը քցում,
Ձեռին ջուր ածում, հրեւը լվանում.
Շորերը հանում, գյուլքերը⁴ քաշում.
Ոտները տրորում ու նրան դնում.
Ամառվան շորին ճանճերը քշում:
Մաշիքը զնում,⁵ փիլոնը քցում,

¹ մոտը = մոտ

² Ղուլթուքիք = Ղուլթուքեն

³ [ֆնջ <աներն>]

⁴ [թւ]

⁵ [բալց էր]

⁶ [Աստված]

⁷ [էլ]

⁸ Բնագրում՝ զա

⁹ [ռաները]

¹⁰ [մի]

- Նրան ժամ տանում, իրանք շայ շինում:
Կամ շատ առավոտ խաշը հաղրում,
6720 Որ լիսը շրացված, դեռ ժամը շարձակված,
Գան խաշը տար տար, ուտեն, քեֆ անեն:
Չունքի կրեք սհաթին է ժամը կանգնում,
Շատ անգամ հինգ սհաթ խեղճները կանգնում:
Ուտները ջուր դառնում, փորները գնում:
Սաղմոս ասելուց, աղոթք անելուց
Գլխների դուղը հատնում, ցամաքում:
Ճոռները թուլանում, աչքները սեանում:
Շատ ճղնավորի քիթը որ բռնես,
Հենց էն սհաթը հոգին կհանես:
6730 Առվոտա ժամը հենց արձակվում ա,
Գալիս են միթիշ քնում, դինջանում,
Էլ եղ գնում են, ճաշվա ժամն ասում,
Մեկ իրեք սհաթ էլ էս ա քաշում:
Տասը սհաթին ի միասին նստում
Հացնհերս ուտում, աստուծո անունը հիշում
295 Ամեն մարդ իրա խուցը գնում, մտնում,
Դուռը դալիմ փակում, իբրանն աղողում,
Կամ դայֆա խմում, կամ գինի ըմպում,
Էլ եղ թեք ընկնում ու շմեկ մուշտ քնում:
6740 Շատը իրան խողմն է հաց ուտում
Ընկեր վեղարակիր իր մոտը կանչում:
Չունքի սեղանի կերակրի համը
Նրան վնասում ա, փորը ցավալցնում:
Բիզնաժամի դանգակը տալիս
Նրանք վեր են կենում, շորերը հաքնում:
Երես լվանում, մեկ դայֆա խմում:
Կամ եմիշ ուտում, կամ մազա անում:
Եղո գլխները քաշ արած գալիս
Փոքրավորները փրտնեն, հողաթուփ
6750 Ձեռներին բռնած եղեկցն ընկած,
Գալիս, ամեն մարդ իր տեղը վանգնում:
Կամ ծոնր դնում, կամ շոքում, նստում,
Կամ իրանց գլխի էկածը պատմում:
Մոնթերը փոխն ասում, ժամարարն աղոթքն
Ժամաստացները երկու դասիցն էլ
Իրանց շարականն դում, ձանգիր ասում:
Ժամօրհնողն իրան ժամն է միշտ օրհնում:
Լուսարարն իրան մեները վառում:
296 Ավագ երեցքը, սարկավագները

3 [բ < երան >]

1 [մեկ]

2 [դ < առ >]

- 6760 Իրանց սրբի օրն պաշտոն կատարում:
 Ժամաբարն իրան պատարապն անում.
 Ավագ աստվածազն իր վերաբերումը
 Ժամասացն իրան մեղեդին, տաղը
 Ձենը քյալիցը հանելով՝ ասում:
 Որը բուրվառն է քյում, խունկ անում.
 Որը քշոցն է խշաշացնում.
 Որը ժամաբարին ձեռին ջուր ածում.
 Որը թագը դնում, կամ եղ վերցնում:
 Մյուս միաբանն ու սուրբ վանականը
- 6770 Իրանց քեֆին նստած, ասում են լսում,
 Կամ վախտը դալիս սկին բերելիս,
 Կամ ավետարան բեմին կարդալիս.
 Կամ սուրբ սուրբն, միայն սուրբն ասելիս
 Վեր կենում խոհուն դլխնբը դգում
 Խաշ հանում, աղոթք՝ կամ ծունր դնում.
 Մինչև սուրբ խորհուրդն հենց որ կատարվում.
 Էլ եղ նստում են, իրանց բանը տեսնում.
 Թե տերտեր, Վարդապետ ձեռնադրելիս
 Կամ եպիսկոպոս նրանք օրհնելիս
- 6780 Թե ձեռնադրողի, թե ձեռնադրվողի
 Թե միաբանաց, թե՝ աշխարհականի
 Հոգին իրան ա հասնում, ու գնում.
 Էնքան կանգնում են, ծանր ժամ ասում.
 Ու ձեռնադրվողին քաշեքաշ անում,
 Չոքացնում ու էլ եղ կանգնացնում:
 Որ էլած ջանն էլ նրանք են հանում:
 Բիզնաժամը երբ արձակվում ա.
 Էլ եղ միաբանք փիլոնն վեր առնում
 Գնում, հաց ուտում, եղ դալիս ժամը
- 6790 Եկեսցեն ասում, իրանց խույն դնում.
 Շատը թաքրար էլ՝ թե փող ունի ջիրումն
 Նստում ա, մեկ լավ կուշտ էլ հաց ուտում.
 Տիրացուն կանգնած; ձեռնբը դռին
 Կամ գինին ածում, հաց տալիս, վերցնում,
 Կամ սիրուն ձեռով լավ տաղեր ասում.
 Որ թիքեն անոշ փորը տուն դնա,
 Ու սիրտը բացվի, մեկ լավ քեֆը գա:
 Մառերն երբ որ հացից պոծնում,
 Էլ եղ տեղ քցում, էլ եղ շոր հանում.
- 6800 Մեկ հայր մեր ասում, կամ մեկ հավատով
 Ու ոտը ձգում, անոշ քուն մտնում:
 Քարն էլ որ ըլի էս խեղճերի տեղը,

¹ [Կամ թե]

298

Աստված գիտենա, կհալլի, ինչպե՞ս եղը
Ու կփշանա, ձեռք էլ չի հասնիլ:

Սար էլ որ ըլի մարդի գլուխը
Երկաթ ոտները, պղինձ փորը
Արճիճ աղկները, լերդ սիրտը, թոքը,
Պողպատ մարմինը, ժիվա նրանց զուղը,
Բոլոր կհալլի, իբրալեն կծակվի,

6810 Ուտները կթուլանա, սիրտը կմաղվի.
Ու էսքան բանին, ժամին, աղոթքին
Որ էլ շտուտ ու տակ երբեք հեշ չունին,
Չեն բնավ դիմանալ, ու տեղը հան կըլին.
Ամեն մեկ տիրացվի, կամ վանականի,
Փորն ու միտքն ծով ա, որ էլ տակ չունի,
Էնքան շարական, գիրք, սաղմոս գիտի.
Որ աշխարհս ածեն, աշխարհս տեղ չանի.
Վանահայր ու կամ սուրբ եպիսկոպոսը
Չհաբթեն մեկ անգամ ժամի երեսը

6820 Տեսնում են, ¹ որ շատ գլխին գոռ շտան
Ու սուրբ միաբանն անգլուխ թողան
Ու իրանց գլխու քաշի բոշ թողան.
Կամ հոգս չքաշեն, նրանք սոված մեան
Կամ շատ շարշարվին, իրանց ջաֆա տան:
Ու հիվանդանան, տունն անտեր թողան
Էլ իրանք սոված⁵ ու աղքատ մեան:
«Էսպես երբ գնում ես վանահոր մոտը
Մաշկներդ հանում, դռանը վեր դնում
Ու քաղվանքաշին քեզ տուն է տանում:

299 6830 Գլուխ ես տալիս ու առաջ գնում.
Ձեռը, կամ փեշը, կամ ծունկը համբուրում.
Էնպես անոշ հոտ քթիդ է դիպչում⁶
Որ հենց ուզում ես, գլուխդ նրա գոգումն
Նստիս, վեր չկենաս, մենք վեր ենք կենում.
Էլ գլուխ տալիս, աջը համբուրում.
Նա ձեռը ⁷դրած մեր գլխըներին
Պահպանիչն ասում, մեզ օրհնում, գովում,
Մենք էլ մեր կարյաց գլորա աշխատում,
⁸Աջահամբուրյր խալլի տակ դնում,
6840 Մեր բերած փեշքաշն ասաջը տանում,
Նա էլ բաց անում, տեսնում, հավանում,
Եզո էլ թարթար պահպանիչ ասում.

¹ [բոլոր]

² [հշ]

³ [Ժա < մի >]

⁴ [չունեք]

⁵ սոված-սոված

⁶ [աջ < ք >]

⁷ [դեմ գնում]

⁸ [Մեք]

300

- Մեր հանդն ու մտւոյր, մեր տունը օրհնում.
Արադ տալ տալիս, կշտին շորացնում.
Քեֆըներս հարցնում, ինքն էլ ճաշակում,
էլ եզ մեզ օրհնում, մեզ արեւ խնդրում:
Լալ պատիւ տան մեզ եւ թամբա՜ անում,
էլ եզ աչք տալիս, մեզ ճամփու քցում.
Սիրտներս ուրախ, օրհնութիւն առած
6850 Գալիս մեր խալխի մեղները խառնված
նստում, քեֆ անում, ու սաղ զիշերը
Սաղ ածում, խմում, մեր քեֆին նայում.
Վանականքն էլ մեր սուփրի վրա կանչում:
Նրանց քեֆ շահնց տալիս, մենք էլ քեֆ անում.
Դուժմանի աչքը հանում, ու փորում,
Մինչև լուսաղեմն էսպէս անցկացնում:
Որը քնում ա, որը խաղ ասում,
Որը խորոված անում, որը զինին ածում,
1Ամեն մարդ իրան զովում, զարգաշի
6860 Հեա իրան համար ջուկ², բոլորեշուրջ
նստած քեֆ անում, կամ ուրշին կանչում,
Կամ ինքը իրան բոլոր թարունավը
Գնում նրա մոտ, նստում, քեֆ անում,
Մինչև գլխները լալ բուլեղ տաքանում,
Աշխարհ նրա աշխիւն սև կարմրի տալիս.
Աչքը կուլ գնում, լիւր խալարում,
Հենց աչք չկայրած՝ ժամի ձեն լսում,
Վեր կենում, գնում, իր աղոթքն անում:
Առլուտա ժամը՝ որ դուս ա գալիս,
6870 Գնում ենք վանա՜որ ձեռք համբուրում,
նա էլ մեր գլխին պահպանիչ տսում,
Խնդրում աստվածանից՝ որ մեր զիլակը տա:
Իշխաններն մնում նրա սուրբ ձեռից
Արադ կամ դաշֆա խմում, ու խնդում:
Նրա տված շալք, զայֆեն, արաղը,
Մարդի սրտին մահւած, մեղաց թողութիւն
Նրա ասած շոռն էլ հողմի փրկութիւն
Մեկ որ ձեռք գլխիդ վեշը երեսիդ
Դիպալ, քովեցալ,
6880 Ու ծունկը բերնիդ կամ պոռնիդ առալ
Հա՛ կա՛ց ու դնա՛, դժխորումն քլիս
կընկնիս դրախտը, սրբերի մեջը
Ինչ գործք ունենա, քո ի՞նչ բանդ ա.
Քեզ չե՛ն հարցնիլ, ³զուլիդ քաշ արա՛.

301

¹ [Որը ուր]

² [նստած ջուկ]

³ [զու]

- Ու նրա ասածն խոսքերն միշտ արա՛.
 Տիկը կպրտտ ա, մեջը սեպցած
 Միջի գինին խմի՛ր, տիկը ի՞նչ բանդ ա՛:
 Պղինձը ժանկատ ա, դուրսը մխտած
 Մեջը ոսկնջրով, կլեկած, վարաղած,
 6590 Միջի կերակուրն ա քեզ հարկավոր.
 Տունն կավով ա դրսիցը ծեփած,
 Մեջը լաջվարդած, խաղիմով լցված:
 Պոպոթի կեղևն տափալ, կծու ա,
 Միջի պոպոթը անուշ ու քաղցր ա:
 Դեռ սուրբ պատարագը չսկսած, կանգնած,
 Ամեն մարդ իրան մատաղի աղը
 Տանում ա ինքը ամանում դրած
 Օրհնիլ տալիս ու մատաղին տալիս:
 Որ նա օրհնած աղ չուտի, չըլիդի
 6900 Ասածուն կամ արքին հաճո ըլիլ չի:
 Առջի, կամ կովի, Զախարի, եղան
 Հենց անկաջի ծերն միայն ինք կարում,
 Իրան բաց թողում ու վանքին բաշխում:
 Ուլին, Զառանը մորթում, սպանում,
 Կեսը Վանքին տալիս, կեսը մենք վերցնում:
 Որ մատաղներն եփում, պատրաստում,
 Օղլուշաղն ու մեր մեծամարդիքը
 Գնում սուրբ ժամը, պատարագ տեսնում:
 Ժամոցը տալիս ժամարարի ձևով
 6910 Համբուրում, խունկ ու մոմ վառում, ծխում:
 Ժամը պրծնելիս, քարոզ են տալիս
 Մբբի դորոթյունն ու հրաշքը պատմում:
 Թե քանի քոռ, կիր, խուլ, կամ գիվահար՝
 Նրանց սուրբ աղոթյունն փրկվել են իսպառ.
 Թե նրանց կենդանի աղոթքն, զորոթյունն
 Չըլինի, աշխարհս կբանդվի մեկ օրում:
 Ով նրանց հավատով ու՛ տղիդ սրտով
 Փեշը որ բռնի, հաստատուն հուսով,
 Ո՛չ թուր քյար կանի, ո՛չ կրակ կէրի,
 6920 Ասլան էլ ըլի, մեր ոտը կընկնի,
 Օձ էլ որ ըլի, լեզուն կհանի,
 Մեկ կպաղատի, ու մեկ կաղաչի,
 Որ մեր ոտը նրա՞ գլխին մեկ գիպչի:
 Մով էլ ուղենա, մեկ կուլ տա, խեղդի,

¹ Սկզբում՝ Տիկը ի՞նչ բանդ ա, միջի.

գինին խմի՛ր:

² [Թե]

³ [կամ]

⁴ Իբանդ = Իբան

⁵ [ոչխ < աբխ >]

⁶ [մեջը]

⁷ [կամ]

⁸ ասի տակն = օտը նրա

- Բերանը կփակվի, ջուրը կցամաքի:
Մահն էլ մեր կշտին, որ շոքած ըլի,
Մահի մանգաղը ծաղիկ կփոխվի:
Մեզ մյանք կդառնա, ինքը կթուշի:
Քարոզն որ պրծնում, խոսքը վերջանում,
6930 Վանահայրն մեզի առաջ է քաշում,
Հորդորում, մեր գլխին¹ խելը, խրատ դնում:
Թի քիսի ու սրտի մենք ղիմիշ շանենք
Ով շատ կտա, շատ էլ խեր, վարձ կստանա,
Սրբի ձեռն, աղոթքն նրա վրա կմնա:
Աշխարքի մալը, խաղինեն, դուվաթն
Ժանկ ա, ձեռի կեղտ, շունի քարաբայթ:
303 Որ նրանց զոռ շանենք, առատ տուր շտանք:
Երկնքի դռնից զուրկ ևտ կդառնանք:
Քաշալ Պետրոսը բալանիքը բռնած
6940 Իր հավատողի² ձեռիցը քաշած
Ներս կտանի, դուռը կփակի մեզ վրա:
Մեր լուսավորիչն ամոթով կմնա,
Ու չի ուզիլ, որ ձեռի թոփուզովն
Նրա գլուխը ջարդի՝ Ֆեհլ քաշի զոռով:
Տանի Աստուծո մոտ ու դանգատ անի,
Որ անիրավին իր աչքից քցի,
Բալանիքը մեր լուսավորչուն տա,
Մեր հայի աստղը բանի ու ցնծա:
Սուրբ մասունքներին ո՞վ ջանն էլ որ տա
6950 Ջանի տեղակ նա նոր ջան կստանա:
Որդին էլ թի նա հենց մատաղ անի,
Հայր Աբրահամու պես իր Մհակի
Սարելյան ոչխարն ծառից կախ կըլի:
Օրհնալ ընիք դուք, ղիմիշ շի անեք³
Ի՞նչ պահած ունիք, հանեցնե՛ք, բերե՛ք,
Գանձ ունենաք, դուքկումը կփթի,
Ցեցը նրան կուտի, հարամին կտանի,
Թե սուրբ մասունքին տաք, ձեր տուն, որդի,
ՅՁեր հոգին դրախտի մեջ կծաղկազարդի:
6960 Հազար մեխք էլ որ դուք արած ըլիք,
Մեկ հավ էլ մորթեք, մեկ մոմ վառած ըլիք,
304 էլի ձեր արածն աստված չի հիշի,
Էլի ձեր հոգին Աստուծո առաջի
Պարզերես կըլի, լսի մեջ կխրվի:
Ով իրան դանձին շատ զուլուղ կանի,

¹ [օրհնում]

² հավատողի՝ = հավատողի

³ [ու]

⁴ չանեք = չի անեք

⁵ [ու]

- Հոգին կծախի, հենց փաղ մտտ կանի.
 Կարն կարասումն էն փողը նրան
 Դիվանոնց ձեռին, ու նրանց բերանն
 Սուր, կրակ կդառնա, ու նրան կէրի,
 6970 Մաղն կարմնչի վրա անց կենալիս
 Ծանրություն կանի ու վեր կըցի.
 Հրեղեն ծովի արյան չգետի մեջ
 Նա հաղար աարի կէրվի, կտանջվի.
 Նրա գերեզմանի վրա դիվանը,
 Նստած փայ կանեն նրա ապրանքը
 Ծատ էլ ստանան, էլ նրա հոգին
 Քիչ էլ ստանան, էլ նրա մարմին,
 Կէրեն, կտանջեն, ձեռնեծեռ կըցեն,
 Մինը կրակով,² մյուսը թրով, սրով
 6980 Կծակեն, կխորովեն դժոխքի փայ կանեն:
 Փող պաշտող մարդը մեծատան դռումն
 Տուրք, ժամոց տվողն Արահամու դռումն
 Մինն կտանջվի, մյուսը կցնծա
 Մինն մեկ կաթ ջրի հասարաթ կմնա.
 Մյուսը թե նրան ուզի էլ որ տա,
 Չի կարող, նրանց մեջ մեկ փոքր անդունդ կա,
 Տանջվողն էնտեղանց սուգ կանի, կասի.
 Հայր Արահամ դու Խա մեղ խեղճ արի
 Մեկ մարդ ուղարկի, մեր տունն ազատի.
 6990 Ինչ ունին, շունին, աղքատաց, ժամի
 Բաշխեն օր էստեղ գան ո՛չ, ու էրվին.
 Թո՛ղ աղ հաց ուտեն, ու փողից փախչին
 Որ ինձ պես Ֆիրակում չէրվին, չմաշվին:
 Տուրք, ողորմություն մեզ համար կարմունջ ա,
 Մեզ համար ¹Հափորա էն մեծ սանդուխտն ա.
 Թե տուրք, ու ժամոց կտանք, վրաշխենք
 Հրեշտակք կդառնանք, նրկինքը կճարենք:
 «Էս ա սուրբ մասունքն յհանեն, կրերեն,
 Ձեր մուրազը տա, ձեր մեջ կբաղմացնեն:
 7000 Թե շատ տվող ըլի, ինքը թո՛ղ հանի.
 Ինքը մեր սրբին կնքավոր ըլի.
 Իր ձեռով բերի, իր դրկում դնի.
 Դրախտը քո սրտումն, մասունքը գրկիդ
 Թո՛ւնենաս դու լավ իմացի՛ր, մեկ ա:
 Հո դրախտը գնացած, հո մասունքն բռնած
 Երկուսի վարձը, ու փնթը մեկ ա:
 Հանեցե՛ք քիսեքդ, ու մե՛ք խնայի՛ւ.

¹ [ծովի]² կրակում = կրակով³ [էս]⁴ [մեկ]

306

Մեկին դուք հաղար կարեր եղ անիլ:
Աստված մեզանից մեր թաղաւորներ
7010 Մեր իշխանները խլեց, մեր սրբեր
Տղեց՝ որ մեզ միշտ պահապան ըլին:
Մեզ էա աշխարհից երկիրը տանին:
Սրբերն որ շքին, երկիրն ու երկիր
Կեն սհաթ մեր գլխին շնն մնալ ամուր.
Կրանդիւն, փուլ կգան, մեզ տակով կանեն,
Քարերն մեզ համար օձ, կարիճ կգառնան
Սարերն ու ձորեր վիշապ, սառանա
Մեզ գիշեր, ցերեկ սուր կանեն, կէրեն:
Նրանց աղաթն ա Նարեկաստույլուն

7020 Մեզ պահում, երկրի-օր, խաղաղություն
Հիվանդաց, խղճի կյանք, աղատություն,
Տալիս ու փրկում, հոգին պահպանում:
«Ենչ որ տալիս էք, ուղիղ սրտով տվեր
«Խալին սրտով ձևոր ջերբ՝ մի՛ տաներ:
Չերբ օձ կգառնա, ձեր ձևոր <է> կծի.
Հրեա սուրբ իրան դասվով, հրեշտակով
Սեղանի վրա, դանձանակի մոտն,
Աներեւոյթ կա ու իրան ձևով
Ձեր տվածն համարի, հրեշտակին ասի

7030 Որ իր գավթարումք գրի ու պահի
Դատաստանի օրը ծոցից դուս բերի.
Իրան շհանց տա, Աստուծո մոտ տանի.
Ու՛ր ինչքան տուրք ու ծամոց ա առել
Էնքան նրա համար իշխմադ անել,
Որ առատասիրտն փիս նաքազի հեա
Չխառնվի ու նա էլ նրա հետ գնա դրախար
Թե մեկ սուրբ էլ նրա մյուս գործքը
307 Աստուծո մոտ բերի, նրան օգնել կամի,
Մեր սուրբը նրան խկույն հարցնի.

7040 Դավթարը ցույց տա ու նրան ասի.
Հլա տվածք տաս՝, բն՛ր, որ էա տեսնիմ.
Ու Աստվածն ասի, թե էա կխաղվիմ
Թե էն ժլատ մարդին դրախար թաղան,
Ու նրան մյուսների կարգումք տեղ տան:
«Էս խոսքը լսելիս մարդն Եհնեց ուզում ա
Իր միտն էլ կարի Դանահարը տա:
Աղչիկն իր մազի գարդն, զինգինավթ
Հարսն իր գոշի, հաի շարքն, կարգն⁵ ու խաշը

23

¹ [աւ]

² [հարստ]

³ [տվածն]

⁴ [աւ]

⁵ [Որ]

⁶ [բ]

⁷ [աւ]

⁸ [աւ օղ]

- Մատի մատանին, լիկի կոճակը
- 7050 Գլխի բարոյը, ախանջի օղը
Հանում ա ձևոն հենց հաղիր անում:
Տղամարդն իր քիտի բերանն բաց անում
Կամ հենց սաղ քիտն էլ չհամարում:
Մեկն երկու կարաս, մեկն հինգ լիտր ձեթ.
Մեկն երկու խալվար ցորեն կամ գարի
Մեկն կով, ո՛չխար, մյուսն եղ, գոմեշ
Կամ մոխալ պանիր, կամ եղ կամ մեկ էշ
Փող շունենալիս, սրբին խոստանում.
Տիրացուն բոլոր գրում, նշանակում.
- 7060 Դավթարն վանահորն տալիս, ետ կանգնում:
308 Վրի ավածը որ քիչ ա ըլում,
Ինքը վանահերն մեկն երկու շինում.
Եղո մարդ զրկում տնե տուն հավաքում.
Հավաքողն էլ ա իրան փաշն ուզում.
Թե շտաս սրբի սիրտը կխոսվի
Կամ քեզ նա իր սուրբ բերնովն կանիծի.
Հանդդ կշորանա, ջուրդ կցամարի,
Ժողովարարի լեզուն և բերանն
Թրից էլ սուր ա, թվանքից զոռաւ.
7070 Քարի էլ դիպչի, կտոր կտոր կըլի.
Մովի էլ հասնի, ծովը կցամաքի:
Ինչ ուզի, պետք է տաս, որ հեռանա
Որ աչքը տանդ վրա չմնա:
Քո տան բարաքչախն չհատնի, չտակսի.
Շժախիդ ծովսը զադրմի ըլի:
Նրա օրհնովյունն քարից էլ, քուից
Քեզ ուղ կհանի, քեզ հաց կբերի:
Էսպեո խաշերը, սուրբ մատունքները
Ձեռներին բռնած, 3 գպիրք, վանահերը
- 7080 Հազար գառերում, ոսկում, արծաթում
Շինած, փաթաթած խաս ու զամաշում,
Լոռք, փառոք նրանց ձեռներին դրած
Շուրջառները քցած ու շաղիկ հարած
Շարակուն, աղովք, սաղմոս ասելով
Քեմին բաղմացնում,⁵ չորս կողմը կտրելով:
Ուխտավորներին հորդորում, կանչում
Որ գնան, համբուրեն՝ ուխտը կատարեն:
Իրանց մուրաղը ու դիւտկն ասնեն:
6Ընշանք բուրն էլ համբուրած ըլին
7090 Շարականի ձենն նրանք չեն փորում:

1 [Թե]

2 [Տա < նդ >]

3 [Թս < լից >]

4 [տե < բտեք >]

5 [ցնում]

6 [էն < չափ >]

Միշտ մտախնդիր կանգնած լավ ձեռքով ասում:
 Էս որ պրծնում ենք, մեր ուխտը կատարում,
 Մեկ էլ տեսնես ջանդ դող ա ընկնում.
 Ղլեր, ընկնալոր տո ու դլովն ծնծում.
 Քարերին դիպչում, ուշադնա ըլում.
 Ուխտալորներին միջին դլորվում,
 Ու հազար բաներ, հրաշքներ պատմում:
 Սրբի արածը, նրա զորութունը
 Նրա ամեն հրաշքը, նրա ազոթքի դոռն
 7100 Իրանց իրանց հենց ասում, ետ պատմում,
 Ո՛չ աշքներումն աչք, ո՛չ ջանումը ջան.
 Հինդ էսպես անուշ ու անբան¹
 Հազար տեղից քեզ բաներ են պատմում:
 Էս նրանք չեն նասում, սրբերն են ասում.
 Ու նրանց աչքին, մեզ աներևույթ
 Գալիս երևում նրանց երազում
 Ինչ ու անցկացել, նրանց իմաց անում:
 Ու նրանք էլ մեզ են րսլորն եդ ասում:

¹ [Էփզու ու քեբան]
² [Եր]

³ [Որ]

**ՊԵՐԵՊ ՎԵԽՏԻ
ԽԱՂԱԼԻՔ
ՊԵՐԵՊ ՄԵՐԴՈՒ ՏԱՆՈՒ ՄԻՏՔ**

ՈՎ ԶՈՒՋԵՆԱ, ԻՐ ՊԱՐԿԻ
ԲԵՐԱՆԸ ՓԱԿԻ, ԹՈՂ ՊԱՌԿԻ:

ՇԻՆԵՑ ՈՒ ՄԱԶԱՅՐԵՑ
ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆ

ՀԱՌԱՋԱԲԱՆ

Շատ անգամ պարապ ժամանակս միտք էի անում, էնպես մեկ բան գրեմ, որ մեր խալխի սրտովն ըլի, բայց չէի գիտում թե ինչ լեզվով գրեմ: Մեր գրաբար լեզուն անգին է, նմանը չունի, ինչքան լեզու էլ որ գիտեմ, մեկն էլա էն համը, էն քաղցրությունը, էն ճոխությունը չունի. բայց մեր վատ բախտիցը հաղարիցը մեկը չի հասկանում, ինչ պետք է արած: Երանի էն սհաթին, որ մեր ազգը քիչ քիչ կարողանա էս կորած գանձը դռնիլ, ու իր լեզուն սովորիլ, իմանալ: Բայց ով չի գիտի, որ սրան շատ ժամանակ կուզի. ու մինչև էն ժամանակը մնալ, ո՞վ գիտի, մարդ սա՞ղ կմնա, թե չէ:

Էս մտածելով ուզում էի, որ գրած բանս ամեն մարդ հասկանա, ու էն դուր համար աշխարհաբար գրեցի: Թող գիտուն մարդիքը ինձանից շնեղանան, նրանք շատ գիրք են կարդում, իրենց սիրտը մխիթարում. ամա հասարակ մարդը մեկն էլա չունի, որ նա էլ նրանով իր պարապ վախտը՝ ժամանակն անցկացնի:

Շատ մարդ է գանգատ անում, թե մեր խալիսը գիրք կարդալ, ուսումն չի սիրում. ախր ի՞նչպես սիրի մարդ, որ զորությունը չի հասկանում: Կարելի է, ես սխալվում եմ, բայց բնական է, մարդ միշտ էն բանը կսիրի, որ իր սերտովն ըլի: Եվրոպացոց մուգիկեն շատ հիանալի է, խոսք չունիմ, ամա մեր սպալն ու դուռնեն մեր ականջին ավելի ա գիր դալիս, շունքի էրեխությունից էնդուր ենք սովոր:

Շատ բաներ էսպես գրել, հազիր էի արել աշխարհաբար, բայց էլի սիրտ չէի անում, որ լիս քցեմ: Վախենում էի, թե ժամանակս, փողս կորչի, գիրքս էլ մեկ տեղ թողումը վեր ընկած մնա, փթի: Բարեկամ մարդիք որ վախտ վախտ տեսան, խորհուրդ տվին ինձ, թե շատ լավ կըլի, որ տպիլ տամ: Իրավ՝ թե որ մուրազս տեղ հասնի ու գրածս ազգին դիր գա, որքան բախտավոր կըլիմ: Էն ժամանակը ջանք կանեմ, որ դհա լավ բան գրեմ, թող էս առաջինն էսպես ըլի:

Կարգացողը ինքն էլ լավ փիմանա, որ էս գրած բաները ավելի ուրախություն համար են, էն պատճառով բոլորը մեր խալխի խոսացած բաներն եմ հավաքել. թարգմանածներս էլ՝ էնպես եմ դուս բերել, որ մեր խալխի սերտովն ըլի: Բայաթիքը¹⁾ էն մտքով եմ գրել, որ շունքի մեջլւսում, հացի վրա թուրքեվար են էսպես բաներ ասում. լավ հայը հայեվար ասի, որ քիչ քիչ լեզուն քաղցրանա, շունքի ոչինչ բան լեզուն էնքան չի քաղցրացնիլ, որքան խաղ ու տաղը: Հույս ունիմ, որ ուրիշ մարդիք դհա լավը ջինեն:

Աղասու մեկ քանի խաղը,²⁾ որ էստեղ մեջ եմ բերել, կարելի է՝ թե շատ մարդ շիմանա, թե նա ո՞վ էր: Աղասին մեկ ջահճ, ռաշիդ քանաքոցի հայ էր: Ղզլբաշի ժամանակին սովորություն կար, որ աղչիկ էին քաշում: Մեկ օր էսպես աղչիկ քաշելիս՝ կտրիճ Աղասին դուս էկավ, մեկ երկու թուր-

քի սպանեց ու փախաւ Փամբակ: Խղճի հորնըմորը Երեւանու բերդումը շորաց-
րին. ինքն էլ՝ Ռուսը որ Երեւան առաւ, գնաց, որ հորն ազատի, իրան էլ հոր
վրա տվին, սպանեցին: Էս խաղերը էն փախած ժամանակն է ասել: Սրա
պատմութիւնը շատ երկար է, որ գրած մոտիս հազիր ունիմ ու նրանով կա-
րելի է իմանալ էն ժամանակվա մեր աշխարքի հալը: Գրքի անունն ա Վեր-
ջայաստանի, ողբ Եայրենասիրի:³⁾ Էնպես էլ շատ զվարճալի պատմութիւն-
ներ⁴⁾ աշխարհաբար գրած՝ մոտիս հազիր ունիմ: Ով գիտի բալքի թն մեկ
աստվածասեր մարդ իր հոգու խաթեր տպիլ տա: Սա շկարացի բոլորը ի միա-
սին գրել, շունքի խարշը շատ կըլեր:

Թե գիտուն, խելոք մարդիք ինձ պախարակեն, դու էլա ինձ պահիր՝ սի-
րելի աղգ, շունքի իմ ուղածա էն ա, որ քեզ ծառայեմ, քեզ իմ կյանքս տամ,
քանի շունչս բերնումս ա:

1841 թվին. Քիֆուհ:

- Գնա՛, իմ խեղճ գիրք՝ գնա՛ մարդամեջ.
 Գլուխդ քաշ քցի՛ր, մի՛ նեղանալո՛ւ հեշ:
 Անկաջդ փակի՛ր,¹ սիրտդ լին քունի՛ր,
 Ինչ ասեն, խոսին, տա՛ր ու համբերի՛ր:
 Ճամփորթի գլխին շատ փորձանք կգա:
 Անձրե, ձին, կարկուտ՝ հաղիւր համեշտ:
 Դուման ու կայծակ, շոք, բուք ու կրակ
 Ամեն տեղ կըլին, ամեն ժամանակ:
 Էսպես քանիցը ու՛ր շուտ վախենա,
 10 Ու ճամփի կիսիցն վեր կենա, ևդ դա,
 Ոչի՛նչ չի շահվիւ, դարդակ կմնա:
 Փորձանքից՝ մարդը՝ լսով չի՞ նեղանա:
 Ի՛նչ ես դարդ անում, որ վրեժ խոսին,
 Յա քեզ ծաղր անեն, յա աչքից քցեն:
 Ամենի սրտին դուր գաւ չի ըլիւ.
 Ամենի խաթրը ո՞վ կարա առնիւ:
 Աշխարհի բերանն ջվալի բերան:
 Առակ է ասած՝ ո՞ւմ ասես քո բանն:
 Հալթաթ մեկ օր էլ արե դուս կդա,
 20 Էն վախտն կիմանան, թե ուզածդ ի՛նչ ա:
 Գնա՛, աստված քեզ բարի ճամփա տա,
 Ում տուն էլ մտնիս, բարով տո՛ւր, գնա՛:
 12 Մտքումդ պահի՛ր էն վաղի առակն,
 Որ շանես քեզ էլ ինձ էլ խայտառակ:
 Որ մեկ ծեր մարդ իր շահն ուրդու հետ
 Դուս էկավ, գնաց, աշխարհ տեսնի, ևդ
 Էլ իր տունը գա: Ինքն իշի նստեց,
 Մնգանգալով՝ հա որդին առաջ քցեց:
 Դժամփորթի մեկը էս տեսավ, ասեց:
 30 Ի՛նչպես հեր ու նա, որ որդուն թողել
 Ոտով, լիտր ու կես՝ ինքն իշին բաղմեւ:²
 Ասածը ծերը լսեց, վեր էկավ,
 Որդուն նստացրեց, ինքն առաջ ընկավ:
 Մեկն էլ էն կողմիցն՝ իր զուռնեն փչեց:
 Շերկուսդ էլ նստիք, ի՛նչ քան ա էդ մեծք:
 Սրան էլ լսեց լողլող հալկորն.

¹ [դրագ]² [չպետք է]... ² Ոկղբում՝ Ոտով, ինքն լիտր ու կես՝
 Իշին բաղմեւ:

13

7

- Պտններն ճողուլակ էն մեծ միրքավորն:
 Հեր ու որդի որ իշի վրա բազմած՝
 Չմտան քաղաքն, էլ մարդ չի մնաց,
 40 Որ մատուլ նրանց ցույց չի տա՝ հանկարծ:
 Բեղ, շմիրուք՝ թռչողն լավ սղալելով,
 Ծափ տվին քամակիցն, վրեն ծիծաղելով:
 Խղճի որ ճարը կտրվեց, վեր էկավ,
 Իշի ոտները կապեց. մեկ փեղ լավ
 Միջովն անց կացրեց, մեկ տուտն իր ուսին
 Մեկը՝ իր որդու՝ դեց քամակին:
- Քար ու ձոր բերան, ու աչք բաց արին:
 Ճարն՝ որ կտրվեց, ի՞նչ պետք է աներ,
 Սիրտը շտարավ աշխարհի բաներ:
- 50 Հազար ուղունց ու անհծք կարթալով,
 Էջը վեր առավ, քցեց ջուրն՝ լալով:
 Գետի դրադին կանգնած՝ սուք արեց՝
 «Լիս դառնա հոգիդ՝ ա՛յ իմ էջ»՝ ասեց:
 «Ի՞նչ կըլեր, տանից չէինք դուս էկել,
 Ո՛չ ուրշին լահլ, ո՛չ մեր տունն քանդել:
 Ինձ տեսնողը՝ թո՛ղ՝ իր գլուխը լա,
 Ուրբշի դնին հեշ մտիկ շտառ:—
 Ամենի խոսքին ականջ դնողը
 Գլուխը կկորցնի, յա էլած զուլը:
- 60 Ով լալաղ շանի, քեզ վերցնի, կարթա,
 Թո՛ղ իր շնորքը պահի, մոտ չգա:
 Քար ու շու ընկնիլ ի՞նչ մեկ մեծ բառ, ա,
 Խոր խոր փսսալուցն ո՞վ ինչ կիմանա,
 Խոսողին էլ՝ միշտ հասկացող պտի,
 Թե չէ փուշ՝ քամին կառնի, կտանի:

¹ [Որ]
² [ու]

³ Մեկն = Մեկը
⁴ Ճարը = ճարն

Ընդհանուր խոսք:

Երև. իմ խելքի ցանկի ցանկի մարտիկ
 Որոշի խաղաղ, քի չեղանայ ինչ
 անխաղաղ ժամեր ինչո՞ւր իմ բանակի
 Ինչ առիթ, իմ առիթ, ասի՝ — համբերի:
 Ճանաչի՞ր Գլխի լույս ինքնակ ինչո՞ւ:
 Անցի՛ր, Երև, խաղաղ, — հաշի, հաշի
 Գլխի — ինչ առիթ, ինչ, ինչ — ինչ
 Առիթ, ինչ հաշի, առիթ ինչ առիթ:
 Երև, ինչ առիթ, ինչ առիթ ինչ,
 — ինչ առիթ ինչ առիթ, ինչ առիթ,
 Երև, ինչ առիթ, ինչ առիթ ինչ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:
 Ինչ առիթ, ինչ առիթ, ինչ առիթ:

Ու Արդյանի չեմ գրի ճամբի իրապես առաջի ինքնազորի սկիզբը:

ԱՍՍԱՅՎԱԾՔ ԲՆԱՀԱՅՏՔ:
ԻՆՔՆԱՀԱՐՄԱՐ ՀՈՐԻՆՎԱԾ:

ԼՈՌԸՑԻՔ:

1

- Երկու լողըցի՝ հալալ ախպոր նման՝
Թուր ու թվանք կապած սար ու ձորը ընկան,
Որ իրանց համար ֆորդ անեն, բերեն,
Իրանց օղուշաղն էնդով կերակրեն:
Հենց մտան մեշեն, մեկ ծառի վրա
Տեսան, եւ մեկ շաղ շալ աղավնի կա:
Ընկերի մեկը մյուսին ասեց:
«Տյեղա կա՛ց, ք՛յընամ, տյանիցն յաղ պիրեմ,
Հէն յէս սհրաթին, յես քյըմատաղ յեմ,
10 Ատյա՛, մե՛ր տղյա՛ մեր պախտը պյանեց,
Շուտով յետ քյըքյամ, յէս թըվավորյին
Լյավ հյալքը պյոնի՛, մնյա յէս ծյառին:
Մեկ քյաքյաթ յանենք, հյուտենք լյավ պյապյաթ:
Մըհյիկ քյընում յեմ, տյու՛ թյիտեն լյավ վյատա՝—
Նա ուշացավ, մյուսն էլ չհամբերեց,
Տրեխը հանեց, մտքումը դրեց.
Որ ծառն վեր ըլի ու ձեռով բռնի:
Ախմախ ֆորսկանը դեռ կիսաճամփի,
Աղավնին թռավ, գնաց իր քեֆին:
20 Լողըցու աչքը քաց մնաց, հոգին
15 էլ չի համբերեց, ասեց բարկացած:
«Տյո շառլամիշ դյուշ, տյու յոր քյու հյուտարն
Պյանյացնիլ փյիտեն, յե՛ս յեմ հէն նաշյարն:
Յոր տյու յէտ պստյիկ տեղյովն կթռչիս,
Ձեռա յո՞վ է պյոնիլ, յոր դոլես փախչիսա՝—
Ասեց ու զրո՛խկ, ծառի ծերիցը
Էնպես դըմփաց, ու իր ջանիցը
Ձեռք վերցնիլն, հոգին տալը մեկ էլավ,
Ու զուտա մեհիլն էնտեղ ձգվեցավ:
30 Ինչպես պատահեց: Աղավնու թևիցն

Մեկ բմբուլ էկավ, ընկավ վերեւիցն
 Լոռացու բերանն, որ ընկերն էկավ,
 Իշտահը դլած՝ մոտին կանգնեցավ:

«Հյա՛ քյընըծահն՝ ր՝ տյու յիշի քյուռյակ:
 Ասեց ամսմարն ու դնաց աղաք:
 «Ա՛տյա՛ քյու փյորը խոզի թյափյան յէ՛ր.
 Հինշ յէիր ճյաքյում, ու յէս խեղճ, յանտեր
 Ղշին սյաղ, սյաղ յես տյու փյորը քյաշել,
 Կըլխեդ յառով յինի յիշտյահդ, փյորդ յէլ:
 40 Մի քիշ սյաքր յէյիր յարել, հի՛նշ քյընեբո:
 Ասեց, ընկերին տեղն ու տեղ թողաց,
 Քամի կու տալով՝ իր բանը գնաց:
 Ա՛տոված ողորմի լոռացու հոքուն,
 Էն ֆորսն, ընկերն ո՛չ ես տեսնիմ, ո՛չ գուն:

16

2

Նրկուան էլ մեկ օր էլի ֆորս դնացին,
 Շատ որ ման էկան, բան չճարեցին.
 Էկան մեկ ծառի շվաքի տակին
 Քրտինք արբելով՝ ծանր նստեցին:
 Շատ ու քիչն աստոված դիտե՛ ի՛նչ ասեմ.

50 Քոռաղադինա՛ մեկ ճանճ, շգիտեմ,
 Ի՛նչ կողմից էկավ, մեկի ճակատին
 Նստեց ու արինն ծծեց իր քեֆին:
 Ղոշաղ ընկերը էս որ հենց տեսավ,
 Խատը բերնին դրեց, շվացրեց, ասավ:
 «Հէ՛ Լանի՛ քյը մա՛տաղ՝ մեկ ժուկ սաքր արա՛,
 Աստոված մեր նյասիբն հյասցրեց յէս ա՛ռ:
 Ասեց ու թվանքն դոշին դեմ արեց,
 Նա ոտը քաշեց, մյուսն գլուխը թեքեց:
 Ընկերի մահը՝ հանաք իմացավ,

60 Մեռած մեյիղը կապեց, վեր կալավ:
 Գոմշի քամակին դրած՝ մեկ ջրի
 Որ մեջը մտան, շոքն առավ գոմշի
 Ջանն. աղավանքի մուգեր, որ պառկեր,
 Ախմախ ընկերը՝ էն կողմիցն ուտեր
 Քաշելով՝ գոռաց, մեռլին վեր հատեց,
 «Ատյա քյու նանի միսը շոն ծյամի.
 Հենց մեռել յես, յոր բերանդ զորում լի՛.
 Մեկ հա՛, տպիռյու էլ ա անեա էդ կյոմշին,
 Չթողաա նստինք, հոր քյնանք մեր պյանինս:

- 70 Մեկ քանիսն էլ մեկ օր կացին ուսին
Գնացին, փեղ անեն ու ճամփի վրին
Մեկ ձիավորի որ ուստ չէկան,
Կտրեցին աղաքն, խնդրեցին նրան,
Որ տեսնին՝ թե ո՞ւմ կացինն է լավ սուր:
Ղոյմաղոշում դու խելոք ձիավոր
Բոլորի կացինն որ մոտ չի արեց,
Ղամշեց ձիուն ու դարնըվեր քաշվեց:
Փալան ու նոխտա կորցրած իշի պես
Կանգնած՝ ճմրռեցին նրանք աչք ու երես:
- 80 Սատանին նալաթ՝ ձիու քուտակը
Մնացել էր եղ: Բռնեցին աղաքը:
Ինչ շոր ունեին, քոլորն հանեցին,
Նրան քարձեցին, որ սատկի տակին,
Որ նրանց սիրտը մի քիչ հովանա:
Բայց դռնաղ քուտակն՝ քարդ ու բարխանա
Հետն առավ, վազեց՝ տրտինգ անելով:
Լոռըցունց աչքը սառած մնալով,
Հենց խմացան, էս տեսածն հրաշք էր:
Քորելով անասա՝ գլուխ ու բեղեր.
- 90 Ընչանք առն հասան, անձրևի տակին
Իրանց վրի կեղտն էլ մեկ լավ լվացին:

- Էլի էս օրհնած խալսը հաղրված՝
Գնացին մեկ օր մեշեն՝ հավաքված:
Տեսան՝ մեկ լավ ծառ քարափի ծերին.
Թե կտրենք սրան, էսպես միտք արին,
Մեղ խեր չի անիլ, խոր ձորը կընկնի,
Մեր աշխատանքն էլ հետը փուշ կըլի:
Շատ որ միտք արին, խոսքը մին էլան.
Որ կախ ընկնին, ձեռ ձեռի նրանք տան,
- 100 Ու էնպես քաշեն, քորհան անեն,
Իրանց միջումը հետո փայ անեն:
Ասոված կանչեցին, ճորտակ էլան:
Մառը պոկ չէկավ, իրանց գլուխն ի՞նչ լան:
«Ատոյա մեր յոյն՝ րը՝ ալուր դայիմ վշաքն՝ ք,
Մի ձեռիս թեմ, լետո քյաշվեցեք»:
Չեռը բաց ընկավ՝ նրանք իրար գլխով՝
Խաշ, ափետարանի անուն տալով,
Էնպես գլորվեցան, քարաղնիվեր ընկան,
Էն գընալն էր, որ քնացին, հգ չէկան:

Իշի քուռակը վերջն է՝ կը դառնա,
Ամբարթում, թե զոմում մեծանա՝

Մուլա Մասրադինն շատ բան է արել,
Ինքն ախմախացել, ուրըշին¹ խաբել,
Բայց նրա հունարքն իշի քուռակին
Իր իշությունից էլի չի դարձրին:²

Մայիս ամիսն էր, օրերն քաղցրացել,
Բաան ու հայվան սար ու ձոր բռնել,
Ամենի արինն նո՛ր էր ձռ ընկել,
10 Ամենի սիրտը էլ եդ նոր բացվել:

Մեկ քաժ էշ էլ իր քուռակն քամակին
Քցած՝ հանդումը նայում իր քեֆին.
Ինքն թափալ տալիս ախպումն ու զուռն,
Քուռակն էլ պոչը ցցած մոտն³ փաղում:
Մուլենն որ իր սուրբ զուռանիցն ափել՝
Ուխտը տպիցը շէր կարող ջուկել,
Նրա շափ ընկնիւն որ աշքովն ընկավ,
էլած ուշք ու միտքն էլ նրա հետ թռավ:
Եջահել վախտն էսպես որ հունար ունի

20 Էս օրհնած գառը, ու փախլիլ գիտի,
Որ մեծանա հո՛ւ աշխարք կարմացնի,
Նրք տակիս՝ նստած՝ էսպես շափ քրցիտ:

Գողացալ քուռակն, տարալ գոմն, կապեց:
Էշն լեզու չուներ, փնիթը ո՞վ ափեց,
Որ տիրոնչն ասի քուռակի տեղը,
Մուլենն էլ գիժ չէր, ասեր, դառնար գողը:
Էսպես տանը կապեց, ո՛չ թե խոտ, խոռակ,
Չամիշ ու խուրմա ուտեր մեր քուռակն:
Արև ու անձրև աչքը շրտեսալ,

30 Թող ու ախպ, փախան, ո՛չ քեռը տարալ:
Էսպես պահելուցն էլած զվաթն էլ
Պակսեց: Մեր թամբալ քուռակն մեծացել
Իր իշի բոյը, իր իշի հասակն
Առած: Վախտն էր, որ տեսնին Մուլի փառքն:

¹ Կամ ուրըշին = ուրըշին

² [տառշին]

³ չի ապառնեցին = զրկել չկարացին = էլի

չի դարձրին

21

11

- Մեկ ագիգ օր էլ որ էկավ, հասավ,
 Մուլեն էլ լավ իր թաղարեքն տեսավ:
 Ու տնկտնկալով, քամի կուտ տալով,
 Իշի քամակին բազմած խիստ քեֆով:
 Նոխտի փոխ՝ շափու, թամբի տեղ փալան
 40 Իշի դուռն ու վրնն դրած՝ էկավ մնչդան:
 Որ ջիրիդ խաղա, քանի ինքն սաղ ա.
 Բայց էշ ու ջիրիդ— ա՛յ Մուլա Աղա:
 Չիանքն էլ մնացին հուշտ ելած, սառած,
 Չէ թե ձիավորքն՝ քերանները քաց:
 Մուլեն ամենի սիրտն առավ, ասեց,
 Որ իրան նայեն, ու էշը քշեց:
 Քոռաղադինա էն օրը շոք էր,
 Ջիրիդի տեղն էլ ախպսին մոտ էր:
 Թո՛շ, թո՛շ փանշկով՝ խեղճ Մուլեն բերանն
 50 Պատուեց, բայց իշի դուռը չի մտան:
 Բերնով օրհնում էր, ոտով վեր հատում,
 Գլուխը սղալում, հոգեկցն բզում,
 Բիզն էլ քեղարեց, քարն էլ, քացին էլ,
 Բայց կապող ախպուսն իշի խելքն առել:
 Փռվեց շորս ոտովն էն տեղ իր քեֆին:
 Ո՛չ ծեծին նայեց, ո՛չ Մուլի միտքին:
 Տեսնողը փոր, բերան բռնած՝ քաշվեցին,
 Մուլեն զո՛ւ տվեց ուշուցի պարկին:
 Բայց փեղոքի մեկն զրադ քաշեց նըրան,
 60 Ու կարթաց գլխին սաղ սըհաթ ղուտան,
 Ով իշին կուզի նոր մարիֆաթ տալ,
 Աստված գիտենա, ի՛նքն ա էշն հաղալու:

ՄՈՒԼԱ ՄԱՍՐԱԳԻՆԻ ՊՂԻՆՁԸ:

22

Մուլա Մասրագինն իր հարևանիցն
 Մեկ օր մեկ պղինձ սկսեց փոխ ուղիւ:
 Իր կարիքն հոքաց, եղբերեց պղինձն,
 Բայց հետն էլ մեկ փոքր թափա էր դրել:
 Խեղճ հարևանը մնաց զարմացած,
 Խորամանկ Մուլի միտքը շիմացած,
 «Պատվելի՛ ասեց, էս ի՞նչ բնկեր ա,
 Որ պղնձիս հետ իմ տունս էկել ա,
 Ես թեղ անցած օրն՝ մինը փոխ տվի,
 10 Հիմիկ ջխտվել են. ի՞նչ պետք է քլի»:—
 Սուրբ Մուլին նրան փառաւոր դիմով
 Իմամ, Հուսնի, Ղուսանի անունով
 Գլխումն՝ նատացրեց, թե նրա պղինձն
 Մնաւ իր տանը: Թե չէ իրանից
 Գի՛ժ չէր, որ իր տան հաջաթն վերցնէր,
 Ու նըհախ տեղը ուրըշին բախշեր:—
 Հարևանն թեև շատ էլ միտք արեց,
 Ուսկը քաշեց, դուխը շարժեց:

23

Բայց ավելի շահն ո՞ւմ փորն ա ծակել:
 20 Ով շատ ազահ է, վա՛յ էն մարդին էլ:
 Հարևանն սկսեց շնորհակալ լինիլ
 Ու ուրախությամբ թափեն տուն տանիլ:
 Մեկ քանի օրից նոր մյուս անգամ
 Մուլեն էլ էկավ առ իր բարեկամն.
 Դեռ չէ՛ր բերանը բաց արել, խկույն
 Դրացին խնդովյամբ՝ շուտով վազեց աուն.
 Պղինձը դուս բերեց, մեր Մուլին տվեց.
 «Էլի կեծրեխ», իր մտքումն կարծեց:
 Բայց Մուլի հետքն դեռ չէր մոտենիլ:

12

30 Օրն շաբաթ դառավ, շաբաթը ամիս.
 Չարեն կարեցավ, պղինձը պահանջել
 Սկսեց դրացին, բայց դու ո՞չ մեռնիս:
 Մուլեն էլ ո՞չ սուրբ, ո՞չ իմամ թողեց,
 Քյար ու Ղուսանով շաբաշար երգվեց:
 Բիւ նրա խեղճ պղինձն՝ մեկ ամսից առաջ

1 Գլխումը = Գլխումն

24

- վա՛յ տեր կանչելով, մեղա. քոչելով
 Հոգին ավանդեց, երկինքը գնացաւ:—
 Դրացիին մնաց քար կտրած, սառած.
 Հենց բռնես, մեկ ձի գլխին քացի տվեց:
 40 Մսլի ոտն ու պոխն չափելով՝ ասեց:
 «Հանաքն ուրիշ վախտ արա՛ դու ինձ հետ.
 Էդպես մասալեքն պառավքը կասեն.
 Կամ պղինձս տո՛ւր, կամ նրա ջառքմեն.
 Բե չէ ո՛վ է լսել՝ թե պղինձը կը մեռնի»:—
 — «Էսպես հաստադլովս մարդ էլ կըլինի»,—
 Տո քո՛վակ.

- Մնանովն մեկ օր պետք է մեռանի.
 Ով որ ծնելուն հավատ կընծայի,
 Ու ծնած որդին իր տունն կտանի,
 50 Բա մահվան սուքն չպետք է կատարի:—
 Դիվանն էլ Մսլին իրավունք տվեց.
 Դրացիին թեև գլուխն քարեքար տվեց.
 Ձեռն ո՛չինչ չընկալ. ում էլ հարցրեց,
 Հենց է՛ն շահվեցամ, որ վրեն ծիծաղեց:
 Խորամանկ մարդիցն աստված ազատի,
 Խելացին նրա ո՛չ խեղճ, ո՛չ շառք,
 Իր օրումն երբեք չի պետք է ուզի:

Շատ տեղ ման էկած, շատ երկիր տեսած՝
 Մեկ մարդ՝ էլ կրկին իր աշխարհն էկավ:
 Մանտի, բարեկամ գլխին հավարժած՝
 Կուղեին դիտել, թե նա ի՞նչ տեսավ:
 «Լեզուս չի՛ բռնում, որ ձեզ ե՛ղ պատմեմ,
 Ինչ որ լսել եմ ու աչքով տեսել.
 Թողե՛ք, բա՛րեկամք՝ փոքր շունչ առնեմ,
 Ապա լսեցե՛ք, ինչ կուղեմ ասել»:—

- Վա՛յ էն մարդին, որ իր տանը միշտ մնա.
 10 Ու աշխարհքիցս ո՛չինչ խաբար չիմանա:
 Դուր լավ դիտեք, թե ի՞նչքան մեծ ա երկիր.
 Ու ո՛րքան ծովք, ազգք և քաղաքք ու բաներ
 Կան ամեն տեղ հազար տեսակ զանազան
 Ո՛չ թիվ ունին, ու ո՛չ հետք, ո՛չ սահման:
 Շատ տեղ կա, մարդիք իրար միս ուտեն,
 Շատն էլ հացի տեղ խոտը ճաշակեն.
 Ոսկի ու արծաթն՝ կնպես երկրի կա,
 Խոտի հետ դուս դա, ջրի հետ դնա:
 Բայց էս ինձ էնքան չի դարձացրուց,
 20 Ինչպես մեկ երկրի մարդերանց գործն:
 Հառափուտ մինչև ի մովն անխափան
 Նստին նրանք ի միասին լուռ, անձայն:
 Ո՛չ գծերն են մտածում, ո՛չ արքայությունը,
 Հաց ու կերակուր խալառ մոռացած,
 Ու Աստծու աչքիցն՝ հենց բռնի՛ր՝ ընկած,
 Իրար երեսի նայիլ չեն ուզում:
 Ամպն էլ որ գոռա, կայծակն էլ թափի,
 Թոփ ու թռչանոթ նրանց գլխովն անցնի,
 Թեկուզ սաղ երկիրն նրանց գլխին փուլ գա,
 30 Մեկն էլա տեղիցը չի՛ ուղիլ, ժամ գա:
 Թե գծերն էի գնացել, հավատացե՛ք ինձ՝
 Էն զարհուրելի կերպարանքն ինձ
 Չէին պատահիլ: Քանի միտքս դա,
 Հողիս ու մարմինս սարսի ու գողա:—
 «Ախր ի՞նչ է նրանց միտքն ու կամքը,
 Որ էսքան մտածեն», հարցրին բարեկամքը:

Սկզբում հավատացեք ինձ. թե գծերն էի գնացել.

«Կարելի է՝ թե իրանց աշխարհի հոգին են միշտ
բաշում»:

— «Ա՛խ՝ ի՞նչ էք ասում»:

— «Ուրեմն իրանց հին մեղքն են լաց ըլում»:

— «Ո՛ւ, բա՛րեկամք՝ ո՛չ»:

40 — «Ուրեմն անգին քա՛րն են նրանք պարտում»:

— «Ձե՛, չե՛. ի՞նչ ասեմ»:

— «Ուրեմն խելացնո՛ր են, որ չեն զգում,
կոսում, կամ լսում, բաս ի՞նչ են ասում»:

— «Թո՛ւղթ-թո՛ւղթ են խաղում»:

Ճամփեզ քոնի, գնն, ամեն ծափ ավազի
Առջեկն մի պար դալ, ոտդ կղկղչի ծաբի:

- Մոլլա Մասրագինն բեհեաար շարեց,
Մեկ քու կնիկ առավ, հետք պատկովեց:
Մոլլեն ու կնիկ— լմա՛յ քո տղիս տղա՝
Լսողն չի՛ ասիւ, թե Մոլլեն գիժ ա:—
Մոլլի փորն սկսեց շտաով ցալ ընկնիւ,
Կերած, խմածը քթիցն լիւր թափիւ:
Օրն հաղար անդամ յա դուս էր դնում,
10 Յա տեղը քցում, միշումը պարկում:
Բայց հիվանդի սիրտն էլ՝ շորվա կուզի,
Ի՛նչ անի խեղճը, ո՛ր ջուրը ընկնի:
Կերածն համ շուներ, մեկ օր ալանի
էր կնկա էփածն, յա խապառ աղի:
Ձարեն սր կտրեց, կնկա խոսքովը
Վեր կացավ, դնաց իր դանքալի քովը.
Որ մեկ ճար անի, աղչկանն դարձ բերի,
Աղին, ալանին նրան սովորցնի:
Ձանքալն սր տեսավ նրան տուն մանկիս,
20 Կարծեց փեշքաշով ա փեսեն գալիս:
Հենց բարով տվեց ու միտքն իմացավ,
Գլխին բամբաշեց, դուռը հետ արավ:
Կրեմ էդ դուխըդ՝ ինչ կարթացող ես,
Բաս էդքան բա՛նն էլ դու իմացել չես:
Շատին շատ Բցի՛, Բչին՝ Բիչ՝ ասա՝
Իմ աղչկանը. ու ջհանդամը դնա՛ս:
«Շատին շատ, քչին քիչ» տեսնով էկավ,
Անճար Մոլլեն մեկ կալի կշտով անցավ:
Հենց է՛ս հաղագին՝ երկու ախպեր էլ
30 Կալը կուզեին ճոթ տնիւ, տանել:
Մեծն ասում էր՝ թե ինձ շատ կհասնի,
Իմ օղլուշաղը՝ շա՛տ շատ է շունքի:
Փոքրն էլ ասում էր, պետք է պատկովիմ,
Հարստանիք անեմ, շատն ի՛նձ տուր, տանիմ:
«Շատին շատ, Բչին Բիչ» Մոլլեն սր շասեց,
Մեծ ախպոր սիրտը երկու թիզ եղվեց:

1 գլխիւրդ = գլուխը

- «Տե՛ս. սուրբ Մովսէսն էլ ի՛նձ ա գրասում,
էլ ի՛նչ խոսք ունիս, նըհալի տեղն կոպում»:
[Դոյմադոշում տղա՝ Կղանդոք քաշի,
- 40 Մովսէսն ու գլուխն ձվի պէս ջարդի:
«Ա՛խպէր՝ ի՛նչ ասեմ. գլուխըս քարը,
էլ տեղն ասածս՝ քո խերն ու շառը»:
Տո քո՛փակ՝ տեսար կալ էնք ճո՛թ անում,
Դու ո՛ր ես դալիս, մեր մեջն խառնելում:
Դրողդն անց կա՛ց, մեկ բերան ասա՛,
«Աստված քարալցար ու միշտ ձեզ խեղ տա»:
«Աստված քարալցարն ու միշտ ձեզ խեղ տա»:
29 Ասելով գնաց մեկ խելիմ համփա: 15
Տեսաւ. մեկ ածղահա մարդ մեկ տեղ նստած,
50 Շորերը հանած, արեկող արած,
Իր շար թշնամու միսը պոկում ա,
Բերանը տալիս, որ քիչ դինջանա:
Քոթութ անելով, բուցին տնելով
Չանը քոս բնկել, զնդներն գուլացել:
Գլուխն վեր քաշեց, որ տեսնի, ո՛վ ա.
«Աստված քարալցարն, խեղ տա՛ համեշտ»:
Որ չի՛ լաց անճարն, ջանը դող բնկաւ,
Հենց էնպէս տկուր տեղիցն վեր կացաւ,
Մեր ախմախ Մովսէսն էն քոթակն տվեց,
60 Որ նախրի իշին կհամարեր է՛ծ:
«Բառ ի՛նչ ասեմ, ի՛նչ. ինձ մի՛ սղանիլ,
Թե ասածդ չանեմ, ինձ մարդ մի՛ տալի»:
— «Ա՛խմախ, դուռումսա՛ղ՝ տո Մովսէս կոտ՛ր.
Չե՛ս կարող ախիլ ինչպէս մեկ ուղվոր.
«Աստված բոլորին ջնջի՛, փշացնի՛»,
Հախ միայն տերը գրանց քորը կտրի՛:
«Աստված բոլորին ջնջի՛, փշացնի՛»:
Բերան անելով Մովսէսն խելացի
Հենց էն տեղն էկաւ, որ մեկ մեռելի
70 նաշն ուսի գրած, որդի, բնտանի
Բոլոր խալիսի հեա գլխներին տալով,
Տանում էին՝ որ թաղեն՝ սքալով:
«Աստված բոլորին ջնջի՛, փշացնի՛»:
Որ չի լացին խալիսն ու գեղըցի,
Հենց բռնեմ՝ մեկ թոփ բիրդան արարեց.
Դադաղն վեր գրին, Մովսէսն էլ կանգնեց,
Հենց խալցաւ՝ թե ուղում են խնդրել,
Որ աղոթք անի, փող տան իրան էլ:
Մովսէսն ու գլուխն նրանք աղջան արին:
80 «Տո բե՛մուրդալներ, լացե՛ք իմ բանին.
Ախրը ի՛նչ ասեմ, սիրտներդ հովանա.

Մեկ խոսք ասեցե՛ք. էս ի՞նչ մուրվաթ ա՛
Թե որ էն շատեմ, աչքըս հանեցե՛ք:—
«Ա՛յ իշագլուխ՝ տո մի միտք արե՛ք,
Մեռլին ո՞վ կասի. ջնջվի՛, փռչանա՛:
Կասեն՝ «Տե՛ր աստված հոգուն ռահմ արա՛»:

«Տե՛ր աստված սրա հոգուն ռահմ արա՛»,
Սերտեղով ընկավ էլ եղ. համփեն նա:
Տեսավ մեկ սատկած շուն դուս են քաշում,

90 Որ տանին, հորեն մեկ զրադ տեղում:
Տանողը աչք ու քիթ բռնել են դայիմ,
Որ մուստառ հոտիցն վահլակուշտ լըլին:
Աչքն առավ թե չէ մեր գիտուն Մոլլի,
Լեզուն բան ընկավ. անտո շաղաքի
Պես պտուտ էկավ, իր ազդթն ասեց,
«Աստված ռահմ անի՛ հոգուն»։ Ընկեց:
Մունն էլ չէ՛ր տանիլ, նրանք ի՞նչպես տանին:
Մոլլի խոր հոգին կատիկն հասցրին:
Խելք ու միտքն թռավ, համփեն կորցրեց.

31

16

100 «Ի՞նչ ասեմ՝ ջա՛նըմ» զեջդանգեջ ասեց:—
«Տո դուրով քոփակ, աչքըդ քոռանա՛,
Տեսում ես ասլըր՝ մեր տարածն շուն ա՛:
Մեկ թըթի՛ր գետնին, հուփ տո՛ւր աչքերիդ.
Ու հետո ասա՛. մտիկ տո՛ւր առաջիդ:
«Փյո՛ւֆ, փյո՛ւֆ, փյո՛ւֆ. էս ի՞նչ անիծած հոտ ա՛»:
«Ջհանջամը գնա՛, սրա սպանողն եղ չգա՛»:
Հիմիկ է՛ս դասն էր սերտում ջրատարն,
Որ մատը կառնեց մեջն սատանեն շար:
Հենց մտավ կուշ գալով՝ մեկ հարստեքատուն:

110 Տեսավ թամաշեն, պարն, ուրախութուն:
Քիթը պինդ բռնեց ու ղովեց հարա՛յ.
«Փյո՛ւֆ, փյո՛ւֆ, փյո՛ւֆ. էս ի՞նչ անիծած հոտ ա՛»:
Զուռնաշին դուռնեն, դափը դափաշին,
Քափկիրն ու թավեն՝ մքրուկն ու աշշին.
Կպրած տիկն ու թառը պարոն շիրաշին,
Էնպես խրփեցին Մոլլի հակատին,
Որ աչքն բուռն ընկավ, սկսեց ձեն տալ,
«Ա՛յսպեր՝ ի՞նչ ասեմ, էս ի՞նչ ա իմ հալն:—
«Բանը գլխիցդ կտրվե՛լ ա՛ քոփակ՝

32

120 Որ մեկ աչքդ էլ ա քցես քո ազար:
Ձեռդ էլ ա՛ ժա՛ծ տուր, թե պար չես գիտում»:
Ի՞նչ ես էդ հոտած բռնխրդ ցրվում:
Մեկ իծի պես էլ չե՛ս կարող մկկալ,
Յա իշի թահըր կանգնիլ ու ղաա՛լ:
Էսպես կոները թափեթափ տալով,
Հետը մկկալով, վախտ վախտ զրոալով,

Հենց ընկալ ճամփա, տուն հասնի բարով:—
Քոռաղաղինա ֆորականի մեկը ..

Հինգ սհաթ յատուել թվանքի ոտքը,

130 Աչքը շուր փորել ու բուսու մտել:

Հենց է՛ն էր ուզում, մեկ դուռ սպանիլ:

Մոլի մարաքն դուռը որ տեսավ,

Բարով մնա՞ն ասեց ֆորականին՝ թափ:

Ֆորականի աչքը կալծակին տվեց,

Մոլին պար գալիս որ տեսավ, վազեց,

Թվանքի լուսն միջիցն ճոթ էլավ,

Էնպես նրա գլխին սատարիկ վրա էկավ:

33 Խեղճ Մոլեն էլ եդ՝ գլուխը լաց էլավ.

Էլ եդ իր զուռնեն փելեց, ու ասավ:

140 Որ էն օրհնածը գլխին խելք դնի,

Ի՛նչ անի, որ էլ իրալի տակ չընկնի:

«Տո տա՛վար՝ շողումն ախր ո՛վ պար կըգա,

Ի՛նչ ծուխ ա մտել քիթդ՝ քեզ դադում ա:

Տեսար դուռն նստած՝ գըղաղըդ վեր ա՛ռ,

Կուգեկուզ ընկի՛ր դաշտ, ու ձոր ու սար:

Ո՛չ դու կփախչի, ո՛չ դու կթագվիս,

Էս ի՛նչ քերթի դու էս օր իմ գլխիս»:—

Մոլի՞ գլուխը հաստ, ու ծուռը բարակ.

Ճամփին էլ կերած էնքան տուր, քոթակ,

150 Սաղ Բուռանն փորումն, կարթացող,² տեղյակ

Փեշերն վեր քաշեց, դրեց կոնատակն

Ջարդված դալանն ու գլած գդակն.

Փիթ ու փեղամբար կանչելով՝ ընկավ

Ճամփին կուգեկուզ, մեջքը կոտրելով,

Կնկանն, զանքալին օրհնություն տալով,

Իր հարստ փորն էլ հետն անիծելով,

Հենց մեկ բաղի մոտ հասավ, տեքալով:³

Բաղմանչին հինգ օր աչքը չէ՛ր կպցրել,

Գիշեր ու ցերեկ զարթուն մնացել:

34 160 Որ գողը բռնի, հախիցը վեր գա:

Կուզ Մոլին տեսավ հենց բիրադի նա,

«Էս ա իմ գողըս, որ օրը ճաշին

Էսպես վախում ա, գընամ. նրա հոգին

Հանեմ, վեր ածեմ, որ էլ մյուս անգամ

Չըգա՝ թե ինքս էլ որ նըրան ձեն տամ»:—

Աստված իմանա, թե ո՛րքան թաքեց,⁴

Տունն էլ հեռու չէր, նրա բախտը բանեց:

Գնացին դատաստան, որ գանգատ անեն,

Մոլի վերջի կարգն էս օր կատարեն:

¹ Մոլեն—Մոլի

² Կարթալու—կարթացող

³ Եգալով—տեքալով

⁴ Սկզբում՝ Թի որքան թաքեց, Աստված իմանա.

- 170 Բաղմանչին ակսեց իր զոռնեն փշել,
Ախրումդն Մուլի կճռուճն լալ ձեռնահարել:
Տեսալ մեջը փուշ, էլ հատիկ ջկա,
Արձակեց Մուլին՝ որ իր տունն գնա:
Էնքան, ծեծվել էր անճարն ու ջարդվել,
Որ չջանումն¹ էլ սաղ տեղ չէր մնացել:
Քանի տունում էր դեղն ու մհլամը,
Ու միտքը բերում կերածի համը,
Վա՛յ էր կանչում ու գոչին վեր հատում,
«Ո՛վ էս աշխարհումն, անխճած տեղումն»
180 Ամենի խոսքին միշտ ակածջ կանի,
Մեկ գլուխ ու թո՛ղ՝ երկու ձեռք տնի» —

¹ {տաղ}

² Չանումը = Չանումն

³ {Ով փորի խոթեր}

Փոփն ա բան տեսնում էս մեր աշխարհում:
Գեղըցու խոսք ա, էո ես չեմ ասում,
Բայց խոստ հետաքի,
Ով բանը չափի:

Մահն էկավ դուրը մեկ հարուստ մարդի,
Խեղճն ունեւ հենց մեկ բեղովլաթ որդի:
Կանչեց նրան մոտն, խելք դրեց գլխին.
«Գիտեմ, որ ասեց՝ իմ դատած մալին
Ղադրը՝ չե՛ս անիլ, կուտես, կմարսես.

- 10 Վերջն դռնեղուո՛ւ հաց պետք է ուզես:
Արի՛, խրատըս գետինն մի՛ քցիր,
Երբ էս օրին դու հասնիս, գոմն մտի՛ր,
Պարանը քցի՛ր էն մեծ սնի՛շ արանքն,
Կախվի՛ր, ու խեղդվի՛ր, թե տեսն քո կյանքն»:
Շաքաթ չըբաշեց, որ հերը թաղեց.

Մեկ մարդ աշխարհումս էլ նա չըթողեց:
Սազանդար ասես, դմբակ ու դայրա.
Էլ դափ ու զուռնա, շմբնաց, մոլդա,
Բարեկամներին գլխին հավաքած,

- 20 Փորի հետն ընկավ, քեֆ արեց, ցնծաց:
Էս անիրաւներն էլ էնպէս էին
Նրա զո՛ղը քամել ու նըստել՝ ուսին
Օրը հազար տեղամ գլխովը երդվում,
Ու անուշ խոսքով հետն էլ լավ եղում,
Որ հենց է՛ր կարծում էն ողորմելին,
Թե ի՛ր ձեռին ա նրանց սուրը հոգին.—
Բայց ո՛ւմ չի էտպես փորի բարեկամ
Ռաստ էկել՝ որ նոր ես քանը շուտ տամ:
Հենց դանը հատավ, ջազացն էլ կանգնեց,
30 Ով էլ հաց ունեւ, իր դարդը քաշեց:
Փորի տակն ընկավ հենց՝ ջուլ ու փալանն,
Էլ ո՛վ էր գիժ՝ որ մոտիկ դա նրան:
Բարեկամները տաշտաքերանքն էլ
Որ լավ մարսեցին, պարկը թափ տվին,
Տիկը մզեցին, ջանը հանեցին:

¹ [դու]

² [տան]

³ Բնագրում՝ Երան

⁴ [նրա]

Բերանն ու միրուք թաժուղ արեւշին,
Խաչակնքելով զբրազ բաշվեցին,
Ձեռք լվացին:

Ո՛չ թե բարով տալ, կամ կշտովն անցնիլ
40 Նրանք լայազ չէին անում, կամ խոսիլ,
Մեկ բան ասելիս էլ հրհուսմ էին,
Ծափ տալիս, խնդում, ծաղր անում խղճին:

37

Մեկ օր էլ տեսան, մաշիքը ծակ էր...
Մյուս շորերն հո ձեռից քնկել էր:
Որ շասեց՝ թե մուկն ա մաշիքն ծակել,
Գնլը կատաղեց, էնպես ծաղր անիլ՝
Քա՛րը կը պատուեր, ի՞նչ թե նըրա սիրտը,
Որ էլ տեղ չուներ, ծածկի իր դարդը:
Դանակն ոսկոսին էկել էր, հասել

50 Մեկ անուն ուներ, էն էլ նա կոտորել:
Հոր տըված խրատն իսկույն միտքն ընկավ,
Սիրտն արնով լիքը հենց որ տուն էկավ:
Մեկ թոզ վեր առավ ու գոմը վաղեց,
Հոր հողին հիշեց, իր օրն անիծեց,
Էլ հողի, հավառ ի՞նչ միտքը կըզար,
Որ մեղա ասեր, յա իր մեղքը լար:
Թուկի ծերը որ նա չի՛ բարձրացրեց,
Գերանի արանքն ուժով որ խրեց,
Հանկարծ մեկ տոբրակ է՛նպես շըրխկա՛ց

60 Առաջին, որ աչքն վրեն մնաց առանձ:
Ոսկի էր մեջը լիքն ու պինդ կապած:
Ո՛ւմ էն հազաղիչ, պատահի հանկարծ
Էսպես բան, որ խելքն էլ վըրեն մնա,
Նո՛ր հոգի շաննի, նոր սիրտ չըտանա:

38

Բարի հոր միտքը նա նոր իմացավ,
Վեր առավ փողը, հետը տուն տարավ:
Օրեց օր էլ եղ ոտն ու գլուխն գրգեց,
Բարեկամների տուտն էլ եղ բացվեց:
Բայց էն շա՛տ վաղ էր, որ էշը կաղ էր,
70 Էս մահվան գին էր, իշտահի բան չէր:
Նոր շենացածը մկան հիշատակը
Մըտքումն պահելով, ու իր առակը:
Մեկ օր էլ նրանց եղ ղոնաղ արեց,
Հաղար բաբաթ բան պատրաստիլ ալից:
Որ կերան, խմեցին, քեֆնեքն շաղացավ,
«Պա՛տվելի իշխանը՝ բերանն բաց արավ,
Աշխարհումս հրաշք շատ է պատահել,
Բայց Աստծու խաթնը՝ ինձ՝ խնդրեմ ասել,
Ո՛վ է լըսել՝ թե անիրավ մուկը

80 Թողած հավի միտն, շաբարն ու ձուկը,
Բերանն ու միրուք թաժուղ արեւշին,
Խաչակնքելով զբրազ բաշվեցին,
Ձեռք լվացին:

39

Երկաթի խոփի կեսը էնպես կըրծի,
 Որ տեսնողի աչքն բաց մընա, սառչի:—
 — «Կըլի, շատ կըլի, Ա'դա»՝ ձեն տղին
 Նրանք հաղար տեղից, խոսքը ղորդեցին:—
 — «Երկաթ ու մո՛ւկը»:— Տղն'րք՝ դուա էկե՛ք,
 Մ'ուկը որ մաշիք կարող չի ծակիլ,
 Նա ի՞նչպես կարաց երկաթը ծամիլ:—
 Դուռք՝ փակած էր, տղերքը կանգնած,
 Կետի, դազանակ ձեններին բըռնած:
 90 Ղորդ ա, կերած հացն շնա հարամ արեց,
 Որ հալալ տեղ չէր, խի՛ստ շատ լավ արեց:
 Հիմիկ Զմարդիք որ իրանց խերն ուզեն,
 Էսպես բարեկամ շուղեն, ռադ անեն,
 Քանի՞ էսպես ճաշ պետք է պատրաստած,
 Քանի՞ մաշիքն առաջը դրած:
 Քանի չիող ունիս, մուկը երկաթ կուտի,
 Զեւրդ պակսելիս՝ մաշկիդ՝ չի՛ դիպչի»:

¹ [կս < պատծ >]

² [բընեբեցն]

³ [էլ]

⁴ մաշկը = մաշկը = մաշկը

ՀԱՅԱԿԵՐ ՓԵՇԵՐ:

Անբաժնի աշխատող՝ ախր մի չգիտեմ.
Որ լավ շտաբն միշտ զգուշան զնրա բերքի:

- Մեկ սարում, շուրմ մեծացած օմբին,
Որ դեռ չէր խաբար աշխատքի բանին,
Էկալ մեկ բաղար, շունքի հարուստ էր,
Տեսալ ամեն մարդ որ զարգարված էր,
Ինքն էլ սկսեց խառնի, զումաշից
Մեկ ձեռք շոր կարիլ, ու ոսկու թելից
Յախեն էլ կարիլ: Տեսնողի աչքը
- 10 Հեռը գնում էր, ու նրա փառքը
Էնպես մեծացալ, որ մեծ ու պատիկ
Ո՛չ ցերեկն էին տալիս նրան մարդիք
Ո՛չ գիշերն հանդիստ. ու տանը թողում:
Հացի կանչում նրան, իրար ձեռից խլում:
Չ ունի փառանքն որ էր ու թաղա,
Ո՛վ չէր տալ պատիվ նրան՝ համեշտ:²
Նա լսել էր, որ քաղաքի³ մարդը
Հացի քոռ կրել, ու էս մոհրաթը
Որ տեսալ, մտքումն խիստ շատ զարմացալ:
- 20 Հրեշտակ են նրանք, էնպես խմացալ:
Քիչ էր մնացել, իր էլած խելքն էլ
Տանիլ տա. ջերն հո՛վազուց զարգակվիլ:
Շուտով զգաստացալ, խելքը ժողովեց,
«Մեկ փորձեն սրբանց, մտքումը ասեց,
Ու շորը փոխեց:
Քիչ քիչ գդակի փոստն դուռ էկալ ծերիցը,
Մաշկի տակն էլ կախ մնացել կրքնկիցը:
Չուխի հո՛ւ ամեն մեկ թեւն ու լախեն
Էնպես զգզվիլ, քրձրձվիլ ամեն,
30 Որ ուսե՛րն ու լաշն բաց էին մնացել:
Հաղար կարկատան քամակին կրպել:
Էլ ո՛վ էր գիժը, որ հաց տար նրան,⁴
Բարի լիս տալն էլ ամոթ էր իրան:
Էս փորձն որ տեսալ, խելքը տեղն⁵ էկալ,

41

21

¹ [բաս]
² Սկզբում՝ Ո՛վ չէր նրան պատիվ տալ
համեշտ

³ քաղաքը = քաղաքի
⁴ Սկզբում՝ նրան հաց տալ
⁵ [զուխն]

- Քիչ քիչ ոտ ու գլուխ նորեց, զուգվեցաւ,
 Տեսնողն անկաշի տապը թորելով,
 Ուսերն քաշելով, թուցին անկելով,
 Տեսավ նրա աչքը որ լիս ա էկել,
 Ակեց սուրբին նորեն բաց անել:
- 40 Ինչ տուն որ նրան սըֆթա կանչեցին,
 Հետն էլ շատ դանաղ, մեծ մարդիք կային:
 Սուրբին որ նրանք բաց արին, նստեցին,
 Հաց ու կերակուր առաջներն դրին:
 Ամենն էլ իր ձեռն ամանին տվեց,
 Փորը հո վաղ էր նրանց անում վեց վեց:
 Աման ու բերան ճամփին բաց արին.
 Մեր նոր դոնադին հըլա մաիկ շարին:
 Քանի շիւղիւղին տար տար էր դրած,
 Տըմեն, խաշլամեն, որ դեռ չէր էկած,
 50 Հանկարծ մեկի աչքն ընկավ նրա վրա.
 Տեսավ որ փեշն է ձեռին բռնել նա,
 42 Ամանի պոնկին դընում ու ասում,
 «Փե՛շ՝ հաց կե՛ր, քեֆով, ի՞նչ ես վախենում,
 Քեզ են էս պատիւն տալիս էս մարդիք,
 յինձ հո չեն սիրում էս շատ պատվելիք:
 Կե՛ր ու գլուխդ՝ ա՛ռ, փախչինք սրանցից:
 Թե չէ՝ տրված հացն կառնին մեզանից.
 Դու որ կտրատվիս, ոչինչ դարդ չունիմ,
 Ես կմնամ ցխումն, էստույ ես փախչիմ.
 60 Մարդին մարդ շինողն որ շորն է էլած,
 Գնա՛նք մեր սարը, անիծվի էս հացն:—

ԾԱՌԵՐՆ ՈՒ ԿԱՅԻՆԸ:

Ծառերն որ մեշումն խիստ շատ զվիրն էկան
 Կացնի ձեռիցը, ու էլ շիմացան,
 Ի՞նչ անեն, իրանց զլուխը սրահեն,
 Խորհուրդ արին, մեկ ճար իրանց անին:
 «Կացինն ի՞նչ զատ ա, որ մեղ քյար անի»,
 Ձեն ամեն նրանց՝ մեկը ծառերի:
 «Մենք որ կոթ շտանք, կացինը կարա՝
 Մեզ վնաս տա, կամ հեշ մեղ մոտոնա»:
 Թո՛ղ իմացողը ինքը խմանա,
 10 Ու նհախ տեղը կացնի կոթ շտա:
 Թե չէ սկիզբը իրան կկտրի,
 Հետո փռմանիլն բանի պետքը չի՛:

(Բամբակի հունգը հանկու հաջաթ):

Մեկ քրդը ստանցի անմեղ Հայ մշակ
Տուն ու տեղ թողած՝ էկավ մեկ քաղաք,
Որ շրդրեխ քաջի, մի քիչ փող դատի,
Դեռ, որ իր խեղճ օղլուշաղն պահի:

Չըղրեխի անունն էր մենակ լըսել,
Աչքով շէր տեսել, հունարն իմացել:
Չըղրեխ ու տըրեխ հենց գիտեր մեկ ա,
Միտքը մուրթված՝ նա քուշա քուշա
Որ ման էր դալիս, մեկ մաթդ ասատ էկավ,
10 Աչքիցն ու ունքից նա շափեց, տեսավ,
Որ էս օրհնածն իր ստամի խարջ ա:
Ախպա՛ր՝ քո խոքոռն ղուրբան էղնի մ՝

խա՛յ՛

Չըղրեխն օր կըսեն, էս իմա՛ն ղատա:
Չոջուխ ու լաջերս տուեն եմ վառնդել,
Չըման ֆուխարա մեր օլքեն թորգել,
Քալել էս վալիաթն, օր շըղրեխ քաշեմ,
Տանի մղիմ քու լվաթն պախենմ,

կերպրեմ:—

Սատանա մարդին գազ, Էկշեք պետք չի՝

Աչքով նա մարդի խելքը կըշարփի:

20 Գըլխին խելք ղըրեց, որ դնա, մոմ առնի,
Տանի շըղրեխի շորս կողմը վառի,
Առաջին շորի, դեմը համբուրի,
Դեմը շըղրեխի կոթը պալտի:—

Շուտով վազը վաղ գնաց, մամբն առավ,

Ու արդար սրտով նա իր ուխտն էկավ:

Ինչպիսի ասել էր, մամբը վառեց,

Չոքեց առաջին ու խաշակեց:

Բայց վա՛յ նրա օրին. կոթն էլ որ շքաշեց,

էն դատա միրութն էլ հետը ծալվեց:

30 Ի՛նչ վնաս ունի, միրութն ո՛վ կուտի,
Չըղրեխն կատու շէր, որ երեսն շանգդի:—

Եւզճ Քրդատանցին էնպէս խմացով,
 Բն դեռ շրջրեխի վախտը չի հասով,
 Որ մութազը տա, իրան սագ անի,
 Չորելով էլ՝ ջուրն եկավ ծնկներին:
 Առաջ հէա կամաց սկսեց ասել,
 «Յամա՛ն սուրբ շրդրեխ»՝ Բզի եմ յիսնէլ,
 Զիմ մորուս սագաղ՝ Բեզ ապավինել:
 Թո՛րգ զիմ մորուս, քո՛րգ՝² Բեզ դուրբան եղեմ:
 40 Թո՛րգ,—քո՛րգ,—հա՛յ յաման՝ արեւոյ մեռեմ,
 Քզի մեկ ու մը ես մատաղ կէնեմ,
 Զիմ մորուսը քո՛րգ. որ խազանէ էնեմ:—
 23
 2ըզրեխ ի՛նչ տեղ էր քրդեղար սովրել,
 Որ կարենար նրա ազոթքը լըսել:
 Ղոյմաղոշում դու մեր Քրդատանցի,
 Գիժ կովի նման կաթը շուռ ածի,
 Թո՛րգ, թո՛րգ ասելով՝ որ դարը չի արեց:
 «Զքս շինպի խերը անիծեմ,
 Զքս բունյաթի փերը նզովեմ,
 50 Խույ մի, Զքն խաջաթ խմա մեջ ձգել,
 Ուխտ կըսեն. էրե՛, զյխուն խռովել.
 Զմա դմբլաի պատուն խաւարի՛,
 Մեր սարժի քյոթուին ⁴ էստուց աղեկ կըլի»:—
 Ասեց ու հետը միտուքը քաշեց,
 Թափեթափ տալով, պռոշը կծեց:
 2ըզրեխը մընաց միրքիցն հուլակ,
 Անեծք ու օրհնանք խառնեց մեր մշակն:
 2ըզրեխն անեծքին ի՛նչ մտիկ տար,
 Թե դլուխն էլ հետը մեր Քրդի պոկ գար:
 60 Ընշանք անիծածն թողեց խերն ու շառը՝⁵
 Միրքի կեան ու քեզն հենց էնպէս ձար, ձար
 Պոկեց, պլոկեց, տարաւ Քրդի շարը:—
 Ատոված ո՛չ տա՝ մարդ էնպէս տեղ բնկնի,
 Որ վարբատ տվողն էլ սատանա ըլի:
 Բն չի է՛ն շրդրեխն կըկապեն միրքիդ,
 Որ չեա պրծրնիլ, թե տառ էլ հագիդ:

¹ (կանչ<ել> |

² |թորգ|

³ |քսա|

⁴ [սրանից]

⁵ [էր ձար ձեռը]

46 ԲԱՔՄԱԶ (ԲԱԳԱԿ) ԾԱՆՈՂՆ ՈՒ ՍԱԳԱՏԸ:

Սալդաթի մեկը մեկ դուրան մտավ,
 Բաքմազ կուզեր նա առնի, ու առնավ,
 Ծախողի մեկ աչքն վաղուց քոռացել,
 Ինչ աներ սալդաթին, շատ քիչ էր փողն էլ:
 Ընչանք բարկալը՝ իր քոռ աչքովը
 Գրվանքա, կշեռք,¹ բաքմազն գդալով
 Մեյդաճ կրքերեւ, չափ ու ձև կաներ
 Պակասն, ավելին գլխիցն վեր կաններ²
 Սալդաթի ձեռք փլավ չէր ուտում,
 Ուրիշ մարդ էլ խոսմ՝ չկար դուրանում:
 10 Մեկ շերեփ լիքը բաքմազ վերցրեց,
 Էնպես բախկալի սաղ աչքին խրիկեց,
 Որ ընչանք նա իր գլուխը լաց կըլեր,
 Ռուսոյա երեսն ու աչքը կըսրբեր,
 Սալդաթն սաղ կճուճ բաքմազն վեր առավ,
 Էն գնալն էր, որ գնաց, եղ շեկավ:

Բանն ընչանք բանի վերջը կհասնի,
 Գողը՝ քարվանք կըտա, կըտանի.
 Թե աչքդ էլ քոռ է, սարհնասր բանիդ
 Կա՛ց, թե չէ էլաժն ջո՛ւր կդառնա ձեռիդ:

¹ [Զափ ու ձև կաներ]

² [աեղը կրեբեր]

³ [խոսմ]

ՃՐԱԳՈՎ ՄԱՆ ԳԱԼԸ:

Աշխարհիս բանը էսպես էկել ա,
էսպես գնացել՝ մարդ ի՞նչ իր գլուխը լա:
Առաջնի դադրը մենք շենք իմանալ,
Ընչանք եզինք իրան չի՞ ցուլց տալ:

Մեկ զեղում մեկ Հայ սարքար կարգեցին,
Գեղըցիք իրանց բարեբար մարդին
Պատիվ չըտալով, օր չէ՞ր անց կենում,
Որ խանի դռանն, կամ դիվանխանումն
Գանգատ չի՞ անեն, որ նրան փոխի,

10 Իրանց վրա մեկ հոր՝ Թուրք սարքար կարգի:
Խանը խրատեց, նըրանք շիմացան,
Սարքարին փոխեց, ապա դինջացան:
Հավատի դուշմանն դամշին քամակին
Նորարն եղևին, ֆառաշն առաջին
Փեզ ու միս արեց, նրանց հոգին առավ,
Էլ ո՞ւմ ասեին, մեկն էլ շիմացավ:
Մեկ ծեր մարդ նըրանց գլխին խեղդ դրեց,
Գիշերն որ էկավ, մոմ վառիլ տվեց,
Բուրբ զեղըցոնցն ու քուշա քուշա՝

20 Սաղ գիշերն էսպես մեծ ու երեխա
Ման էկան, մինչև օրը լուսացավ,
Խանն իր քոշկիցը բուրբը տեսավ,
Որ կանչիլ տվեց, պատճառն իմանա,
Խելոք հալևորն, բան տեսած՝ ուտա:
«Քո գլխին դուրբան»՝ Խանին արդ արեց,
«Ասած խրատդ որ մեզ քյար շարեց,
Ճրագով ընկանք բուրբս տնետուն,
Որ գտնենք մեր հին սարքարի բուսուն.
Սեներն մարդին: Ի՞նչ խոսք կըհասնի,

30 Նորն ընչանք չըղա, հինն իմացվիլ չիս:
Խանն նրանց գլուխը մեկ լավ էլ լվաց,
Ու էլ եդ կարգեց հին սարքարն փոխած:

1 [պատ <առխան տվեց>]

ԶՈՒ ԳՈՂԱՅՈՂԸ:

Զու գողացողը ձէ կը գողանա.
Թող լսողն գլխին լավ մուգաթ կենա:

Անմեղ երեսի մինն դեռ աշխարի
Ո՛ր ցաւը գիտեր, ո՛չ շարն, ո՛չ բարի,
Ընկած իր քեֆին, իր քաղցր արևի
Ձենն ածելով միշտ շրջեր տուն, այգի.

49

25

Ծառերի տակին ղշերի ձենին
Մայիլ մնացած՝ աչքի տեսածին:
Ով մեկ քաղցր աչքով նայում էր նըրան,
10 Ով մեկ անոշ խոսք հենց դընում բերանն,
էնպես էր կարծում, թե իր ախպերն ա,
Ուզում էր, հոգին հանի, նըրան տա:
Ո՛չ պատժի համը, ո՛չ մնչքի ձենը
Դեռ չէր իմացել, որ պահի ջանը:
Ինչ մերն ասում էր, էն էր կատարում,
Նըրա բերնի խոսքն ու առածն անում:
Հանկարծ մեկ օր էլ հարևանի տանն
Խաղալիս՝ դառավ մեկ ձու նա բիրդան:
Զու ու երեսա՝ ի՞նչպես չէր խաբովիլ:

20 Զուն դըրեց ջերը, սկսեց քաշվիլ:

Մերն ուրախ ուրախ ձուն, ձեռիցն առավ,
Ճակատը պաշեց ու խըրատ տվաւ:
Եթ ո ջանին մեռնիմ, խելոք տղեն էն ա,
Որ դըրսիցը՝ հեշ ձեռը դարդակ չգա:
էդպես դայրաթով կա՛ց, շարդ տանիմ,
Որ ես էլ մի քիչ ա՛խ՝ լավ օր տեսնիմս:—
50 Բայց վա՛յ էն մորը, որ իր երեխին

էսպես խրատի, ծախի իր հոգին:
Նրեխի բերանն է՛ն լազաթն ընկաւ,
30 Որ գաղան դառաւ, քանի մեծացաւ:
Հանդ ու հարևան, բաղեր ու բոստան
Նըրա գող ձեռիցն ամանը էկան:
Դուքան, տուն կտրիլ, ապրանք փախցընիլ,
Քարվան թալանիլ, ճամփորթ սպանիլ,
Փեշակ դառաւ նրան: Ու աղիզ մերը՝
Քանի բերում էր, էնքան իր սերը
Ավելցընում էր, որդուն խըրատում,
Տեղն էկած վախտը ինքն էլ էր անում:
Բայց ով ուզենա, ֆորի մեջ ընկնի,
40 Գըլուխը կշարդի, կամ ոտն կըկտորի:

- էսպէս էլ էլա՛վ մեր գողի բանը
Մեկ օր էլ ուզեց, որ խանի տանը
Քլահլան ձին կապած՝ գուռ քաշի, տանի,
Զին տանելու տեղ ինքն հասավ քալիւ—
Թող հիմարք տանե՛ն՝ թե մեր քակատին
Ինչ գրե՛լած որ ա, էն կգա մեր զլխին:
- 51 Ո՛վ էսպէս գրեց, ձեռք չորանա,
Շահատն ի՞նչ իր գլուխն ու արեք լա,
Որ մարդ ինքն իրան զաղարի կըտա:
- 50 Փիւս խրատներով ճամփից գուռ կըզա:—
Խանին էլ խնդիր անող ս՛վ կըլեր:
Մեր Ասիացիք շէն էնպէս կեռնեա,
Ու դատաստանը շուտով վերջացնում,
Կամ գլուխ կտրում, կամ աչքեր հանում:
Երկար սլարանք որ շրճեցին,
Մեր զոչաղ գողին տակին կանգնացրին,
Որ խնդրեն նրան, նա չորեք բիրդան,
Որ կես աճաթ էլ ա դաստուր տան նըրան,
Իր մորը տեսնի ու մուրազն առնի,
- 60 Մերն էլ իր կաթը նրան հալալ անի:
Հենց մերն մոտացա՛վ՝ լալով, սքալով,
Որդին ճտովն ընկա՛վ՝ դռը ձեծելով,
Բայց ա՛խ՝ տեսնողի զլխին կրակ վառվեց.
Որ անսիրտ որդին՝ մորն երբ փաթութվեց,
Ծիծն առա՛վ բերանն՝ է՛նպէս սաստիկ կծեց.
Որ տեղից պոկ գալն ու մոր հողին տալն
Երկար ժամանակ էլ հեշ շրջեց:—
- 52 Թո՛ւր էր, քաշեցին, քար էր, վերցըրին.
Գողի՛ տեղն ու տեղն որ հանեն հողին:
- 70 Նա անա՛հ, անվախ՝ իր կիսահողի
Մոր լաշին քցեց աչքն ու բիրտդի
Ձեն տվեց խալխին: «Տեսն՛ք՝ շամբհա՛թ՝
Լացե՛ք իմ գլուխն ու բարի խրատ
Տըվե՛ք ձեր որդոցն, որ էս զաղարին՝
Ձի հանդիպին ու ձեր անբախտ գլխին
Անեծք չըթափեն, իրանց պահպանեն:
Գլուրեղգլու ըլիս՝ անիրա՛վ իմ մեր,
էս է՛ն մեկ ձկի լաղաթն ու խրատն էր,
Որ գու ինձ տվիր, էս տեղն քըցեցիր,
- 80 Երկուսիս հողին դժոխքի փայ արիւն:—
Ասեց ու թուրք մեկիցը խըլեց,
Ընչանք որ հասան, նա իր սիրտն ցցեց:
Ու մեռնելիս էլ՝ շունչն էստով կտրեց,
«Վա՛յ էն հորնը մորն, որ որդի պահի,
85 Ու զո՛ւ խրատ տա, ս՛չ էլ լավ կրթի»:—

ԺԱՆԴ ՓՈԽՇԸ:

Փրշին հարցրին՝ թե ի՞նչ խեր ունիս,
 Որ քարվանի բեռն մոտովդ անցնելիս,
 Էլ բուրդ ու բամբակ դու չես հարցնում,
 Միշտ քաշում, պոկում, բեռն խարար անում:
 «Եհբն ի՞նչ եմ անում», պատասխան տվեց
 Անիծած փուշը ու գլուխը ցցեց:
 «Եներ ուղեցողը՝ խեր էլ պետք է տա,
 Իմ սրտի ուղածն էս չի՛ մեկն էլ ա:
 Էնդով ա հենց իմ սիրտըս հովանում,
 Որ ուրշի՛ տունն հմ ես էսպես քանդում:—
 Էսպես տուն քանդող փշեր խիստ շատ կան,
 Երանի՛ նըրանց մեկ օր կրակին տան:

ՅՈՐԹՆ ՈՒ ԽՈՋԸ:

- 54 Կող ու խող մեկ մարդ իր թափին արած՝
Կողին դարման, էլ՝ չէ՛ր ածում առաջն:
Խողին թնի, դարի տալիս, շաղացնում:
Յորթն՝ էս անիրազ գործքը որ տեսավ,
Մորը դանգառվեց ու մեկ՝ օր ասավ:
«Ախրը կաթն ու եղ, մածունն էլ հետը
Հո մեղանից ա ստանում մարդը,
Էս ի՞նչպե՞ս բան ա, մեր միսն էլ ուտում,
Էլի էս խողին ընդունում, սիրում»—
- 10 «Համբերի՛ր՝ որդի՛, վերջը կըտեսնես»,
Մերն ասեց ներան, «ու լսիր խոսքիս,
Մարդն էն բարեսիրտ կենդանուցը լի՛,
Որ նըհախ տեղը լավութիւն անի:
Դըրա հեռաբը մեկ օր կպահանջեն,
Թող մեզ խոտ տան ու մեզ մըտիկ շանեն»:
Մեկ օր էլ ֆորթի շանը դող ընկավ,
Որ լսեց դռանն՝ ինչ ճողոց էկավ:
«Էս ի՞նչ խաբար է», մորը հարցրեց:
— «Գարո՛ւ հեռաբն է»,— նա պատասխանեց:
- 20 Թո՛ղ անոշ թիքին մարդ հեշ լի խաբարի,
Քըթից կհանեն, ինչ օր որ ըլի:—

ԷՇՆ ՈՒ ՇՈՒՆԸ:

- 55 Ամառվա էն շատ շոք ժամանակին
 Խնդճ իշխ մեկը իր բնուի տակին
 Կանգնել էր անսաս մեկ մեծ մեյդանում,
 Քիթ ու պոռանկը քաշ՝ խոր միտք էր անում:
 Չար ճանճերն էլ հենց վախտ էին ճարել,
 Էլ պոչ ու անկաջ նրանք չէին թողել,
 Ուր հասնում էին, կըծում, ցավացնում,
 Իշի գարդերը դըհա շատացնում:
 Մեկ շուն էն կողմիցն՝ շրվաք տեղն ընկած,
 10 Իշի շարշարանքն տեսավ ու ասաց,
 Ա՛յ ողորմելի՛ բեզ ո՛վ էր ասում,
 Որ յախնդ ձեռ տաս ու մընաս բալում:
 Էն ոլուխն ու անկաջն, էն ձենն ու գոռալն,
 Որ դուք ոճեք, ու էն սիրուն ման գալն,
 Թագավորի դուք չալաղ կըլնիք,
 Էդ շուն ու ցավը դուք տանիլ չէիք,
 Թե մեկ դանդի չափ խելք ունենայիք,
 Ձեր դրուխն ձեռի տակ չըթրցեի՛ք:
 Մարդի առաջին քանի որ կուչ գաս,
 20 Գրիխիդ կընստի, թե լավ իմանաս:

ՍՈՒՆ ՈՒ ՍԵՏՈՐԸ:

- «Ա՛յ թե քոռուղուհի, դու հոտած դատ ես,
Ժանդի պարկի պես լըցվել, տըռզել հաս:—
- 56 Մեկ օր սըխտորը էպպես խոսք քըցեց,
Խեղճ սոխի դըլխին թուր ու մուր ածեց:
«Կոխքըդ հաստացել, գլուխըդ գիրացել,
Ի՛նչ ես դու էդպես շատ ուռել, փըքվել:
Ինչ պտուղ որ ես, քեզ ո՞վ չի գիտի,
Որ ուզում ես՝ թե հենց քեզ տեղ ըլի:
Մարդ քեզ ուտելիս, բերանն ես կըծում,
- 10 Դառնա՛յ դիպչելիս՝ աչքը քոռացնում:
Չեմ գիտում՝ մարդը ախր ի՛նչ լաղաթ ա
Քեզանից տեսնում, որ քեզ ցանում ա:
Էլ մարդ ու բոստան հեշ չի՝ մընացել,
Բոլոր գեղ հոտովըդ բռնել, հոտացրել:
Ընչանք շին եփում, քո աչքըդ հանում,
Դու քո փիս հոտը շն՝ս պակասացնում:—
— «Տօ դու քո Աստվածն՝ ով էլ ինչ ասի,
Խոսքը սարգ կըգա, իրավունք ունի»:—
Սոխը ջուլաբը եդ դարձացրեց, ասաց:
- 20 Է՞դ էր մնացել, փա՛ռք քեզ՝ տե՛ր Աստված.
Որ դո՛ւ էլ ըռխոդ ցրվես ինձ վրա:
Տօ ա՛յ անզգամ, հոտած, բահայա,
Էփելիս էլ ա ես հոտս քաշում եմ,
Մաշդի բերանը ապակասում շեմ:
57 Քո՛ գլուխը լաս՝ որ խաշի միջումն
Է՛ն հոտն ես թողում, ուտողի բերնումն,
Որ մոտի կանգնողն իրանից գնում,
Սիրտը խառնըվում, ու քյալլեն ծակվում:—
Գիտե՛ս՝ փնամի՛ իմ միտքս ի՛նչ ա,
- 30 Ես շեմ ուրանում: Իմ հոտըս փիս ա:
Արի՛, դու էլ քո չափը ճանաչի՛ր,
Խոսքիս լսի՛ր ու լեզուդ քեզ պահի՛ր:
Երկուսս էլ ունինք էդ պակասությունն
Մենք մերը ծածկենք, ու պահենք թաքուն:

29

Մենք ¹իրար վատն որ ասենք մեր լեզվով,
 հայտառակ կըլինք, կմնանք ամոթով:—
 էսպես սոխ, սխտոր հոտած մարդքերքն
 էա՛լ կանեն, իրանց ալիքն որ ծածկեն:
 Բայց շատ անգամ որ² էս պես սխտոր մարդ
 40 Բերանը բանում չի ու վախտ բեվախտ
 Ուշին փուդ գնում, է՛ս ա մեզ էրում,
 էս մեզ խորովում:

¹ [եւ]

² [ժեզ]

ԱՂՎԵԱՆ ՈՒ ԳԵԼԸ:

58

Վա՛յ էն մարդին՝ որ էնպէս տեղ ընկնի,
Որ զրի, արդի մտիկ տալոյ չըլի:
Մարդի՛ սաղ սաղ էլ որ ուտեն, սպանեն,
Մենկ սիրտ չի ցավիլ, կաշին էլ հանեն:

Աղվեան խորամանկ մեկ ձմեռվան օր
Սոված ման պալիս՝ նա որդիանց որ
Մենկ թուղթ գտաւ ճամփին, բերնին որ բռնած՝
Նա ուռաւ շէկաւ գիլին կատաղած,
Ջանք դող ընկաւ, փախչիլ չկարաց,
10 Գլուխ տալով չկաւ մեր գիլի առաջն:
Եղ էկած ու կաղը կտրած մարդին
Ինչ պետք է չոքիլ ուտի առաջին:
Հազար սորդամիտ ու անմեղ ուտի
Հախիցն վեր կրդա, ով իր բանն գիտի:—
Գեւ դելն իր իշտահն առամի տակին
Հազրում էր, որ կնքի աղվետին,
Սատանի ոտը բարով տալուց եղ,
Թաղթը բաց արեց, կարթաց նրա հետ,
Որ ինչ տեղ դնա, տասը ճուտ ու հաւ

20 Տա՛ն իրան. էնպէս խանն հրաման արաւ:
Գիլի փոք, ազիք է՛ն փատուն ընկաւ,
Որ էս լսեց: Տեր՝ աղվետին առաւ,
«Ճառաշ չի» պետքը, որ հարկն հաղարի,
Եղ զործն էլ թո՛ղ դու՝ իմ վզին ըլի:
Բա՛նք թամամեց: Երկուսն էլ հասան
Իրանց մարաղին ու՛րնկեր դառան:

59

Գալով, զրից տալով, խորհուրդ անելով,
Հենց՝ էկան, հասան մեկ մեծ գեղի քով,
Աղվեան մեկ սարի ձերի վրա կանգնեց,
30 Իր գել ֆառաշին տանգրոշ մոտ դրկեց:
Գելը գիշերն էլ գեղից կփախչի,
Ո՛ր մնա ցերեկն ու օրը ճաշի:
Ամա հրամանն տեսաւ որ ունի,
Գունչն էլ մեկ կէս դաղ նա բարձր ցցած՝
Մըտաւ գեղի մեջն անահ, անկասկած:

30

Գեղ ու դէլ ու շուն — էն էլ էն սհաթին.

էլ ի՞նչ կհարցնեն շների ուղրաշին:

Հենց որ բուրդ ու մազ լլալ գողգղեցին,

Ու շատն ատամն էլ հասցրեց մսին,

40 Մեր Աղվես խանը սկսեց ձեն տալ.

Տանդրոշը թուլի՛ր տալ ու տուն դնալ:

Խեղճ գիւլի հողին բերանն էր հասել,

Հենց էն վարաց նա Աղվեսին տսել:

«Աստված քո տունը քանդի քո գլխին,

Ինչպես ինձ հասցրիր դու էս սհաթին.

Գլխիդ քար ընկնի՛,

60 Ի՛նչ թուլի՛, ի՛նչ հրաման, կամ ի՛նչ տանուտեր:

Անեծիլի՛ քո սոյն, էս ի՛նչ իմ բան էր:

Հազար շուն կան, որ ո՛չ գրել գիտեն.

50 Ո՛չ գրի դորութիւն, որ ասածս լսեն:

Դուշմանիս շղա, ինչ իմ գլխին էկալ,

Ով որ¹ իմանա էս իմ գազն² ու ցալ,

Խորամանկ մարդիցն գլուխը պահի,

Տեսնելիս՝ աչքը եղբւր ըցի: —

¹ [մեկ]

² [լախ]

³ [հալն]

ԱՂԻ ԳՆԱՅՈՂ ԱԶԱՌԸ:

Մարդ որ մեկ բան արած չի ըլլում,
Ամեն բան աչքին խաղ է երևում,
Ջահել մարդը հո՛ ինչ որ ասում ես,
Անկաշկեր անում, շուտ տալի երես:

- Մեկ թարաքյամա մեկ՝ քանի աշտո
Առաջն էր արել, գնում աղի սար:
Խառ կերած աշտո՝ էնպես դուռ մեյդան.
Քամին էլ որ քիթն չի մտավ բիրդան,
էլ տիրոնչ ոխին չի՝ մտիկ արին,
10 Պոչ ու գլուխ ցցած՝ նրանք դու բաշեցին:¹
Տիրոնչ հոգին հո՛ բողազն հասցրին,
էնքան դես ու դեն՝ խաղ, տրտինդ արին:
21 Բիրդան մեկ շուրմ մեկ քանի եղբ
Նրանց ոտատ էկան, կարեցին հաղը:
«Ի՛նչ տեղ էք գնում՝ ա՛խպեր՝ խե՛ր ըլի»,
Տնքալով հարցրին: Մեր աշտո, մողի
էլի իրանց խաղն նորեն սկսեցին,
էլի փոնչալով՝ գլխներն² քամակին
Դրած՝ քեֆը շաղ՝ պատասխան տվին:
20 «Աղի՛ ենք գնում, աղի». ասեցին:—
— «Գնացե՛ք՝ աստված ձեր բանն հաջողի,
Հըլա համն առե՛ք ձեր ասած աղի,
Հետո ձեզ կտանք, հիմիկ վախար շի»:—
Եղերն ասեցին ու ընկան խոտի:
Աղը որ բարձած՝³ էլի եղ էկան,
Քամակ ու ուեր ուտած, նրանց տեսան:
էլի որ հարցրին ինչ տեղից գալը,
էլ ի՛նչ էր նրանց ահվալն ու հալը,
Շինքները ծուռ, ձեն ու շունչ կտրած
30 Մեկը խոր նաֆասն քաշելով՝ ասաց,
«Աղի՛ց ենք գալիս, աղից՝ հե՛ր օրհնած:
էլի ի՛նչ ես մեր ցափն՝⁴ ա՛խ՝ դու անում բաց»:—

¹ [բոնեցին]² գլուխն = գլխներն³ [ձե < կ >]⁴ [նորոգում]

ԲԱՐՈՒՆ (ՉԻՆԱՐՈՒՆ) ՈՒ ՎԱՋԸ:

- Բայդին մեր վաղին զնամիշ արեց:
«Ի՞նչ ես կուշ էկել» — Նա նրան ասեց.
«Ես էլ որ չըլիմ, ի՞նչ կըլի քո բանն,
Քեզ որ իմ տակին շվաք տեղ չտամ:
Ինձանով որ դու չգտես, փաթովիս,
Ի՞նչ կըլի քո հալն, էլ ի՞նչպես կապրիս:
Բարակ քամին էլ հոգիդ կհանի,
Էդպես սե օրը՝ Աստված տա՝ չըլի:
Ինձ մտիկ արա՛, տե՛ս, ո՛ւր եմ հասել,
10 Ինձ պես բայ արա՛, որ ամեն մարդ էլ
Մտիկ անելիս քեզ՝ խելքը գնա,
Շլիներ ծնելով՝ ո՛վ պատիվ կտա:
Ոչ ցից ա ինձ պատք, ո՛չ գերան, ձողի,
Մեկ տուտս գետնումն, մեկը երկնքի
Ամսի, անձրեի, քամու առաջին:
Հիսկներս վեր քաշած, որ սուր ու կացին
Չի հասնի, դիպի իմ միշքին, ծերին:
Բայց ձեր խեղճ սոյը հենց դուս է դալիս,
Շուտով շլինքը կախ անում, լինվում,
20 Ոտի տակ ընկնում, մեկ հով դիպչելիս,
Դետնին չորքչոր դես ու գեն ընկնում:
Ափսոս էդ պաղին, որ դուք եք տալիս,
Մեզ է՛դ սաղ կգար, էս բարձր ծերիս» —
«Ի՞նչ եմ անում ես՝ հաստ քոքն ու բոյը,
Շատ բարձրանանք էլ՝ էլի մեր սոյը
Է՛ն սիրտը չունի, գլուխ բարձրացնի»,
Պատասխան տվեց վաղը սիրելի:
«Ո՛ւր թողանք մեր քաղցր պտուղն ու ճուխը,
էլ ո՛վ կբանա մարդի տխուր միտքը:
30 Էլ ո՛վ էն աղնիվ, էն սուրբ բաժակը
կտա, որ հիշեն մեռլի հիշատակը:
Որ մենք էլ ուզենք՝ մեր պատվի խաթիր
Քեզ պես բարձրացնել տերև ու ճիսկներ:
Ղորդ ա՛ թեզանով մենք փաթավում ենք:
Բազի անգամ ու շվաքդ տեսնում ենք:
Բաս է՛ն էլ ասեա՛ որ մեր բարի տերը
Չունենա էսքան մեկ տված խելքը:

- Քեզ մեկ օր էլա՝ բաղում չի պահել:
 Հալ չի՝ բա՛րեկամ՝ էսպես զրից անիլ:
 40 Ինչ որ պահում են, փորում տակս, ջրում,
 Ինչքան ա քեզ խեղ սրանից հասնում:
 Ինչքան սիրող ուզի, էնքան բարձրացի՛ր,
 64 Մի՛ հպարտանար, մեր դադրն իմացի՛ր:
 Մենք էլ որ պտուղ չտանք՝ քեզ նման.
 Մեր նյութն ու զվաթը շփոթենենք էսքան,
 Ո՛չ կրկնանանք, ո՛չ կըցածանանք,
 Ո՛չ կբարակինք, ու կհաստանանք:
 Բանից վախեցողն ու փորի դերին
 էդպես կգիրանան, երկինքն կհասնին»:
 50 Երկար բոյիցը, ու հաստ մեքիցը
 Ինչ խեղ դուս կգա, կամ շմեծ գլխիցը:
 Պողատու մարդը աղնիվ վազի նման
 Պետք է խոնարհի, որ լինի պիտան:
 Բայց ա՛խ՝ բարդի մարդն մեկ շվաք տալիս՝
 Յա բազի վախտ էլ քիչ մոտանալիս,
 էնպես է կարծում, թե իր «պահածն ա
 Երկիր ու աշխարհ: Ու գոռողանա:

1 [հաստ]

2 [ապ<բաժ>]

ԷՇՆ ՈՒ ՉԻՆ:

65

33

- էշն մեկ օր պարապ արըշտոտալով,
 Երկար անկաջներն թափեթափ տալով,
 Թափալ որ տվեց, մոխրիցն¹ վեր կացավ,
 Թն ի՞նչ տեղ գնա, ինքն էլ շիմացավ:
 Շատ էր էն օրը շունքի զուգեկ,
 Փոքի հարսանիքն արել, կշտացել,
 Մեկ սաղ շաքաթ էր, փալանի երես,
 Կամ դադանակի, բեռնի համ ուտես
 Չէր ընկել աչքովն,² քամակը դղվել,
 10 Դառն օրի ֆիթըր ի՞նչ կքաշեր էլ:
 Էսպես քունն առած, դուխը ուռած,
 Մեկ դռնով ուզեց, անց կենա, հանկարծ
 Ձիու խրխնջոցն ընկավ անկաջը,
 Լենացրեց շեքը, խըշաց՝ առաջը.
 Թափ տվեց հընցն, մեկ թղնդ փոշտաց,
 Չունքի գործ շունքը, մեկ կուշտ էլ զուց:—
 Ու ծանրագործի՞ նա թալլին մտավ,
 Բարով տվեց ձիուն ու բարովն առավ:
 Տերը տանը չէր իշի բախտիցը:
 20 Մունջ մունջ բաց արեց նա իր զրիցը:
 Թն ի՞նչպես է ձին էս դարուլ անում,
 Որ իրան հանում են, մեյդան բերում:
 Շատ անգամ միտք պոկում ու դամշում,
 Որ ոտն ու դուխը նա միշտ ման գալիս՝
 Դուղ բռնի, տերը վրեն նստելիս:
 Երկուպես քյահլան ձին ի՞նչ կանն խրատ.
 Ո՞ւմ համար ես դու սովորում մարիֆաթ:
 Պարի՛ր քո քեֆին, երբ սիրտդ ուզի,
 26 Զարթի՛ր դու՞ ճաշին, էգ սիրուն փորի
 30 Ընդր տե՛ս, շնորքն ի՞նչ մատուց բան ա.
 Որ քեզ էլ էդպես գլխից հանել ա:
 Տեսնի՛նք՝ աշխարհումն ո՞ւմին են պատվում,
 Նրա՞ն, որ գինին թունգով է լագում.
 Փորը հաստացրել, մեկ բան միտք չանում,

¹ տեղիցն = մոխրիցն

² Սկզբում՝ Աչքովն չէր ընկել:

³ [նայեց]

⁴ [եր]

⁵ [մեք]

⁶ [օրը]

- Լազ ուտում, խմում, նայում իր քեֆին.
 Գիշեր ու ցերեկ բարձին, գոշակին
 Տառը լղրանի ու հինգ դազանի
 Գլուխն ու փորը տալիս, որ շնթի:
 Տեղից վեր կենում, սիրտը քայախած,
 40 Ընկնում դուռ ու տուն, որ մեկ բեզարած
 Պարկ՝ հաստ բերի, հետը զրից անի:—
 Թե նրան՝ որ իր արևն ու օրը
 Մտնում, սեպնում, հանում հագին, որ
 Մեկ կտոր հացի բալլի տիրանա:
 Էն էլ քըթիցը հանողն հանում ա:
 Շնորք, մարիֆաթն որ խնր ունենան,
 Մկները պետք է փիլիսոփ դառնան:
 Մենք որ շենք սովորում, օտա՛ւ ենք սպրում,
 Անբախտ՝ մեր գրչութիւն՝ շառից ազատում:
 67 50 Ղարզ ա, մենք էլ մեր շաղարարներն ունինք,
 Շնորքի համար չի՛, պետք է որ տանինք:
 Բեռս քամակիցս որ շեն վերցնում,
 Ու բրախ տալիս ախպսում, շալում,
 Հագառացի՛ր ինձ՝ հենց խմնում եմ,
 Աշխարհն իմ փայն ա, էլ ֆիքր ե՛րբ կանեմ:
 Ղուան ու փալան, սոսուն ու նոխտա
 Էներան եմ պատին քսում, որ էն ա
 Բարդանի շալը, ծղոտտ ու կաշի,
 Վա՛յ տեր կանչիլով քերվում, որ մաշվի:
 60 Հե՛րը անիծած՝ ի՞նչ եմ դարդ անում,
 Թաղ շանք դուռ դա տիրունն՝ եմ տուում:—
 «Ձեր սոյն է՛ն սոյն չի, որ բան հասկանա,
 Ի՛նչ ասեմ, զղումդ որ լավ ներս գնա:—
 Ձին անասն նրան պատասխան տվեց.
 Ու իշի բերանն էս խոսքովն՝ ցիւեց:—
 «Ղարզ ա, երբ քանի ես բուռակ էի,
 Էնպես քոթազը ինձ չէր գուր դալի.
 Ամա որ հիմիկ խելքս էկեկ, հասեկ,
 Աշխարհի քանք սկսեկ ճանաչեկ,
 70 Տեսնում եմ, որ իմ էս կերած հացն էլ
 68 էս պատիվն, զուլլուզն, որ ինձ տալիս են.
 Իմ մարիֆաթի հանարն ա, ու էն
 Քոթակ ուտիլը: Որ ինչ սհաթի
 Դուռ եմ դալիս ես, նայում եմ աղի
 Ծառերը կանգնած, ինձ են սպասում,
 Մեջքս թիմարում ու լավ դարդարում:
 Թաղավոր, իշխան ինձ են մտիկ անում,

¹ [Զուլ]

² [սր]

³ գլուխն—գլուխն

⁴ Լոպիսով—էս խոսքով

⁵ [եմ]

Որ նստին վրէն, իրանց փառքն ցուց տան:
Ասանց ինձ նրանք թնչ օր կոնենան:
80 Քանի՜ ինձ պես ձի, իշխ շեմ ասում,
Որ խալիբո մենա,¹ շմեր բանն եմ պատմում,
Քանի՜ բող լարու՜ առքիս ու մաշված,
Քամակի սկիռքն հենց բիզ բիզ էլած,
էս օր շոր խոտի կարոտ շեն մնում,
Տալ գոմի հարաւի՜ ցրտում ու սաղում
Տանգվում, շարշարվում, լա սոված սատկում,
Յա բեռը կրում»:

«Շնորքն, մարիֆաթն ով ասի, վատ ա,
Կլուխը հաստ ա՛ ծուծը բարակ ա:
90 Չե՛, լսել, ով որ բանից գլուխ ունի,
Ամեն լավ տեղի նա միշտ հասանի:
Էսպես հաստագլուխն՝ որ դու ասում ես,
Փողն ու շորն էս օր թե ձեռքից անենս,
Պեռք է ջուր կրի, կամ համալ՝ դառնա,
Կամ թե չէ սովու դանդաղութ ուրա:
Շատ դալվաթի տերն թե շնորք շունի,
Քաշք, սարսումն էլ շատ վախու չի գիտի,
Ընչո՞վ իր վախառ որ անց կացնի:
Դուսն է դուս գալիս, ոտն է բեղբւրում,

100 Քնում, թե խմում, գլուխը շշմում:
Մեկդանում կանգնում, նա թող կուլ տալիս:
Բաժբասանք անում, մեկին տեսնելիս:
Դրի հոտ շառել, որ նստի կարվա,
Սիրան մխիթարվի, միտքը զորանա:
Փեշակ էլ չունի որ հետք ընկնի:
Էսպես ժամանակն,² Կլանք չկորցնի:
Էսպես ճարակտուր, կամ քնի ձեռքն,
Կամ ուրիշ բանի նա ընկած ջանին,
Օրը կորցնում, քիսնն դարդակում,

110 Իր կլանքն էլ հետք նազկում, ուղացնում:
Ո՛չ կերածն ունի համ, ո՛չ խմածը,
Կլուխը թշնամ, սիրտը խառնելում:
Իր ազիզ արեն քիչ քիչ վերջացնում,
Անպետք աշխարհս գալիս, էլ եղ զնում»:
25 Քանի տերս առաջիս ունիմ,
Որ չի միտք անենմ, քար պետք է բլիմ:
Թե նա իմ խերն ա ուղել, կամեցել,
Մարիֆաթ, շնորք ճովել մեծացրել:
Անշնորք, անկիրթ, բոխ կենդանին
120 Համ ալլոց է վնաս, համ իր խեղճ ջանին»:

¹ չմեա = մեա
² [ուլ]
³ [եմ]
⁴ [նքա]

⁵ [էսպես ճարակտուր]
⁶ ժամանակն = ժամանակ
⁷ [ալ]
⁸ [թնձ]

ԽՈՒՄՆԵՐ ՈՒ ԵԶՐԵ:

Խոսքն ի՞նչ գլուխս ունի, որ ինչ զրից տա,
Բայց մեկ օր եզին սկսեց խրատ տալ նա:
Խոզ ու խրատ՝

Տո անհավատ:

Լսի՛ր՝ սի՛րեւի՛ սատանին նալաթ
Խոզ փիլիսոփա քի՛չ կան՝ քե՛ մուրվաթ:
Իրավ որ եզն ես՝ հո սուտ չե՛ն ասում
Մարդիք ու կապում, լծում քեզ, տանջում:
Արաքա ու սկըն՝ քո բեռն ու բաժին.

10 Վար ու ցանք, քութան միշտ քո շըլնքին:

71

Ախրը խեղդ ի՞նչ ա, կուզեմ խմանալ.
Շատ օր սոված ես դու կալսում մեր կալն:
Տուն որ գալիս ես՝ մեկ բուռը խոտ էլ
Չեն ուզում քեզ տան: Քո բերած մալն էլ
Չեղցըդ խլում, քեզ մազբուն անում,
Իրանք վաչկեում, քեզ սոված թողում:—
«Մարդի հախիցը էդպես չեն վեր գալ.
Քանի ձեռիցդ կգա, քե՛զ հալալ:

36

Քանդի՛ր դուք բոլոր մարդի տունն ու տեղը,

20 Մե՛ր նրա արինն, քամի՛ր նրա եղը:

Ոտնատակ արա՛, քանդի՛ր հանդն ու բաղը,

Կի՛ր նրա մասիլն, հանի՛ր աչքի պսուղը:

Ո՛չ հավին խնայի՛ր, ո՛չ նրա ճվին:

Ի՛նչ ես հարցնում, մարդ միշտ իր գլխին

Պետք է հանապաղ մուշտղիթ կենա,

Աշխարհը դմակ, ձեռքը դանակ ա,

Որդիանց հասնի, կե՛ր, ու փորդ արա՛:

Ո՛վ ըլի, ըլի, ի՛նչ ես ֆիքր անում,

Էսպես եկել ա աշխարհ՝ էսպես դնում:

30 Թե տեսնող ըլի, գլուխդ էլ կալս քցի՛ր,

Ինձպես խոնջալով դնա՛, հեռացի՛ր:

Կատվի ձագ գտնիս, թե հավի հուտը,

Կե՛ր ու քեֆ արա՛, թո՛ղ էրվի սիրտը:

Տանն էլ մի՛ մնար, որ մեկ խոսք ասեն,

Դու աբի՛, դնա՛, որ խիալ շանեն:

72

Օրն հաղար մարդի տուն էլ որ քանդես,
 էլի դեռ քիչ ա, որ լավ մտածես:—
 Մեզպես եմ արել, էսպես շաղացել
 Որ հրաքուս էկել, աչքերս լցվել:
 40 Դու էդպես փեղի նման շորացել,
 Շունչդ դուս կգա, թե մեկ փշեն էլ:
 Տեսնիրք ո՞վ ա քեզ ասում՝ ա՛ֆարիմ:
 Կամ ինձ բազումստ անում, որ պատժվիմ:
 Ասած է: Հաստ ու բարակն է մեկ գին:
 Վա՛յ ու հաղար վա՛յ բարակ մանողին:—

ձեռքն իր խոզուկունն ձեռից շի թողալ:
 Մեր եզն սկսեց իր բերանը բանալ:
 Ձմիխն ա քո ջանը, զնաս, տաս թավալ:
 Հայրաթ որ էդպես կուզես դու խոսալ:
 50 Ի՞նչ օգուտ ունի էն քաղցր արեղակն,
 Կամ էն՝ երկնքի պայծառ լուսնիակն,
 Որ լիս են տալիս, իրանք մեր մտնում,
 Մեզանից մեկ քաղցր խոսք էլ չեն լսում:
 Կամ անբան երկիրն ո՞ւմնից խեր ունի:
 Որ հաղար բարի տա ամեն տարի:
 73 Անձրեք գալիս, արևը բացվում,
 Սար ու ձոր էնպես ցնծում, ու ծաղկում:
 Էն խեղճ մեղրաճանճն էլ որ շի քնում,
 Աղքատ, հարստի բերան քաղցրանում:
 60 Վարդն՝ որ իր հոտը շի պակասցնում,
 Ծառն՝ որ իր սրտուլն ինքը շի՝ ուտում:
 Հողը ծառին է նյութ տալիս, պահում,
 Ծառը հողին միշտ շփաք անում, սիրում,
 Երկնքն անձրևն ա փայ տալիս երկրին,
 Երկիրն ծովերիցն բարձրացնում ամպին:
 Սրանք որ չեն ուզում, իրանց մենք պաշտենք,
 Ընշի՞ շի պետք է մեկ խեր էլ տանք մենք:
 Ի՞նչ վնաս ունիմ, որ ես աշխատում,¹
 Հաղար որք, խղճի կարիքն լցնում:
 70 Էս առողջ ջանը էլ ո՞ւր ա ալիլ
 Աստված՝ որ շուգեմ բանի պետք ածել:
 Էն երկրի խոտը ի՞նչ սրտով ուտեմ,
 Էն աղբրի ջուրը ի՞նչպես ես խմեմ,
 Որ աշխարհումս բանի պետք չգամ,
 Ի՛մ գլխիս նայիմ, ի՛մ ցավս հոքամ:
 Ես հո իմ փորի հմար չեմ աշխատում,
 Որ կերն պակասելիս՝ լամ ու տրտնջամ,

- Սրբերին էլ ի՛նձ են մատաղ անում,
Ով մեկ մեծ մուրազ ունի իր սրտումն:
- 80 Ահա քե՛զ՝ անբուն,
Թուրքն էլ չի սիրում, շհուդն հո առում:
Ո՛չ քառն ա հետդ ման գալը ուզում,
Ո՛չ կով ու ոչխար իրանց մեջ թողում:
Ով մեկին մեկ վատ անուն է դնում,
Խո՛ղ է ասում նրան, կամ գոչի կանչում:
Քրիստոնեն էլ որ քեզ տուն է թողում,
Թուրքի, շհուդի ջգրու է անում:
Մեյդան դու գալիս, շունն էլ վրեժ հաշում:
Մեր հացն որ չլսես՝ կարո՞ղ ես աղբիլ,
- 90 Որ էդպես ուխդ սկսում ես ցրվիլ:
Խոզինը ցեխն՝ է, կամ մուսապա տնդը,
Լավ միտքն ե՛րբ կրննի նրա խելքն, զուգը:
Դու լապտղներիդ՝ է՛դ խրատը տուր,
Որ տնքանդություն, անեն, հասնին ուր:
Ես իմ աշխատանքն ձեռից չեմ թողալ,
Քանի շունչ ունիմ ու խեղ կարեմ առալ:
Իմացողի հմար ես չեմ աշխատում,
Խեղ տալն եմ ուզում, տեսնում, մխիթարվումս:—

Մեկ մշեցի հայ մեկ քաղաք մտաւ,
Աբեն ուսին քցած՝ որ լիս չի ընկաւ,
Չնոյ դագանակն, գլխի ֆասն, շարուխն
Հենց տեսան թն չէ էն քաղաքի խալխն,
Կռո՝ ձեն տոյին, Մխո՝ կանչեցին,
Էլ ֆոտած եմիշ, խնձոր, սերգեկի
Չմնաց, նրա գլխին քցեցին:
Շորումն,¹ հարին սաղ տեղ չթողին.

Որը բեղն ձգեց, որն արեն քաշեց,
10 Որն վզաքորին, որն ֆասի ծերին
Մուշտի ու քացի լաւ արաքացորին:
Ծեր մարդիքն էլ նրան, որ մատով տալիք,
Հաղար տեղ կունդկի կտալին, որ փշիք,
Իրանց հոնարը ցույց էին տալիս,
Բողաղ ճոթեկով, նրա վրա գալիս:
Մեր խելոք Հայր՝ անհավատ երկրում՝
Մեծացած՝ հաղար թողում, չվանում
Գլուխ, ոտը դրել է, եդ դուս պրծել.

76

Սուր, փոսն քաշեց, դեռ տեղ չէր ճարել,
20 Գնաց մյուս օրը, բունջ, պուճախ ընկաւ,²
Մեկ եքա ջվալ ոսկոռ մտտ տարաւ:
Էս նոր փաւանն էլ՝ որ ուսին դրած՝
Չմտաւ քաղաքն նա ուռած, ուռած,
Քարերն էլ տվին ծափ ու ոտն առան,
Բայց ինչ նրանք տեսան, շտեմնի քո դուշմանն:
Ով ծպտաց թն չէ, կամ ջվացրեց,
Կռոն օսկոռը առաջը քցեց:
Մեկ, էրկու, իրեք՝ էլ իշխան շմնաց,
Որ շառնի փեշքաշն, մնա աչքը բաց:

30 Ուլմաղալն ընկաւ սաղ քաղաքի մեջ,
Թագավորն լսեց ու նրան ուղեց:
ԸՅՍո ի՞մալ էնեմ քո խորուդ դուրբան
Գլուխս քո օղաց խողն, ես քո ծառան:
Վալլախա՛, մեր սուրդ Կարարե գինա,
Չմլա խենթ ճժեր շոլում էլ չկա:

¹ Մարումն = Շորումն

² Սկզբում՝ ընկաւ քունջ, պուճախ

³ [Ա՛խ]

- Մո ծովի ձեր վիզն, մեկ ջեն օր մտնիս,
 Շներ կխաշեն՝ մարդի տեսնելիս,
 Մարդիք կխաշեն՝ խեղը խաց ձուղեն.
 77 40 Մարդիք դիմ լրա զմլա ձեն կխաշեն,
 Իմալ էնեմ, շատ օր էլ միտք էրի,
 Էս աղեկ բանը ֆիքրս բերեցի:
 Մգա ըխտիարն էլ իմ առին շի,
 Ինչ ամր կէնես, վըր իմ էս աշքի:—
 Բազավորն բերանն ու փորն հինգ սհաթ
 Բռնած՝ մնացել էր ձեռաց դնացած:
 Խելքը որ մի քիչ գլուխն հենց էկավ,
 Տոնուղ, ճամփի խարչն էլ ինքը արավ:
 Մաղր անիլն մեկ մեծ հունար, լարվ բան շի,
 50 Շատ լիախտ էլ՝ անողն իր օտկոռն կտոնի:

Էս ներքևի դրած ուսանավորը էնպես մարդի վրա է գրած, որ ո՛չ դիր
դիտի, ո՛չ գրի գործթյուն, ու գրողի վրա էլ՝ բերանը կցրվի: Իմ աշխատհա-
շատը գրածների պլոյտը՝ շատ անգամ է էնպես քան տեսել, մարդի միտք
չեն հասկանում, հենց իրանց իրանց խոսում են: Մեկ օր էլ մեկիցը էպես
բան իմացա, ու ի՞նչ պետք է արած, լավ կըլի, որ գերծնիկն իր չգազը, մաշ-
կաբն իր բիզը, փնիաշիկն իր ճոնդը, փունչին իր գունդը՝ լավ ճանաչեն, տեղը-
ները ծանր նստին, ամա շի ցլում: Ինձանից խրատ չի հասնիլ, ամա մարդի
ստտին դարդ է գառնում, երբ էնպես օմքին էլ ու խոսում մարդի վրա, որ իր
անունը գրուտու գրիլ չի գիտի: Ղորդ են ասել՝ թե տանու տեքտերին օրհնյա՝
տեք չի ըլիլ: Ինչիցն է՝ թուր ու թվանք չունիմ, արգա գրիլ պետքը չի, թո՛ղ
ԲԼՈՅԿՆԵՐՆԵՐ:

Սար ու ձոր նրա սուրն էին անում,
 Ծառ, ու թուփ, ծաղիկ նրա հետ ցավում,
 Բայց ձեն շուներին՝ որ մեկ անցվորի
 Եղ պատմեն, որ նրան մեկ շարս անի:
 Էս դառն հաղադին սատանի բամին
 Ո՛րդիանց հանեց մեր կորած իշին:
 Քոռն էր հատել, թե փախնը ծռվել,
 30 Խոռակը պահել, քիթն¹ քամի մտել,
 Գելն էր հետ ածել, թե անբը դնքսել:
 Նոխտեն կտրվել, թե բեռից փախել:
 Անկաջները խլշացրած

Պոչը ցցած, դուռնեն բոքած.
 Սարնբվեր բնկած, որ չէկավ առաջ.
 Էն հաստ գլուխը թափ տվեց, դաաց,
 Էն մուտառ գունչն էլ՝ որ վրա բերեց,²
 Անմեղ վարդի թուփն, կսկիռն որ բռնեց,
 Մշրեց ու գաաց մեր էշ խնամին.

40 Սար ու ձոր իրանց աչքը փակեցին.
 81 Ղշերը թռան՝ ա՛խ, ո՛խ քաշելով
 Ծաղիկներն երեսներն ծածկեցին՝ լալով:
 Իմ անմեղ բյուրբյուրն գլուխն³ թեի տակին,
 Դեռ չէ՛ր հեռացել որ իր թշնամին
 Հենց ոտը փոխեց, բնկավ ցխի մեջ.
 Էլ ճանճ ու ազգավ շմեաց, ⁴ վազեց
 Ղոթուր մեջքն, ոտներն լարալու արեց:
 Արինն⁵ քամակիցն շոռալով փախավ:⁶
 Թրքահոտ գոմումն կանգնած՝ միտք արավ:
 50 «Հարամ բլի ինձ էս հաստ գլուխն էլ,
 Էս գեշ անկաջներն,⁷ էս կոպիտ բոյն էլ.
 Որ ո՛չ դալով, ո՛չ քացի տալով
 Ճանճին էլ ա չե՛մ վախացնում, ա՛խ ո՛վ
 Իմ հալիս կըլի, վա՛յ նրա օրին,
 Վարդն էլ համ չի տալ իր⁸ դարդակ փորին»:

Էլի բլբլուլի էրված հոգին էր
 Որ միտք անելով իր դառը ցավեր,
 Էկավ, վարդի վրեն կանգնեց, սուրն սկսեց:
 «Անմամն իմ վա՛րդ» ողբալով ասեց.
 60 «Թագուհի իմ վարդ՝ ⁹հոգուս սիրելի,
 Անունդ հիշելով, սիրտս խոբովի,
 82 Ընչի՞ դառն աշխարս քեզ բերեց բճամ,

¹ [փորը]

² շրեքեց = բերեց

³ գլուխը = գլուխն

⁴ [սբ]

⁵ Արինը = Արինն

⁶ Էկավ = փախավ

⁷ անկաջները = անկաջներն

⁸ [նրա]

⁹ [սրտիս]

- Որ մեկն էլ ա շի՛ իմանում քո համ:
 Երկինքն ա տեղդ, ընշի՛ ես մնում,
 Բշի կերակուր, էս փշի միջում.
 Քանի փուշ ու էշ դեռ կան աշխարհում,
 Կանաս անտեր: Է՛ս եմ միտք անում,
 Ու գլխիս տալիս, էրվում, խորովվում:
 Քո սերն հանապազ կպահեմ իմ սրտումն,
 70 Բայց ո՞ւմ ասեմ, ո՞ւմ, իմ դարդերս՝ ա՛խ ո՞ւմ.
 Էշն ի՞նչ գիտի դադրդ՝ սրտումս էլ պահեմ,
 Քեզ, ամեն խաթից միշտ էլ աղատեմ,
 Էլի դեռ քանի իշի հոտը կա,
 Մեզ էս աշխարհումս մեկ շարա չկա:
 Յ՛ա դու ինձ էրի, մեկ օր պրծնիմ,
 Յա թե ա՛ռ, թռչինք՝ նրեսի՛դ մեռնիմ:
 Իմ սիրուն բլբլու՛յ՝ մի՛ էդքան ցավիր.
 Կա՛ց մեր միջումը՝ քո վարդը գռվի՛ր,
 Էշը թրքումն ա իր ծնունդն առել
 80 Էլի թրքի՛ն հոտն նա կուզի առնել,
 Քեզ վարդ, մանիշակ, քեզ ծառ ու ծաղիկ
 Աստված փայ տվել, բլբլու՛յ՝ գեղեցիկ:

Խ Ա Ն Բ:

- Ժամանակով մեկ նաքյաղ հարուստ կար.
 Մեկ որդի ուներ, էն էլ անհունար:
 Մեռավ, մեկ միլիոն նա փող եղ քցեց,
 Որդին խան դառնալն մարումն դրեց:
 Նալաթ սե սիգին, մարդ ի՞նչ կամենա,
 Որ փողով շճարի, ջանը զինջանա:
 Խանությունը որ գտավ, ու պրծավ,¹
 Բեկլարբեկու տեղ ճարեւ կամեցավ:
 Էն էլ ձեւք բերեց, սիրտը զինջացավ:
 10 Հիմիկ էլ վաղիր լինիլ ուղեցավ,²
 Կամ Յթադալսրի դռանն ու քովը
 Մեկ մեծ գործք ճարիլ անցավ մարմովը:
 Ղոնշունի գլուխ ըլիլ, խաշ, նշան
 Դռշին քաշ անիլ: Էս էր նրա բանն:
 Բայց մեր խեղճ խանի ծուծն ու գլուխը
 Հենց դարդակ էին, որ քամեր, ծուխը
 Քթովն դուս կդար, ալբի կտոր շկար:
 Ծնորթ, մարիֆաթ փողով ո՞վ կտար:
 84 — Ա՛յ իմ անխելք խա՛ն՝ թո՛ղ էդ քո ֆիքրը:—
 20 Բայց չէ մեր խանի է՛ս էր հենց միտքը,
 Որ վաղիր դառնա, կամ զոնշունի գլուխ.
 Նատի գիւմանումն, սրտի սոխն ու սին
 Հանի, ամենին հրաման անի:
 Որին կաշի նա, իրան չէր հալանի:
 Բայց նրա շնորքն հենց իր միլիոնն էր,
 Էնդով էր ուզում բոլորը ճարեր:
 Քռշք ու ամարաթ՝ լավ բաբաթ սարքեց,
 Խաղինի դուռը, քիսեն բաց արեց:
 Աշխարհ մնացել էր վրեն զարմացած,
 30 Ո՞վ տեսն՝ որ նրա հացին չէր նստած:
 Զոռնա, նազարա միշտ դմբում էին,
 Նրա ամարաթումն, ու նա իր քեֆին
 Նոքար ու ֆառաշ սեկով զարդարած,
 Ամեն կողմիցը նրա կուշտը բռնած:

¹ [ճարեց]² կամեցավ—ուղեցավ² [կամ]

85

40

Կառնթումն էլ որ չէր հասում փրված,
Հենց իմանում էր, սար ու ձոր շոքած՝
Իրան էին միշտ գլուխ վեր բերում,
Չունքի սաղ քաղաքն նրա հացն էր ուտում:

Ում լեզուն սուր էր, փոքր մեծ ու հաստ,

Փարբող նրան դովում ամեն վախտ:

Մկան պուշի պես փուշ ու ձիգ անում,
Գլուխը փշում, աչքը թող ածում.

Վերք լեղվով նրան երկինքը հանում.

Իմաստությունը, շնորքն մեծացնում.

Հողին հանում ու քիսն դարդակում:

Խանի սիրտն էսպես կատվի ձեռի էր,

Էսպեսի վրա նա քաղցր աչք ուներ:

Ինչ ահաթի էլ հացն ուտում էին,

Միծաղում վրեն, լափ ածում գլխին:

50

Բայց ո՞վ չի կիսի, թե փողը՝ ձեռի
Կեստ ա, ու մեկ օր կհատնի, կպակսի:

Միլիոնը գնաց վաչ տեր կանչելով,

Հանն էլի փորի ֆիթրը քաշելով.

Էլածն էլ ափեց քամուն, ու կերավ:

Ինչ սրտումն ուներ, սատանեն տարավ:

Վաղիրությունը ու մեծությունը

Ղոնդուն ունենալն, իշխանությունը

Վաղուց էր խեղճը աղբորին բարձել:

Փորը կարաս, ոտն էլ ծակ, գլուխն էլ:

60

Ինչքան էլ ածես, հերիք ե՛րբ կասի,

Վա՛յ նրան, որ փորին կղաճնա գերի:

86

Խեղճ խանի բանը քիչ քիչ շլոր դառավ:

Ձեռը պակսեց ու փողի տուտն հատավ:

Միլիոնն էլ գնաց, դուռնեն էլ, սաղն էլ:

Աղբի քարեկամը՝ հո վաղ հեռացել:

Սառած ջաղացի պես մնաց կանգնած:

Էլ ո՞վ նրա դուռը կգար, կաներ բաց:

Վիզն էլ քաբակեց, երկուտակ փորն էլ,

Միս, մորթի, կաշի երեսին կպել:

70

Էսպես նա իրան կանոն էր շինել,

Երբ մարդ ուզում էր պատճառն հարցնել,

Է՛ն ավան էր քաշում, որ հետը հողին

Ուզում էր դուս գա, ասում հարցնողին:

Ով էս աշխարհումն որդու լավություն

Կուզի, թո՛ղ տա նրան շնորք, կրթություն:

Խաղին, դովվաթ կերթան, կփշանան,

Մարդիս իր ուտո՞մն կմնա միայն:—

¹ [Ա < անտոթ >]

² [Մեր]

² [Բ < արեկամ >]

ԲԱՂՆԱՏԻ ՃԱՄՓՈՐԹ ԷՇԸ:

- Եփրատ գետի կանաչ զրադին
Կենում էր մեկ խեղճ աշակար:
Անունն Հասան. իր հավատին
87 Արի,¹ շքարի, արդար, անշատ:
Մեկ էշ ուներ մեր Մուսուրմանն.
Սիրում, պաշտում ախպոր նման:
Էնպես էր նրան թիմարում, պահում,
Խերն ու լավությունն ամեն տեղ գովում.
Լիսը բացվում էր, թե օրը մթնում,
10 Քամակին բազմած՝ Հասանն տուն մտնում:
Մտքի հետ ընկած վախտն նոխտն թողում,
Էշ ախպորն էնպես էր նա հավատում,
Որ նա իր բեռը միշտ տուն կտանի.
Թե ուզենա, մարդ ճշմարիտն ասի,
Էշն իմաստուն էր, խոսիլ պետքը չի՝
Գլուխն էլ շատ հաստ, կոխքն ու անկաշն էլ:
Բոլը սուրահի, տեսնողի աչքն էլ
Հետը գնում էր, հենց զգաստ, հաբարտ էր:
Հասանի դարձերն ցրվում զուլում,
20 Մեծ մեծ անկաշներն թափնթափ տալում:
Սիրուն բոյն զորդ ա՝ քաշում, մաշում ա
Մեր սիրտը, բայց մեջը տշինը խեր չկա,
Երբ գողերն դարձակ ու ծուծը բարակ
Մարդ չի ճանաչում ո՛չ էշ, ո՛չ քուռակ:
88 Խելք է հարկավոր: Պարոն էշն քիչ, շատ
Էստուց էլ ուներ, էլ ի՞նչն էր կիսատ:
Բեռի տակին չէ՛ր բուխումիշ ըլում:
Աչքը առաջին, գուզ ճամփին գնում:²
Դրի դեմ գալիս նա շարժում կամաց,
30 Ինչպես մեծ մարդը իր բաղումն կանաչ:
Անվանի Սադին էնպես է գրում,
Թե ճշմարիտ խելքն էնդում ա մալում,
Որ իմաստունի խրատը լսենք,
Ու բեռի տակին բնավ տնքալ չենք:
Կտանենք անասա: Տեղն ընկած վախտն էլ
Կհամբերենք,³ գլուխ չենք ցավացնիլ:

¹ Պիսի
² [ու]

³ Սկզբում՝ Դուզ ճամփին գնում, աչքը առաջին

⁴ [ու]

Մեկ անգամ հասան իշի վրա բազմած՝
 Գնում էր բաղարն նա նրիշ քաշած:
 Մեկ դարվիշ էկավ փետով նրա առաջն:
 40 Միբուք, մազն սպիտակ: Մեկ պոպոզ գլխին.
 Հասան Ստեփան՝¹ ձեռն՝² դրեց ճակատին:
 «Բարի օր՝ աչքի լիս»՝ ասեց դարվիշն:
 «Փեղամբարն օրհնի քո ալիշ, վերիշն:
 էդ քո տակին ի՞նչ էշ ունիս սիրուն»:
 — «Դարվիշ քոբա՝ իմ մխիթարությունն,
 89 Բնկերն էս էշն ա. իր գեղեցկությունն՝
 45 Խելքովն ազնվքրել, իմ սիրտս առել
 Խոնար, հնազանդ, ճամփին վելադ էլ:
 Նոխտեն թողում եմ, իր գլխու գնում:
 50 Ամեն ժամանակ, ու ճամփեն դտնում:
 Զէ՛ թե ես սրան, սա՛ է ինձ պահում:
 Չոգիս էլ ուզեն, կտամ սրա գնում:
 Քսան՝³ թուման էլ տան, շեմ ծախիլ սրան»:
 — «Թե կուզես, հարիբ ես կտամ դրան»:
 Ծառ ուրախությունս սուրբ դարվիշն ասեց,⁴
 Որ կակդի Հասանն ու ոխին նայեց:
 Հասան իր իշին՝ իր աչքի լսի
 Հետ շէր փոխիլ հեշ, աժա թումանի
 Ձենն որ իմացավ, ջանը դող ընկավ:
 60 Փողն ո՛ւմ չի խաբել: Հասան⁵ բռնացավ.
 Ի՛նչ պետք է արած: Ձեռը բարձրացրեց,
 էն ա բարբշիլն էր նա ուզում հենց:
 Դարվիշն միտք արեց ու խոսքը փոխեց,
 Ուրիշ թահր նրա գլուխը փշեց: ●
 «Նհախ ասեցի, որ իշիդ ծախես,
 Գիտեմ, որ դրան դու շատ սիրում ես:
 Խեղճդ գալիս ա, աչքիցդ եմ տեսնում,
 Լսի՛ր, Դի՛մ որդի՝ տե՛ս, ի՛նչ եմ ասում:
 Ծառ կարելի ա էնպես բան արած,
 90 70 Երկուսիդ բիրդան հացի հասցրած:
 Ասա՛ ինձ՝ էշդ հեշ գիտի՝ յոսսիլ»:
 — «Հեշ մեկ բառ էլ ա, ի՛նչ պետք է ծածկիլ»:
 — «Կամ գրել, կարթալ, խելքը բան կտրել,
 Աշխարհի խերն ու շառը ճանաչիլ»:
 — «Ի՛նչ ես հարցնում»:
 — «Բայս որ էգպես ա,
 էդ էշը ուրիշ քլամալի տեր ա:
 Պետք է պատմություն, աշխարհագրություն,
 Լավ գիտենա, ու փիլիսոփություն»:

¹ [Հենց]
² Սկզբում՝ Տեսավ Հասան՝ ձեռն
³ [Ս < Իրաս >]
⁴ [Հարիբ]

⁵ Սկզբում՝ Սուրբ Դարվիշն ասեց շատ
 ուրախությամբ
⁶ Հասանն = Հասան
 ? [ադի < ք >]

- «Ա՛խ՝ ի՞նչ ես դարդակ խոսքեր դու խարջում,
 80 Ա՛յ դարվիշ բաբա՝ ու գլուխս տանում:
 էդ որ գիտենալ, դու ի՞նչ ես կարծում,
 էլ մտիկ փտա՛ր գնչիս, Նկմաբ,
 Ինձանից էլ հո՛ դա անց կըկենար,
 էշն էլ որ անըր փիլիսոփ դառնա,
 էլ ա՛ւր կորչին բաս Դարվիշ ու Մոլլաս:—
 «Գեղ տեղ մեծացածն քեզ պես միտք կանի,
 Բերանդ էլ ընդ քաշես, լաւ՝ կըլի:
 էշ փիլիսոփա՛:— Ի՞նչ զարմանք բան ա,
 էդպես հրաշք մկամ աշխարհումս կա՛:
 91 90 Սուտ սանիաթ շունիմ, քեզ խորհուրդ տալիս, 46
 Կամ ա՛ռ էս քիսեն, կամ լսի՛ր խոսքիս:
 Թո՛ղ սիրելի էշդ մեկ Մեքքա տանիմ,
 Աչքը բաց ըլի, ես գլխին կանգնիմ:
 Մեկ քանի վախտ դու հո՛ւփ տուր քի՜շ՝ սրտիդ,¹
 Թե որ բարով դանք, ու տեսնիս իշիդ,
 Ի՛նչքան լեզվների դա տեղյակ կըլի,
 Որ Քյաբը դնա, ուխտ անի, տեսնի:
 Մենակ սրա աղոթքն ու արած նամազն
 Իրան էլ կտա, քեզ էլ քո մուրազն:
 100 Թե ջրի պես դա դուռան չկարթա,
 Իրանից նոր բան չըշինի, դուս տա,
 Աշխարքի շնորքն դա մարած չըլի,
 Երեսիս թքի, ինձանից ուզի
 Դրա չառքմեն: Ի՛մ վզիս ըլի:
 Տարի չքաշի, մեզ եդ կտանիս,
 Փողն է՛նց ժամանակն դու գիտով կանես:
 Կամ բանը կտրի՛, հարկը թումանն ա՛ռ,
 Կամ թո՛ղ՝ մենք դնանք Մեքքա բարաբար:—
 «Թողի»՝ ասեց մեր հաստազրուխ Հասանն:
 110 «Ի՞նչ եմ անում փողն, որ ունիմ դրան:
 92 Ափսոս եմ գալիս, վախտը չկորչի:
 էն ի՞նչ փառք, պատիվ, էն ի՞նչ աչք կըլի,
 Որ տեսնի՝ տակիս էշը զուռանի
 Համն առած՝ եդ վա, ինձ տանի, բերի:
 Աստված ձեզ բարի՝ ճամփա տա, դնաք,
 Ու աղ սալամաթ բարով եդ դառնաք:—
 Ասեց ու Հասան իշիցն վեր էկավ,
 Աչքերին պաշեց, բարով տվեց, առավ:
 Դունչ, անկաշ ու պոշ մեկ չավ տնդդեց:
 120 Ղոլան ու փալանն, ոռտենն դրստեց,

¹ [կենար]

² [ոմ]

³ [թո]

⁴ «բախն» = «բախդ

- Նոխտեն ու բիզը քրցած¹ նրա վիզը,
 Հոքոց հանելով, Դարվշին տըվեց:
 «Թախսրս բաշխի՛ր՝ իմ էշ հոգի ջան».
 Կալով, կսկծալով ասեց մեր Հասան:
 «Ես չեմ թողալ քեզ էղպես միայն:
 Էշալալ ձեռի եմ քեզ էս օր հանձնում:
 Աստծո՛ւն աժանասթ՝ մեր հանդումն, շոլումն
 Ի՛նչ պետք է սովորիս, որ տանը մնաս,
 Երկիր շտեսնիս, աշխար ման շղաս:
 130 Ծանձի, ու բոռի, բզեզի ձեռին
 Դու ետիր դառնաս, փոքցնես քո գին:
 Գնա՛, սրա աղոթքն քեզ միշտ կպահի,
 Միտդ ուրախ բռնի, իմ անունս հիշի:
 Մեկ քանի ծունր էլ ինձ համար դու գի՛ր,
 Ուտամդ ա՛ն ու էլ շուտ վերադարձի՛ր:
 Մահամդի աչքը վրեժ քա՛ղցր ըլի,
 Փշվի փուշ ու քարն, որ քեզ կդիպչի»:
 Ինչպես որ ելավ՝ սուրբ Դարվշը բարեն
 Կուզ կուզ անելով բազմեց իշի վրեն:
 140 Լեն շորերն շորս կողմն փռված՝ ճողովակ,
 Ոտնիսն աչ ու ձախ ընկած քաշ ու կախ:
 Էշը գնում էր, տերը ձեն տալիս:
 «Ետքը խո՛սք ա հա՛, տարին անցնելիս,
 Ես ձեզ կապասեմ»:
 Ասեց ու ոտով
 Բեկավ Նա ճամփա՝ Դարվշի փեղով:
 Հոգին բերնին կպած՝ Նա գեղը հասավ,
 Ու տանը նստած՝ մունջ մունջ միտք արավ:
 Աստուծով էշս շատ քլամալի տեր
 Դառած հզ կգա: Է՛ն վախտն տեսնողներ
 150 Թո՛ղ զարմանան ու աչկըներն զուս գա,
 Հիմիկ ի՛նչ խոսիմ, թո՛ղ Նա հզ դառնա:
 Մեկ տարուց եղև իրար մի անսնինք,
 Իրարից փափագ ու հասրաթ առնինք:
 Մեկ տարի էսպես թող ոտով ման դամ,
 Եթ ուր փառքը աշխարհին ցույց տամ:
 Եուշա չի ոտներս՝ որ քեզ փշովի,
 94 Մամ չի իմ մարմինս՝ որ հալվի, էրվի»:
 Էսպես էր ցավում Հասան, միտք անում,
 Օրերն համարում: Տարին լրանում:
 160 Դարվշն իշի վրա շատ տեղ անց կացավ,
 Բոլոր Օսմանլիի հողը ման էկավ:
 Պտղովն լիքն ա՛ն էն մեծ Դիարբեքի,
 Արբշի մարտն էն Պարսից երկիր:

¹ {տըված}

² {Ամս}

³ Բնագրում՝ ու

Մարգարտով լիբը Մար, Ղալարի,
 Հայեր, ու Թոխազ,¹ ու Հինն Եղևի.
 Շրջեց ու Հասալ մեծ քաղաքն Հարաժ
 Ուր՝ ինչպես պատմեն, ծնվեց Աբրահամ:—
 «Հըբն է՛ս տեղ ա՛ր՝ ուխտավորն առեց,
 Մեր իշխ նոխարիցն բռնեց, կանգնացրեց,
 170 «Որ Աղևբաանդը Մակեդանացին
 Զարդեց, հետ ածեց Պարսից զոնչուն:»²
 Էն տեղ էլ՝ Կեսար քաջ Հոսովմայեցին
 Եկավ ու տեսավ, հաղթեց Միհրդատին:
 Աշքի բաց արա՛, որ զլուսդ մանի:»—

Բայց պատմությունը իշին բյա՛ր կանի:
 Ոչ ջուղար տվեց, ո՛չ մեկ բան խոսեց:
 Շատ բեղարեացն անկաջներն ցցեց,
 3 Նրա հոր խերին թափեթափ տվեց,³
 Պոչ ու զլուս զվեց, ու մեկ կուշտ դաաց
 95 180 Սուրբ Դարվիշն էլ հո՛ միտքը մոռորած,
 Զէր կարծում, թե ինչ կա իր առաջին,
 Բեղաֆիլ՝ ա՛խ, վա՛յ նախա՛ սառանին.
 Իշի սան առավ մեկ տխմախ քարի,
 Բուդուրմիշ էլավ էնպես՝ բերազի
 Ինքը մեկ զրազ բյալլի վրա ձգվեց,
 Դարվիշն մյուս կողմն՝ ջարդվեց փավեց:
 Պատմությունն էլ դնաց, անիծած ուխտն էլ,
 Դարվիշն իշին էր տներալով օրհնում,
 Էշն իր ոտներն ցափն ու դավն քաշում:
 190 Օրհնություն, անեծք ի՞նչ խեր ունին՝ որ
 Էսպես հաղաղին լինին զորավոր:
 Դարվիշն քիչ քիչ իր փալատ փուլուր
 Իր պոպոզ գդակն, իր ջուլն ու՞ պոզր
 Հափաքեց, մինչև էշն էլ խոր բնեց.
 Դարվիշի կետին, որ կսխրը շոթեց,
 Բիրդան վեր թռավ, պոչ ու գունչ գդեց,
 Հաղն էլ թափ տվեց, առաջին կանգնեց:
 Սուրբ Դարվիշն էլ հո՛ բիրդ հաղրած,
 Վիշը կրակեց ու վակեց առաջ:

200 Շատ ու քիչն ասաված դիտե՛ թե ինչքան
 Ճամփա գնացին, ու էկան բիրդան
 96 Մեկ մեծ քարվանի նրանք սաստ էկան:
 Ուղա ու էշ բարձած, ջորի ու հավան
 Ուխտն էին դնում Փյաքն՝ զնգզնդալով,
 Մահմեդի գլխը ուղում կարտալով:

¹ Թոխազ = Թոխազ
² զոնչուն = զոնչուն
³ [Լավ մարկ]
⁴ [Ու մեկ]

⁵ Սկզբում՝ Թափեթափ տվեց Նրա հոր խերին
⁶ [Բուդուր < միշ >]
⁷ [ու:]
⁸ [Բր]

- Գարվիշն դարվիշին ու՝ էշը իշին՝
 Բարով առան 2 ու ա՝ ու առամ ամին:
 Որը շոթիցն էր տրտնջում, էրվում,
 Որը փառանը, բեռը ծոմում:
 210 Փայի ու զոռց, չոշ ու զոզոռց
 Ո՞վ կարա պատմիլ ու հարայ հրոց:
 Խնչ դարմանը: Մեքքի անունն ու սերը
 Վառել էր նրանց սիրտն, հոգին, փորը:
 Բայց էս խնչ էր դեռ, մարդ որ միտք անի,
 Թե ո՞վք էին նրանց վրեն բաղմած՝ աղի:
 Թիվ չկար, համար նրանց ո՞վ կտար.
 Իմաստուն տես, հեքիմ, ուստաքյար.
 Աստղաբաշխ ու լալ պատմություն գրող,
 Փիլիսոփա ու խաղ, տաղի հանող:
 220 Զաղուբազ ու էլ զուռումազ տես,
 Լեզու գիտացողն թե հասար քցես,
 Բանը կհասնի՝ հո Տրապիզոն,
 Էլ ո՞վ հզ կզա մեր քարվանի բովն:
 Գարվիշն էլ լալ օր սրանից ավելի
 Երբ ձեռ կբցեր, աշկերտին կրթի:
 Մեկը ունեթրը ամպի պես կիտած՝
 Աշխարհի բհամ գալն էր հզ պատմում.
 Մեկը քիթ ու նոթ քաջախաղբում՝
 Լեզվի դուռ գալն էր մեկնում, բաց անում:
 230 Թողանք դերձիկի ու ջուլհակի զրիցն²
 Խառաղի, բրդի³ ու աշալաղի բրինձն.
 Մաշկկարի բիզն, չարվաղարի վիզն:
 Է՛ն ձենն էր բնկել, է՛ն խոսքն, աս ու լիսն,
 Որ մարդ իր գլխին թե տեր չկենար,
 Բեյինն էլ հետը կճաքեր, դուռ կզար:
 Բայց ամենի ռեխն, բերանն ու լեզուն
 Մեկ թարաքյամա կուզեր ճղի խեղույն:
 Սարում մեծացած՝ բոխ, աղլամազ.
 Հենց իր զուռնեն էր փշում, ու իր սազ.
 240 Թե Ադամ պապը Եվի հետ գրախտումն,
 Թարաքյամեվար էր խոռք, զրից անում:
 Աշակողմն էլ մեկ հաստափոր ախմախ
 Մեշ էր բերել իր շինած տաղ ու խաղ,
 Իր հաստ գլուխը երկինքն էր հանում,
 Ուրշի գրածը ցեխն ու ռեխն կոխում:
 Զախաղողմն էլ մեկ ուռած հզի զուլխ՝
 Հով տալով ձգվել՝ մզում իր շօր զուլն,
 Թե աշխարհիս վերջն խնչ պետք է քլի,
 3 [ու մաշեկաբե]

97

49

¹ [օր]

² զբեթը=զբեցն

98 250 Էլ չեմ հարցնում՝ թե ներկա վախճի
 Բանն ի՞նչպես կըլի, ու չէ՞ր էլ գիտում:
 Էշ փխլիստիկն ընդոքի միջումն,
 Գլուխը քաշ արեւ՝ անկաշ էր դնում,
 Ինքն իրան անսաս միտքն լուսավորում,
 Տեք ու տուն, թավա մտքից էր հանել,¹
 Էնքան էս ֆորումն² թաղվել էր, խորվել:
 Ծանճերին նալաթ՝ որ չէին թողում,
 Պոչ ու գլուխ դողում, ու՜ սիրտը խառնում:—
 Ուշտը ուխտն արեց,
 Էշը էշխն առավ,

260 Դարվիշ, քյալբալի, թաղիր ու ասնաֆ
 Մուրադի հասած, ամեն եղ էկան:
 Վերջը վախտն էկավ, յարին լրացավ,
 Հասան իր իշին հասրաթ մնաց, մեռավ:

Մեկ իրիկուն էլ խիստ դարգավարամ
 Նստած իր տան դռանն նա քնահարամ:
 Ա՛խ ո՛խ քաշելով՝ ասում էր, լալիս:
 «Անիրա՛վ Դարվիշ՝ ախրը իմ իշին
 Ի՛նչ արիր, ա՛յ դու անխժած, ա՛նսիրտ:
 Փուշ դառնար ճամփեդ, շլինքդ փորումդ
 270 Յցվեր, որ իմ տունն էսպես քանդեցիր:
 Իմ աշքիս լիալ հանեցիր, փշացրիր:
 Բոլոր սաղ օր մենակ եմ բախում,
 Դու իշիս վրա փաշի պես նստում:
 Քեֆիդ ման գալիս, աշխարհը շրջում:
 29 Զարամ ըլի քո տված մարիֆաթն,
 Թունս հատել ա, դարդ ու դասաֆաթ
 Զանս առել, սղանում ինձ՝ ա՛յ բեմուրվաթ:
 Իմ շաֆիս կեսը էշս էր վերջացնում,
 Էսպես մնացել եմ ես ցավի միջումն:

280 Ախր ե՛րբ կըլի, որ մուրադս առնիմ,
 Էշ ախպորս տեսիմ, ու՜ հողը մտնիմ:—
 Էս ասեց՝ թե չէ աշքդ բարին տեսի,
 Գլուխն որ վեր քաշեց, մեկ ձորի միջի
 Դարվիշն շեք արած՝ իշի վրա՝ անսաս
 Գալիս էր կամաց ու դեմը տմբում,
 Դեմն իշի գլուխը քաշում, ու բղում:
 Քամակի վրա շուռ գալիս, ննջում,
 Գլուխն իշի գլխին տալիս, վեր թռչում:
 «Տո հրեն գալիս են՝ վա՛յ քո տղիս տղա:
 290 Մարդի միտքը կարճ ու սիրտը նեղ առ:

¹ Սկզբում՝ մաքից հանել էր

² բանում

« Երա »

100

Ասեց, տեղիցը էնպես թռավ Հասան,
 Որ ոտ ու գլուխ իրարով դիպան:
 Դարվիշն մոտ էկավ՝ նրան ողջույն տալով,
 Հասան՝ զնաց առաջ՝ լալով, խնդալով:
 — «Ո՛ւր է իմ ազիզ էշն» — Նա ձեն տվեց:
 — «Թո՛ւ ես, շն՝ տեսնում:» — Դարվիշն եդ կրկնեց:
 — «Քարեկամիդ էլ որ շն ճանաչում,
 Ծախել ես գլուխդ, էլ ի՞նչ ասեմ, ո՛ւմ:
 Է՛ս չի քո էշը» — «Վա՛յ օրիս, ըմբրիս,
 300 Ես ո՛ր ջուրն ընկնիմ, ի՞նչ վայ տամ գլխիս:
 Աչքս դուռ էկել, էշս շողխացել:
 Սաղ ոտի տեղը կաղ ոտն ա ճարել:
 Ալլա՛հ, իլլալլա՛հ՝ փեղամբարի գլուխն,
 Մահմադի արևն գիտենա, իմ ծովն
 Հատել, տունս քանդվել: Ես էլ ի՞նչ անեմ» —
 «Էդուր խոսք շունիմ, կհավատացնեմ,
 Որ հոգին կաղ չի ու միտքը շատ սուր»,
 Դարվիշն ասեց նրան ու աչքն ամեց մուր՝
 «Վայ իմ սև օրին՝ ա՛շըն ուր է մնացել»:

310 Որ էսպես քոթեցն քոռացել, փշվել» —
 — «Շատ դորդ ես ասում,՝ մկամ իմաստունն
 Զի՛ կարող ըլիլ քոռ ու շատ գիտուն:
 Ղուտանումն էլ ա էս քանը գրած.
 Մեկ աչքով պետք է սիրտը քննած:
 Լա՛վ է աչքով քոռ ըլիլ, քան մտքով» —

101

«Էն հաստ վիզն ո՛ւր է», ասեց տերն լալով: 51
 «Էն լիքը փորը, էն դռն ու թուշը,
 Էսպես քոսոտ, լղար ե՛րբ էր իմ էշը:
 Դյամու պես էկել լցվել, հաստացել»:
 320 Դառան անկաջներն մսումը թաղվել.
 Էսպես էր դդղղում նա ման գալիս էլ,
 Որ ուղտ² ու դամեշ կուղեին ճաքել:
 Հիմիկ հենց բռնես՝ ու ըլի դառած,
 Ոսկոռն մնացել կաշվիցը կպած:
 Փշես, վեր կընկնի, ի՞նչ իմ գլուխս լամ» —
 «Հո ոաշպարի խելքն՝ իմ քա՛րեկամ,
 Հո էս քու իշի. ո՛ր ջհանդամ գնամ:
 Տո խե՛լք ասա՛՝ խե՛լք. ի՞նչ անտաշ մարդ ես,
 Մարիֆաթ ուզի՛ր, հաստ փորն ի՞նչ կանես»:
 330 Լեզու հարցրո՛ւ, տե՛ս՝ ի՞նչ ա սովբել,
 Ապա սկսի՛ր դու ինձ քարկոծել» —
 — «Մարիֆաթ ունի՛, ուրեմն իմ էշը» —
 — «Էլ ասիլ կուզի՛» — Ասեց Դարվիշը: —

1 [ասեմ]

2 ուխտ — ուղտ

102

Եւ Սողոմոնի գիրք չի՝ մնացել,
 Բոլոր Ասիո լեզուովն հո էլ
 Զրի պես գիտիւ խանի ու բեգի
 Զուգարք կտաւ Աստուծոն է հայտնի,
 Տա՛ր, մեկ քանի օր թափումդ կապի՛ր,
 Թո՛ղ, քիչ ղինջանա, հետո իմացի՛ր:
 340 Ժամանակ շունիմ, է՛դ դու, է՛դ քո տված
 Ամանաթդ: Աստված ձեր բանն հաջողի՛,
 Զեր ցավն ու շողը՝ թո՛ղ քամին տանի:
 Մնաս բարով իշխող հետք մուգարար,
 Ես պարտքիցս պրծա՛ն, դու արա՛ շիրան ճար:—
 «Թողութուն տրա՛ն սուրբ Դարվիշ բարա,
 Ուր գնաս, բեզ քոմակ փեղամբարն դառնա:
 Ավել պակասը ների՛ր, ինձ բաշխի՛ր,
 Գնաս բարով, ինչպես դու բարի եկիր:
 Ու դո՛ւ աչքի լիս՝ իմ էշ շնորհայի՛:

350 Մտի՛ր առաջվան տեղդ ու ղինջացի՛:

Դարվիշն հեռացել՝ ճամփին գնում էր,
 Որ Հասան իշին դեռ դուրգուրում էր:
 Քոռ աչքին պաշում, կազ ոտն համբուրում,
 Մեջքը սքալում ու հետք խոսում:
 «Ընչի՞ էդ քլբլի լեզուն չի բլբում,
 Ընչի՞ բերանդ կապել, շնա խոսում:
 Ա՛յ իմ շնորհայի արևածաղիկ՝
 Ախր է՛դ հային՝ թե տեսին մարդիք,
 Քեզ ի՞նչ կասեն, ինձ, մեկ լավ միտք արա՛,

103

52

360 Աշխարք շրջելու մարիֆաթն է՞դ ա:

Ամա չէ, էս օր բեզարած կրլիս,
 Մի քիչ ղինջացի՛ր, դու լսիր խոսքիս:
 Էքուց տեսածդ պատմի՛ր մեզ քիչ քիչ:
 Իմ ջանը դուս դա՛ ճամփին հո շամիշ:
 Զէին տալ քեզ՝ է՛դ ե՛ս էլ լավ գիտեմ,
 Հլա ղինջացի՛ր՝ ես քեզ խնդրում եմ:
 Հետո պատմի՛ր մեզ քո սովորած բաները,
 Խոտով, դարմանով լիքն ա մեր ամբարը՝
 Պատեպունիկ՝ դու հեշ էլ չի վախենաս,

370 Կե՛ր, քեֆիդ պարկի՛ր, օր դու կարենաս

Իշտահով անիլ, թե ի՞նչ ես տեսել,
 Լսել, իմացել, բեզ դատում արել:—

Էն մեկ գիշերը սաղ տարի դառավ
 Հասանի համար, բնանք լուսացավ,
 Հարեաններին բոլորին ասեց՝
 Ավետիք տալով ու հավատացրեց,

¹ Սկզբում Գարաբեցս ես պրծա

² [թե]

² [քո]

- «Բն իր Թափլումը մեկ փխխոփա
Կա իշի ցեղիցն: Մարդ չի դարձանա,
Ամենին կանչեց. դան, նրան տեսնին:
380 Գաստա կապած՝ մյուս օրն հաղաքվեցին:
Հասան ձեն տվեց: «Ա՛յ մեր ջամբհաթ՝
104 էս ձեզ՝ իմ էշը, ո՛չ բարակ, ո՛չ հաստ:
Թարաքյամերեն ստանալորով
Ու Ասորիվար՝ դա արձակ գրով
Կարող է խոսիլ, շնորքը հայտնիլ.
Խնդրում եմ հետը մի բիշ գրից անիլ:—
Մեկ քաշալ, բոս մարդ՝ միտքը դարա,
Գուս էկալ մեյդան, որ հետը խոսա:
Գլուխ վեր բերեց ու սալամ տվեց,
390 Իմաստուն իշին խոսալ գուս կանչեց:
«Երկինք ու երկիր ի՞նչպես են կապված,
Հախն ընչի՞ է պղծով ստեղծված:
Հույս ունիմ, տեսց, որ չբարկանաս,
Թառխալ բաշխես ու չի՝ նեղանաս,
Ա՛յ շորս ոտանի, ուսլալ կենդանի՝
Գեղըցու գոգրումն ի՞նչ խելք, շնորք կըլի:
Էդ իմաստովյան ծովը դարգակի,
Որ մեզ էլ բիշ փալ դրանից հասնի»:—
Էշը գունչը կապ՝ մնացել էր կանգնած,
400 Ու մեր գեղըցիքն էն ա հաղթած՝
Ուզում էին՝ որ Հասանի գլխին
Մեկ ջփալ ծիծաղ ածեն ու քաշվին:—
105 «Մի քիշ սարը արե՛ք՝ Հասան ձեն տվեց,
«Ամսթու էտպես սա ձենը կտրեց:
Փխխոփա է, որ հատը չունի:
Հաղառացե՛ք ինձ, Թողե՛ք, միտք անի:—
«Կացե՛ք մեկ սհաթ՝ տո ի՞նչ ա էլիլ»,
Փինաշին սկսեց էն կողմիցն տանլ.
Փարը հաստ, ինքը յոռնիկ շախաշի,
410 Ցարամաղ քոսա, շատ էլ հանաքի:—
«Մտիկ արա՛ ինձ, ա՛յ երկարանկաջ
Բժ փխխոփա՝ որ գնացիր ՚Հաջն:
Ասա՛, մի տեսնիմ, բանի՞սն ա սհաթի:՝
Ի՞նչ ես աժաշում, էս էլ հո գժար լի»:—
Էշը ունքերը մի քիշ եղ տարավ,
Քամի մտավ քիթն, թև երող տեսավ:
Անկաջներն նորեն Թափեթափ տվեց,
Մեր կանգնողներին լավ մտիկ արեց:
Քրի ծակերը Թունդ լենացրեց,

1 [հա<լի>]

2 Սղղրում՝ սհաթի քանիքն ա

110

- 420 Ոտներն եղ քաշեց, պճլը գուղ ցցեց,
Ինչքան դվաթ ունեւ է՝նպես զիլ դուաց,
Որ պատ ու գետին մնացին խլացած:—
«Հա՛յ քարաքայալս՝ նոր փխխոփա:
Էդ հունարն հո մեր քուռակումն էլ կու,
Շե՛ն կենա, հաստատ պահողիդ տունը,
Որ ունի իր մօտ քեզ պես խմատունը:
Աստված սղորմի՝ խրատողիդ հոգուն»:—
Մաշեկարն ասեց: Բայց խալիս լեզուն
Կապվել, փակվել էր ու կնպես ծածազ
- 430 Իրանց օրումն էլ չէին տեսել՝ ապ:—
Հասանի փոխանն է՛ն կատուն բնկալ,
Որ մեկ դագանակ խկուչն վեր առալ:
Իշի ոտն ու գլուխն լալ բարաթի գղեց:
Խղճի ոսկոտանքն բոլոր փորն տծեց:
«Ընչի՛ ես ծածում՝ ա՛յ դու հե՛ր օրհնած»,
Փինալին էլ եղ Հասանին ասաց:
«Ասա՛, ի՛նչ տեղից ես դու խմացել,
Թե էջդ մարիֆաթ, խելք ա սովորել:
Փխխոփոսի պես խոսալ գետի,
440 Ո՛վ ա լսել՝ թե էշը կխոսի:
Դարվիշն տալել ա աշրդ թող ածի,
Ոտով ման շղա, որ շքեղարի:
Դու էդ գդում, դարգակ գլխովդ
Նրան քամակ արիւր էդ խեղճ խշովդ:
Էդ հունարի տեր էս տեղ էլ շատ կա,
Ու դու՝ բա՛րեկամ՝ ի՛նչ զարմանք բան ա,
«Ո՛վ էշ ճա մփա գնա, էշ էլ եղ կդգա,
«Բա չց էշը՛ն ա է, որ կհամալատա»:

Մեկ քանի բոռ մարդ ընկած մեկ համփա,
Էնպես էին գնում, ինչպես բոռն կէրթա:
Երբ սաղ աշկանին համփեն ցույց շտա:
Ոտն էին փոխում, բուզուրմիշ ըլում,
Կամ քյալի տալով՝ գնանի վրա շօքում:
Անց կենողի մեկն՝ էս որ հենց տեսավ,
Սիրտը մըմնջաց, մեկ փեղ վեր առավ,
Ու նրանց տվեց, որ էլ վեր չընկնին,
Փեղը գեմ տալով՝ գնան, տեղ հասնին:

- 10 Քոռերի մեկը գլուխը պատռած՝
Փետը ձեռն առավ ու ընկավ առաջ,
Ու մեկերներին եղերցն բաշեց:
Էսպես իրար բռնած՝ բռն՝ սուրուն բաշվեց,
Ու առաջվա պես էլ վեր չի ընկան,
Լոր լոր անելով՝ քիշ որ հեռացան,
Հանկարծ մեշքներն խիստ կոխվ բացվեց,
Առաջին գնալն, որն ասես, ուղեց:
Էս շվերջացրած՝ մեկ ուրիշ քամի
Մտավ քթները, թե ձեռնափեղի

- 20 Ասլն ընչի՞ց կըլի, ի՞նչ ծառից կտրած:—
«Բոխի փետից ա»: Մեկն ասեց հանկարծ:
Մլուան ընկերի գնչին շմռած,
Հաստատում էր՝ թե կաղնուց է սլոկած:—

112

Էսպես ամեն մեկն իր դուռնեն իշեց,
Փեղն առավ ձեռը ու մատնահարեց.
Որ ձեռ քսելով էն բանն իմանա,
Ինչ որ սաղ մարդի փեշակն ու գործն ա:
Աղլամազ քոռերն իրանց մարտերն
Էնպես շաղ արին, էս դհեն, էն դհեն
30 Էնպես զալմաղալ, դատրեղատ արին,
Որ անկաջ պտեր, լսեր նրանց խոսքին:
Մատանեն էլ հո՞նք է՞ս ա միշտ ուղում,
Մատն էնպես խրե ցնրանց բռն՝ աչքումն,
Որ ամեն մեկի բերնիցն մեկ ջվալ
Ուշուրնց դուռ էկավ, թե քաշես հալալ:—

¹ [Տեր]

² [չէլած]

Եկաւն հո թուր շի, որ կտրած տեղը
 Մրմնջա, կալնի մարդ իր ընկիւնը,
 Էրված սրտի դեղն կամ քարն ա, կամ փեղն,
 Էն էլ հազիր էր՝ ղոյմաղոշում տղն՝ բը:
 40 Գլուխ էր, որ պատռւից, աստամ, որ ջարդվից.
 Որն հարայ կանչեց, որն արինն սրբեց:
 Էն փեղն՝ որ պետք էր նրանց պահպաներ,
 Միս, ազցան շինեց բոլոր ոսկորներ:

Բայց ի՞նչ անես, բանն էն տեղ էր ընկել,
 Որ անկաջներն էլ՝ էր սալի քոռացել:

113

Էն տուր ու քոթակն տվին նրանք իրար,

55

Շուռն էլ որ քլեր, տերն կմտնանար:

Բայց իր ասածը հեշ շուղեց մեկն էլ.

Թողա, որ էս կրակն չէրի իրանց էլ.

50 Խերի տեղն՝ էսպես՝ էն տված փեղը

Քանդեց նրանց տունն՝ էս կովից եղը:

Իմաստուն մարդիք մեզ նման քոռին

Որ հալատ տվին, օրենք կարգեցին,

Ուղեցան՝ քոթակ մեզ նրանք անեն,

Չէ թե մեր տունը քանդեն, կործանեն:

Բեզուղուր քոռին ի՞նչ ժամ, պատարագ

Էնքան ձգձգեցինք հալատ ու բաժակ,

Որ մեկի տեղը՝ բլուր ու միլիոն

Իրար ղլուխ կերան, որ պահեն կանոն:—

Ա Ր Ա Ր Ե Ք Ը:

Արարեքումը բարձած կճճեներ
Գեղըցին կողերի դեպի դարերվեր:
Մեկիկ ձիանոցն թողեց սարի գլխին,
Ուզեց՝ որ տանի առջի արարին:
Ենկար ձին նրան քամակին տարավ,
Ար չի գլորվի սելը, դատա արավ:

114

Սարի գլխիցը շահել ձիու մեկն
Ար դեռ ոտներումն ուներ բոլոր խելքն,
Ամեն մեկ ոտը փոխելին՝ Նանճար
10 Զիւն նախատեց, գծվեց շարաշար:
Թուք ու մուր ու ախպ նրա գլխին ածեց,
Ոտները բարին ձեռնելով՝ ասեց:
«Հլա մեր գոված ձիուն նայեցե՛ք,
Առաված կսիրե՛ք, խնչդեա ա, տեսե՛ք,
Գորդի պես գեանին՝ կպել, ճապաղել,
Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, ամա՛ն, քիչ մնաց մեկ էլ
էդ քարին դիպչի՝ Մո՛ւն է, թե՛ք, ա՛խ՝ թե՛ք:
Ղոշաղ փա՛ց, ղոշաղ: Տո մի մտիկ արե՛ք:
Մեր նղը յարուն քարին կպավ էլի,

20 Ա՛յ էդ հաստ գլուխդ փորըդ պրծնի՛:
Ձախ դճիդ վրա՝ ա՛յ տնով քանդված.
Տո է՛շ անասուն՝ խնչ՝ ես մոլորված
Մնացել էդ տեղ: Սարն ըլիս գնում,
էն էլ դիշերը, ո՞վ կըլի զարմանում,
Թե չէ՞ դարձվեր, էն էլ ցերեկը՝
Խնչ դժար բան ա, թո՛ղ ասի մեկը:
Մտիկ անելիս՝ սիրտս պատուվում ա:
Թե քեզանում էլ ուրիշ հունար չկա:
Ջուր կկրերի՝ չա՛ղամիշ էլած,

115

30 էդպես սրագավով՝ չէիր գնայ ըստ:
Թե սրեն մեղ դա՛ տպա համբերի՛ր,¹
Խնչդեա կթուշինք, դու դարդ մի՛ տնիր:

56

¹ [գրեն]

² գեանին = գեանին

³ [խնչդ < ես >]

մեղ գա

Արարում՝ Համբերիլ տպա, թե սրեն

վախտ շենք կորցնիլ, մեր վրի բեռը
 Չեթե կբաշենք, կվազինք դարեմվերս:—
 Էս առի շունչ քաշեց, դռը դուռ ցցեց,
 Ու համիա ընկալ, շուր տու բշի արեց:
 Հենց իր տեղիցն թռավ, ընկալ դարեմվեր,
 Բեռը լիսիկաց, սեւը գետ ու գետն՝
 Մեկ առաջ քցեց ձիուն, մեկ հզը:

40 Շարը որ կտրվեց, մեր դռնաղ էս ձին
 Չորս ոտն վեր առավ. հալլեմ՝ գնաց քեֆին:

Աստված հաջողա՛ նրա բանն՝ ախարեր՝
 Էլ ի՞նչ եղ պատմեմ նրա տիրոնչ ցավերն:
 Քարով, քարափով ընկալ շարդվելով,
 Չափ քցեց ու դու քաշեց՝ գնալով՝
 Ընկալ շորս ոտովն մեկ խանդակի մեջ,
 Էլ ի՞նչ կմնար սաղ սալամաթ հեշ:

Գլուխդ ապրի՛ կճճենե՛րի տեր.
 Էլ ի՞նչ կանեն քեզ նրանք ախր խեր:

50 Էս աշխարհումն էլ էս շուռա մարդիք
 Շատ կան: Իրանցից ունին մեծ կարծիք:
 Ուրշի արածին միշտ շեն հավանում,
 Իբայց երբ որ բանը իրանց է մնում,
 Չունեն ու մածունը իրար են խառնում,
 Տասն էնքան՝ բանը խժժում, մժժում:—

160

ՃԳՆԱՎՈՐՆ ՈՒ ԱՐՉԸ:

Հարկաւոր տեղը լաւություն անիլ
Խիստ շատ լաւ բան է. էս ո՞վ չի ասիլ:
Ամա ամենի ձեռքը չի գալ.
Վա՛յ նրան՝ որ գծին կուզի յախեն տալ:
Խաբարապահ հիմարն թշնամուց վատ է,
Վոր ձանքի կտա, հառաջ, հետո թե:

Ժամանակով մեկ սարում, կորած տեղ
Մեկ մարդ էր կենում անտուն, ու անգնդ:
Մենակ կենալը խելքից կհանի,

10 Քիչը յաբանի տեղն կհամբերի:

Իր սրտի հալը՝ ամեն մարդ կուզի
Ընկերին ասի, որ շատ շտանջվի:
Թո՛ղ ասեն՝ բառ էն շայիւր Յիմանը
էն ձորի վանաչն, էն ծառաստանը,
էն շվաք տեղը, սառն աղբյուրն, հովը,
Ծաղիկների հոտը, զշերի քովը՝
Ի՞նչ տեղ կա, որ մարդ սիրտը բաց անի,
Շատ լավ՝ խոսք շունիմ, ի՞նչ ասիլ կուզի:
Բայց էլի մարդի սիրտը տրաքում է,

20 Երբ զրից տվող շունի, մենակ է:

Էսպես էլ մեր խեղճ ճգնավորի սիրտն
Շատ էր նեղանում, որ մարդ չկար մոտն:
Ընկավ նա մեշեն, որ ընկեր հարի,
Հետը հանաչվի, օրը անց կա ցնի:

Մեշեն ու իսա՛ն:

Արջն ու գելն ի՞նչ են, թե որ ուստ գան:
Էսպես էլ էլավ, մեր ճգնավորին
Մեկ արջ ուստ էկավ խոր մեշի միջին:
Ի՞նչ պետք էր արած՝ գլխին վերցրեց,

30 Գրած սիրելուն խոր գլուխ տվեց:

Արջն էլ իր թաթուկն դեմ արեց նրան:
Ի՞նչ գլուխ ցավացնեմ: Հենց իրար տեսան,
Բարով տվին, առան, բարեկամ դառան,
Սիրտներն կպան, էլ ո՛ր հեռանան:
Սաղ օր իրարից չէին բաժանվում:

117

57

1 [Թող անկաջ անի, ավ չհավատա]

2 [չէր]

2 [գարգը]

118

Թեք ընչից խոստում, ի՞նչ գրից անում,
Ի՞նչ առակ տեսում, ընչո՞վ պարագրում,
Կամ ի՞նչպես Կարա միտքը խմանում,
Մինչև էս օր էլ էս ինձ չէ հայանի:
40 Ընչի՞ սուտ ասեմ, որ հոգին տանջվի:
Ո՛ր ճգնա՛վորն էր շատախոս անշափ.
Արջ ախպորն² էլ հո՛ մորուց լեզուն կապ.
Էսպես նրանց բնիցն կոխվ՝ լին շրեկավ,
Ինչպես որ ըլեր, ճղնավորն ասավ,
Թե դանձ է ճարել նա իր ընկերումն:
Արջի եղիցն ընկած նա մեշումն:
Առանց նրան սիրտը հեշ չէր դիտում,
1 Ի՞նչպես դավի նրան, ինքն էլ չէր գիտում:
Մեկ օր էլ նրանց մտքովն անց կացավ.
50 Հենց հավին մի քիչ որ չի տաքացավ,
Կանաչ ու մեշա նրանք դուռ էկան,
Սար ու ձոր ու շուր ընկան, հովանան:
Բայց շունքի մարդը տկար է արջից,
Էսպես ճղնավորն առաջ նրանից
Բեզարեց ճամփին ու մնաց եղբ,
Ընկերն հենց տեսավ, խոսեց նրա հետը:
«Թնի՛ր՝ ա՛լքի լին՝ մի քիչ դինջացի՛ր».
Ես քեզ կպահեմ, հեշ դարդ մի՛ անիր» —
Արջի խոսքը նրա անկաշք մըտավ,

119

60 Արշտուտաց, պարկեց, քունը տարավ:
Ղարավուլն արջն էր, պարագ շնտեց:
Քոռադադինա մեկ ճանճ՝ վրա վազեց:
Արջը ընկերին դինջ՝ հով էր տալիս,
Աչքը երեսը բցած՝ նստելիս:
Ճանճին հետ ածեց, թշի վրա նստեց,
Էլի որ⁵ քշեց, քթին նա ծրտեց:
Քիչ քիչ կատաղեց, էլ շուղեց փախչի,
Ինքն իրան ասեց առանց մեկ խոսքի,
Թաթլուկը լիղեց, անասա պաղեց,
70 Շուն < > էր փորն առավ ու խոր՝ միտք արեց:
«Ես քեզ կխցնեմ»։ Ասեց, «Համբերի»:
Ճանճը հենց էկավ ճակատին նստեց,
Ինչքան զոռ ուներ, մեկ քար վերցրեց:
Ու դոյմադոշում հենց տո՛ւր, թե կտաս,
Էնպես վրա բերեց քարն, ու մոնջ, անասա,
Որ ճղնավորի՝ ճարեց ճակատը

58

¹ [էին բան]

² ախպերն

³ [չի բաց]

⁴ [թե]

⁵ [ու]

⁶ [հենց]

Ջախը փութի արեց, ջնջեսց գազաժը:
Ընկերի հոգին վա՛ղ էր տեղ հասել,
Բայց անմահ արջը դեռ կռչար կտրել,

80 Հով տալիս նրան, որ անոշ քնի,
Բայց քուն ու երազ մեռլին ի՞նչ կանի:
Մեռելն իր տեղը, արջը իր մերին՝
Քարեկամ էկան,՝ բարեկամ գնացին:—

Ա. Ռ. Ա. Ս Պ Ե Լ, Գ:

120

ԱՆՔԱՂԱՔԱՎԱՐԻ ԷՇԸ:

Ձին հանկարծ իշին մեկ տեղ ուսատ էկաւ,
Համփենն շատ նեղ էր, տեղ կենալ չէլաւ:
Ձին կարծեց՝ թի էշն իրան պատիւ կտատ,
Բալքի ինքն իրան համփից դուռ կգա:
Բայց ի՞նչ տեղ էր էշն մարիֆաթ առել,
Կոպիտ ծնվել էր, կոպիտ մեծացել:

Էնպես դունչը դուղ՝ ձիու վրա դնաց.
Ձին քաղաքավարի զոգուղին առաց:
«Ձի՛» լինիլ, մի քիչ դու դրաղ կանգնիս,
10 Որ ինձ տեղ ըլի, դու էլ համփա գտնիս:
Կամ թո՛ղ տուր, որ ես էլա առաջ դնամ:—
Բայց իշի ուշը² երբ ա մեկ անգամ
Էնպես անոշ խոսք մտել, տեղ արել,
Ոտն ու պոչն սկսեց դհա պինդ ցցել,
Ձիուն տեղ շտալ ու համփենն կտրել:
Ձին որ էս տեսաւ, ինքն դրաղ կանգնեց,
Մեր փաշա³ իշին համեցեք արեց:
«Ձեմ ուղում, ասեց, քեզ պատվից քցեմ,
Ու քո իշուքիսն փառքիցն քեզ զրկեմ»:—

¹ [կոպիտ]
² [ուշը = ուշը]

³ [խնամի]

Իրիկնադեմին մեկ զրադ քուշով
երկու մարդ իրար հետ զրից տալով
Անց էին կենում, մեկ էլ էն տեսան,
Դուան շեմի տակիցն մեկ շուն հենց բիրդան
Ծորդաց, իսկույն վնգվնգալ սկսեց:
Էս ձենի վրա սադ քուշն լցվեց.
Հիսունից ավել՝ շներ մոտ էլան,
Մեր անցվորների գլուխը տարան:
Մեկը կոացավ՝ որ քար վերցնի,

- 10 Մյուսը ձեռիցն բռնեց ընկերի,
«Սի՛րելի՛ տսեց՝ տեղըդ ծանր կա՛յ,
Շան փեշակն ա, որ հաշի հանապաղ:
Քարով դու շանը ճամփա չես բերիլ.
Թե չես ուզում նրանց դհա վատադացնիլ,
Գլխըներս առնի՛նք, գնանք մեր բանը.
Թե չէ քար քցիլն ի՞նչ վոգտի շանը»:—

Իրավ մի քիչ տեղ որ լի հեռացան,
Շներն էլ անսաս քաշվեցին բիրդան:

- Բերանը պատռած հալվաբա մարդի
20 Փեշակն է՛ն ա, որ մեղ վրա հաշի:
Բայց դու քո ճամփեն՝ դուդ բռնի, գնա՛,
Կհաշի, կըհաշի, էլ եդ կգինջանա:

Մեկ թաքուն դադան մեկ տեղ թափ էլան.

Արջին բանեցին, մեկ դուղ շու՜տ տարան:

Հագին հանեցին, կաշին քերթեցին.

Բնչքան ուժ ունեք, ամենն իր քեֆին

Մեր լուսահագի արջին քրքրեցին:

Որդիանց սրտեզ՝ նախա՛ր սատանին,

Ալապտորակն էլ հենց էն հաղադին,

Մուռ անկաշնեքը խըշաքրած,

Արջի անկաշի ձեքիցը բռնած՝

10 Քաշում էր, որ նա էլ իր փայն հանի:

«Ախ դու թափալ կա՛ղ», տվին ձեն ձենի:

Մեր դադանեքը ու վրա թափեցին:

Գո՛ւ ինչ տեղից ես խառնվել մեր միջին,

Քեզ ֆորս անելիս՝ ախր ո՞վ ա տեսել:—

«Տո ի՞նչ եք առում», սկսեց խոսիլ:

«Բաս առաված շո՛ւնիք, որ չեք մտածում,

Թե ես չըլեի, դուք հեշ ձեր օրումն

Սրան կտեսնեի՞ք, որ քեֆ եք առում:

Ե՛ս չի մեշիցը սրան դուս խոհեցի,

20 Ու թո՛ւշ էս տափը՝ ձեր առաջն արի:—

Լավ տեսան, որ էլ ինչպիս էր փշում:

Քեֆընեքն էկավ սրա էս խոսքում:

Արջի անկաշի ձեքը կտրեցին,

Ու բաժին տվին մեր Ալապտորակին:

Յավա մարդի վրա շատ ծիծաղին էլ,

Էլի նրա բաժինն շեն պակասցնել:

1 [տեղ]

2 ա՛նկաշիցը = ա՛նկաշի ձեքիցը

ԿԱՏՈՒՆ ՈՒ ՄՈՒԿԸ:

«Ընկել եմ ձեռքդ՝ դե ուտում ես, կե՛ր,
 էլ ի՞նչ ես խառնում իմ դառը ցավերս:
 Գիտեմ, որ իմ վերջս էս օր հասել ա,
 Խեղճ ձագս իր բնումն անտեր պետք է մնա»:
 Ասեց մեկ խեղճ մուկն անիրավ կատվին,
 Որ շանդել նրան դրել էր առաջին:
 «Մկամ ուտիլն ա մենակ իմ ուղածն»,
 Պատասխան տվեց մատուն շարացած:
 «Ամեն մեկ ձենդ, էդ քաղցր ծվծվալդ

- 10 Որ անկաջս բնկնում, ու էդ թուլանալդ
 1 Տեսնելիս՝ սիրտս էնպես ա ցնծում,
 2 Հենց իմանում եմ, իսկ կյանք եմ ստանում»:
 Անդու՞թ անիրավ իսանի սրտին
 Ուրախությո՞ւն է տանջելն բնկերին:—

¹ [սխ<բառ>]

² [թք]

ԵԶՆ ՈՒ ՇՈՒՆԸ:

124

Մեկ շաղ շուն ընկած՝ ախոռի մոտին,
Հով տեղը ձգված՝ անսաս, իր քեֆին,
Իր սիրուն օրը անց էր կացընում:

Որ մեկ խեղճ եզը իրիկվան մթնումն
Հանդիցն էկավ տուն ու գոմը մտավ,
Բերնի ջուրն դնաց, խոտը որ տեսավ:

Շատ բանելուցը ոսկոռն ու կաշին
Իրար էին կպել: Ու խեղճն էս հաշին
Մոտացավ, մի քիչ բերանն ե՛մ քցի,

10 Շունը մոռաց, շթողեց, որ ուտի:

«Տո ա՛նխրով դու՝ քեզ ի՞նչ ա պակսում»,
Ասեց մեր եզը. «Դու է՛լ ես հաշում:

Սաղ օրը հոգիս արևի տակին՝

Հանդը վարելիս կրակի առաջին՝

Հո դուս է գալիս: Ու դու քեզ համար

էս շվաք տեղը ընկած մուղաբար,

էնքան էս ուտում, խմում, քեֆ անում,

Որ հենց էն ա հա՛ ճաքում ես տրաքում:

Ի՞նչ քո խարչ բան ա էս շորացած խոտն.

20 Որ շեա ուզում ես էլա գնամ մոտն»:—

Ա՛խ, ով չի գիտի՝ նախանձոտ մարդի

Աչքը կրակ ա ու սիրտը լեղի:

Կավ օրըդ տեսնի, սիրտը .կտրաքի,

Վատդ լսելիս՝ մի թիզ կընդվի:—

- Քուշեքանցոյն մեկ ֆիլ չէին տանում,
 Որ ցույց տան՝ էնպես էր բանն երևում:
 Ո՛վ չի գիտի ֆիլն հրաշք է մեր կողմերն:
 Էսպես եղևիցն հազարն ընկել էր:
 Ով բանից փախած՝ հայվարա մարդ էր:
 Որդիանց որտեղ մեկ պատիկ շուն էլ
 մաստ էկավ թե չէ՝ սկսեց հաշել,
 Վրա թռչիլ, կոնձալ, բողազը ճոթոն:
 Էսպես կովելով՝ հետը քաշ ընկնիլ:
 10 «Ա՛լքի լիս՝ կարի՛ ձենդ ու անաս կա՛ց:
 Չե՛ս ամաշում՝ որ երեսդ պատռած,
 Քաշ ես ընկել դու, քնդ ու քնդ սպանում:
 Ախր ի՛նչ քո բանն ա՛տո ջանմ, գյոզմ:
 Չափդ ճանաչես, քո զլուխդ լաս:
 Լեզիդ հո պատռեց, հերի՛ք չի դռաս:
 Չե՛ս տեսնում, որ դու խռում ես, ճաքում,
 Ֆիլն իրան համար՝ իր ճամփեն գնում:
 Քո հաշալը նա բանի տեղ չքցում»:
 Նրան մեկ ուրիշ շուն խրատ տվեց:—
 20 Հա՛ֆ, հա՛ֆ, հա՛ֆ՝ նրան պատասխան տվեց.
 Մեր պատիկ շունն, ու էլ սաղն սկսեց:
 Շէնց է՛դ ա սրտիս շատ զվաթ տալիս.
 Որ առանց կովի՝ անունս լսելիս՝
 Մեր հարևանի շները կասեն:
 Տե՛ս՝ Զղարի շունն ի՛նչ զոշաղ շուն ա:
 Որ ֆիլ վրա էլ հաշիլ կարում ա:
 Բազի քնձոտ մարդ էլ է՛ս ա ասում,
 Նրա մեծ մարդի վրա նա իր ձին քշում:—

Մ Ա Ռ Ը:

Մեկ ծառ մեկ ձորում էր բճամ էկել:
 Մեկ օր սկսեց տրանդալ, ասել,
 Թե ընչի՞ չի ինքն մեկ սարի ծերի
 Դուռ էկել, որ նրան ամենն էլ տեսնի:
 Հենց է՛ս էր տառն ցերեկ ու գիշեր:
 Համբ որ տարավ. տատված ի՞նչ աներ:
 Նա կուղի շղթարքն միշտ խաղաղ մնա,
 Որ չէլավ ծառի մուրաղն էլ ավեց նա,

Ու նրան տեսց:

- 10 «Շա՛տ բարի՝ քո տեղն՝ կասեմ՝ որ փոխեն,
 Թո՛ղ սիրադ հովանա, գանդատ ինձ պետք չեն»:
 Իսկույն դեռնիցը՝ կրակ դուռ էկավ,
 «Չորք սար գառավ ծառք բարձրացավ.
 Զանր գինջացավ:

127

62

- Աչքը սկսեց շորս կողմը քցել,
 Իր բախտի վրա քեֆը քոք անել:
 Ի՞նչ պատահեցավ. էլ ինձ չի հայտնի:
 Աստված բարկացավ մեշին բիրադի,
 Բոլոր քամուն՝ թունդ ավեց հրաման,
 20 Ինչքան մեշեր կան, անեն ըսքըհան:
 Կատաղած քամիքն վրա թափեցին,
 Սար ու ձոր իրար ավին, ջարդեցին.
 Դող ընկավ մեշեն, հուխեց սոսա, տերե
 Զախըփուրթ էլան, լցվեցին մեկ խե:
 Ամենն իր սե օրն սկսեց լաց ըլիլ՝
 Բայց երկնիցը քամակ չէր հասնիլ:
 Ճուխեկ ու կոխը ջարդված, քոք ու աակ ցրված՝
 Միտք արին ծառերն՝ սարի վրա բուսած:
 «Երանի՛ նրանց՝ որ ձորի միջին

- 30 Ա՛խ՝ դու նն էկել ու էլ դարդ չունին:
 Էն սա՛ռն աղբրի, էն հող շվաքի,
 Էն կանաչ խոտի, ու սիրուն ծաղկի
 Վրեն ու միջումն՝ շորս կողմը բռնած,
 Գի՛նջ, անմեղ՝ ³ խնդան տեղովն իրանց:

¹ տարիցը
² [հորը]

³ [բոս < նց >]

Ո՛չ բամբին նրանց ձեռք կխփի,
 Ո՛չ արև՝ բոքն ու տերեւներն կէրի:
 Խոսքը դեռ կխոսաւ: Էնպես թափ տվեց
 Քամին՝ որ նրանց բոքը հան արեց:
 Ի՛նչ վրա եմ ասում էս պարզ առակը:
 40 Ի՛նչ հարկավոր ա մարդիս՝ թաղ, պսակը,
 Քանի ջած է տեղդ ու միտքդ հանդարտ,
 Էնքան բեղանից հեռու փորձանք,¹ դարտ:
 Ա՛խ՝ մի՛ ցանկար, մի՛՝ հոգվույս սիրելի,
 Որ բարձր պատվի հասնիս ջիրադի:
 Պատիվն, պատուհասն՝ որդի էն մեկ մոր՝
 Փուշ կաշնեն՝ սիրուն արեղ ու բո օր:

¹ [ջաջե]

ԳԵՆՆ ՈՒ ԳԱՌԸ:

Ու՛ր զոռ ունի, հենց անհարկի գլխին
է քացի տալիս, հանում աչքն, հոգին:
Իր արած մեղքն էլ նրա վզին դնում:
Օրինակ շատ կա էս մեր աշխարհումն:

Գառը մեկ շոք օր աղբրի վրա
Ջուր էր խմում, որ քոռադադինա
Մեկ սոված գեւ էլ՝ էն կողմը կամաց
Հոտ առավ, էկավ դառին մոտացած:
Բայց էլի բանը օրենքով ուզեց

10 Բռնի, ու հանկարծ դառին ձեն տվեց:

«Հա՛յ դու անդամ, վատթար կենդանի.

Ի՞նչպես սիրտ արիւր՝ իմ խմելու ջրի

Համն ապականել, էսպես պղտորել՝

էդ մուռտառ դնողի՛դ՝ էսքան ախպ, զիբի՛ր

Սրա մեջը փառնել, իշտահա կոտորել:

Նախի՛ր՝ թն ի՞նչ դառն օրի կհասնիս,

Գլուխդ որ շոտեմ, ե՛րբ կպրծնիս»:—

«Թո գլխիդ դուրբան՝ մեղքս ինձ բաշխի՛ր,

Արածս լավ առն՛ս, հետո ինձ պարտի՛ր:

20 Քո ջուրն պղտորիլ ի՞նչպես կարող եմ,¹

Հարիր ոտ հեռու քեզանից ցած եմ:

Իմ հաղդս ի՞նչ ա, որ էդ բանն² անեմ,

Ու քո մեծութան աչքիցը ընկնիմ»:—

«Թշվա՛ռ՝ ուրեմն ե՛ս եմ սուտ ստում,

Էդպես լիրք՝ բերանդ ի՞նչպես ես ցրվում:

էս թողանք, անցած տարին դո՛ւ չէիր,

Որ ինձ՝ հենց է՛ս տեղ փիս խոսք ասեցիր,

Սիրտս կոտորեցիր:

Հենց գիտեա, էստոնք ես մոռացե՛լ եմ,

30 Ու դրա ջիգրը մեկ օր հա՛նիլ շեմ»:—

«Տե՛ր իմ և Աստված՝ էս ի՞նչ լսեցի,

Տարիս թամամ չի. քեղ ո՞նց վնասեցի»:—

«Բաս քո ախպերն էր»:— «Ախպեր էլ շունիմ»:—

«Բաս խնամիդ, կամ կնքահերդ էր»:— Իմ

¹ Սկզբում՝ ի՞նչպես կարող եմ քո ջուրն

² բռն = բանն

130

Ասածս ասած է: Ինչ որ էլ անես,
Ազգականներդ մեկը վրեժի: Ես
Կարճ՝ քեզ ասում եմ, որ թե դու, թե ձեր
Չորանն ու շունը. բոլոր նոքարներ
Իմ թշնամին եք, արինս հք ուզում,
40 Որ խմեք, ու էս վառաշ տեղերում
Չեր քեֆին ման դաք, մեզ փշացնեք.
Բայց դուք մեր հոնարն հլա տեսել չեք:
Աստված է էս օր քեզ իմ ճանկս քցել.
Բոլորի մեղքն էլ քեզանից ուզելու—
«Ես ինչ հոն արել, որ ինձ ես բռնում»—
«Կտրի՛ր՝ ա՛նղզամ, ձենդ, քե՛զ եմ ասում:
Գլո՛ւխ ունիմ, որ քեզ հետ շահա տամ,
Քո արածն է՛ն ա, որ ես էս անգամ
Սոված ըլելով, քեզ ձեռք եմ քցել,
50 Ուզում եմ աւտել, Իորս կշտացնել:
Ի՛նչ իմ բանն ա, որ նստիմ, քնեմ,
Կամ մեղք հարցնեմ, կամ քեզ փղտահմ»—
Ասեց ու դառի վզիցը բռնած՝
Քաշեց՝ մոլթ մերին, աստամներն սրած:

ԱՌՅՈՒՄՆ ՈՒ ՄՈՐԱԿԸ:

Խղճի վրա մի՛ ծիծաղիր,
Անճարին մի՛ վիրավորիր:

Խեղճ մարդն էլ շատ անգամ քնզ էնպես¹
Կկծի, որ կմնաս սենքես:

131

Քո գլխին շատ էլ մի՛ հավատար,
Լաի՛ր էս մասալեն, անկաջդ ա՛ռ:

64

Էսպես պատահեց, առյուծ. թագավորն
Մոծակի սիրտը՝ խիստ խոցեց մեկ օր:

Մոծակ շահադեն մարտիլ չկարաց:²

10 Կռիվ բաց արեց՝ հաքված, հազրված:

Կռվողն էլ ինքն էր, շվի ածողն էլ,

Թուփն էլ վրեն հաղիր, յարադ, ասպաքն էլ:

Բզզալով թռավ թշնամու վրա:

Առյուծ փաղիշահն հենց իմացավ, նա

Հանաք էր անում, վրեն ծիծաղեց,

Սալմիշ շարեց նրան, ու մնաց նստած:

Մոծակն ի՛նչ կաներ էս հալին հանաք:

Մեկ՝ թիկունքիցը,³ մեկ՝ անկաջ ու աջք

Սաղ ածելով՝ նա ծակում էր, դադում,

20 Առյուծն եռալիս՝ վեր կենում, թռչում:

Էլ եդ վախտ, ֆուսանդ հենց որ ճարում էր,

Էլ եդ վեր գալիս, միսը պոկում էր:

Առյուծի ջանը որ շատ կրակ ընկավ,

Պոչովը⁴ դամշեց: Էլ եդ ճաք շէլով:

Ղոշաղ մոծակը արնի համն առած՝

Սիրտն էլ նեղացած՝ էնպես քարկացած,

Թուշ էկավ, նստեց ճակատի վրա,

Ա՛րինը ծծեց տզրըկի պես նա:

132

Անճար առյուծը շատ էլ դու արեց.

30 Յալը թափ տվեց, գլուխը շարժեց:

Բայց դու ո՛չ մեռնիս: Մոծակն իր քեֆին

նստած՝ մեկ՝ թիփն, դնչին, անկաջին

էնպես էր զարբում, որ հոգին հանեց:

¹ էսպես = էնպես

² Սկզբում՝ Զկարաց մարտիլ մոծակ

³ Թիկունքիցը = Թիկունքիցը

⁴ Պոչը = Պոչեցը

- Առյուծի ճարը հենց որ վերովնց,
 Պարկեց գետնի վրա, տկենց գոռալ,
 Զանն առել էր ցավն, ի՞նչպես լար իր հալն:
 Դեմն ատամներն էր նա դրձտացնում,
 Դեմը գետինը շանգոռում ու պոկում:
 Գոռոցն ընկել էր մեղա, ձոր ու սար,
 40 Բև, ոտ ունեցողն հո՞ սասանահար
 Գլուխն առել, կորչում՝ լալով, գողալով:
 Հենց քանես մեշեն բռնած՝ վրակով
 Վառվում ըլի, կամ ջրհեղեղ գալիս,
 Նոր հասած հտին² վերջը աշխարքիս:
 Բայց ո՞ւմ հոնարն էր էսքան դաժմադալ
 Վրժակին, որ չի կարաց դիմանալ:
 Առյուծն տկենց գոռալ, մոնչալ,
 Գետնի վրա շոքիլ, նրան մեղա գալ:
 Խնդրեց, որ իրան հանցանքը բաշխի,
 50 Ու մեջըները հաշտութուն ընկնի:
 Մոծակն առյուծի հալը տեսնելով,
 Մեղքն էկավ, հաշտվեց, նրան ներելով:
 Զիզը հանած ու սիրտը հովացած,
 Թշնամուն էնպես քարոզը տված,
 Ընկավ սարեսար՝ ինքն իրան բերնով
 Պատմեց իր արածն, գլուխը գովելով:—

133

65

¹ [Ա. Խաբթիս]

² [որ]

ԱՐՏՈՒՏԸ ԻՐ ՉԱԳԵՐՈՎԸ ՈՒ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԷ՝)

Առակ է ասած:— Ընկերիդ խոսքին
Հավատա՛ւ,¹ էլի պինդ կա՛ց բո բանին:
Շատ դրուատ խոսք է, օրհնվի բերանն,
Որ էս ասել տ՛ բառ լսե՛նք առական:

²Գարունքն որ բացվեց, Ղրերն քաղցրացան,
Սար ու ձոր ծաղկեց, դաշտք ու անդառառան
Իրանց զարդարանքն հարան, զուգվեցան:
Մաղիկ, հոտ ու հով ամեն տեղ առան:
Ամենն էլ ուրախ ձեն ձենի տվին,
10 Արջը մերումը, ձուկն ծովի տակին,
Ղշերն հանդերումն, սարերի գլխին
Իրանց արևի վրա խնդացին:

134

Չգիտեմ՝ կամո՞վ էր, թե հենց զոռով.
Մեկ արտուտ թռչուն քեֆին նայելով.
Թռչում էր, դնում, ման գալիս սիրուն,
Էլ չէ՛ր մտածում, թէ կեկ էր դարձնու:
Քիչ էլ որ մնար, պետք էր անց կենար:
Վերջը նրա էլ բնությունը քաշեց,
Սիրտը ուզեց, որ օրգոց մեր դառնար,

20 Չագերն եղին քցեր ու ման դար:
Ղշին ի՞նչ պետք էր շատ մեծ թաղարեր,
Ո՛չ առն էր կուղի նա, ո՛չ մեծ թանթաներ:
Բուն դրեց հարդումն, ձու ածեց, նստեց:
Մեկ քանի օրից հետո հուտ հանեց:

Յորենն՝ հասավ, հեծի վախառն կկավ,
Բայց ձագերի դեռ օրը չհասավ,
Որ թռչն, դնան, տատկիք հարեն,
Մարն էին նայում, կուտ բերի, ուտեն:
Մեկ օր էլ որ մերն բնիցն հեռացավ,

30 Խրատ տվեց նրանց, ու կնպես թռավ:
«Մնա՛ք բարով՝ ասեց՝ իմ աղիկ որդիք,
Կացե՛ք դուք էստեղ, նարաթ տ՛ մարդիք

¹ [բայց]

² [R <ացվեց>]

*) Արտուտ զշին աշխարհարար չորասն խորուհն ասում: Մտինման, բայց գլխին
մեկ սուր քաթուղ ունի, ու հետ ածելիս՝ փոքր թռչում ա, էլ եղ վեր գալիս, նստում: Բունը
միշտ հարդե միջուկն ա գնում:

³ Յորեն=Յորենը

135

Թե գալու ըլիս, որ հարգը հնձեն,
Իմացե՛ք՝ նրանք ինչ խոսին, ասեն:
Ու ինձ ասեցե՛ք, ուրիշ տեղ ճարեմ,
Հմիկ գնում եմ, որ պաշար բերեմ:

Հենց նա գուս գնաց, հարդի տերն էկավ,
Յորնին մտիկ արեց ու սրդուն ասավ:
«Հարգը հասել ա, դու էլ ես տեսնում,
40 Հասկի ճիթը կախ մեր ցորենի միջումն:
Էլ վախտ չի կորցնես, էքուց կգնաս,
Մեր բարեկամներին իմացում կտաս,
Որ դան մեր հանդը, մեզ քոմակ անեն»:

Հենց խեղճ ձագերը իմացան էս ձենն,
Կվլվացին ու անաստ վշվշացին:¹

Ա՛խ՝ ո՛ւր ես մեր մեր, ի՞նչ տեղ՝ տեսցին.
Արի՛, դու հասի՛ր, ա՛խ՝ մեր հավարին»:

«Ի՛նչ ա պատահել», մերը հարցրեց:
«Ի՛նչ պետք է ըլի, հանդի տերն ասեց,

50 Բարեկամներին որդին գնա, կանչի,

Որ էքուց հարգը հնձվի, պրծնի»:

«Էլ ոչինչ չասե՛ց», մերը հարցրեց:

«Էստուր համար դուք հեշ դարդ մի՛ անեք:

Թո՛ղ լիսը բացվի, հնտո իմացե՛ք:

Էս ձեր կերակուրն, կերե՛ք, կշտացե՛ք,

Որդիք, ու պարկիք: Գուք հաց կերել չեք»:

136

Ինչպես որ էլավ, նրանք կտկտացրին,

Գլուխ դվիսի տված՝ մոր թևի տակին:

Կուշ էկան ու շուտ աչքը խփեցին:

60 Օրը լուսացավ, բարեկամ շէկավ,

Ղուշն էլի պաշար բերելու թռավ:

Ու խեղճ երկրագործն էլ իր հանդն էկավ:

Ժաժ <եց> գլուխն, սրդուն էլ առավ:

«Հեռու բարեկամն, մոտիկ ազգականն

Ի՛նչպես մեկ կըլին՝ որդի՛ ախրեկան:

Աստծու անունը տո՛ւր, էքուց գնա՛,

Հորախաղորդ ու մեր խնամուն ասա՛»:

Ղվլուցն բնկավ մեր ձագերի մեջ.

Էլի իրանց մորն ձեն տվին՝ որ հենց

70 Էն սհաթին եղ դա, իրանց ճար անի:

«Ա՛խ՝ մեր աղիզ մե՛ր՝ արի, ա՛խ՝ արի՛:

Ազգականներին որդին գնաց բերի»:

«Հե՛շ ձեն մի հանե՛ք», մերն պատասխանեց:

«Մի էլ վախենաք ամենեկին հեշ:

Աստված հիշեցե՛ք ու էս տեղ կացե՛ք.

¹ Բշվշացին = վշվշացին

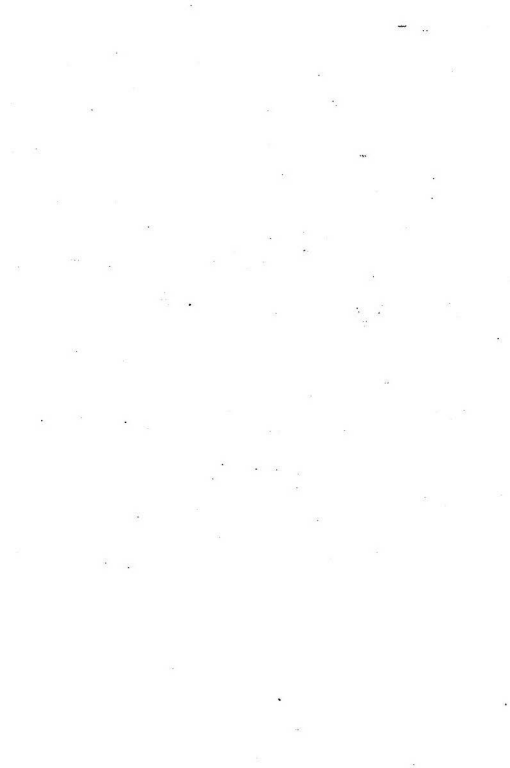
66

137

- Թո՛ղ օրը բացվի, հետո դուք տեսե՛ք,
Ազգականն էլ իր դարդը կունենա:
Մութանաթ մարդի մհանն շատ ա:
- Երրորդ անգամը տերն իր հանգն էկալ:
80 «Ամա՛ օյին են դալիս մեզ», ասով:
Շա՛տ բարի՛ էս թո՛ղ մեզ խրատ ըլի,
Որ ուժուդ շանենք էլ ուրշի խոսքի:
Ու մեր սրտումը լավ տպավորենք:
Որ մարդիս ախպերն, բարեկամն ինքն ա,
Գնա՛ սի՛րելի՛ մորդ ու քվերդ առա՛,
Որ մանգաղն առնին, էքուց հանդը գան,
«Է՛մ չ նրանց՝ որ ա լ յ ո ց տ ո ղ ո լ կ մ ն ա ն»:—
Արտուտն որ լսեց, ձագերին կանչեց
«Հիմիկ վախտն էկալ, որ գնանք», ասեց:
90 Ձագերն էլ խկույն մոտ էլան գլխին,
Առաջին անգամն թևերը բացին
Ու մոր եղևիցն ինչպես որ էլավ,
Հանդիցն դուռ էկան, քիչ քիչ բարձրացան
Ու թռալով, ու ճռվալով
Ու ծղվալով, ու ճթթալով
Ծվալով, գվալով
Արտի վրովը գնացին, անց կացան,
Նշասան ամպի տակն, աչքից հեռացան:

¹ բարձ<բացան>

ԱՅԼ ԱՌԱԿՆԵՐ

ՍՈՎԱՄԱՀ ՇՈՒՆՆ ՈՒ ԷՇՆ
ՈՒ ՍԵՎ ԱԳՈԱՎՆԵՐԸ:

Կարի Կարասին, Խարի պուճախին
Փայ պետք է ըլի հարամու հոգին,
Քանի վախտ ոմիս, արա՝ դու բարին,
Թէ չէ դատածըդ կընկնի սատանին:

Զմեռվան էն դառն վառտ եղանակին,
Որ ձինն ու բորանն կոխում են գետինն.
Մեկ քոսոտ էշ ու մեկ սովամահ շուն՝
Բաղաթից ընկած, ընկան տունեւտուն,
Հասան Զանգվի դարպն ու մպան գետնին,
10 Թաք ըստեղ էլա տառ իրանց հոգին:

Երկու սև ագռավ հենց նրանց տեսան,
Սրեցին կտուց ու շանգ, ու թան, էկան.
Կուշտը կտրեցին տովամահների,
Որ ջամդարն էլա իրանց փայ՝ ըլի:
Ո՞վ չի գիտի, որ սատկած ապրանքի
Ղուլն, անոշ թիքն ագռավին կհասնի:

Բի՛նչ էք բուռ աչքերեդ սրել, պլշացրել,
«Ա՛յ ողորմելիք՝ մենք հո չենք մեռել»:
Շունն լեզու էլալ, Ագռավին տեսց,

2

20 Ու էլ ձգ թաքար խոսքի տուտն կցեց:
«Բի՛շ շէր, որ մեր միտն մեր Աղնն կերավ,
«Մորթի ու հոգի մեղանից առավ:
«Սա տունը պահում, սա բեռը կրում,
«Գիշեր ու ցերեկ նրա դահրը քոշում,
«Էս արդար իշի թրիքն ու փեխն
«Նրա տան համար խոնկ ու մում էին—
«Իմը չեմ ասում, բանը կերկարի,
«Թող իմացողը մեր դարպին հասնի»:
«Աստված հոգի տվեց էլ ձգ չի առնում,

30 «Որ ջնշվի մեկ օր մեր Աղի՝ անում:
«Նրեանումը էլ ոչ սուրբ մընաց,
«Ոչ որձ էշ,² ջորի, ոչ ավանակ քած.
«Ամենի գլուխն վշ նա էնպես կերավ,
«Որին մըլթից քցեց, որի մալն տառվ:
«Սատկած էշերի մեխերն էլ հանեց,

¹ աղի = Աղի

² [կենդանի]

«Շատի հախ կտրեց, շատի սուն քանդեց.
«Էրկու կնիկ թաղեց, էլի մինն դավթեց,
«Քանի՞ որբ, աղքատ նա մաղբուն արեց:

- 40 «Տլոտ ու ցխոտ փինաչի, համքար
«Աղա են կանչում, շունքի շունին հար:
«Աղն էլ ա տանիցն հենց զհամ էլել,
«Ո՞ր իշաղուխն ա նրան կոպեն կնքել:
«Աղին աղ պետք է, տաշարին թխածոք.
«Թե չէ ամեն ֆորթ, որ ըլի փողավոր,
«Հենց Աղա՞յ պետք է կանչեն ու պատվեն,
«Ման գալիս պոշր բռնեն, ու սղալեն:—

- «Հիմիկ էլ լսում ենք, թե ջրատար փետին
«Քանի աղափ էր, ծծեց դուդն, բեյինն.
«Կնչանք Նազիկը ու կապեց շփինն.
50 «Էլած շէլածն էլ խեց անհողին.
«Հո նա նրա համար, հո կոշա ժամհարն,
«Ուղում ա նրան էլ որ տա քարեքար:
«Վա՞յ է՛ն խեղճ, անմեղ, է՛ն ջիվան հարսին,
«Որ պետք է պարկի նրա հոտած ծոցին.
«Ոձ դառած պատերն ի՞նչպես կըթողան,
«Որ անճարն էլա լա իր ջիվան ջանն:
«Էն մեռլի կաշուն ո՞վ թամաշ կանի,
«Որ նա իր գլուխը ավեց բալբալի:
«Բերթած շան կաշի, կամ ուղտի թափան
60 «Կա՞վ սաղ կգալին նրա դռանն ու տանն:
«Մեր քարափնների էն իժ օձերն էլ
«Հալածակ էին էլել, կամ սատկել:
«Հա՛յ, Թուրք, Քուրդ, ու Ռուս, զվիրն են էկել,
«Բայց ֆրլի կաշուն ի՞նչն ա քյար արել:
«Մեղ էլ էս ձմեռվան էս դառն հաղաղին,
«Կերից, տեղից քցեց նա իր հոր խերին:
«Դո՞ւք էք մնացել՝ բա՞յդուշ Ազոսվներ,
«Որ շարաղ անեք մեր փթած օսկոսներ»:—
«Պրծա՞ր քարոզդ՝ թե էլ ունիս բան.
70 «Երկրնքիցն ա մեղ արված հրաման:
«Մեր հարսանքի, տանի ու զատկի
«Մեջտին պետք է միշտ ջամգար ըլի:
«Հերթ էր առածդ՝ մեղ չի հարկավոր
«Ո՛չ Ավետարան, ո՛չ դուռան՝ Քա՛վոր:
Ազոսվի մեկը շան խոսքը կտրեց,
Ու իր քարոզգիրքն նրան բաց արեց:
«Մենք նրա հրեշտակն ենք, ի՞նչ էք խմանում.

«Ու նհախ տեղը գլուխ ցավացնում,
 Էլի մենք տարանք նրա կնիկ ու աղվիկն,
 80 «Դավթար ենք արել նրա փորի աղիքն
 «Հըլայ ձեր գլուխը ստոնք, կշտանանք,
 «Եննա մենք գիտենք, ի՞նչ օլին կըգանք»:
 «Հալալ ըլի ձեզ ձեր մոր կաթի պես,
 «Աղիքս ու թափանս, իմ բլաւափաշես»
 Էշն էն կողմիցը պոշ ու գլուխ ցցեց,
 Ու Ագապներին համեցեք արեց.
 «Ում հոգին ու աչքն դուք պետք է հանեք,
 «Օր առաջ հըլա մեր հոգին առե՛ք»:

<ՃՊՈՒՌՆ ՈՒ ՄՐՋՈՒՆՆՆՆԵՆ>

Զամանն խղճոյն ճպտուն ընդոստուն
Անցոյց քաղցրագուարճ ի յերգ և ի խաղ.
Հայիլ ո՛չ կարաց շուրջ զիւրե անտունն²
Հիմ ձմեռն՝ անարգել զիմէր ամսախաղ:⁴
Մեռան դաշտը համայն, մտեալ ի խոր քուն,
Չիք այլ այն աւուրբ առատը, բարեւից,
Ուր նմա ի ճոց ամենայն թփոց
Պատրաստ էր սեղան, և տուն հեշտալից:
Էանց ամենայն: Ընդ ցուրտ ձմեռանն,
10 Եհաս սոսիս սաստիկ, կարիքն անձնասպան:
Լռեաց⁷ և ճպտուն զիւր բերկրախորճ⁸ ձայն:
Եւ յո՛ւմ արդեօք միտս եկեացէ՛ Երգել
Զանկուշտ ճատամբան¹⁰ ի սոսիս ճմլել:¹¹
Ծիրեալ, վհատեալ ի վիշտ դառնագին,¹²
Սողայ առ մըջիւնն, առ բարի դրացին:
«Մի՛ թողուր՝ մաղթեմ՝ անուշ կեքահայր,¹³
14 Տուր ինձ՝ ¹⁵զօրանալ, ապրիլ առ մի վայր:
Եւ մինչև ցբանիլ քաղցր աւուրց¹⁶ դարձան¹⁷
Կերակրեալ, ¹⁸շեռո՛ւ զիս ընդ քեզ առո՛ւ միայն:
20 «Զարմանամ ես յոյժ՝ ¹⁹կեքամայր՝ խաղաւ²⁰
Յամառան միթէ ո՛չ վատապէցար:²¹
Ո՛վ ի միտ երեր՝ լո՛յս աշաց խնոց,
Ի փափուկ փանաշս դաշտաց և ձորոց,
Երգել, ոստոստալ էր մեր գործ յամայր,
Այնպէս մինչև զլուսն մեր ի պտոյա գայր»:
22 Բայց քո զի՞նչ էր գործ» — «Ես առանց հոգոյ
Զբոլոր ամանն երգեի²³ անխոհ» —
24 «Երգէի՞ր — ուրեմն,²⁵ գոչելիք է գործդ²⁶
Այժմ զնա՛, խաղա՛, ²⁷դատուրդ դառնակոծ:

1 [Ընդ < ոստուն >]

2 [արթուն]

3 [Թէ գիւրգ]

4 [անդ վաղվաղ]

5 [< մեկ անընթ. >]

6 [եկրորդ]

7 [կարճեաց]

8 բերկրալի = բերկրախորճ

9 զատամբան = զատմարան

10 [անել]

11 Սկզբունս՝ Ի ճմլել սոսիս զատամբան

12 [յարահնար]

13 Բնագրունս՝ Բնալիս

14 [մի]

15 [հուարեւ]

16 [քաղցր]

17 Սկզբունս՝ զարման քաղցր աղուրց

18 [զիս է]

19 [բ < արի >]

20 [բարի]

21 Սկզբունս՝ Ո՛ւ՛ վատապէցար միթէ յա՛

22 [Բայց զի՛նչ]

23 երգեցի — երգէի

24 [Դու ես]

25 Սկզբունս՝ Ուրեմն երգէի՞ր

26 [յոյժ] =

27 [կաքաւեան]

<ԱՂՈՒՒՄ ՈՒ ԽԱՂՈՂ:>

Սովեալ ազոութսուն մտեալ ի յայգին¹,
Ուր ²կարմրատակէրն ոգկոյզ խազողոյ.
Ատամունք և աշք նորա այրէին,
³Պարարտ ոգկոյզքն իբր յակինթ վառէին,
Այս էր միայն ցաւն, զի բարձր էր տեղին,
Ուտի և գիմէրն, կամէրն մերձենալ

Ակն տեսանէ ⁴

Ատամն տ'չ ճարէ:

Ժամ մի այսպէս ողջ բեգվայր շարշարեալ.

10 Հեռացեալ⁵ տաէ խազոտ նեղսրտեալ:⁶

Առ ի⁷նչ, ի տեսիլ⁸ է միայն նա լաւ.

Կանաչ է իսպառ, չիք պտուղ ինչ հաս,

Ատամն թմրի յուտիլն ⁹ժուռն տհաս:

¹ [մի]

² [էր]

³ [ւ հիւթալից]

⁴ Աչքն տեսանեն = տկն տեսանէ

⁵ Բնագրում հեռացուցեալ

⁶ [զգուանօր լցեալ]

⁷ [պիտոյ բնձ թէ]

⁸ [զայն]

Ա Գ Ն Ե Ս

ԹՂԹՈՎ, ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

< Հ Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն >

էս ողբալի պատմութեան միտքն էն ա, որ մեկ ազնւական տղա, երեւի ազգի օրդի, մարդքանց մեջ ընկնելով էն տեղն ա հասնում, որ ավագակ ա դառնում: Բայց էս ավագակ ժամանակն էլ՝ իր ազնւությունը, բարեսրտությունը չի թողում: Վերջապէս մեկ աղջիկ ա սիրում, սխալացնում, շար ընկերների խոսքովը՝ սարումը մենակ թողում, ինքն էլ հետո ձեռք ա՝ ընկնում: Ինչքան պատիժ, խոստմունք նրան անում են, որ ընկերներին մատնի, չի՛ անում, աւ վերջը ինչ գիշեր որ իր սիրած աղջիկն ա մեռնում, էն գիշերն էլ սա է հոգին տալիս: Սրա գրողը մեկ երեւի կին ա, որ շատ գրքեր ունի շինած: Թո՛ղ կարդացողը էն դուր չի՛ մտիկ անի, որ ես աշխարհաբառ եմ շրջել. ու գեռ փոքր կոշտ ա: Թո՛ղ զարմանա թե կինարմատն էլ Եվրոպումը զաւամ ածիլ գիտի: Ա՛խ՝ երաբ ինչ սրտով որ գիշերը քունս կտրած, էսպէս բաները գրում եմ, մտրազս տեղ կհասնի՞: Թե չէ: Գրաբառ լավ, օտալ ես էլ գիտեմ, ամա ես էլ ուզում եմ, որ մեր խալիւր օգուտ ունենա, մեր ազնիւ ազգը, որ մինչև էս օր լեզուն փակվել, գրաբառը չի կարում սովորիլ, չի հասկանում, աշխարհաբառ լեզուն էլ գիտացողի աչքին փուշ ա երևում, լեղի, թեկ ինքն էլ հենց էն լեզվովն ա իր սիրտը, հոգին հայտնում: Քո լեզուն եմ լսել երեսությունիցս՝ իմ սիրելի ազգ, քո քաղցր լեզվովն ա սիրտս քաց էլել: Լեզուն դարդակ բառ չի, հոգին ա մարդիս: Թո՛ղ դու հասկանաս, ու իմանաս, որ քո հետ խոսալը ինձ համար ավելի քաղցր ա, քանց մեծ մեծ գրաբառ կտրատիլ, էլ սրտումս դարդ չի մնար: Տասը հազարը թո՛ղ հասկանան ու կարդան, մեկ քանի ջուխտ ու կենդ խոսողի ասածին. ու ծիծաղալուն գլուխս քաշ արած՝ մտիկ կանեմ: Ամենի սրտին դիր գալ չի՛ ըլիլ: Ամա ցավն էն ա, որ բազի գիտուն մարդ՝ որ մեկ դարդակ թասկիրա էլ, ո՛չ աշխարհաբառ, ո՛չ գրաբառ օրինալիւր չի՛ կարող գրիլ, սաղմոսը կարդալիս էլ՝ շատ գիր ու բառ սաղ սաղ ա կուլ տալիս, նա էլ ա մարդի վրա խոսում: Բերանն ապրի՛:

Ա Գ Ն Ն Ս
ՌԳՐԹՈՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ:

ԱԳՆՆՍ ԷԼԻՋԻ ՎՐԱ,

4-ին փետրվարի:

Քեզ պետք է գրե՞մ:— Հլա ինձ միտք տո՛ւր: Էս զարմաղալը, էս թամաշեն ու քեֆը, մասկարադը, խաղը, պարը, անուշ անուշ խոսքերն ու պատիվ տալը, ինչ կուզես ասա ինձ խելքից, մտքից հանում են: Մեկ վախտ կար, որ մեկ տեղ կենում էինք, ու ամենը, ամենն էլ մեզ ասում էին, թե մեր աչքին էնպես ա երևում, որ էն հեռու, վաղվան ժամանակը դհա գեղեցիկ էր, դհա լավ էր, քանց էս մեր լուռ աղքատ կյանքը: Մեկ նոր փապ, որ մազերին միջո՞վն անց կացրի, ինձ բաղզալնորացրեց, էն մազերին՝ որ ինքն իրան խուճուճ՝ իմ քնե՛րակիտ վրովը վեր ա գալիս: Հիմիկ, որ իմ հարուստ մորաքիթը ինձ հոգեւորդի ա վեր առել—ամեն բանով աչքս լիքն ա, էլ մեկ բան աչքս չի գալիս. մեկ բան սիրտս չի՝ ուրախացնում: Ի՞նչպես քաղցր էին է՛ն սհաթները, որ բազն էինք դնում, մանիշակ քաղում ու բլբլուլի տակա՞ց դնում: Հիմիկ էս սակեղութ կռոնթի միջումը, շորս ձի լծած, նորար, դարավաշ շորս կողմս կտրած, ինչ զարմանալի քեֆում էլ որ ըլում, էն օրերի սիրտն ու ուրախությունը չի՛ կա, չի՛ գալ: Ա՛խ սիրելի իմ էլիզա, ի՞նչքան աղքատանում ա մարդ, երբ որ հարստանում ա:

Բանը որ պարզ խոսում, պտի որ խոստովանվիմ, որ ցավ ու կսկիծն էլ եմ քաշում: Դու շատ անգամ ես քո Ադնեսին գովել, նրա խելքը, պատկերը, սիրտը, հմիկ մտիկ արա՛, որ մեկ կնիկ էլա ինձ չի՛ հավանում, սրա ներհալը շատի երեսին ասելովյուն, քեն էլ եմ տեսնում, որ ինձ հետ ունին,— աղա-մարդիքը, ա՛խ՝ բոլորն էլ սիրելու են, բայց թուլ, նվաղ, խելքից պակաս, իրանց դուրսը սիրող, իրանց ասածը պահող, ու թե մեկ հիմար խոսք էլ ասեն, հենց իմանում են, թե փիլիսոփա են, քեթրենքը բարձրացնում են: Ինձ աստա-նեն էլ չի՛ կարող խորիկ, ո՛ւր մնա տղամարդը, ինչ ամենիցն էլ խելոք ըլի, լավ իմանա: Էսքանի միջին մեկն ա ինձ շատ դիւր գալիս, որ իրանից ո՛չինչ չի ասում, բայց շատ բան ա երևում միջումը: Նա շատ սիրուն, գոռոզ ու հարուստ ա: Թե ի՞նչ աղպից ա, ո՛չ որ չի իմանում, մուրը խաղաղումն ա ծածկված: Ասում են թե թաղավորի որդի պտի ըլի:— Ի՞նչ եմ ասում, պտի ըլի՞, նա իսկ թաղավորի որդի ա, էնպես ահաբիկու, էնպես խելոք, էնպես աղա դեռ մեկն էլա չեմ տեսել: Անունը Բիւլարուղա ա ասում, բոլը մեծ, սու-րահի, աչք ու ունքը թուխ, հառաջ էնպես էր երևում ինձ, թե նրա աչքը փշի պես սիրտս ծակում ըլի, ու շանց դող էր ընկնում, բայց էլի նրա աչքին էի ու-զում մտնիկ տամ, էնպես, ինչպես որ մարդ մեկ սարսափելի մուշիկ լսելին էլի օւղում ըլի լսի: Բոլոր ահա ու գոգո հմիկ փախել են, սրտիս էլշար մնա-

ցել, միշտ իմ աչքին ձենն ա տալիս, որ նրա պատկերին ման դամ, ու ինչպես թողամ նրա էն զարմանալի մեծ ու թուխ աչքերը: Նրա փոքր ցած, բայց հիանալի ճակատը՝ էն պարզ, սև մազերումն էնպես ա թաղված, ինչպես լիսնակը ամպի տակին, նրա մուր թշերն էլ նմանապես. բերանը հենց խմանա՝ մեկ բարակ խաղ ըլի, էնպես խոր ու մուր կարմիր ա, ու հենց բերնի տեղն ա ցույց տալիս, նրա ժպտալը մարդի խելք ա տանում, հենց խմանում եմ, թե կայծակին ա տալիս, երբ նա ժպտում, կամ մարդի երեսի մոխկ ա անում: Նրա արծվի բիթն ու նրա ձեռները արագ շարժումները, էնպես ա նշանց տալիս, որ հենց խմանաս, մեկ թառան ըլի: Կարճ, էսպես հրաշք չի տեսված ու կնաննց աչքը բոլորինը հետը գնում ա, էնպես որ շատը նախանձու ուղում են, որ տրարին, որ ինձ— < . . . >

Աբարիշ Աստված, թուլի բերող տառջիս ա, Բիվարողա հեռու— փակում եմ. ճտովդ եմ ընկնում, էլ մեկ խոտք չեմ կարող գրել: Հավիտյանս քո Ազնես:

ԷԼԻՉԱ ԱԳՆԵՍԻ ՎՐԱ:

7 փեարվարի:

Սիրելի՛դ իմ Ազնես:

Շատապում եմ, որ քեզ գրեմ, սիրտս դող ա ընկել քո խաթեր: Ինչ սրտի որ ես, Աստված հեռու տանի, շատ եմ վախենում, ասիլի էնզուր համար, որ դու մեր կինարմատների ու աղջկերանց վրա էնպես ես խառամ:

Հլա աշխարհքը լավ ճանաչի՛ր, Ազնես ջան, որ աշխարհքին փիս տանք, մենք էլ փիս կըլինք:

Ես որ, էս ա, ամեն բանից մուրազս առել, մեր պաի գառնամ, էնպես աղիզ մարդի եմ պատահել՝ որ աշխարհի հետ չեմ փոխիլ ու ամեն բանից կշտացել, բաղդավորվել եմ, կարող եմ, որ քեզ մեկ բանի խոտք տեսմ: Վատ կնանիք շատ կան, մանավանդ նրանք, որ գեռ աղափ են, ու մարդի աչքի փուշ են դառնում.— Բայց, Ազնես ջան, հենց էս շափ գառած, աչքըները կուլ գնացած, երեսները խողրփոթ, մատները դործարարի, աչքըները կղի, առամեները յազու գհար, որ մարդի անունը քարովը կտան, թե որ կծել են, հենց էս շորացած աղջկերքն էլ լավ սիրտ ունին,— (ու քո արեւ գիտենա), ես վարաւորդ եմ արել, որ պարկեշտ, խառակ կուսությունը, որ կնկա միջուկը կա, քանի չի կորել, ամեն բանին հաղթում ա, ու սրան տեսնելիս, բուրն էլ թե շքադությունը, թե սիրելությունը, թե սիրունությունը, թե խելոթությունը մարդի աչքը չի՛ գալիս, ու թե կինարմատը ինքը անմեղ, արդար, խառակ Բլի. մեկ ստեղծված էլ չի՛ կարող մատ գնալ, թեզուղ էն խոր դժոխքին էլ դա ու սատանեն ինքը ըլի:

Կամենում ես, Ազնես ջան, որ էլի կինարմատների հետ հաշտվիս, նրանց սիրես, նրանց վատը շատես. էնպես կա՛ց ուրեմն, ինչպես մեր կանաչ սար ու ձորումն էիր, բարի, արդար, հանգարտ, միամիտ, խոնարհ, քեզ վրա խիստ, ալլոց համար բազցը, քո դործը քննի՛ր, ուրիշներինը աչք էլ մի բերիլ. տղա-մարդից դուխոզ պահի՛ր, քո ցեղին պատիվ տո՛ւր:

Ինձ շատ ցավ էլաւ, որ էնքան տեղ հենց Րիվարոզի վրա ես խոսում: Դեռ նրա ով ըլիլ չգիտես, ու էգտես ուշ ու միտքդ դնացել ա վրեն: Դու ուզում ես, որ ամեն բախիլ ու շկամ մարդի աչքը հանես:

— Ա՛խ սի՛րելի՛՜ վախում եմ, թե էս անպիտան հաղթութունը, էս վնասակար փառքը՝ մեկ օր արնի արտասնքով եղ տաս:

Ամենից ավելի քո հաստատ սիրան ա ինձ նեղացնում:— Էգտես սիրտը քանքսին ա վնաս ալիւ, քանքսին սպանել, որ կամքն էլ բարի ա էլել: Ո՛վ գլխիդ պահի՛ր, Ագնես ջան, քեզ մուղայիթ կաց, արի՛ ինձ մոտ, սիրտդ էլ եդ քեզ համար պահի՛ր: Գարունքվան շունչը էնա փշում ա մեր շիման ձորումը, մանիշակը մեր քարափի հարավային կողմի դռնումը դուռ ա էլել, ինչտեղ որ էնքան քաղում էինք շատ անգամ: Արտուտ դուշն էլ ա քեզ կանչում, արի՛, քեզ սրտով սիրտդի ճտովն ընկի՛, քո հափառարիմ կիզի: Մեր ջահել էլվիդին մոռացե՛լ ես: Նա էլի իր գեղի ամառաթումն ա, ու երեսում ա, որ շատ տխուր ա:

ԱԳՆԵՍ ԷԼԻԶԻ ՎՐԱ:

Փետրվ. 20.

Քե՛զ մոտ պտի գամ: Ատուված ո՛չ տնի, դո՛ւ ինձ մոտ արի, դու, էլիզա ջան, դաշտը դժոխք ա դառել, մեկ մեծ ամառաթ, օթախներով լիքը, զարդարած, հաղիք, քեզ են մնում, որ քո բաղդավոր նշանածի հետ գաս, վայելես: Ի՛նչ պետք է անեմ ձեր գեղումը, էլվիդի ախ ու ո՞խը լսեմ: Գիր կարգաշով ու լայ կուլ տալով էն երկար գիշերները անց կացնեմ, որ շորս կողմս՝ մնում ըլի, ու սիրտս նեղանա, տարբի: Զէ՛, չէ՛, լավ գիտեմ, քնչից որ դանդաղ եմ անում, քաղաքը, թաղավորի ամառաթը, խաղ ու պարը իմ սիրտս խելի են, մեկ բանն ա պակաս, ու հոգիս իմանում ա, որ դու պետք է ըլիս: Էլ ո՛չ ինչ չկա աշխարհումս:— Մորաքիրս միշտ հիվանդ ա, ով մեղ մոտ գա, ես պտի համեցեք անեմ, ու շատ էլ ամաչում եմ: Րիվարոզա խիտո շուտ շուտ գալիս ա, նա ինձ մեկ ուրիշ կերպ ա երեսում, էնպես եմ փարձում շատ անգամ, թե նա իրան թաքցնում ու ծուռն ա, բայց էլի որ աչքը երեսիս չի՛ քցում, սուր նետի պես լերդս ու թոքս տաղըթմիշ ա անում, էնպես որ ուղում եմ նրան ասեմ— ա՛խ՝ ի՛նչ կարամ անիլ, որ քեզ ուրախացնեմ: Հա՛ ինձ էնպես ա երեսում, որ նա մեկ ծանր դարդ ունի սրտումը, էնդուր ա էնպես խոր ա՛խ քաշում:

Երեկ Րիվարոզա տեսաւ, որ մեկ դիրք կա սեղանիս վրա ընկած, ու հանկարծ որ շուղեց, որ էն դիրքը վերցնի, ձեռն իմ ձեռիս գիպավ ախմատ, ու դայիմ բռնեց: Հենց իմացա՝ թե մահի սառնությունն էկավ վրես ու հենց էն սառնիմ՝ էլի կրակ ընկավ ջանս, էնպես որ, հենց գիտենաս՝ աչքիս առաջին պահիս ըլիս պար գալիս, բայց մեկ րոպե չբաշեց, էլի նա ինձ՝ ա՛հ ու դող բռնած՝ բաց թողեց: Ես աչքս առաջս քցեցի, բայց էլի նրա աչքը պարզ տեսնում էի, հենց իմանա՝ իմ աչքիս թերթեանունքի միջովը բացի պես վառվում ըլիին, ու ճշմարիտ է՛լ՝ նա իր աչքը երեսն էր քցել, ինչպես որ տեսա, երբ աչքս բաց արի, գլուխս բարձրացրի, որ իմանամ՝ թե նրա՛ աչքերն են էս կրակը տալիս, թե ո՛չ. որ էսպես ինձ վառում էր: Երկուսին ջանն էլ դող ընկավ,

մեկս էլ ա չկարացինք խոսուլ. Էն սիրուն, Էն աննման, Էն զարմանալի մարդը երբեք ինձ սիրո՞ւմ ա: Ի՞նչ պոտի ըլիմ նրա աչքին: Տասնը՛հինգ տարեկան ու զեռ Էնպես անպիտան աղջիկ, նա Էնպես զոշաղ, հասած աղամարդ, երեսունը-հինգ տարեկան են հետաքրքրուող անոնք, Էնպես հոգու տեր, Էնպես մեծ օջախի սրբի, ինչպես երեսուն տարեկան, հո իմ սերը, իմ ձեռք չի՝ պոտի ուղի:

Ա՛խ՝ իմ էլիզա՛, քեզ մենակ կարամ ասիլ, թե չէ՝ ո՛ր դնամ, ո՛ր ջուրն ընկնիմ, շունքի աշխիցս, մարիցս չի հեռանում: Էլ վիզիս միտքս մի՛ բջիւր. զորո՞ք ա, մեր երեկոս ժամանակներս, մեր ջահելութիւնը նրան մի քիչ ուժուղ եմ տվել, բայց նա իմ աչքին ոչինչ չի երևում, ինչ ժամանակ ուրիշ աղամար-եմ տվել, բայց նա իմ աչքին ոչինչ չի երևում, ինչ ժամանակ ուրիշ աղամար-դիք էլ եմ տեսել: Բոլորն էլ Բիվարդի մեկ մատը, մեկ մատը լսածն: Շորերս հաքնում եմ, որ դնամ բալ, ես նրան կտեսնեմ՝ Էրեան իմ աչքին: Անաս բարով:

Քո Ազնես:

Էլիզա ԱՊՆԵՍԻ ՎՐԱ:

Մարտի 7.

Իմ Ազնես:

Մեկ անպիտան օրմին ես ասում, մեր էլ վիզն, Էն հանգարտ, խորամիտ ու ազնիվ երիտասարդին: Գիտե՛ս դու նրա կյանքը, նրա առաքինութիւնը: Ի՞նչպես ես նրա բարի, սիրուն սիրտը մոռացել: Ինչ որ մարդի աչքը կտրացնում ա, լիս ես համարում: Ով ա քո զամինը Բիվարդի համար: Նրա արշա ընկնիլը, ես ուղիղն եմ ասում քեզ, ինձ Էնպես ա երևում, որ նա զվիշիցը ձեռք վեր առած մարդ պոտի ըլի: Նմանապես շատ ցամ ա ըլում ինձ, որ դու Էն առաջին հարարաթը, որ նա քո սիրտը շարժել ա ու դու էլ շուտով կարող ես հաղթիլ, հենց իմանում ես՝ սեր ա: Սերը մեկ բողբի ծաղիկ չի, ո՛չինչ ա, եթե լավ մտքով չենք քննել, հաստատ չենք իմացել՝ թե մեր սիրելու բանը ի՞նչ արժանավորութիւն ունի:

Էսքանը ինձանից քեզ խրատ. հետեի՛ր, որ մեկ դրուստ խաբար իմանա քո ասած թագավորի որդու համար, ու մեկ աղամարդի քաջութիւնն էլ ա մի՛ հաժմատար, թե որ ինքը իր լեզվովը պատմի: Չունքի շատ բան, որ մարդիկ բառով ասում են, գործով չեն կատարում: Զգո՛ւշ կաց նմանապես, որ Էն դրքին ձեռք տաս, կամ ուրըշից ընդունիս, որը որ ուրիշն էլ ա ուղում ունե-նա: Լավ որ մտիկ անենք, Էսպես բանը ո՛չինչ ա. բայց ամեն ամսութեամբ, ա-բուռով կնիկարմատի սրտումը՝ Էնպես մեկ ա՛յ ու դող կա, որ նրան ամեն բա-նիցը զգուշացնում ա, որը որ ամսութեամբ իման Էն բարակ շվարն էլ կարող ա փշացնել, խանդարել, բարովը տալ: Ի՞նչքան գովելի են Էն կեանիքը, որ զեռ քանի ջահել ու սիրուն են, աղամարդի աչքի բնավ չեն նայում: Ամեն ջահել սրտումն Էնպես մեկ վտանգավոր պնծ կա, որ հենց աչքը աչքին առնի, Էն վախտը կսկսի վառվիլ, բորբորվիլ: Ու մտիկ անելումն էլ Էնքան քաղցրու-թիւն կա, Էնքան մարդի սրտին դիւ ա գալիս, որ հենց իմանում ես՝ թե սերն ինքն ա, բայց հաստատ կշռած սերը, ոչ թե Էն մոլանալի բոցը, որ մարդի միտքն ու սիրտը մտնում են՝ բայց բնավ խոտակ չեն:

Ներքի՛ր ինձ՝ որ էս լեզվով եմ խոսում, իմ՝ սերն ու համառարժութիւնն են ինձ իրաւունք տալիս: Էլի քեզ օրթում եմ տալիս, Բիվարոզիցը հեռացի՛ր, նրա ձեր մտա դաւը ինձ մաշում, սպանում ա, ու քո սրտացաւ էլիդի խախտը, որ միշտ քո պաշտօնն ա:

ԱՅՆԵՍ ԷԼԻԶԻ ՎՐԱ:

Մարտի 10.

Իմ էլիզա:

Ա՛խ՝ ի՞նչ բաներ են անց կացել էն իմ վերջի դիրքը գրելուց հետո:

Էն սհաթիցն սկսած Բիվարոզին ոչ մեկ տեղ էլ ա չէի տեսել. ու՛ր օր էլ վրովն անց կացաւ, ու՛ր օր ո՛վ կը համբերի: Ես մահվան դուռն էի հասել, մեր բոլոր քաղաքը մնացել էր քշված, զարմացած, Բիվարոզ առհասարակ, գլու՛մ էր էլել: Աչքս էլ մեկ բան չէ՛ր գալիս, սրտիս նեղութիւնիցը ուզում էի դուրսս սլոկեմ, մեռնիմ, պրծնիմ: Էսպէս հալին քո գիրն էլ որ չէկաւ, աշխարհքս դիւխս սեպցաւ: Ի՛նչպէս կարող ես՝ Լիզա շան՝ էգբան հեռու տեղից՝ ինձ ու իմ բանի որպիսութիւնը ուղիղ քննել: Ես Բիվարոզին չի՞ պիտի սիրեմ, Ե՛ս. որ էլ ոչինչ չեմ, թե նրա միտքը, նրա հոգին, էլ սերը ո՛րն ա, որ ասում ես: Չըլիմ՝ քո հանգիստ համառարժութիւնը ու չիզպարը՝ որ քո մարդի վրա ունիս, ու նրա սերը՝ որ քո վրա է: Ո՛վ գիտի, թե ինչ հալի չէիր ըլիլ, թե ձեր միջին էլ մի քիչ ճամփեն ծովել, բանը բարաւթ էր կէկը:

Հմիկ լսի՛ր: Անց կացած շաբաթը մորաքվորս ծննդի օրն էր: Լսեցի, որ մեկ հիանալի ծագիկ են ծախում, որ թագաւորական այգեպտի ձեռին էր: Մեր դարաւաշն էս խաբարը բերեց. լիսը բացվելիս նրա հետ փնացի էն տեղ, որ առնիմ, մորաքվորս փեշքաշ անեմ, որ շատ սեր ուներ ծագիկ հետ: Դարաւաշը մնաց բազի դռանը: Հենց էն արեակող ծագիկների մեջը մտա, խուրմի ծառերի շվաքը վրենբեր ընկած, կանաչ շինարին վրենբեր կանգնած ու պատերը ալվան ալվան թփերով բռնած, հենց բուրն էլ դարունքվան հոտի պես շունչ շի ալվին ինձ ու սիրտս սկսեց հասարթով ու ցաւով լցվիլ, բեղաճիլ էն պես իմացա, թե իմ միտքը մարմին ըլի առել, ու պատկերն առաջիս փանդեմ իմ ցաւների հոգին հոգին աշրիս երևում ըլի, — Բիվարոզա մեկ խուրմի ծառի ետեից դուս էկաւ, կանգնեց, աչքը ծանր, տխուր քցեց երեսիս, խոր խոնարհ գլուխ առկեց, ու անաս հեռացաւ: Հենց իմացա կայծալի դիւխս գիւրաւ, աչքս սեպցաւ. լեզուս կապկեց, շանս փեղպացաւ: Դարաւաշն էկաւ ներս, ծագիկ գինը կտրեց, առաւ, ու ինձ էլ՝ էն հիանալի, անմահ բուսի հետ, չգիտեմ ի՛նչպէս, տուն տարաւ — մորաքիւրս էնպէս հիփանդ էր, որ փեշքաշիս մտիկ էլա շարեց:

Մյուս օրերն էլ մտել էի երազի էրոցքի մեջ: Մարդամիջի չէի համարձակում իմ սիրելու անունը տալ. հանկարծ լսեմ, որ Բիվարոզա գնացել ա, ո՛ւր, ո՛չ որ չգիտեր:

Երբք ինձ ճշմարիտ սիրո՞ւմ ա: Երբք ինքը արդար ըլելով, էնդո՞ւր հա՛մար ա ինձանից հեռացել: Կամ արգելմունք ունի. — միտքս դառնել ա գիշեր, ա՛խ՝ Էլիզա՛ ի՛նչ կըլի, մի պաս ինձ մխիթարես: Գիշեր ցերեկ պաիս սուր ա՛-

նեմ, ու էն պատկերին կարողութիւն, որ հոգիս պտի ըլի, հենց իմանում եմ, նա որ գնացել ա, հոգիս էլ հետը տարել ա:

Արի՛, արի՛, առ՛ւր ինձ հանգիստ, հովութիւն, էս տանջանքիցը ազատի՛ր ինձ, երեսիդ մեռնիմ, դու ես իմ հույսը, իմ ապավենը, քո Ագնեսի:

ԷԼԻՋԱ ԱԳՆԵՍԻ ՎՐԱ.

18 Մարտի:

Թշնամիդ վերջապէս գնացել ա: Փառք տո՛ւր Աստծու, իմ բարի դավակ, իմ անհատ, աննման Ագնես:

է՛ս տեղ, է՛ս տեղ արի՛, ինձ հետ աղոթք ու սուր արա՛, ու քեզ գտի՛ր:

Քո գրածուով պտի, որ պակաս տեղ ըլի մնացած, շունքի մեկ քանի օր տեսնելով, մեկ փոքր ձեռը հուսի տալով անկարելի ա, թե էնպես դինջ սիրտը, ինչպէս որ քոնն ա, էսպէս շոտ բոցի պէս վառվի: Կամ էնա շատ բանը ինձանից ծածկել ես, կամ թե չէ շատ բանը դու ինքդ էլ շեւ իմանում, ինչ որ քո գլխից հանողը արել ա, որ քո սիրտը գրավի:

Մտքիցդ հանի՛ր նրան, իմ քաղցր բարեկամ: Քո պարտավորութիւնը միտքդ բն՛ր: Մի՛ գցիր սիրտդ ու ուշդ էն մարդի վրա, որ էս աշխարհքի ամեն բանումն էլ՝ ո՛չ քո հոգու, ո՛չ քո մարմնի աշքին պարզ չի՛ երևում ու քո դեմ ու դեմը կանգնած չի:

Էլ վիզին ամեն օր տեսնում եմ. ես չէի կարող նրանից ծածկիլ, որ նա քիչ էր մնացել, որ քեզ կորցնի, նա ինձ պատասխան տվեց, ուրեմն ե՛ս պտի նրան փորձանքի մեջ տեսնիմ ու ընկած թողամ. գնամ Ագնեսի մօտ, նա երեսիս չի՛ մտիկ անիլ:— Ո՛վ, նա կարող ա, էլի ունող անի, իմ Ագնեսի միտքը կարող էին խաբովիլ, բայց ոչ նրա սիրտը, ու Աստվածանից հույս ունիմ, հրեշտակը քեզ պահի՛:

Ագնես՛, էլի ասում եմ, էս տղեն, որ երեսութիւնից սկսած սիրել ես, ազնիւ, խստակ, բարի, քաղցր ու պատվական հոգի ա, սա քեզ էնպէս ա սիրում, որ լեզվով ասիլ չի կարելի ու հենց սրա սերն ա, որ իրան էնպէս ա վախացնում, որ քո աչքի առաջին անպիտան ա երևում: Սրա տեսք սիրտը, սրա կործքի սաստիկ քամին, որ հենց իմանում ա, թե իրան շեւ սիրել ա սրա շափազանց պարկեշտութիւնն են պատճառը, որ սիրտը կոտրում, թե չէ մեր միշտմն էլած ժամանակը, երբ որ քեզ տեղն ա ըլում, էն հոգին, էն խելքն ունի, որ պատմել չի ըլիլ:

Սրտով քեզ խտրում եմ, ու երեսիդ միշտ կարտա, իմ Ագնես. քո սրտացավ էլիդա:

ԱԳՆԵՍ ԷԼԻՋԻ ՎՐԱ.

28 մարտի:

Ճշմարտութիւնը մեր միջումը մնա, Էլիզա ջան, քո Ագնեսը քեզ ե՛րբ կխաբի:

Ինչպէս պատահեցավ— Էլիզա՛ ինչ անց ա կացել, թո՛ղ քեզ կարճ պատճիմ: Ես էլ իմը չե՛մ:— Նրա արևն ու կյանքը հավիտյան իմն ա: Ես նրան

էլի բեղափոխի գտել եմ, ինքն էլ չէ՛ր գիտում, չեմ կարող ասիլ, ի՞նչ տեղ, կամ ընչի՛ն՝ համար էն տեղ գնացի։ մեկ տեղ ուստ էկանք երկուսս ու մեկ սՀա-
թից Եղը՝ էլի բաժանվեցինք, որ ամեն իրիկուն իրար տեսնինք։— Մեր դա-
րավաշը գիտի մենակ էս բանը։ Ամեն իրիկուն շուրջը մեր բաղի տունն ա
գալիս, բաւանիք ինձ մօտ ա։— բուխարու կրակը չաղ ենք անում, փանջա-
րենք փակում, դուրսը քամին դռում, սար ու ձոր տակ ու գլուխ ա անում,
մօտիկ մեշքանց գլուխը ջարդում, կտրատում, ներսը էնպես հանդարտ,
դինջ, մեր քնֆին նստած։— էն անպատմելին, էն անհասող, որ իր նմանը շու-
նի, որ բոլորը էնպես են կարծում, թե հազար վերստ հեռու ա էս տեղանց՝
ոտիս տակին ընկած, իմ ձեռը նրա էրկու ձեռի միջումը, իմ աչքը նրա երեսի
վրա կլնած։ նրա բոլոր ջանը, նրա բոլոր շունչը ա՛հ ու դող ա, պատիվ, եր-
կըրպապայծառ ա, որ ինձ տալիս ա։ էնպես փափուկ ա նրա ջիգարը, էնպես
իմ դադրս գիտում, ճանաչում ա։ նրա պոռչը դեռ իմին չի՛ գիպել, նրա սիր-
տը դեռ իմի վրա չի՛ թփթփացել, ու ինչ որ մինչև էս օր լսել եմ, թե սերն ու
էշխը հասարակ մարդեբանց միջին շատ դուռ ունի, մեր առաջին ոչինչ ա,
նա մեկ անմարմին ստեղծված ա, որ էս երկրավոր կամացը հաղթում ա, ու
սրա էս հակադաս սրտի միջումը Աստուծո բոցն ա բորբքվում։

Ես պտի օրթում տեսնի, որ էլ տըրջի-խոսք շտամ։ Բայց երբ ես նրանը
կըլի՛մ, կդառնա՛մ. ինքն ո՛վ ա, ի՞նչ պտի անի. ընչի՛ն՝ համար ա ամենի աշ-
քիցը քաշվում, մուլը, խավար ա ինձ համար, ու ինչպես չըլի։ ի՞նչ պետք է
անեմ։ Բավական ա, որ նա ինձ սիրում ա։ Իրիկունը որ գալիս ա, ա՛հաթը
մօտանում, էն ժամանակը ամեն բան էլ աշխա սիրուն ա, պայծառ, էլ ցավ
չի՛ մնում սրտումս, ու էսպես որ սիրտս լիքը, դինջ, զարմանալի՝ չեմ տաքա-
սունքս ա գնալի պես աշքերս լցվում։ մեկ անգամ կուզեի նրա սրտի վրա լալ
ու հետո հողիս տալ։ մեկ անգամ՝ էն ա գլուխս նրա դռին մոտացրի, բայց
նա իրան իսկույն եղ քաշեց, գլու՛մ էլավ ու մյուս իրիկունը՝ էլ նրան չտեսա։
Ի՞նչ ցավեր եմ քաշել, ի՞նչ հալի էի, որ նրան էլ եղ տեսա։ Մեկ անգամ էլս
նրան էնպես սիրով, ջիգյարով, էնպես սրտով չե՛մ տեսել, բայց էլի իրան եղ
էր քաշում։ Տեղն ու տեղը սեր էր դառել, պատկառանք, տրամոլթյուն։

Ի՞նչպես թեղ ու զարմանալի զարթնում ա գարունքը։ Ա՛խ՝ էս բոլոր սի-
րուն օրերը, էս պայծառ արեգակի դեմքը՝ բոլոր պտի առաջիս անց կենան,
իրիկունը նրան ինձ մօտ բերի, էն էլ՝ մեկ քանի կարճ սՀաթի։ էլիզա՛— ի՞նչ-
պես բաղդավոր— ի՞նչպես ողորմելի եմ ես։

ԱՊՐԵՍ ԷԼԻԶԻ ՎՐԱ,

16 Ապրիլի

Մենակ դու պտիս իմանալ իմ տեղը, իմ գլխիս էկածը։— Ես փառել եմ,
նրա մօտ եմ ու հոգով, մարմնով հավիտյան նրանն եմ։

Ձի՛ զարհուրիս՝ էլիզա՛՛ էսպես պտի կենայի։ էն իմ վերջին գրիցը Եղը
էնպես մեկ ստատիկ, վատ դող ընկավ ջանս, որ շունչս բերանս էր չափել։
Հերմին կանչեցին. նա գեղ գրեց. ես նրա ստածն արի, գիշերները ինձ հա-

մար դժոխք էին, մեր դարավառն էր ինձ մոտ, շունքի հենց իմ սիրելիս անունը էի առիւն:

Դողս մեկ շաբաթ քաշեց. մահի թուլութիւնը գնում էր, կրակն ու բոցը, սարսափելի երազները գալիս անդադար, բնկնում էի սիրելուս դռնին, ու նրա երեսիցը նոր կյանք էի ծնում: Մեկ անգամ էլ՝ մեկ սառը ձիւնը քնկալ մեր մեջը, սիրտս ջանիցս հանեց ու սկսեցին լիրբ լիրբ ծիծաղալ, որ մինչև բմբրիս տակն էլ խառնում, քանդում էր: Կամ անանում էի նրան՝ էն իրան երկնային գեղեցկութիւնումը, էն իրան արեգակի պէս լուսաճառանշ փառքի, մեծութեան, քաղցրութեան միջումը— ու հանկարծ նրա էն աշնիկ գեմբը դառնում էր դժոխքի պատկեր, նրա էն բարձր բոլբ փոխում. ալլանդակում էր ու մեկ դարշելի գաղան գալիս էր, առաջին կանգնում, փնջացնում, ֆնթթընթում, որ ինձ խեղդի: Էս տեսա թէ չէ՝ բարձր ձենով դռացի, հարալ տվի, որ ինձ աղատեն,— ու վ. էս հալը, էս տանջանքը չի՝ կարելի գրել:

Նրան հարցնելիս, դարավառը ձենը կարում ու էնպէս ծանր, ծանր ինձ իմաց էր անում, որ սուս կենում, վերջապէս ինչ ժամանակ աչքս մուրադի, սիրտս հաւարալ, կրակված, ուղում էի, որ մի քիչ հովանում, դինջանում. ձեն տվի դարավառին էնպէս հուսահատված, նեղացած, որ նրա սիրտը ջուր դառավ, որ Քիվարդին ինձ մոտ կանչի, մի տեսիմ, հետո հագին տամ: Լուս, դուրդուրեղով, լաց բլելով գլուխը կոացքեց ձեռքս վրա ու անդառնումս քսիտաց. «Էնս գիշերին կրել»:

Շորերս հաքել էի. սիրտս մի քիչ տեղն էկալ, որ իմացա՝ թէ նա պահ դա, կես գիշերը խփեց— ինչպէս գետնի տակիցը դուս էկած՝ քնկալ նա ստիւս տակը, էլ էն վախուռի թունդ քարեկամը չէ՛ր, չէ՛, սիրով վառված, դրախտից դուս էկած սիրեկան: Նրա խնդրը կատարեցի, ո՛չ կամքս էր իմը, ո՛չ խելքս, երազում էի, ու հուշս հաստատ էր, որ նրա հետ գնամ— Կղած, առացի, թէ գերեզմանն էլ առնիս ինձ: Սա չէի տեսել, որ դարավառս իմ շաղկապին ու սոսկին, իմ զինքսն ու դարդարանքը շալակն առած էն մովը համփոխը առաջնեքիս գնում էր. հենց իմանում էի, թէ ոտս գետնիցը կարվել ա, մենք էկանք բաղը ու էնտեղանց դուս էկանք շուրս— էն դարունքահատ, սլալծառ գիշերը լուս գնացինք խելիմ տեղ. մեկ կտակ թէ մեկ մնում էր. սաղ գիշերը համփա գնացինք. ու լուսադեմին մեկ ձորում վեր էկանք, որ իմ Աղուֆը ինձ մեկ մատուռի մեջ տարալ: Մեկ քահանա էստեղ մնում էր մեղ. նա մեղ պատկեց ու իր օրհնութիւնը տվեց: Սա չեմ ուղում էն երեւելի անունը տամ, որ հմիկ քո Ագնեսն ունի, ես չեմ կարող քեզ պատմել, թէ էն ահալին անունը տամ, որ հմիկ քո Ագնեսն ունի, ո՛ր երկնքումը, չեմ էլ կարող քեզ հայտնել, թէ քեզի՝ համար ա իմ նշանածը մեր քաղաքիցը հեռու կենում, կամ ինչ ա պատճառը, որ նա էսպէս թաքուն ա իր բանը բռնում: Իմ դարավառը, էս որտացալ կնիկը, որ իր աստիճանից ալիւն՝ լուսալորված ա՛, սա էր առաջ նրա սերն իմացել, ես ոչինչ խաբարութիւն չունեի, սա ինձ գուռ արեց, որ բաղը գնացի, ու չէի գիտում, թէ ով ա ինձ մնում էն տեղ. նրան էլ սա էր խաբար տվել, որ ես ուղում էի գնամ մեկ ֆալ բաց անողի մոտ, որ էս հաւարալ ու էրված սիրտս մի քիչ հովանար: Բաղումը նրան տեսա ու էն օրվանից սկսած էլ նրանից չեմ բաժանվել: Նա իր սերը սկիզբը հաղթել էր, շունքի նրա ու իմ մեջը գեռ առալի շատ կար, բայց նա ո՛չ իր, ո՛չ իմ սրտին չէ՛ր դիմացել. ու իմ բոլբը

ցավերը դարավաշտ նրան եղ էր պատմել, շունքի ինքն էլ էր շատ նեղանում, տանջվում: Ինչպես պտի նրա լավությունը վճարեն: Բայց փառք Աստուծո, հմիկ հո շուտով կարող եմ անիլ:

Մեր տունը մեկ ցած ալաշուխա, իմ շորք գեղցու: Նշանածո պտի իր գլուխը շատ թաքուն պահի: Մեր անհնդկներ, մեր ոսկի ու գլուխը թաղած, հոգի տակին, որ կարողանանք ամեն սհալի փախչիլ:

Ղարավաշտ պնում ա, սրա սիրտը անխմանալի ա, էնպես շորք փախած՝ սարերի վրովը Ե. քաղաքը, որ էնտեղից թուղլ բերի, որ իմ նշանածո անուհովը էկած պտի բլի: Էս թուղլն էլ նրան տվի: Քեզ գրկում եմ, իմ էլիզա: Քո պատասխանը Ֆ. Լ. Ի. վրա գրի՛ր: Բն՝դ որ ես սեր անանիմ քո գրումը, ու արածս երեսովս շատս: Ուրիշ կերպ չէի կարող ու անասելի բախտովոր ա քո Ազնեսը:

ԲԻՎԱՐՈՋԱ ՍԵՐԱՄԻ ՎՐԱ:

Ապրիլի 17.

Ղորդ ա, շատ դժար էր ինձ համար. մեկ աղշիկ էլա ինձ էսպես չի՝ սիրել, բայց էլի գլուխս պրծացրի, ու էս գրելիս՝ իմ կարծած թագուհին՝ սուք անելով, գլուխը ծեծելով՝ սարեսար ընկած՝ ման է գալիս, նախ՝ գլուխս ալալիս, ես հո դհա ալելի:

Դու ասում էիր, որ լավ կըլի, ես էն դարավաշին՝ որ ինձ քոմակ արեց, ապանելի, որ գլուխս ցավի տակ չընկներ, իմ տեղս շիմանալին: Դու լավ դիտես՝ որ մինչև էս օր մեկ մարդ էլա չեմ սպանել, ու չի՝ հայտնի ինձ, թե էստուց դենը կպատահի էդպես բան, թե չէ: Ամա էս լաշարը, էս ջինդյանեն՝ էն փխ աշրերը երեսս բջելիս, ուզում եմ՝ թե դոստի կրակը գլխին ամեմ: Էնպես պտի անի, որ ինձանից հեռու մնա, մինչև էս օր միշտ պատվով եմ պահել:

Խաղինեն ջավահիրն ու ոսկին, որ էս դարավաշը Ազնեսի մորաբովորեցը փախցրեց, իմ ձեռին ան: Էս դարավաշը աշքը կթած ունի, որ իրան բաշխիլ տամ, մեր միջումը մկամ մեկն էլա չկա, որ նրան մխիթարի իմ կորչելու համար:

Երբ որ իմ աղիդ Ազնեսը որ տեղ ա մուրվել: Ախ՝ անօրեն, անաստված եք դուք: Ընչի՞ չի նրա հետ գլուխս առա, մեկ կորած մեշա ընկա. Խաղինեն ձեզ չթողի, որ ձեր աշքը կշտանա: Դուք ինձ ի՞նչ բանով կարող էք վճարիլ: որ ես ինձ էնպես սիրեց, իր գլուխը ինձ տվի: Ախ շատ անգամ ուզում էի նրան ամենն ասեմ.— նա ինձ թողության կտար. ինձ հետ կփախչեր: Նրա առաջին ի՞նչ հարկավոր էր՝ հնարք բանացնել. նրա էն բարի սիրտը, էն արդար ճշմարիտ հոգին՝ միշտ իմը կմնար, նրանից դալու աշխարհիս երեսին մեկն էլ ա ինձ չի՝ սիրել. Ղորդ ա. քսանը շորս տարուցը հետ ձեռք բերի. ամա նա իմ հրեշտակն էր դառել: Շատ անգամ էնպես եմ նրա առաջին կանգնել, ինչպես սատանեն հրեշտակի կերպարանքով, ճշմարիտ հրեշտակներին առաջին, բայց սրանք նրա խաբեբայություն իմացան ու երեսները եղ դարձրին,— բայց վա՛յ բեղ՝ Ազնես՝ դու քո երեսը ինձանից եղ չի դարձրիր. վա՛յ քո օրին. դու մնացիր խեղճ, ողորմելի եսություն մեք ու անտեր,— բայց չէ՛:

երանի քեզ, դու անմեղ ես տանջվում, քեզ հնարքով խաբնով ձեռք քցեցի, ե՛ս եմ ողորմելին, իմ գլուխս ա լալու, սքալուս էս աչքիս գրողիցը ազատեցե՛ք ինձ, էս անիրավ հոգուցը, որ ինձ քոմակ արեց, որ էս շարուքյունը գործեցի, քո օրը խավարացրի: Սրան աչքս չի՝ վերցնում, սա որ կորչի, հետո գլուխս կառնիմ, կկորչիմ, բալքի թե էն ժամանակը սրան մոռանամ:

Ա. Բ.

ԷԼՎԻԳ ԷԼԻԶԻ ՎՐԱ,

Ապրիլի 18.

Ա՛խ՝ ազնիվ բարեկամուհի. նհախ տեղն աշխատեցինք, որ իմ Ազնեսին պրծացնենք, — կորավ, գլխից հանեցին, էն անիրավը, որ նրան տարել ա, էնպես են ասում, թե երեւելի օջախի որդի ա, որ էնքան փխ ընկերներին մեջ ա ընկել, ու խելքը տանիլ տվել, որ էլ ճար չի՝ գտել էս սհաթին գողի, ավազակի, հարամու հետ ա սար ու ձոր շափում:

Ազնեսի երկրորդ մերը ու պահողը, մյուս առավոտը նրա փախչելուցը ելը, դռակոմը մեռած գտան. հենց իմանալիք, անուշ քունը ըլի մտած, էնպես էր աչքը խփել, խալխը էնպես ա կարծում — թե նրան՝ պոփի որ դեղնել ըլին, ու հենց իմանում ա, թե Ազնեսի փախչելն ա նրա էն հանկարծ մահի պատճառը: Իմ կակիծս չի՝ թողնում, որ գիրս շարունակեմ, նրա ճամփի իղը գտել եմ, գնում եմ շտապով, որ նրան ման գամ: Թե նա կարող ա պրծնիլ, էն ժամանակը գիտեմ, թե ընչի՝ համար եմ ապրում, բալքի թե նրա ազնիվ հոգին էլա ազատվի:

ՍՆԻԱՄՈ ՐԻՎԱՐՈՋԻ ՎՐԱ,

Ապրիլի 25.

Դու էլի էն անախտն ես, որ ինչպես մոր փորիցը աչիզ դուս ես էկել, էնպես ես. քո ազդուքյունը վրեժ կպած ա մնացել. որը որ մորդ կաթնի հետ ծծել, քո մոտի ըլողներիցը փորդ ես քաշել: Աստված գիտենա, ես էնպես եմ կարծում, թե որ դու էն աղչկանը չէիր սիրել, ամենեկին չէիր քաշարիլ, որ նրան ձեռք քցես: Շատ բախտավոր ես, որ նա քեզ դիր էկավ, մեկ բախտդ էլ էս ա, որ էնքան զորուքյուն շո՛ւնեիր, որ նրան եսիր դառնաս, քո կես մարդուքյունը մեզ ամենիս շատ օգուտ ա, էս մեկ անգամը քեզ բաշխում ենք:

Բայց իմ պարտքն է, որ քեզ սաղացնեմ: Անկաշ արա՛, ուշ ա, էլ չես կարող եդ դառնալ. առաքինուքյունը քեզանից երես շուտ ա տվել, դու էլ նոր լավ մարդ չես կարող դառնալ, հաղար էլ որ ուզենաս. քո շարուքյունիցը էլ ձեռք մի՛ վերցնիլ, դու ինքդ էսպես շար ճամփեն ջոկեցիր. ուրեմն ջանք արա՛ որ շուն-մարդ դառնաս. արին խմող, աշխար քանդող: Ասած դարավաճը քեզանից չի՝ պոփի ռադ անես, նրա համար ուրիշ ճամփա չկա: Նրան ումուղ տուր, ռադ կանես: Բանը շատ դժարացել ա, դու բալքի չես գիտում, որ Ազնեսիդ մորաքրին էն առավոտը մեռած ա էլել. ու ինձ էլ էնպես չի՝ հայտնի, ի՛նչպես է՛ր եղևիցը ման են գալիս:

Սաքի ընչի՝ համար շն՝ս էդ աղլկանը հավանում, դարավաշ ա, է՛նդուր համար, Բայց դա շահել ա ու սիրուն, էն հիմար կարծիքը թող, որ ունիս. աղլիկը որ սիրուն ըլի, էլ ինչն ա պակաս, որ շտիբնք: էդ աղլիկը՝ էստուց դայրու, շատ խելոք ա ու մեզ շատ պետքը կդա: Մեր բանն էնպես ա, որ մեզ էնպես հաջաթ ունենանք մեր ձեռին, որ խելք ունենա, զոշաղ ըլի, ու աշխարաց, աշխարհիցս բան իմանա, որ ամեն բանն էլ ձեռիցը գա: Լավ իմացի՛ր, որ նա ամեն բանը քեզ համար ա արել, գլուխ բերել, թե չէ՝ ինքը բախտավոր էլ էր, հարուստ էլ, լավ օրում, լավ փառքում: Բայց դրա հույսն էն ա էլի, որ քո աշքին դուր գա, քո կամքը, քո ուզածը կատարի, որ քո սիրտը շահի: Անխրաժուժյուն ա նրա ումուդը տեղ չհասցնել. չի՛ մտածել, որ դրանից մեծ վնաս դուս կդա: Ինչ որ անելու ես, դու էլ լավ դիտես. մնաս բարով:

Քո Ս.

ԱԳՆԵՍ ԷԼԻԶԻ ՎՐԱ,

Ապրիլի 29.

Ես քեզ դրում եմ՝ էլիզա ու Նգիտեմ, երաբ էս գիրը քեզ մահանի, թե չէ՝ չեմ իմանում, իմ ճարն ի՛նչ կըլի. իմ օրս ինչպես կվերջանա. իմ մարդին ի՛նչ պատահեցավ, իմ սրտացավ դարավաշը ո՛ւր մնաց: Էրկու օր ա, որ հուսահատությունն ու սարսափը շուն առած, գժվածի պես մեր մեշի աշխուժի շորս կողմը պտտում եմ: Չեմ սիրտ անում, էստեղից հեռանամ:

Տե՛ր Աստված՝ թե թշնամիքը նրան ձեռք գցեցին, — թե որ սպանել ըլին. ո՛ղորմած թագավոր Աստված, Դու խելքս գլխիս պահիր. — նա — ինձ թողա՛ւ: Ձե՛, չէ՛. նրա փորումը էդ սիրտը չկա. նա էդ ջիզարը շունի: Նա ինձ էս հալին ե՛րբ կթողար:

Իմ ապրուստը պակսել ա. — բայց քարափիցը հո էն պարզ աղբյուրը դուս ա գալիս, ու երկրի ծոցը բանջար, աղցան շատ ունի. — բոլոր վտանիմ, թաք ըլի, սիրտս մի դինջանար, մեկ միամտվեի, մյուս բոլոր բաները հեշտ են: Ինչ գլխիս գալացո՜ւկ ա, թո՛ղ գա, նրա դոշի վրա մեռնեի, էն ժամանակը ամեն բանն էլ լավ կըլի:

ԷԼՎԻԳ ԷԼԻԶԻ ՎՐԱ,

Մայիսի 12.

Ես դրում եմ ձեզ՝ բարեսիրտ բարեկամուհի, իմ քվոր մահի դռակի մոտին նստած: Ի՛նչպես ձեռս կզորեր, էս հալին դաւամ բռնիլ, բայց իմ Ագնեսն ա ինձ սիրտ տալիս:

Ա՛խ սրտիդ զոռ արա՛. դիմացի՛ր, սիրտս ուզում ա տրաքի. — նրանից սավահի էլ < ո՛ւմ > ունիմ աշխարհքումս, էլ ո՛ւմ եմ էնպես սիրելի: Նա քուն ա մտել, քաղցը քուն, ա՛խ ողորմելի: Ինչպես կարենամ ամենն ձեզ առել. — էլիզա, մեկ սՀաթ էլ կլանք ունի:

Բաղիցը դուրս մեր փախածի իզը գտել էի, ու բռնեցի, փնայի մինչև մեկ

մեղա, որ տեղ որ մեկ սխալատեղ աղլուվա, Ազնեսի անունը վրեն գրած՝ մեկ փշի վրա կախ ընկած մնացել, քամին տարևում, բերում էր: Էս աղլուվը Ազնեսի գնացած ճամփին. ինձ ցույց տվեց:

Ազնեսի փախչելը, նրա ջախջախի, ակնեղենի քաթմիշ ըլիլն, նրա մորաքովոր մեռնելը՝ որ էսպես բիրտղի պատահեցան մեկ օր, էնպես սարսափելի էր, որ ես գլուխս պտի լսով պահեի, որ մեկ էլա ինձ շճանաչեւ: Մենակ ընկա մեղեն ու երկար ման գալուց ետք, Աստված էնպես ուստ բերեց, որ մեկ հեռու, յարանի քարափի մեջ մտա, որտեղ որ էնա կրակը հանգել էր, ու Ազնեսին մեն մենակ, թալանած, պլոկած, ջանից, հալից ընկած ուստ բերի. տե՛ր Աստված ո՛ր շճանց տա. դետնի վրա մնացել էր սղորմելին ընկած, խելքը գլխիցը թռած, շունչը բերանը հասած:

Նա դեռ էնպես էր հավատում, թե իր փախցնողը արդար ա, մեղք չունի, էնպես աչքը կապել, փախցրել էր, ու էլի նրան իր նշանածն էր համարում:

Սո սիրտ չարի նրան էս խելագարութունիցը աղատեմ, շունքի սրանով ա ապրում:— Էլիզաւ. թե իմանաս, սերն ի՞նչքան դրութուն ունի. ես նրան սիրում էի, ու հավիտյան կսիրեմ: Սո նրան սիրտ տվի, խոստացա, որ կերթամ, իր սիրելուն կպտրտեմ ու էսպես քուշքուշելով, ձեռն ու խոր համբուրելով, անշախ բերի մոտս:

Էնա հա՛ թիչ էր մնացել, որ լավանա. ջանը դվաթի էր էկել, մեկ արեգակ, պաշտաւ շոր մալըսի օր նրան խաբեց դուս արավ. բալքի թե սիրտը տուն էր տալիս՝ թե իր սիրելւան մոտացել ա, շունքի էս առաջին օրն էր, որ կարաց տոխ կանգնել, ման գալ ու մահից պրծավ:

Կարմնի վրովը գնում էինք ու հիանալի դետնի մտիկ տալիս. մեկ նավ ելքանը քաց արած՝ կամաց կամաց մոտանում էր.— Ազնես աչքը քցեց էն տեղ ու ջանը քիչ քիչ դող բռնեց— Խա՛ աչքը նրանի վրա էր: Նավի առաջին մեկ երկար մարդ կար կանգնած, որ թագավորի պատկեր ուներ, դեմքն ահարկու, բոլը հիանալի, ու ֆքրի հետ ընկած՝ հենց բռնիր, խելքը վրեն չէր: Նրա առաջին էլ մեկ ջահել աղլիկ վար նստած՝ շորերը փխ, ինքը սիրուն, բայց պատկերը լիբը: Ուրաւուկները շորս կողմը քոնել էին, վարավորդ անեմ, տեսնեմ, որ երկուն էլ քոնված են:— Քանի նրանք մոտացան, էնքան Ազնես թնդվեց, ոտից, ձեռից գնաց:— Մեկ խոր գոռոց նրա սիրտը քաց արեց, որ ուզում էր տրաքի, սրա ձենն ընկավ բռնվածի անկաջը, նա՛ խելքը գլխիցը թռած ձեռները քցեց, էն կապած ձեռները ու Ազնեսին կանչեց, նետի պէս ձեռիցս դուս թռավ, ու մուհաշառի վրովը գետի մեջն ընկավ: Խելքս կողմիցը վազեցին, որ նրան պրծացնեն, շրիցը հանեցին. ես դեռ չէի իմացել, ի՞նչ պատահեցավ: Տեսնիմ ուշք ու միտքը գնացած, ջրի ղրաղին ընկած. բռնվածը նրա ոտի տակին.— Նա էլ նավիցն էր նրա առաջը թռել.— բայց նրան էլ էին պրծացրել, էնպես էր երևում, թե նա հենց էնպուր համար ա կյանքը սիրում, որ լավով, ա՛խ քաշելով՝ նրա ոտի տակին < Գողին > տա:

Շուտով հասա մոտք, ու տեսա, որ քիչ քիչ ուշն ա գալիս, հենց իմանաս յիս լուսավորվել էր: Դու ինձ դեռ սիրո՞ւմ ես՝ կամաց ձեն տվեց Ազնես:— Ինձ թողութուն կտա՞ս, կրթո՞ւ, պատասխանեց Բիվարդա, ու բարձր ձե-

նով սկսեց լալ ու խոսքը էլ եղ սկսեց, «Մա երկնային Հրեշտակ ա, էս Աստուծո անկիծած, թշվառական մարդ, իմ աչքն էլ ինձ չի ուղում տեսնի, էնքան դարձելի եմ»։— «Ա՛խ ձևնդ կտրիր», ասեց Ազնես էն սպրտնած, մահվան դեզնեթյունն առած՝ Հրեշտակի պատկերը, «դու թե հղալես ըլնիր, ամենեկն չէիր ասիր»։

Վազեցի, որ էս ողորմելիքը խալխի ձեռիցն ազատեմ, որ գլխեներին կիսովն, որը լիամաշ էր անում, որը տնազ անում, որն էլ էնպեմ լրբարար ցույց տալիս, որ սաքի թե սիրտը ցավում ա։ Բիվարողին պտի բանդը քցեն։ ու հենց տերութունն իմացավ, թե էն դետն ընկնողը Ազնեսն ա, ա՛խ՝ տեր Աստված, Հրամայեց՝ որ նրան էլ բանդը քցեն։ ու երկուսին էլ դադաղա արին, որ իրար շտեսնին։— Նրանք բաժանվեցին։— Ա՛խ՝ էլիդա, թե սրանց բաժանվիլը, բարով մնա տալը տեսնելի, քարերը լաց էին ըլում։ «Մնա՛ս բարով», ասեց Ազնես, «իմ աչքի լի՛ս, իմ դիտի տե՛ր»։ Բիվարողա ձեն տվեց, «Մնաս բարով Ազնես ջան՝ Աստուծո սուրբ ամուսնի առաջին իրար կտեսնենք։ Դու բաց արիր ինձ համար Աստուծո ճամփեն էլ եդ, էս ճամփենք քո լաշի վրովը պտի անց կենա, քո սուրբ հոգին ինձ ընկերություն կանի, իմ փրկիչ, իմ հոգու Հրեշտակը»։— «Ա՛յ անզգամ մեղավոր», ձեն տվեց մեկ հալնոր մարդ էն բռնվածին, որ էնպես էր երևում, թե քահանա պտի ըլնի, բայց Բիվարողա խոսքը կարեց, «Չէ՛. էս խոսքը վատ մտքով շասեցի։ Մեկ վախտ հավատս բռնոր քարովը ավի, էլ էն սերին չէի հավատում, որ մեզ համար տանջվեց, մնաավ, որ մեր հոգին ազատեց, ծաղր էի սնում նրան ու հայհույում, բայց հմիկ ա իմ սիրտս նրան ճանաչում։ էս աղչկա սերը, սրա անմեղ հոգին էլ եդ ճամփա բերեց, ինչպես սա թողություն տվեց, էնպես էլ հավիտենական սերն ինձ թողություն կտա»։

Նա գնաց։ Ազնեսը աչքը քցեց նրա քամակիցը դինչ, սիրտը տեղը. ասանց արտասուներ, ու ինքն էլ իր բանդը գնաց։ Ինձ թող տվին, որ հետը գնամ։ Դողի քափ ու քրտինքը վրեն՝ ընկավ էն խոսքը փռած գետնի վրա, որ էնտեղ հաղիր էին արել։ Թացությունը նրա շունչը բերանը հասցրեց. էնպես վախեցավ, հենց իմոնում էի, թե էս սհաթին կմեռնի։

Շատ դժվարությամբ մեկ քանի բան ձեռք բերի, որ նրան մի քիչ հեշտ ըլի։ Արտասուներն երեսին շնորհակալություն արավ ու կսկծալով ժպտեց։ «էլ ընչի համար չի պտի ուզեմ ապրիմ», կամաց ասեց. Աղուֆը սիրտ ունի, ու ինձ դեռ սիրում ա, նրա սրտիցը կեղտը դուս ա եկել. ու թամուղ ոսկին լիս ա տալիս, ով սիրի, նա չի՛ պտի կորչի»։

Մեկ քանի օրից հետո բախտս էնպես բանեց, որ Ազնեսին էս խոր զընգանիցը մեկ ուրիշ բանդ տանիլ տվի, որ մի քիչ լավ էր։ Մեկ սպիտակացրած օթախ էր, միջուան էլ կառավարի. մեկ խտակ լվացած սեղան, ու սպիտակ աթու։ Արեգակը իրկինդաղեմին կանաչ վազերի միջովը աչքը քցել էր ներս, որ նրա փանշարի երկավթի վրովը փաթաթվել էին։ Սերը խոտին, ծառին էլա զուտ անում, որ գնա, փաթաթվի էնպես քանի հետ, որ ոչ սիրտ ունի, ոչ նմանություն։— Ազնես, որ ոչինչ ժամանակի էնպես սիրուն չէի տեսել, ինչպես էս տանջանքի միջումը, էն ամոռիցը, որ վրեն նստած էր, գլուխը ցածրաւորեց, իր ձեռի պես սիպտակ բարձի վրա դրեց, ու արեգակի տաք շողրը արտասուներ երեսին սկսեց ծծիլ։ «Էստեղ. պտի՛ դինջանա կես միլիոն վաղի տները»։

ասանց փպտելով, ճես բանդումն եմ. բայց բոլոր աշխարհն մեկին ա, ու ինչ-քան քիչ են էն բանդերի փանջարեքը, որի միջովն որ սերի կյանք տվող լիար ներս ըլի ընկնումա:

Նստ որ քննություն արին, իմացան, որ Ազնեսի երկրորդ մերը, ինչպես որ հեքիմներն էլ վերահասություն էին արել, դինչ հանգիստ, իր ընտանի մասովն էր մեռել, էն որ իմացան, ուղում էին մեկ քանի վախտ Ազնեսին բաց թողան ու մարդի պահ տան, բայց նա իր բերնով ասեց, որ էն տեղիցը չի կարող դուս դալ, ինչ տեղ իր սիրելու հետ, որ դորդ ա, չէր տեսնում, մեկ օրոքի տակին էին կենում: Էնպես վառ էր նրա սերը: որ բնավ չէր փոխվել, էն կորածի վրա ու ասում էր. Շուրքի Քրիստոսի համար էլ մեկ դարձ էկած ավելի քաղցր ա, քանց մեկ արդար, ուրեմն ես էլ իմ սիրած մարդին պտի հաստատ սիրեմ, ու նրա հետ ապրեմ, նրա հետ գերեզմանը մտնիմա: Քանի նրան էսպես չէի ճանաչել, սիրտս միտքս փոխվել էր, ամա հմիկ ակնցի նրան սիրել, ամա ինչպես որ հրեշտակը կսիրեն, առանց մեկ կամք, մեկ ուժ ունենալու: Նա իմ սիրտն իմացավ ու սրա տեղը հոգին միտքը ինձ բաշխեց:

Րիվարողին զուգ էին անում, որ ասի, ո՞վ նրան գլխից հանեց, ուրբեր են նրա ընկերները: Նա ասածներին ականջ չարավ ու հավատացրեց, որ օրթում ա կերել, որ թեկուզ իրան թիքա էլ անեն, նրանց ձևը չի՝ քցիլ տա: Դատաստանը հույս ունի, թե նրան որ Ազնեսի մոտ բերին, բալբի թե նրա խաթի ասի: Ազնեսի անմեղությունը, նրա տարաբախտությունը, նրա սերը Րիվարողի հետ, բոլորի սիրտն էլ մարմանդացրել ա, ամենն նրան սիրում են:

Ազնես խոսք ա տվել, որ նրան խնդրի, իր ընկերներին անունը ասի, ու դատաստանն էլ նրան իշխանություն ա տվել, որ թե Րիվարողտ ասի, երկուսն էլ ազատվին, իրենց տեղը գնան: Էլ զորություն չէր մնացել նրա միջին, երբ որ էս լսեց մի քիչ շունչ առավ, որ նրան մեկ էլ տեսնի:

Ազնեսը աչքը բաց արեց— նա ներս մտավ— Ա՛խ, ի՞նչ կըլեր, որ էս սհաթին ո՛չ Ազնեսն ըլեր, ո՛չ ես:

Նրեք սհաթ մնաց էս տեղ: Ինձ հրամայել էին, որ փանջարի արանքովը նրանց ասածին ականջ անեմ: Ազնես էնպես դիտում էր, թե ինքն ու նա մեռակ են: Մեկ քանի դատաստանի գրազրներ էլ մոտիս նստած էին, որ պտի ականջ դնեն ու նրանց ասածը գրեն: Էս գործը շատ զզվացրեց ինձ, բայց ընդդիմություն չարի, ու Ազնեսին իմաց չարի: Էս ձևովը կարեր դատաստանը նրա անմեղությունն իմանալ:

Ա՛խ ինչպես էին Ազնեսի խոսքերը սրտումս ցցվում, նրա բոլոր լեզուն սեր էր, հույս, ճշմարտություն, հավատ, մխիթարություն, խնդություն: Բաս Ազոֆի՛ սիրտը, հենց իմանա՝ մեկ սաղ աշխարհ նրա սրտիցը բխեց, որ շիգյար էր, ցավ, փոշմանություն, ոշնություն ու ապավինություն: Նա նրան հոգու պես էր սիրել. նա ինքը իրան կապաներ իր շարունջան համար, նա չէր Ազնեսին մենակ թողալ, էն անխժոված դարավաշն էր նրան գլխից հանել, էն անդունդը քցել, որ իրան սիրի: Բոլորն ասեց Ազնեսին, ինչ որ նրան կարող էր հանգստացնիլ, ինչ որ փոշմանությունն ու սերը կարող են ասիլ, որ մարդի սիրտ հովացնեն: Նա Ազնեսի ոտի տակին լաց էր ըլում, սա էլ իր թույլ ձեռքերովը բարձրացրեց նրան ու կպրեց դռին: Ազնեսը աղաչանք էր անում, որ

իր ընկերներէրի անունն ասիւ: Հենց էս մեկ բանը իրանից կոշտ հեռացրեց ու ասաց, «էդպէս բանը մոռտառութիւն, անարգութիւն առ: Ազնեանքան խրատ տվեց, որ թե նա ասի էն թշուառքն կարծենին, իրանք էլ. ամա նա պատասխան տվեց: «Պատիժը էնպէս կորածին էնպէս ճամբիցը երբեք չի՝ եդ դարձրել, թե մարդիս ձեռին ըլի ու Աստված էլ կամեցել ա, որ էն անօրենները բաթմիշ ըլին, իս դարձ դան էնդով կըլի, որ ես ինքս ինձ դիմա տալիս էլ նրանց անունը չտամ: Մահից, կտրատեցուց որ ինձ ուզում ես, ազատես, ես չեմ վախենալ: Մատնողութիւն չեմ կարող անիլ: Իմ ազատութիւնն ու կյանքը էն մարդի արնովը չեմ ուզիլ առնիլ, որ ինձ մեկ օր հալատացել ա: Մեռի՛ր հանգիստ իմ հրեշտակ՝ դու ինձ էն կողմը կգտնիս, մեղքիցս պրծած: Ա՛խ երանի էն սհաթին, որ մեկ էլ իրար՝ էն աստղերի միջումն կտեսնինք: Մնա՛ս բարով իմ սրտի լիս: Ես քո ճամփին կմնամ»:

Ազնեա էնպէս դեղնեց ու ձենը կտրեց, որ մեր սիրտը սեւացավ: Էն գլխիցը ձեռք վեր ոռտածն էլ, որ նրա առաջին շոքած էր, տեսավ որ նրա մահը մոտացել ա: «Եկեա գիշերին էլ ես կմեռնիմ», ասեց Ազնեայի անկաշումը էնպէս կամաց, որ ես ու Ազնեան իմացանք: Նա խնդրեց որ իրան մեկ քաղցր բարով մնա ասիւ: Ազնեա երկինքը շահնց տվեց, ու թուլացած՝ բարձի վրա ընկավ:

Լոտ ու մեռլի պէս դեղնած՝ իրան տանիլ տվեց: Էս խոտակցութիւնումը նա իր բոլոր պատմութիւնն Ազնեային ասեց: Էս պատմութիւնը սարսափելի ա, խրատով լիքը, կսկծալի.— դալամս զորութիւն չունի, որ գրեմ,— ջահել ժամանակը գլխից հանել են, վատ վատ մարդի ա ռաստ էկել, որ նրան խաբել, մորթացրել են: Չէ՛, ես չեմ ասում, թե նա անմեղ ա, ես նրա համար ցավում, կսկծում եմ, շունքի նրան հետ մեկ հիանալի տշխարք փուլ էկավ: Էսպէս հոգի հազարիցը մի անգամ չի ծնվիլ:

Մարտի 11.

Կես գիշերին Ազնեսը քաղցր հոգին տվել ա, էլիզա. մեկ քահանա կար մահվան սհաթին նրա մոտ: Նա ջերմ սրտով աղոթք արեց, նա մեռավ հալատալով Աստուծո անվախճան ողորմութիւնը:

Առավոտը մեկ կտոր թուղթ տարան Ազնեայի մոտ, որ Ադուֆն էր գրել: Նա էն ժամանակը Աստուծո հովիտենական գրքումը կարդաց իր մեղաց թողութիւնը:

Ադուֆին էլ բանդումը մեռած գտան: Ոչ որ շիմացավ, թե ինչպէս էր պատահել: Ես էնպէս եմ կարծում, որ դարձը նրան սպանեց:

Էգուց առավոտը ծեքին երկուսին էլ պտի թաղեն, Ազնեային հանգստարանումը, նրան դուրսը:

Ես էլ հենց էնգուր համար եմ ապրում, էլիզա՝ որ նրանց վրա սուր անեմ: Շուտով էս գրի մոտ կգամ: Իմ հոգու մխիթարութիւնը, իմ սիրո հանգստութիւնը դու պտիս ըլի՝ էստուց դենը, ա՛գիւղ էլիզա:

Մենք նրան չի կարացինք ազատել: Աստված հոգին լուսավորի, դատաստանը քաղցր անիւ.— Մեկ օր իրար հո կտեսնինք: Ա՛խ ինչպէս քաղցր պտի ըլի երկինքը, մեր իսկ հայրենիքը:

Թարգմ. Խ. Ապովյանց

the following: the first is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the

the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the

the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the

the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the

the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the

the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the

the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the

ԱԶՆՎԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ

Մեկ Համբուրգացի հարուստ վաճառական՝ անունը Գրադման մի քանի ժամանակ Բերլին քաղաքումը իր գործի խաթեր կենում էր։ Մեկ անգամ մեկ մարդի ուզում էր տեսնի, մտավ նրա տունը ու չգտավ։ Դուռը գնալիս՝ սանդուխտի վրա մեկ կնիկարմատ առատ էկավ նրան, միջահասակ ու բարետեսիլ։ Հենց որ տեսավ՝ վաճառականը գալիս է, պատին կպավ, որ նրան տեղ տա, անց կենա, շունքի հաստ ու ջանով մարդ էլ էր։ Վաճառականը որ ուզեցավ նրան քաղաքավարությամբ շնորհակալություն անի, տեսավ որ կնկա աչքերն արտասնքով լիքն է, ու որ կիսաբերան էլ հողոց չքաշեց, վաճառականի սիրտը ցավ ընկավ։

Գրադմանը էն բարի սիրտն ունեւ, որ արտասունք տեսնելիս՝ ինքն էլ կվառվեր, ու էն էլ կնկա արտասունք,— օ՛ հսպես արտասունքին ի՞նչպես կդիմանար նրա ազնիվ սիրտը։ Չանն էնպես կրակ ընկավ, որ սկսեց հնարք գործիլ, որ նրա արտասունքը բալրի թե ցամաքացնի։

Հարստությունը շատ անգամ փափուկ սիրտ ունեցող մարդին էլ ա գրել-խից հանում, որ ուրբալի դարդի պատճառը առաջ աղքատության միջումը մանգա ու բարեհոգի մարդին միտք է տալիս, թե փողով կարելի ան էնպես խղճի ցավը հոգալ, ու հսպեսով շատ անգամ որ մարդ ուզում ա՝ մեկ ողորմելու շուտով քոմակ անի, նրա սիրտը ավելի է վիրավորում, քան թե անսիրտ մարդի կոշտ ջուղարն ու դառը խոսքերը։

էսպես էլ պատահեցավ մեր Գրադմանին։ Նրա առաջին միտքը հենց է՛ս էր, թե էն կնիկը պակասավոր պետք է ըլի։ Նա կարող է օգնություն անիլ ու էս պատճառով հարցրեց.

«Ի՞նչ պակասություն ունիս՝ իմ քույր, ընչի՞ ես լաց ըլում»։

Անծանոթ կինը։ (Հեկեկալով)։ Պակասավորը ես չեմ, պատվելի աղա՛,

Գրադման։ Ի՞նչպես. ի՞նչ, դուք չեք, ու լալիս եք։

Անծ. կ. Ոչինչ չունիմ, իմ քարի աղա՛ ամա փառք Աստուծո, էնպես տառաքալստ չեմ։

Գրդ. (Չհամբերելով)։ Բաս էա ի՞նչ արտասունք է։

Անծ. կ. Ա՛խ ինձ ներեցի՛ք, ես էլ չէի ուզում, որ լաց ըլիմ։ Բայց ի՞նչ ա՜նեմ, էս արտասունքն ա մնացել, որ մեկ ողորմելու խաթիր թափում եմ. ուրիշ էլ ճար չունիմ։

Գրդ. Հա՛ չդ ուրիշ բան ա. հմիկ ասա՛, տեսնեմ թե էն ողորմելին ո՞վ է։

Անծ. կ. Ով ըլիլը չեմ գիտում։ Մեկ ազիզ ջահել մարդ է, ա՛խ՝ պատվելի աղա՛ ի՞նչ ազնիվ սիրտ ունի, ի՞նչպես արդար է, ու էնպես անտե՛ր ողորմելի։ Ա՛յ՛ հրեն էն վերելը մեկ պատիկ օթախի միջում էնպես մերձ ը՛ մահ հիվանդ ընկած է, մեկ դուռը բանող, մեկ սառը ջուր տվող շունի, ինձանից դայ-րու, բայց ջանս դուռ գա, էս ի՞նչ եմ ասում— նա հո ինձ դադաղա է արել, որ ուրբալի շասեմ— ո՛չ փող ունի, ո՛չ բարեկամ, Կա նրա դարավաշն եմ,

Գրդ. Իմացա, ինչ ուզում ես ասել. դու չես գիտում, ես ո՞վ եմ: Բարի. բարեկամություն միջումն ի՞նչ հարկավոր է էղծես բանը հարցնիլ: Բայց բարեկամի պարտականությունն էն ա, որ սիրտը բաց ունենա, ինչպես ճակատը: Հիմիկ խմացի՛ր, որ ես չեքիմն չեմ, աչքի լույս՝ էս անունը մշանա արի, որ գամ մտադ: Ես Համբուրգիցի վաճառական եմ, անունս Գրադման. լավ Ղապ՝ էնպես մարդ եմ, որ խեղ չտամ, շատ հեշ չեմ տալ: Հիմիկ խոսքդ ի՞նչ ա:

Հվեղ. Պատվելի Գրադման, ես...

Գրդ. Ով որ ես, քեզ ո՞վ է հարցնում: Դու խեղճ ես, ես էլ խեղճերի բարեկամը. քեզ ասում եմ, որ լավ խմանա, ուրեմն իրավունք ունիմ, որ քո բարեկամն էլ բլիմ: Էլ շնորհակալություն անիլ, խոսք խաբքիլ, գլուխ ցավացնիլ պետքը չի. էղպես ծուր ճամփեն իմ մահն է: Ինչ լեզուս է ասում, սիրտս էլ էն ա ուզում: Էս իմ ձեռք, էլ զեա ու զեն մի անիլ, էստույ զենը իրար բարեկամ ենք: Էլ ոչ էս, ոչ էն:

Հվեղ. Դուք ասիք ինձ չեք ճանաչում:

Գրդ. Ձե՛մ ճանաչո՞ւմ: Էլ ի՞նչ ճանաչիլ կուզի, ես գիտեմ, որ դուք խոզ-ճուլյան մեջ էք ու ձեզ օգնություն է հարկավոր, էլ ուրիշ ի՞նչ կուզի:

Հվեղ. Ինձ օգնություն չանեք, խնդրեմ, թե չէ, չեմ վերցնիլ:

Գրդ. (Թալլիլ, ինչ. օգնությունս ո՞րն ա: Մի՛րելի, էղ իմ սովորությունը չի, որ սղորմություն տամ: Ես քո բարեկամն եմ, ու բարեկամաց միջումը բարեբախտություն չի բլիլ: Ամեն մարդ իր պարտքը պետք է վճարի, ինչ որ ձեռքիցը դա, շինասի, պրծանք գնաց: Է՛հ ես հիմիկ գիտմ եմ, էլի շատով եղ կգամ. մնա՛ր բարով: Աստված լավություն տա:

Գրադմանը դուս գնաց, Աննա մինչև սանդուխտը գնաց, որ ճամփու քցի: Էստով աղնիվ վաճառականը վախա գտավ ու մեկ թղթով կապած սակի պրեկ ձեռք: Հիմանդի համար եմ տալիս. տեսչ ու շուտով սանդրխտիցը ներքի գնաց:

Աննա էս աղնիվ մարդի միտքն իմացավ ու սկսեց նրա տված փողը հիվանդիցը թաքցնել: Բայց պետք էր իմաց արած, շուրթի էստույ զենը էլ պակասություն չունեք, որ զեղապես ասնի, նրա կարիքը հոգա: Բայց հիվանդըն էնպես էր կարծում, թե Աննա նրա սհաթը ծախել է, ինչպես որ հրաժարել էր: Նրա ունեցած շունեցածը՝ էս սհաթն էր: Բայց ինչ ժամանակ սհաթի ձենն իմացավ, ու տեսավ որ չի ծախել, իսկույն պատճառը հարցրեց ու շատ նեղացավ, որ փողը վեր էր կաշել: Ուզում էր, որ իր դարավաշին զուտ ասնի՝ սհաթը ծախել տա ու աղնիվ Գրադմանի փողը՝ իրան եղ տալ տա: Էս խոսքումը Գրադմանը տառն էկավ ու էս բարեկամական կոիվը բաց արձակ վերջացրեց՝ առելով ժամ բարեկամը շես բլիլ, լավ մարդ չեմ ասիլ քեզ, որ ուզում ես ինձ արելիլ, ու շես թողում, որ իմ պարտքը վճարեմ: Ու դհա կրակված վրա բերեց. Օ՜տառանին նալաթ, էս ա բունը: Փսան տարի ա խաղինա եմ թուի անում էնդար համար, որ մեկ օր իշխանություն չունենամ, ինչպես սիրտս աղում է, էնպես քանացնե՛մ: Սատանի, յա ցեղի փաշ պետք է դառնա վերջը: Էլ ո՞ր ենք դիտելերս բարեբախ տալիս, փող մոտ անում, որ վրեն նստինք, յա մանդուտացնե՛նք: Աստված էլ ո՞ր ա էսքան հարստությունն ինձ տվել, որ հոգին տա՛մ: Հենց իմանում ես, թե փողի դաթիկի վրա պետք է նստիմ, ու առվամահ բլիմ: Զհանդամը դհա էնպես փողն էլ, էնպես հարքա-

տուժյունն էլ: Կամ թե չէ միտք ես անում, որ ուտեմ, խմեմ, լազեմ, փորիս, բողազիս քեֆը կատարեմ, որ եզո դամբլա դանում, ոտից աչքից ընկնիմ: Աստված հեռու տանի, էդ իմ բանը չի, էնքան մարդի խնդր տվել ա ինձ Աստված, որ էդոնք լավ կշռվենք: Ինձ լավ էլ հայտնի ա, որ էն իմ ձեռք կնիտը որ իշխանություն տակին է, ինչ ուզենամ, էնպես կանեմ: Մեկ օր որ Աստված ինձանից հետաք պահանջի, ի՞նչ պետք է անեմ, ասիս նա հարստությունն էնդուր համար է տալիս, որ պետքն ամենք: Ինչպես որ ասել եմ, էլի ասում եմ, էդ բուրդն ավանջիցդ հանի՛, թե չէ ինձանից չես պրծնիլ:

Հվեղ. Ի՞նչ անեմ. բերանս կապում եք, ձեռքս մարդիցը բարերարություն աստանալը ծանր չի: Թո՛ղ ձեր ասածն ըլի:

Էսպես էս երկու ազնիվ հոգիքը էնպես բարեկամ դառան իրար հետ, որ էլ հավիտյան չի պետք < > բաժանվելին:

Էս ջահել տղեն էլ շուտով առողջացավ, շունքի Գրադմանը լավ հեքիմ կանգնացնել տվեց վրեն: Ի՞նչպես չէր լավանալ, նրա հիվանդության պատճառը չէ թե մարմնավոր ցավ էր, այլ աղքատությունն ու խղճությունն:

Երբ որ սաղացավ՝ իր պատմությունը Գրադմանին արեց, որ էս ա:

Էս աղի անունը Հովհաննես էր, ինքը Շվեյցարացի՝ Հեյրը, քահանա ըլելով, ուզում էր, որ որդին էլ իր գործը կատարի, ու ուղարկեց համալսարանը (ունիվերսիտետը): Էս միջոցումը հեյրը մեռավ. նա իր ուտումը չէր ավարտել, որ հոր տեղը բռնի, մնաց անտեր, անքոճակ: Տանն էլ մերս ու քիրը էին մնացել ողորմելի: Ժողովրդյան արդյունքը էնքան չէր, որ սրանք էլ ա կուսովարվեին: Բայց էլի էնքան ազնիվ սիրտ ունեք, որ ասեք, թե դա շուտով կարող եմ իմ հացը ձեռք բերիլ քանց իմ մերս ու քիրը: Աշխարհը մեծ է, ես միշին, հալածվեմ որ մեկ պոճախ էլ ինձ համար կլի: Սովամահ հո չեմ ըլիլ:

Էս միտքն արեց ու գլուխն առավ, ընկավ ճամբա: Մեկ քաղաքում՝ մեկ երեսելի Խաչիկի հետ ծանոթացավ, նրան զրազիր դառավ ու հետը դնաց, որ աշխարհներ ման գան: Բայց էս Խաչիկը շար, վատ գործքի տեր մարդ ըլելով, ուզում էր, որ նա էլ իր կամքովը գնա: Հովհաննեսի ազնիվ հոգին, որ հացի կարոտ էր ըլել, ե՞րբ զարուկ կաներ, որ նրան հետևի: Խաչիկը որ տեսավ՝ բանն ինչպես ա, մեկ ուրիշ ծառա բռնեց ու նրան քաց թողեց: Շատ դես ու դեն ընկավ, որ մեկ տեղ ճարի, չէլավ: Մեկ գրավաճառի մոտ ուզում էր մտնի, էն էլ չհաջողեց: Վերջը որ ճարը հատավ, սկսեց գրքեր շինել. գիրքեր ցրեմկ բռնն ու հանգստությունը կտրիլ, որ իր օրական հացն էլ ա ձեռք քերի, չէլավ: Ծառայություն անիլ չէր կարող, իր սիրտն էլ ազնիվ, ողորմություն ուզեր, իր համար մահ էր, էնքան մտքի ետևիցն ընկավ, որ դարձը ջանն առավ, հիվանդացավ ու էս դառը հալին էր, որ Գրադման նրան պատահեցավ:

Էս որ լսեց Գրադմանը, խորհուրդ տվեց նրան, որ գրագրությունն ու շարագրությունը թողա, վաճառական դառնա:

Վա՛յ նրան, ասեց, որ դալամի հաց պետք է ուտի: Ապա ինչ միտք կանեի, թե էս մեր խեղճ կարգացողների հալն էսպես ա: Որոք ա, տեսնում եմ, շատ վատ օրի միջում պետք է ըլին, շունքի էնպես ջանից ընկած, լղար կաշուցն ու ոսկոռից ավելի ուշին շունին վրըները, ամա էլի չէի կարծիլ, թե էդքան դառն է նրանց օրը: Էլի աստված խնդր տա վաճառականությունը: Քո

քեֆին, ա՛ռ, տո՛ր, խմի՛, կոտորի՛, վիթի՛, ինչ ուզում ես էն արա՛, ո՞վ ա ձեռք բռնում: Մեր կյանքը թագավորություն ա: Ինչ՞դատում ես, քոնն ա, ո՛չ ուրիշի ձեռին մտիկ կանես, ո՛չ քամակդ ծռի, ո՛չ լեզուդ սրի՛, ո՛չ ուրիշի ասածին մոհի: Զի՞դ դվոր գնում ա, դենը քշի, ի՛նչ բան ա էդ դարդակ խփթփին:

Էս խոսակցությունը որ պրծան, Գրադմանը առաջագրեց նրան, որ հետը գնա Համբուրգ քաղաքը ու նրա դուքանումը առուտուր անի: Էլ չի հարկավոր ասիլ, թե ինչպես բարնախոտ Գրադմանը իր բարեկամին ճամբա բերեց, որ վերջ տանելի համաձայնեցավ: Էսպես Բերլին թողին ու Էկան հասան Համբուրգ Գրադմանի տունը: Աննին էլ հետը վերցրեց ազնիվ վաճառականը, լուսնի էնքան ամակ էր քաշել Հովհաննեսի վրա: Շէսպես ազնիվ կնիկարմատը պետք է իմ տանն ունենամ, ասեց, որ կնկանս տան կառավարությունը օգնություն անի ու իր ծերացած վախտը հանգիստ ապրի, նա արժանի է էս լավությանը:

Տուն. որ Էկան, հասան, Հովհաննեսին կնկա հետ ճանաչացրեց Պարոն Գրադմանը: Նրա կնիկն էլ մեկ հանգիստ, բարի, խելոք անձն էր. աղչիկը տանն օխտը տարեկան, բնությունը քաղցր, սիրտը փափուկ, հոգին լուսավորած, բոլը գեղեցիկ, պատկերը հրեշտակի: Անունը Սոֆիա էր, ասեց, շատ էլ գեղեցիկ չէր, ու դարդարանք բան չէր սիրիլ, ամա էն. ազնիվ պատկերն ունեք, որ տեսնողի սիրտը հետը տանում էր, էն շախմուր աչքերն ունեք, որ մարդ մտիկ անելիս՝ խելքը գնում էր:

Հովհաննեսի սիրտը հենց էս աննման աղչկա բնությունը տեսավ, իմացավ թե չէ, շուտով կրակվեց: Միտքը էլ հանգիստ չէր:

Ամա էս պատվական տան որպիսությունը տեսնելով, շատ բախտավոր էր ապրում: Նրանց համար մեկ էր, իշխանի որդի ըլի, թե հետին հասարակ մարդի: Մեկ զուռ անող, մեկ գլուխը բարձր բռնող մարդ չկար նրանց միջուժը, ամենի սիրտը, ամենի խոսքը մեկ էր: Մեկը մեկիցը բան չէր թաքցընիլ, էնքան իրար հավատում, սիրում էին:

Գրադմանը Հովհաննեսի ձեռը տվեց իր վաճառականության ամեն հետքերն ու դավթարը. նրան մեծ տոնուղ կապեց. մեկ մեծ գումար էլ էնպես նրան բաշխեց, որ բանացին ու նրանով շահվի:

Հովհաննեսն էլ էն բարի երախտագետ սիրտն ունեք, որ իր բարեբարի գործերը մազի շափ չէր թողնում ծովի: Նրա հանգստությունը ու մխիթարությունն էն էր, որ գիշեր ցերեկ էլ քուն չուներ: Շատ անգամ Գրադմանը ինքն էր նրան գոռով դուքանիցը տուն տանում, որ մի քիչ սիրտը բացվի, հանգըստանա:

Էսպես մեկ քանի ամիս բախտավոր անց կացրին. Գրադմանի ծննդյան օրը մոտացավ: Հինց էս միջոցումն էր, որ նրա նավի մեկը Էկավ ծովի ափը: Բոլոր տանըցիքն էլ խոսքը մին արին, որ գնան ծովի վրա էն օրվան ուրախություն անեն:

Ասած, արած: Մեկ քանի բարեկամ, սիրելի էլ կանչեցին ու գնացին նավը: Սաղ օրը էն ուրախությունն, էն քեֆն արին՝ որ էլ ասիլ չի ըլիլ: Նավի մարդիքն էլ ուրախ էին, լուսնի իրանց աղեն շատ փող բաշխեց, ու ուզում էր, որ ամենի սիրտն էլ բացվի:

Իրիկունը ֆանտաի ու մաշալի լուսով եզ դառան տուն: Նավի մեկը առաջ էր գնացել, Գրադման ամենիցը եղբ ուրիշ նավ մտավ, ոտը սոթ անցավ, գլխի վրա շուռ էկավ ու ընկավ ջուրը: Հովհաննեսի աչքը հենց տոավ թի չէ, դորդ ա լեզ տավ էլ չէր գիտիլ, ամա հենց էնպես առանց շորերի էլ հանկու ընկավ ծովի մեջը, ձեռը հասցրեց իր բարերարի փնշը, շատ էլ շալիշ էկավ, որ հանի, ճար չէլավ: Էնքան դորովյուն շուներ ու էն ա երկուսն էլ պետք է հավիտյան կորչեին, որ Աստուած խեղճ էկավ, նավի մարդիքը վրա հասան ու երկուսին էլ ինչ հալով ազատեցին:

Թող լսողն իմացողը միտք անի, թե նրա խեղճ օգուշաղի հալն ի՞նչ կըլեր: Կնիկը շոկ էր գլուխը ծնծում, իրան սպանում, աղլիկը մեկ կողմն էր իրանից գնացել: մյուս ղոնաղներն մնացել էին ստուած, փնտացած:

Բայց ի՞նչ կըլեր նրանց հալը, երբ Գրադման սաղ սալամաթ դուս էկավ պրծավ: Սոֆիա սրտի ուրախությունիցը վրա թռավ, ընկավ Հովհաննեսի ձուովըն ու քաղցր լեզվով, լաց ըլելով նրան ասեց. «Դու ես իմ հոր փրկիչը»:

Բուրն էլ ուզում էին, որ Հովհաննեսին իրանց շնորհակալությունը ցույց տան, ու Գրադման մի քիչ որ հանգատացավ, էլի իր հասարակ ձեռով ասեց.

— Իմ աչքի լիս, Հովհաննես, դուք ձեր պարտքը իր շահովը բոլոր վճարեցիք: Ես եմ հիմիկ քո պարտքատերը, ամա մի քիչ պետք է համբերես, շունքի էն կարողությունը շունիմ, շունիմ, որ էսպես պարտքը վճարեմ:

Հովհաննես էնպես մնացել էր շշկլած, ամաշած, կանգնած: Էնքան շնորհակալությունն ու սերը, որ նրան ցույց տվին, նրա լեզուն կապեց: Ոչ բերան էր խոսք գալիս, ոչ տեղիցն էր կարում ժամ գալ: Սիրտը խփում էր, ու էս սոֆիին առաջին անգամը նրա հոգին նրան ասեց, որ նա Սոֆիին սիրում էր: Նրա էն փարվելը, նրա էն անուշ լեզվով հնուր խոսալը՝ նրանի փարգեն եզ էին քաշել: Նա չէր ուզում, որ մեկ մարդ էլս իմանա, թե ի՞նչ կրակ է նրա շանն առել, ամա էս կրակը հանգցնելն էլ չէր կարում: Հենց գիտես թուր ու դանակ ըլին նրա սիրտը ցցում, որ մոտածում էր, թե էսպես իր բարերարի սիրտը պետք էր կոտրեր, թե որ իմանար նրա միտքը: Նա կարծում էր թե բալքի ուրիշ մարդ ըլի Սոֆիին ուզել, ու որ իրան ու նրան համեմատում էր, ինքը մեկ աղքատ, դարբը, անտեր աղա, Սոֆիա էնպես հարուստ օջաղի արդի, էնպես երկնի ծնողաց մեկ զավակ, ինչ հնար էր, որ նրան տային. հուսահատությունը ջանն առավ:— Ամենն էլ ուրախ, քեֆըները շաղ տուն էկան, Հովհաննեսի սիրտն էր մենակ սև հաքել, նրա հոգին արյան ծով դառել:

Էսպես մեկ քանի օր անց կացրեց, ամենն էլ ցավում էին նրա վրա, Սոֆիա՝ լավ ուզում էր, որ նրա դարբին դարձան անի, բայց Հովհաննես նրանից փախչում, չէր ուզում, որ էլ մարդի երես տեսնի:

Նրա զարավաշ Աննեն էս որ վարավորդ արեց, սիրտը կրակ ընկավ: Շատ լալիշ էկավ, որ նրա սիրտն առնի, հետք խոսա:

«Աչքի լիս Հովհաննես, իմ տեր, ի՞մ թագավոր՝ ա՛խր ի՞նչդ ա պակաս, ի՞նչ ցավ ունիս, ընչի՞ չես ինձ էլ ա՛ սիրտդ բաց անում, գիտես որ ջանս քեզ չեմ փնախիլ», մեկ օր նրան ասեց Աննան:

Հովհաննես: Աննա՛ իմ մայր՝ թո՛ղ իմ ցավս ես քաշեմ, ինչ ասեմ, որ մեկ ճար չես կարող անիլ: Իմ աստղս թեքվել ա, ես տարաբախտ եմ, ա՛խ՝ չէ, հիվանդ եմ, կուզեի ասեմ:

Աճեա: (Ծանր երեսով): Հիմա՛նդ:

Հովն. Հա՛, հիմա՛նդ, շատ հիմա՛նդ:

Աճեա: Հարցնիլն այժիր լըլի, ի՞նչ ա հիմանդությունդ:

Հովն. Գլուխս, ջանս, ամեն տեղս ցավում է:

Աճեա: Ես էնպես եմ կարծում, թե սիրտդ է ավելի ցավում քան ջանդ:

Հովն. Ի՞նչ ես ուզում դրանով ասիլ:

Աճեա: Իմ աչքի լիս Հովհաննեսս, թողությունն արա ինձ, որ ես էսպես քո սիրտը խոր քննել եմ, դու սիրահարվել ես...

Հովն. Ա՛հնա, Ա՛հնա— բերանդ քեզ պահի՛ր...

Աճեա: Ու— անպատճառ քեզ էլ սիրող կա, որ սիրտդ էդպես էրվում ար:

Հովն. (էնպես կատաղած դուս ընկավ ու քթի տակին փնթփնթաց): Իմ խորհուրդը իմացել են, վա՛յ իմ օրին, արևին. էլ էստեղ կենալս ձեռք չի տալ, պետք է գլուխս առնիմ, կորչում:

Իսկույն զնաց մշուս օթախը, նստեց ու Գրադմանին էս գիրը գրեց:

«Իմ անգին բարերար.

Ինչ որ բերանով չեմ կարող ձեզ ասեմ, էս գիրը ձեզ կասի: Ես կորչում եմ. Աստված պիտի ո՛ր: Իմ անհանգիստ, փոփոխական հոգին է՛ն առանիցն ա ինձ հետ ածում, ուր որ հազար լավություն պետք է ինձ բխովեն, կապեն: Ամա ի՞նչ անեմ, ճար չունիմ, չեմ կենալ, չեմ կարող: Մեղքս բաշխիր, ազնիվ բարերար իմ, չիմանաս, թե ես ապերախտ եմ. քո լավությունը կոտորեալ: Թի էս անեմ, երկու աչքով կուրանամ, ամա ի՞նչ անեմ, ո՞ր շուրն ընկնիմ, դանակն էկել սակոտին հասել ա, ես տարաբախտ եմ, պետք է իմ սև օրս մեկ ուրիշ տեղ լաց ըլիմ, որ մարդ չտեսնի: Ուր որ ըլիմ, ձեր պատկերը, ինչպես իմ հրեշտակի պատկերը առաջիս կանգնած կըլի: Թե իմ էս վերջի խնդիրը գետինը չեք քցել, կաղաչեմ, որ դուք էլ բազմ վախտ ձեր միտքը բերեք ձեռք:

Հավատյան շնորհակալու Հովհաննեսին»:

Ինչպես կատաղած դուս թռավ Գրադման, երբ էս թուղթը կարդաց, որ իր սիրեկան Հովհաննեսին մասն գա ու հենց էն սհաթին վրա հասավ, որ ուզում էր տանիցը դուս գա:

Գրդ. էս ի՞նչ խաբար ա. ի՞նչ քամի ա քեզ դիպել, կամենում ես փախչել, ինձանից հեռանա՞ս. կարդացածս ճշմարիտ ա թե....

Հովն. (Ինչպես քարացած, ինչպես մեկ մեղավոր էնտեղ կանգնած քթի տակին կմկմաց). ո՞վ իմ բարերար... պետք է... ես տարաբախտ... սև օրս:

Գրդ. Սև օրս ո՞րն ա, ի՞նչ սև օր, ի՞նչ ես բերանդ ցրվում: Ո՞վ ա քեզ մեկ ծուռն աչքով մտիկ տվել, կամ մեկ թթու փուսք ասել:

Հովն. Օ՛չով, օ՛չով:

Գրդ. Բալքի ե՛ս եմ քեզ նեղացրել, շիդակն ասա՛, ինձանից բեղամա՞ղ ես:

Հովն. Ա՛խ՝ տեր Աստված՝ էդպես քանն ի՞նչպես ես միտք անում:

Գրդ. Է՛, որ էդպես ա, էլի ուզում ես փախչի՞ս մեղանից:

Հովն. Պետք է փախչիմ:

Գրդ. Պետքս ո՞րն ա. ի՞նչ ա գլուխդ մտել, տանիցը հո թուղթ չե՞ս ստացել:

Հովն. Չէ՛:

Գրդ. Տո խանի խաբար, թե մեղանից բեղամաղ շեռ, թե մեկը բեղ մեկ թթու խոսք չի ասել, թե տանիցն էլ խաբար չունիս, էլ ի՞նչ սատանենն ա բեղ հետ ածում:

Հովն. Իմ անհանգիստ, իմ փոփոխական հոգին:

Գրդ. Էդ այինօյին խոսք ա. ինչ որ քո հոգուցն ասում ես մեկ շվանի շեմ գնիլ, քո հոգին բեղանից լավ չվանաշեմ: Դուրստն ասա՛, տանը հո կարոտեմ շեռ:

Հովն. Չէ՛:

Գրդ. Ուզում ես մերդ ու բիրդ էս տեղ բերել տա՛մ:

Հովն. Չէ, իմ աղնիվ բարերար. նրանք իրանց համար իրանց սարերումը լավ կան:

Գրդ. Բաս էլ ի՞նչ ես ուզում:

Հովն. Աղաչում եմ, ինձ զոռ մի՛ անիլ, ես պետք է գնամ:

Գրդ. Լսի՛ր, Հա՛նի, ինձ ախմախի տեղ մի քցիլ. էս հանաք մասխարուն-թյուն չի: Թե առաջի վախտերն էիր ուղեցել գնալ, էլի վաչ նալարի կթողերի, ամա հիմիկ անկարելի բան է: Մենք էնպես ենք իրար հետ կապվել, որ մա-հը մենակ մեղ կբաժանի, ուրիշ բան չի կարող: Դո՛ւ ես իմ կյանքն աղատել. ես քո պարտականն եմ, ուրեմն բեղ արդար, հալալ մարդ չեմ ասիլ, թե քո զնալու պատճառն ի՞նչ չես ասիլ:

Հովն. Իմ անգին բարերար, ուղածդ շատ, շատ ծանր է, ի՞նչ անեմ:

Գրդ. Ի՞նչ ծանր բան: Անասա տեղդ կաց, դեռ ու դեն ընկնիլը պետք չի: Ես քո բարեկամն եմ, քո ախպերը, ինձանից թաքուն բան սրտումդ չի պետք է պահես, ուրեմն սիրտդ թա՛փ տուր, պատճառն ի՞նչ ա, որ գնում ես:

Հովն. Սրտիս կրակն ու բոցը:

Գրդ. Ի՞նչ կրակ ու բոց. չըլիմ..... սիրում ես, ինչ որ որ ա, ասա՛, բեղ հրաման եմ տալիս:

Հովն. Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ: Մկամ ես էդ անօրեն մարդն եմ, էդ ինչ ես ա-սում:

Գրդ. Ի՞նչ զարմանք բան ա: Իմ... դեռ ջահել ա ու բավական սիրուն: Պատահեց, պատահեց, սատանենն ներհակ ա: Աղչկանս ես սիրում. իմացա՛, թե չէ:

Հովն. (Առանց խոսալու զխոլ արեց):

Գրդ. Հա, հա, հա, էլ ի՞նչ օյինբաղություն էիր անում, էլ ի՞նչ պոչը գե-տինը բախի կուղեր: Տեսնո՞ւմ ես էս ջահել մարդիքն ի՞նչ են բերում մեր դու-խը: Տնա՛շեն՝ մեկ քանի օր առաջ կասեիր. ո՞վ էր ձեռք բռնում, յա բնբանդ կալնում: Չե՞ս գիտում բա՛ս՝ որ ես իմ աղչիկը վաղուց էի բեղ համար նշա-նակել: Մի միայն չէի ուզում, որ առանց քո միտքն իմանալու՝ շինեզ կա-պեմ, մարդ մարդի միտքն ի՞նչ կիմանա:

Հովն. Ո՞վ իմ աղնիվ բարերար, ես...

Գրդ. Լավ է, ձեռքդ կտրի, անասա կա՛ց, ես հլա մեկ լավ պետք է գլուխդ վանամ: Մեկ որ դուք ինձանից էդ կարծիքն եք ունեցել, թե ես չեմ բարըշիլ ձեզ հետ՝ իմ պարտքի կեսն էլ ա տամ: Մեկ էլ որ դուք պետք է միտք անեք, թե ինչ որ իմն է, ձեռն էլ ա, իմ ու քո մեջը զանազանություն չկա: Երբորդ օր...

Հովն. Խնդրում եմ:

Գրդ. Ձլինիմ էլի ուրիշ բան կա մտքումդ:

Հովն. Ոչ, միմիայն ես կուղեի հարցնիլ, թե ձեր աղչիկն էլ կհամաձայնի՞. թե չէ:

Գրդ. Հովհաննես, Հովհաննես, գլուխդ տեղը չի, շփտեմ ի՞նչ ա պատահել բեղ, ի՞նչպես, էն աղչիկը, որ նրա հոր կյանքը դուք պրծացրիք, ձեզ չի՞ պետք է սիրի. էդ ո՞ւր ես գնում: Անկաջ արա՛, տես բանդ ինչպես հաջողել ա, Իմ կնիկն էս օր անկաջումս ասեց, թե նա վարավուրդ է արել, որ իր աղչիկը էդ սիրուն Հովհաննեսիդ վրա սիրահարվել ա: Սրանից ավելի էլ ի՞նչ կուղես. հազիր կա՛ց, որ բանդ թամամ ա, փախչիլ մախչիլը պարկը դիր:

Հովն. Իմ հեր, իմ ծնո՞ղ՝ աշխարհումս ինձանից բախտավոր էլ ո՞վ կըլի: Աստված ինձպես մեղավորի ձենն ի՞նչպես իմացավ:

Ու հիրավի իր բախտին, իր մուրազին հասավ: Աստված ամենին էնպես բախտավորի, ինչպես նրան:

Աշխատասիրյաց եաշատուր Արույանց.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS AND ARCHITECTURE

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
54 EAST LAKE STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60607-7073
TEL: 773/936-3300
FAX: 773/936-3300
WWW.CHICAGO.PRESS.EDU
CHICAGO.PRESS.EDU

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

The following table shows the results of the survey conducted in the year 1900. The table is divided into two main sections: "Total" and "By District". The "Total" section shows the overall results, while the "By District" section shows the results for each of the four districts.

Category	Total	By District
1. Total	100	100
2. By District		
3. District A	25	25
4. District B	25	25
5. District C	25	25
6. District D	25	25

The following table shows the results of the survey conducted in the year 1900. The table is divided into two main sections: "Total" and "By District". The "Total" section shows the overall results, while the "By District" section shows the results for each of the four districts.

Category	Total	By District
1. Total	100	100
2. By District		
3. District A	25	25
4. District B	25	25
5. District C	25	25
6. District D	25	25

ԱԴԵԼԱՅԻԴԱՅ ՖՕՆ, ՎՈՒԼՖԻՆԳԵՆԵԱՆ

ԿԱՄ

ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ ԲԱՐԲԱՐՈՍՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՎՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒ

ԵՂԵՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ի ՁՈՐՍ ԱՐԿԱՄՍ

Գ Ե Ր Ա Ս Ա Ն Ք

Հուզոն Զօն Վուլփինգենեան— ասպետ զինուորեալ յարշաւանին խաշակիր զօրաց բնդդէմ Սառակինսաց:

Տէրալդ Զօն Վուլփինգենեան— որդի նորա, ասպետ զինուորեալ յարշաւանին խաշակիր զօրաց բնդդէմ Պամմերեանց և Վենդաց:

Ադելայիդայ— կին սորա:

Վիտրալդ— եօթն ամաց

Ոտտոմար— վեց ամաց

} որդիք սոցա:

Բերդամ— ծերունի գիւղական:

Վիւրել Արբայ կամ Վանաշայր Պրնմոնստրաաենեան մենաստանի:

Կրօնաւոր ի կտրդէ դամբինկեանց:

Մանուկ:

Մխաթիլայ՝ տանուտէր միոյ գեղջ կռապաշտից Վենդաց:

Զինակիրք, զինուորք, ծառայք և այլն:

ԳԻՊՈՒԱՄ ԱՌԱՋԻՆ

Տեսարանն առաջի անէ զաւերակո գեղջն կռապաշտից. ի յետին կողմն տեսարանին կայ անկեալ տապաստ՝ դրօշեալ առիւծապլուխ, կրօնք իւր պատեալ մարթովք, յաջոյ ձեռնի ունի զկայծակունս, ի գլուխն զթռչուն նման սագի, յաջմէ և յահեկէ մերկացեալ և խանձոտեալ գիւղունք, և հիւշք կիսախաբխուրք և ծխեալք:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Ա.

Տէրալդ և զինակիր
(Ելանեն ի միջոյ աւերակացն.)

Տէրալդ. (աւիանէ զսուերն ի պատեան իւր, և հոսի զստորոտով բլրակին անշունջ.) Բաւ է, շատ է հրդեհդ, հար զփուղ, զի ամբոխն սրտմտեալ՝ դարձ արտոցէ: Ես հրաման ետու ձեզ մարտ մղել— այլ դուք վարիք որպէս աւաղակք: Ես հանի զձեզ ի պայքար բնդդէմ զինուորաց վառելոց ի զէն և ի սուեր, այլ դուք դարձուցիք զսուր ձեր ի կորուստ մանկանց: Ասկն ամենառես զգտանօք հայէր յոճիրս անցեալ դիշերոյ: Երդնում ի մարբրութիւն փնդճիս, զի զպաշտօն իմոյ կոշման հիշտ կատարեցիք զօր ամենայն: Արիւն թանաղով թանայր զայս իմ սուեր, այլ եթէ երբէք բազուկ իմ հարեալ է զկին կամ զմանուկ, թո՛ղ՝ զի իւրաքանչիւր կաթիլ արեան ալրեսցէ զիմ սիրտ:

Ո՞ր, որպիսի սոսկալի հեծութիւնք ի հեռուստ հարկանեն զլսելիս իմ. կանչին կանանց, կարկաշին մանկանց: Փութա՛, ե՛րթ, զինակի՛ր. և իմ է կին. և իմ են զաւակունք. երթ, և արգել զսպանոզս. հա՛ր զայն, որ ընդդէմ դառնայցէ. (զինակիրն հեռանայ). Արին սպանելոց հոսէ ընդ քուրն: Թէ՛ և արին է հեթանոսաց, սակայն է արին մարդոյ: Միթէ՛ այս հրկիզեալ աւերակք են հաճոյական պատարագք Աստուծոյ: Սիրտ իմ խռովի... Խիղճ իմ ասէ ցիս՝ նոքա ամենեքին եղբարք քո էին:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Բ.

Մանուկ. (ի պատարտուն ձործիկ՝ զիսախոի՝ հեղով բնդ աչն վազս արձակեալ՝ անցանէ) Մայրիկ, ո՛ւր է իմ մայրիկն:

Տէրալղ. Ձո՛ խնդրես, մանո՛ւկ դու

Մանուկ. (լալով) Ձմայր իմ խնդրեմ. զիմ մայրիկն:

Տէրալղ. Աստուծո:

Մանուկ. Ավա՛ղ. զհայր իմ դուք սպանիք, քոյր իմ դնի անկենդան, եղբայր իմ թաւալի յարեան, ո՛ւր է իմ մայրիկ:

Տէրալղ. Ծ'կ աս իս խղճալի մանուկ:

Մանուկ. Աստիկ անդ էր տուն մեր—այլ այժմ լաւբալկա է դարձեալ, ամենայն՝ հրով կիզեալ. և տակաւին ծխի. պարտեղն մեր չաղարտ վարեալ. ես ո՛ւր երթայց. յո՛ ապաստանեցայց, մայրիկ իմ, մայրիկ. (տուն արձակեալ փախչի բացագոյն, կոշէ դմայրն իւր, և արձագանք ձայնին լսելի լինին ի հեռուստ):

Տէրալղ. Ո՛հ, զիարդ կարկամին ոսկերք իմ. հերք զխոյ իմոյ խոզանանան... մանուկ դու, մանուկ, մի՛ բառնար ճիշ. քո լալօք յոգի հարկանեն զիս. բառնան զիմ արութին: և զինչ է այս արութին: Արդեօք քաջութիւն աս ի զդէմ ունիլ զորութեան, թէ տկարութիւն՝ ի տանել աշնմ. դուցէ՛ թէ արկորին ևս են: Ո՛հ, արկորին ևս այժմ լքանեն զիս: Ո՛ւր է քաջութիւնն, մինչ կոծ մանկանն զինաթափ առնէ զղիւցաղնական բաղով: Աչք իմ հանդիպին կթուցեալ. հայեցուածոց, և ծունկք իմ ընդ ինն ծալին. հոնտիւնք դիականց՝ որք զշունչ յետին արձակեն, ածեն զիս ի կանացի թուութիւն. բարիոք իմն է, զի վախճան եղև մարտիս, ապա թէ ո՛չ շէր ինձ մարթ մարտ դնել անդամ:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Գ.

Զինակիրն, և վաղվաղակի զկնի նորա կրօնաւորն դոմինիկեան:

Զինակիր. Ընդ ամենայն տեղիս տարրացաւ լռութիւն: Փողոցք լիովի ծածկեցան դիակամքք արանց, կանանց և մանկուոյ. ամենայն ուրեք վեր առաքին փառք Աստուծոյ: Տաճարք կոոց եղեն ի կործան ընդ ամենայն տեղիս. քարձր ի գլուխ պանծայ հաստն ճշմարտ. սակաւք ոմանք ի հեթանոսաց զերծան փախստեամբ, հարիւրաւորք անկան ի գերութիւն, ի մէջ սոցա է և տանուառէր զեղչս այսորիկ. մերքն դառնան յետս յաղթութեամբ և բաղում աւարաւ:

Տէրալղ. Աւարա՛ւ, ասես ո՛չ. յափշտակութեամբ, կեղեքանօք, իմ շիք մասն ի նոսին:

Զինակիրն. Ո՛րինչ հեռի ի գեղջէ յայմանէ եւ գտի զայն կրօնաւորն զոթինիկեան, որ ընդ մեզ շուեաց ի ակիզքն արշաւանին: Զկարեմ սասնակ զիմ ծաղր. ի սկզբան մարտին խոյս ետ ի գլուխ բարձրաբերձ ծառոյ միոյ մայրւոյ, եւ անտի ի միջոյ սաղարթալիւր ոստոց գաղտագողի իմն հայէր, եւ յորժամ եւ աղաղակեցի առ նա, թէ էանց վտանգն, ապա էջ ի վայր, եւ աւանիկ դայ այսր:

Տեղբալդ. Նորա ի բնուատ են յոյժ երկշուտ զօրէն մանկանց, եւ ի հասանել վտանգին. Ոչ գիտեն թէ ո՛ր անհետ լիցին: Եւ զգամ յանձին զղարմանալի իմն փոփոխութիւն. աներեւոյթ բազուկ պատահել զպատիւր պատրուակն, եւ ճշմարտութիւնն ի հեռուատ երեւի. ցանկալի էր ինձ այժմ լինել ի տան առ ընթեր սիրելի կնոջ իմոյ:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Դ.

Դոմինիկեանն եւ առաքիւն:

Դոմինիկեան. Փառք Աստուծոյ, բարի՛ է քեզ. բարի է, ասպետ բարեւոհմիկ: Զօրաւիգն եղև քեզ Տե՛ր. ամբարտաւանք հեթանոսք անկան. Աստուածքն ամօթոյ կործանեցան. արտասուք երկնային ուրախութեան հեղանին յաշաց իմոց, յորժամ տեսանեմ զաւերակս, զորս բազուկ քո քաջ ցիրուցան կացոյց:

Տեղբալդ. Կացե՛ք վկայ, զի եւ քաջ կատարեցի զուխտ իմ: Գիտէք, զի ա՛րդ Աբրայն ձեր խրախուսէր զիս յայս արշաւան. եւ յանկոյց զիս առ այս վառելալ ի սրտի իմոմ զնախանձ բարեպաշտութեան ի ձեռն հրամանաց Քահանայապետին Հռովմայ, թողութեան մեղաց, եւ օրհնութեանց— լերուք վկայ առաջին նորա. զի եւ կատարեցի զիմ խոստումն ասպետական:

Դոմինիկեան. Եւ ազգ արարից նմա, զոր ինչ հրաշս գործեաց քոյդ աւրիւթիւն յայտ յանդիման աշաց իմոց:

Տեղբալդ. (ծաղու իմն.) Արդարեւ յանդիման աշաց ձերոց:

Դոմինիկեան. Նա բազմապատկեացէ ձեզ զժամանակ մեղաց թողութեան, տարածեացէ զայն եւ ի վերայ որդւոց ձերոց, եւ օրհնեացէ զազգատոհմ ձեր:

Տեղբալդ. Ապա ուրեմն շատ է ինձ օրհնութիւնն: Այսուհետեւ երդնում ձեզ յամենայն, ո՛ր ինչ սուրբ է, զի ո՛չ եւ յավելից երբէք մարտնչիլ:

Դոմինիկեան. Ա՛սպետ, մոռանայք զձեր պաշտօն:

Տեղբալդ. Եւ ինչ ո՛չ մոռանամ, զորօրինակ ո՛չ մոռացայց երբէք զո՛ղորմ տեսարան դժեբոյս: Միթէ ո՛չ դուք էիք ականատես վկայ, զի եւ զուխտ իմ կատարեցի. զի՛նչ ալ եւ: Միթէ դուքնաքեայ ինչ էր այս. միթէ հարթ իմ սակաւ ինչ են գործեալ: Միթէ դուք մոռացեալ էք. զի եւ նախիմ մենացեալ որբացեալ ա՛յս քսան եւ երեք ամ. յորմէ հետէ Հուզոն ֆոն Վոլֆֆինգեն շուեաց յերկիրն աւետեաց, եւ թուի թէ անդ վճարեաց զկեանս իւր:

Դոմինիկեան. Տացէ՛ նմա Տէ՛ր զերկնից արքայութիւն. եթէ մարտ եղեալ իցէ նորա որպէս բարեպաշտ ասպետ:

Տեղբալդ. Որքան արտասուա հեղաք վաւն նորա՝ եւ եւ մայր իմ:

Դոմինիկեան. Արտասուք ձեր են մարգարիտք յեղեալք ի պսակ նորա:

Տեղբալդ. Հայր սուրբ. ո՛չ երբէք լիցի ձեր պապաւութիւն ի բանս պճնազարգս:

Դոմինիկեան. Բան պաշտօնէի եկեղեցւոյ, վկայութիւնս հարա, օրհնութիւնք, ամբարտնաւն զոգի յուրախութիւնս երկնաւորս անշարի արագ, որպէս ճառագայթք արեւու: Այլ եթէ ձերում քաջութեան հաճելի են բանք, դուք յառաջ վարեցէք զգործ. երթալք, տուք պատերազմ վասն փառաց աստուծոյ. կամ ձեռք ձեր խոնջեալք են կամ սուսեր ձեր բթացեալ: Ամենայն շրջակայ գիւղօրէք և ամենայն բնակիչք ծովագերացս այսօրիկ են ի քոն ընկղմեալ: Եւ եթէ որ մազապուրծ զերծաւ ի ձերոց հարուածոց, նա ընդ ամենայն տեղիս տարածանէ դո՛ւ և զարհաւիրս ի սիրտս զարհուրեալս և զգողանի հարեալս: Հրամանս տուք փողիկ յարջաւանս առ նորանոր նահատակութիւնս:

Տէրալո. Ո՛չ. հայրդ պատուական, ես ոչ դրժեցից իմումս երգման: Միքէ համարիցիք թէ զյասօրինակ մարտ նախատելի օգտաւէտ իմն իցէ Աստուծոյ. ձեզ, ինձ և իմոց հայրենեաց: Աստուած շունի կարօտութիւն ի պատերազմունս: Ես համարէի զիման՝ քաջարի գիւցազունս. այլ նոքա եղևն յափըշտակողք. ո՛չ խնայեն ո՛չ ի մանկուս, և ո՛չ ի ծերս, և ճիգն դնեն միայն վասն աւարաց:

Զինուոր. (գայ) Տէր իմ ասպետ. առ ձեզ ածեն կապեալ ի շղթայս զտանուտէր գեղջս այսօրիկ. ահա և դրօշ նորա: (Տայ նմա զեղեղն երկայն, յորոյ ի ծայրն երեկ կերպարան արշու: կամ այլոյ վայրենի գազանի.) ով՛ քէ որպիսի բիրտ և անընկճելի ոմն է ծերս:

Դոմինիկեան. Արդեօք հայհոյեաց զԱստուած:

Զինուոր. Ո՛չ, խօսի իսկ սակաւ յոյժ. այլ իւրաքանչիւր բանք իւր՝ են հրամանք: Որպիսի քարքառ մեծարոյ. տեսիլ վեհափառ, կամակար կատարեն ամենեքն զականարկութիւնս կամաց նորա: Աւանիկ և նոյն ինքն իսկ:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Ե.

Միստիվոյ (ի շղթայս ածի յոմանց պահապան զօրաց) և առաջիմքն:

Միստիվոյ. Ո՛ւր տանիք. զիս: Վասն էր ընդ քարշ ածէք զիս ի վերայ գիտականց եղբարց իմոց, ընդ մէջ աւերակաց զործանեալ բնակարանաց մերոց: Միթէ չէ մի և նոյն մեռանելն ուր միանգամ և իցէ: Սպանէ՛ք զիս առտ յայտմ վայրի. չկամիմ երթալ անդր ես:

Զինուորն. (ցուցեալ նմա զպատկեր) Կրկնեա ծունր աստուծոյ:

Միստիվոյ. Ո՛չ բնաւ կրկնեցից ծունր:

Դոմինիկեան. Զի՛, դու զԱստուած հայհոյես:

Միստիվոյ. Զէ իմ երբէք հայհոյեալ զԱստուածն ձեր, այլ չկարեմ նմա մատուցանել զերկրպագութիւն:

Դոմինիկեան. Լսէ՛ք արդեօք, ասպետ. սա չկամի երկրպագանել Աստուծոյ. ապա ուրեմն հայհոյեաց զնա. հեղ զարին դորա կաթիլ առ կաթիլ:

Տէրալո. Ո՛չ, հայր պատուական, ո՛չ լսեմ ես զհայհոյութիւն ինչ, (յաճեն) ծեր դու, յարգոյ է յաչս իմ քոյդ մեծարտութիւն:

Դոմինիկեան. Հրամայեմ քեզ յանուն մերոյս Աբբայի:

Միստիվոյ. Սա՛ է ձեր ասպետ, որ ի հասարակ գիշերի աւազակաբար յարձակի ի վերայ անզէն ամբոխի. սա՛ է, որ մերկէ զսուսեր ի կոտորած մանկանց տղայոց:

Տէրալիլ. (բռնե հաբեալ զսրոյն). Մեր դու... այլ շղթայք քո զքեզ փրկանաւորեն:

Միստիվոյ. Զի՞ն ևս յապաղես. կամ համարիցիս թէ չէ քեզ այնքան պարծանք խոցել զանդօր ծերունիս, որքան զնղկելի մանկունս. հաբ յողի:

Տէրալիլ. Վսրիւնի, դու ո՞չ ճանաչես զիս:

Միստիվոյ. Ես դրեղ քաջ ճանաչեմ. հեծովիւնք ՚ի մահ վիրաւորելոց ՚ընչեն յոնկս իմ զանուն քու Զիս՝ որդ հային իս ոսմանք գոռոզաբար, և ոսմանք բախտակցեղով: Հայեցարոր իս անբարտաւանութեամբ, ձեր ակտակցութիւն անտանելի իմն է ինձ:

Տէրալիլ. Լուծէր զշղթայս գորս, և թողէր զմեզ առանձին (զինակիր բառեան ի նմանէ զշղթայս, և ելանեն արտաս):

Միստիվոյ. Զգիտեմ՝ ապաւտ արդեօք առ վեհանձնութեան բառնաս ի ձեռացս՝ յոտիցս զերկաթան, զի յազատութեան մատնեցես զիս ի մահ, որոյ վասն քո՛հ եղէց զքէն. թէ ընդ կատակս, զի տացէս ինձ լինել խելամուտ՝ թէ ձեռք իմ և առանց կապանաց զօրքն առնել ինչ. ուրեմն վա՛ն է քեզ. (ցուցեալ զաւերակսն հրակէզ.) առաջին խանձող լիցի ի ձեռս իմ կայծակն:

Տէրալիլ. Մերուն՝ ես կամէի ծանօթանալ քեզ. կամէի խօսակից լինել քեզ յանդորրու և խնդրէի հնարս շիջուցանել զխռովութիւն ամբոխեալ արեանդ. վասն այն հրաման ետու բառեալ զձեռնակապս և զոտնակապս քո:

Միստիվոյ. Խոսակից լինել յանդորրու. միթէ խելայեղեալ է քու էին իմ եօթն որդիք, և ամենեքին տապաւտ կան անկեալ. երբք էին իմ դստերք, զորս ապիրատուն քո բռնաբարեալ վարեցին ի մահ: Կին իմ, որ յամս քառասուն բաժանորդ իմ էր յամենայն դառնութիւնս և յուրախութիւնս, դիակնացեալ տապալի յարեան: Խօսակից լինել յանդորրու, ես էի տանուտէր գեղջս այսորիկ, սիրէին զիս ամենեքին և մեծարէին, ծերք և աղայք բոլորէին շուրջ զինն ի տոնախմբութիւնս, և հայր կոչէին զիս. յերեկն տակաւին կայի շուրջ պատեալ յիմայնոց, և օրհնէի զարե ի մուտս իւր: Այլ այսօր անորդի՝ մենացեալ: Խօսակից լինել յանդորրու: Էր իմ բնակարան հանգստեան, դաշտ ծաղկեալք. տուն իմ եղեալ կայ յաւերակ. դաշտք իմ աղարտեալ. իսկ պարարտ խաշինք զազաղակ բառնան:

Տէրալիլ. (յալելոծ շփոթի) Ժուժեա՛ առ վայրիկ մի:

Միստիվոյ. (հայի ի նմա մտադիւր, և փոքր մի գտելի առեալ): Այր դու դեռահասակ, չես այնպէս, որպէս կամիս կամ պարտիս երեկ: Զի՞նչ շարտարեալ էր իմ քեզ: Տեսեալ էինք արդեօք միմեանս երբէք. զգրգռեալ էի արդեօք առիս զքոյդ բարկութիւն. կամ վշտացուցեալ էի իւրիք քեզ: Վասն էր արշաւատոյր յարձակեցար իս, յորժամ կայի ես յանհոգ յապահոյթի: Է՛քո կին, են քո զաւակունք, է՛քո սիրտ:

Տէրալիլ (զամօթի հաբեալ լո՛ւ):

Դոմիիկեան. Մեք զէն առաք հրամանաւ մերոյս Արքայի, զի ի մէջ ձեր հեթանոսաց մուծցուք զմեր կրօն սուրբ. զի զձեզ զխաւարեալսդ աշօք դարձուցցուք ի ճանապարհն ճշմարտութեան. զի զձեզ զվայրենի դազանսդ ալիսսցուք հեղահամօրոյ դառինս աստուածային հօտին:

Միստիվոյ. Ձեզ արժան էր գալ մերձեանալ խաղաղութեամբ առ հիւսիս մեր մենաւորս, բարոյնը զճշմարտութիւնն — համոզել զսիրտս մեր, դուք էլ թէ մեր կամակար յօժարութեամբ ունին մատուցանէաք ձեզ. և դալար զհետ ձեր: Դամիւնիկեան. Միթէ դու ո՛չ գիտես զԱստուածն մեր ամենազօր, և ո՛չ ճանաչես զտկարութիւն կոտորն ձերոց:

Միստիվոյ. Ո՞ր խօթամիտ. զի՞նչ զանազանութիւն. տեսանես յԱստուածն քո և ի մեր: Մեր ամենեցուն, որպէս կարծեմ, մի է Աստուած: Միթէ սրբաւոր է հաղարարութեաց հեղուկ զարին վստն այն, զի ի նշան պաշտաման անեմութիւն Աստուծոյ դուք ընտրեալ էք զեռալ, իսկ մեր զմորթ առնիծառ:

Դամիւնիկեան. Լսէ՞ք արդեօք, ապաւնտ. զԱստուած հայհոյէ դա:

Տէրաւղ. Լուս լնր. պատկառ կացցես ծերութեան նորա:

Դամիւնիկեան. Եթէ յաշս քո մեծարոյ է յարդ ծերոյս, քան զփառս Աստուծոյ, զէթ զմտաւ ամ զսարսափելի արշաւանս վայրենացս յերկիր քո և յերկիր եղբարց քոց, զորս անընդհատ նորոգեն յօրէ յայնմանէ, յորմէ հետէ չեն ի միշի շենրիկոս Լէոն, և Բերկաբոյ Թոսթանեան, յուշ լիցին քեզ թշուառ քրիստոնեայք: որք հեծեն ընդ լծով դերութեան նոցա. բե՛ր ի յիշատակ զկաւեալս և զմանկունս, զորս արարեալ է դոցա անօգնական արիւս և որբս:

Միստիվոյ. Ստես, չէ բնաւ սակաւաթիւ ժողովորդեան իմոյ թողիալ լքեալ զիրեանց հիւսիս խաղաղականս. առես, զի չէ երբէք նորա խնդրեալ ինքեան կերակուր յաւարէ, տես. ո՛չ երբէք եղեալ են քրիստոնեայք զերի մեր: Մի միայն գնդի քրիստոնեայ գտաւ ի ձեռին իմում. ալլ էր իմ յաւատ բարեկամ բան զերի. ես զնցիկ զնա ի դրացեաց:

Դամիւնիկեան. Գերի՞ ի քրիստոնէից: Աստուած իմ: Ուր է, ուր է մոլորեալ ոչխարն, միթէ ո՛չ լսէ զձայն իւրոյ հովուի:

Տէրաւղ. (յաշս ամենայն ժամաճապս կայր ի մտածութեան: Մերձեանալ առ ծերն ազնուական իմն, ալլ երկիւղած տեսեամբ, կարկառէ առ նա զձեռնըն). Կարե՞ս արդեօք ներել ինձ:

Միստիվոյ. (մերձէ զձեռն նորա.) Ոչ երբէք. դու թարձեր յինէն զամենայն ինչ. և եթէ ներեցից քեզ, եթէ հաշտեցայց ընդ քեզ, լցցես դու զշափ խստութեան քո, զիս թողցես կենդանի:

Տէրաւղ. Ալլ եթէ ես ուղղեցից, Հաստեցից որչափ ինչ հնար իցէ. եթէ դարձուցից քեզ զխաշինս քո, ժողովեցից զժողովուրդ քո ցրուեալ, արձակեցից ի կապանաց զգերեալսն, տարածեցից զտախք քովք զարինաշաղախ սաարն նորոգ վանդեցից զհրածովս բնակութիւնսն:

Միստիվոյ. (հայեցեալ ի նա.) Ո՛հ, կին. զաւակունք:

Տէրաւղ. (յանկարծ ըմբռնեալ՝ մնայ ընդ երկար ի լուսեան. ապա բացաբորբոք). Ո՛ր է՞ր ո՛չ կարեմ դարձուցանել ի նոսա զկեանս, ծեր դու, որոյ ալիք արծարծեն ի սիրտս զյարդ՝ և զվարկ. դու չէիր միայն ամուսին և հայր. դու նահապետ էիր մեծի գերդաստանի. ի շրթանց քոց հեղանէր խրատ իմաստից և խաղաղութեան. ի քէն ունէին զհանգիստ իրեանց և զերջանկութիւն. և առանց քո են որք: Յետս ընկալ զայս սրօշ՝ նշան քումք վշխանութեան. դարձեալ միա անգամ սկիզբն արա՛ւ երանաւտ կացուցանել զքո ժողովուրդ փորթիկ, և լն՛ր որդի մերոյս եկեղեցւոյ:

Միստիվոյ. Ո՞ր երկտաւարդ, յաշս քո փայլէ փողփողէ հոգւոյդ քաղցրու-

թիւն. խնամում եմ, հասու եմ բնաւորութեան բարուցդ, չէիր դու խստասիրտ (հայեցեալ ի կրօնատուրն) դու եղեր անօթ ե եթ: (կարկառէ զբազուկն) ներեմ քեզ, հաշտեմ ընդ քեզ, արիւն անկեւոյց կոտորելոց մի՛ լիցի ի գլուխ քո և յանձինս զաւակաց քոց: Անունս յետս զայս դրօշ՝ շաղախեալ թաթաւեալ յարեան հայրենակցաց իմոց: Ընդունիմ յետս, զի մարթապալց բարերարել, ցորչափ դիրարգայթ ոտք իմ կացցեն զալումս գերեզմանի, որ արդէն իսկ կայ հանդէպ իմ բերանաբաց: Այլ յաղագս կրօնի իմոյ յայտնապէս ասեմ, զի ո՛չ կարեմ լիովն զայն: Ես ծեր եմ և ոչ մնայ ինձ կեալ ընդերկար: Արդէն իսկ արհեստագէտն հանդերձէ վասն իմ զբազաղ, և ինձ արժան է մեռանիլ ի կրօնի իմոց նախնեաց:

Դոմինիկեան. Լա՛հք արդեօք Ասպետ:

Միստիվոյ. Այլ ես ո՛չ արգելում ձեզ առաքել յերկիր իմ, խաղաղութեամբ քարոզել զայն ճշմարտութիւն, որոյ զձեզ ճանաչէք տէր: Ես ո՛չ արգելում զիմս աշակերտիլ այդմ նոր վարդապետութեան, միայն զի կատարեացն զպարտաւորութիւնս իւրեանց առ իս և առ իշխարս իւրեանց:

Տէրալղ. Եւ այդ իսկ շատ է ինձ: Այլ դու հիշեցեր զմի ոք ի քրիստոնէից. պաշտօն ասպետութեան իմոյ ո՛չ ներէ ինձ թողուլ զնա ի մէջ հեթանոսաց:

Միստիվոյ. Ես երթայց ի խնդիր նորա: Այլ մինչև է մեր հեռացեալ յիրեւոյց, ասա ինձ ո՞ւր օտարական, զի՛նչ է անուն քո:

Տէրալղ. Իմ անուն է. Տէրալղ Յոն Վուֆինգեն:

Միստիվոյ. Իսկ որ խօսին ընդ քեզ՝ է ծերն Միստիվոյ, որ ի վկայութիւն այնմ, թէ ոչ երբէք ունի պահել ի սրտի իւրում զլրէժ քինու կամ ատելութեան. բաժանէ ընդ քեզ զայս մատանի օղակ (հանէ զվառանին ի մատնէ, և բեկանէ յերկուս մատունս): Ա՛ռ, և եթէ երբէք հուլ լիցիս ի մեր բնակարանքս, դու, կամ որդի քո, կամ թոռն քո, առաքեցէք զկէս օղակիս, և ես յիշեցից՝ թէ կոեալ եմ ընդ քեզ զդաշն հաշտութեան և զուխտ բարեկամութեան, և ընկալայց զքեզ ի խրճիթ իմ, եթէ իցէ իմ խրճիթ: (Ապա ստատուել իմն եղանակաւ). կա՛ց բարեաւ:

Տէրալղ. (անկանի ի գիրկս Եորա). Երթիցես բարեաւ. Լե՛ր ինձ բարեկամ: (Ապա զլխակոծեալ րախմաւօք) մի ամաչիւր յարտասուացս, թոյլ տուր զոցա հոսել անխոնջ և անքոյթ. զի համապատիւ են ասպետական արտաստացո՛ր, ո՞րպիսի առաքինութիւն բնակէ ի կոապաշտիս յայմիկ: Ես խելցի կողոպտեցի ի նմանէ զամենայն, և նա շնորհեաց ինձ թողութիւն: Պատկառեսցի՛ր Տէրալղ, պատկառեսցի՛ր:

Դոմինիկեան. Զգուշ լերուք՝ Ասպետ, առաքինութիւն հեթանոսաց է զբլիտիւն կնդժաւորութիւն:

Տէրալղ. Տո՛ւր ինձ ողի անուոյ: Ո՛չ կարես արմատաքի քանդել ի սրտէս զտէր որ առ մարդկան ազգ:

Դոմինիկեան. Այդ լեզու է խաբողի. Որդիդ եկեղեցւոյ՝ զօրացո զսիրտ քո. անօթդ - ի ձեռին Տեառն, կա՛ց հաստատուն ի հաւատդ: Միթէ մոռացայց զերդոմն, զոր առաջի սեղանոյ տեառն երդոտաք իմումս Աբբայի: Միթէ դուք մոռացայց զսուրտն հրապարակական, իսպառ սպուռ շնջիլ զայս խաժամօժ

ամբոխ: Տակաւին կենդանի են հարկւրաւոր գերեւալք. տակաւին կենդանի է ամբարտաւանն. բարձրամիտն Միստիվոյ:

Տէրբալդ. Այո՛, կենդանի է, և հանդերձեալ է վայելել ի կենդանութեան: Ես կատարեցի զիմ խոստումն եղևուաւոր. և դուք անձամբ անձին գտայք այնմ ականատեսն վիայ, այլ յայսմ հետէ և ոչ կաթիլ մի անմեղ արնաւ, հեղանիցի:

Դոմինիկեան. Եվ արժանի ինչ է այդօրինակ բան ի շրթունս Ասպետի: **Վկամիցի՞ս** արդեօք վերստին նորոգել, յոտին կանգնել զկոտապաշտութիւն:

Տէրբալդ. Դադարեալ ի հայհոյելոյ զիս՝ հայրդ պատուակաւն, Դիտաւորութիւն մեր էր միայն տարածումն ուղղափառ հաւատոյ: Եւ ես յայն նկատիմ, և առ այն ուղղեմ զիմ ճիգն զամենայն, դուք լուայք թէ զինչ պայման ուխտի եղի կոնցի ընդ Միստիվոյի:

Դոմինիկեան. Ուխտ և հաշտութիւն ընդ հեթանոսի: Զիս՝ ոչ էր հնար լինել միանգամայն քրիստոնեայ և հեթանոս: Կամ ո՞ր խաղաղութիւն իցէ ի մէջ քրիստոնէի և կոտապաշտի: Նա հաշտեցաւ ընդ ձեզ վասն այն, զի մարթասի փրկել ի ձեռաց մերոց զայն, զոր միանգամ հնար իցէ փրկել: Նա եղ ընդ ձեզ ուխտ երդմնի՝ զի հաւանաբար բաժանորդ եղիցի հարուստ և ճոխ աւարացն, զոր բարեպարիշտ Աբբայն մեր կամէր ի պէտս եկեղեցոյն զննել ի գործ: Յանկայր նորոգել զսեղանն. ըղծայր զշարժաբլբ դարդս կոռոցն անբարրշապ ձուլել յոսկեղէն բաժակս. բաղձայր յօրինել զգնաստ, ծանրադինս, սրատուականս, զարծաթէ բուրմառս, զպատկերս սքրոց:

Տէրբալդ. Խնդամուտ եմ ձերոց խորհրդոց. զոր ինչ եկեղեցին կորուսանէ աստանօր, զայն ամենայն հատուցից ես յիմոց ստացուածոց:

Դոմինիկեան. Գոհ եմ զձէնք. Ասպետ բարետոհմիկ անուամբ եկեղեցոյ, այլ:

Տէրբալդ. Զի մի այսուհետեւ կրկնեալիք ինձ այլ, մի՛ բռնադատեալիք զիս սպաշաւել, զի ես ետու յերեկն զերդումն ձերում Աբբայի: Դեռեւս յերեկն, յորժամ ես հանդերձէի ձեռննեղէն լինել յարշաւանս, դեռեւս յերեկն իմ շերմեռանդն նախանձ թուլանայր, ես զրդուէի ի խորհուրդս իմ, զրդուէի ի ձեռնարկս:

Դոմինիկեան. Դուք դրդուէի՞ք ի խորհուրդս ձեր: Տեսէք Ասպետ՝ թէ զինչ գործէ Երեւակայութիւնն:

Տէրբալդ. (ժտալով.) Զինչ երեւակայութիւն:

Դոմինիկեան. Եւ զինչ այլ կարէր դրդուել զխորհուրդս մեր:

Տէրբալդ. Ո՛չ ամաշեմ խոստովան լինել, թէ արտօսք կնոջն իմոյ, յորժամ հանդերձեալ էի յուղի անկանիւ յարշաւանս իմ Աղելայիգա հայեր իս թախծագին— և ի դատնութեան իրում զառս անգամ ո՛չ խոտորեցուցանէր յինէն: Ընդ ամենայն տեղիս դայր զհետ իմ. և ի խորոց սրտին արձակէր թառանջս տխրագինս: Եւ յորժամ մատուցին ինձ զգէնս, ո՛չ եւ մարթացաւ սրացաւ փարեցաւ զպարանոցսաւ, և այնքան սաստիկ ունէր զիս ի մէջ զրկաց, զի հագիւմ մարթացայ զանձն իմ կորզել ի բաց ի միջոյ բազկաց նորս:

Դոմինիկեան. Միթէ ո՛չ գիտէք զայդ, Ասպետ, թէ ես կանացի մեղկութիւնք:

Տէորալդ. Ո՛չ. ես ճանաչեմ զիմն Աղեւալիդա: Թէպէտ եւ առեալ եմ ես զնա ի շինարանացն խրճիթ, սակայն յերակս նորա ընթանայ արիւն ազնուական, որպէս թէ ծագեալ իցէ նորա ի տանէ վաղնջուցն Ասպետաց: Մինչեւ ցօրս այս չէ հղեալ ի սրտի նորա խորհուրդ ինչ, որ իցէ անարժան ուժամանք վիճակի նորա, զի այնու ի յայտ ելանէր անարգատոհմ ծագումն նորա: Յառաջագոյն յորժամ պատերազմ հրաւիրէր զիս ի դաշտ մարտի, հանապաղ նստինքն իւրովը ձեռամբր զիս վառէր ի գէն եւ ի դրահ: Եւ զուարթալին բերկրութեամբ յուզարկէր զիս մինչեւ ի գոռն տմրոյցին: Այլ չերեկն միայն անհասանելի վասակածանք ամբողջին զկուրծս նորա: Յերեկն ի տալ ինձ զողջոյն հրաժարական, տոգորէր թաթաւէր յարտասուս. եւ սրտառու ճեկեկանօք եռանդագոյն ախտակցութեան աղաչէր զիս, որչափ ինչ հնար իցէ՝ խնայել յանձնըս:

Դոմինիկեան. Խնայել, արդարեւ վեհանձնութիւն հազուագիւտ: Ո՛չ նոյն հեթանոսք՝ ութն ամօք յառաջ գերի վարեցին զհայր քումդ զուգակցի:

Տէորալդ. Եւ կարի իոպ թաշ յիրաւի: Այլ իմն Աղեւալիդա ողբովք արտաձայնաց եւաց սգաց զիւր կորուստ, թայց ոչ երարձ ի սրտէ իւրմէ զմարդասիրութիւն. անարդ կիրք վրեժխնդրութեան չէ՝ բնաւ ընդարցոյս թաղցրաբարոյ բնաւորութեան նորա:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Զ.

Առաքինն եւ Զինուորն ածէ զԲերդրամ:

Զինուոր. Ասպետ. աւասիկ այն գերի, զորմէ պատմէր ձեզ Միստիվոյ:

Տէորալդ. Ե՛կ, հուպ կաց: Ընդ երկար կացեր մնացեր ի գերութեան:

Բերդրամ. Ո՛րք ամ, ո՛չ. հինգ ամ միայն, քանզի յերիս ամս վերջինս, յորմէ հետէ կամ ի ձեռս Միստիվոյի, ես չեմ ծառայ:

Տէորալդ. Ո՞ ես դու, յորոց վայրաց:

Բերդրամ. Ես շինակահ՝ եմ գեղջն Վէիխալդ Զոն Վուլֆինգեն. եւ տէր իմ Հուգոն Վուլֆինգեն:

Տէորալդ. Ես ժառանգ նորա եմ. տեսանես դու յանդիման քո զօրդի նորա:

Բերդրամ. Ապա ուրեմն դու ես Տէորալդ. օրհնեսցէ զքեզ Աստուած՝ ասուցեալ զեռասուրց:

Տէորալդ. Զիս՝ ըդ կոչի անուն քո:

Բերդրամ. Բերդրամ է իմ անուն:

Տէորալդ. Բերդրամ— Ա՛ստուած:— Է՛ր քո դուստր:

Բերդրամ. (Զարնուազին). Դուստր: Ո՛չ— Այո՛, գոյր:

Տէորալդ. Աղեւալիդա չէ՞ր դուստր քո:

Բերդրամ. (Ի սաստիկ վրդովման) Աղեւալիդա՜, այո՛... յայդ անուն կոչւր իմ դուստր. կենդանի՞ է արդեօք:

Տէորալդ. (Վիարի գնովալ): Աղեւալիդայ իմ ամուսին է:

Բերդրամ. (կարի եռանդազին). Ամուսին ձե՞ր է:

Տէորալդ. Այո՛, իմ զուգակից սիրելի, հեզահամբոյր:

Բերդրամ. Աստուած իմ: Զիարդ հնար է այդմ լինել:

Տեղբայր. Գեղդոյն և առաքինութեան ամենայն ինչ հնարաւոր է: Ես գտի զնա լաւուր միում առ ջրհորովն. և այս էր փոքր ինչ յետոյ քան զգեղութիւն քո ի հեթանոսաց. նա լայր անդ: Ես հարցի ցնա զառիթ արտասուաց նորս: Ո՛րք եմ ես, ետ ինձ պատասխանի. զմայր իմ կորուսի՝ մինչ տակաւին շփոտէի խօսիլ: Զհայր իմ յափշտակեցին Վենդր, Բանք նորա և արտասուր թափանց սենեցան ի սիրտ իմ: Հեռացայ ի նմանէ, և դարձեալ եկի առ նա. հայէի ի նա, և ոչ կարէի յագնեալ: Հօրեղբայրն իմ ընտրեաց իմ հարսնութիւն զօրիորդ երեւելի, այլ քի նանիր: Զի ես արդէն իսկ կայի ի շղթայս սիրոյ. սիրտ իմ զծաղու քայր ընդ լսել զանուն գանձուց և մեծատոհմութեան: — Զուգեցայ օրինօք ընդ Աղեւլայիդայի: Գոհանամ զքէն՝ Աստուած, չե է իմ զըղջացեալ ընդ իմ ընտրութիւն: Երթիցուր՝ ծնրունիդ, լեր ախանառեա մերումս երշանկութեան: Հայեաց ի թողունս քո:

Բերդամ. (Ի շփոթի) ի թողունս:

Տեղբայր. Երկու գեղեցիկ մանկունք, եթէ սէր հայրական ո՛չ չլացուցանէ զիս: Այլ զի՞նչ է, զգողանի հարկանիս. զի՞նչ է, զի աչք քո մթագնին: Միթէ անուր գերութեան արարեալ է զսիրտ քո անզգայ առ ո՛ն իցէ բերկրութիւն: Կամ համարիցիս՝ թէ ո՛չ իցես ինձ արգոյ աներ, հայր, վասն այն և եթ՝ զի կոյր զիպուածն արարեալ է զփեսայն քո Ասպետ, իսկ զքեզ՝ սոսկական գեղջուկ: Մի՛ լիցիս յերկբայս: Հայր ես իմոյ կենակցի. ես և զաւակունք իմ մեծարեացուք զքեզ. մնացորդ աւուրց քոց հանգերձեալ է վճարել զիւր հասան յանխոռվ անդորրութեան:

Բերդամ. Գոհանամ զքէն՝ Ասպետ. տուք ինձ հրաման հարցանել զձեզ զայլ ինչ ես:

Տեղբայր. Կոչեա՛ զիս որդի:

Բերդամ. Դարձաւ արդեօք հայր ձեր յերկրէն անտեաց:

Տեղբայր. Ո՛հ, չէ տակաւին դարձեալ: Այլ դու վասն էր դառնութեամբ թաւաւորես զիմ ուրախութիւն: Անցին ամբ քսան և երեք՝ յորս ո՛չ ինչ լսեմ զնմանէ: Չեմ ինչ յերկբայս՝ թէ լեալ իցէ զո՛հ սրտմտութեան անհաւատից, որպէս՝ և այլ բազում քաջարի զինաւորք, որք շուցին ընդ նմա յերկիրն անտեաց: Ես հեղուի դառն արտասուունս վասն նորա ի վերայ գրկաց մօր իմոյ, մինչ մանուկն էի. ի վերայ գերեզմանի մօր, մինչ պատանեակ էի. և այժմ սուղ առնում քաղում անգամ. ի վերայ լանջաց դատեր քո: — Բողոցուք զայդ, զօրս զայս նուիրեսցուք ցնծութեան: Ո՛հ երկինք, որպիսի հրճուանք սպասեն Աղեւլայիդայի: Զիա՛րդ խաբէր, ի կարծիս իւր և ի կապկածանա: Ես տաց հրաման զինուորաց ի դարձ: Պատրաստ լեր— յետ քանի բոպէից երթիցուր: (Հեռանալ ընդ կրօնատիւն):

Բերդամ. (Միայնակ): Զի՛նչ այս զիպաւ ինձ: Թշուառական. միթէ վասն այն դարձուց, զի զսիրական ամուսն արկից յանդունդս դժբաղդ շարեաց: Միթէ Աստուած վասն այն յերկարեաց զաւուրս իմ, զի ընկզմեացէ զիս ի խորս անբմբերելի փորձութեանց, յամենադժուար դատեմաբառ ի մէջ կրօնի և մարդասիրութեան: Բա՛ն մի, և չորք անձինք անմեղք կորիցեն, անկցին ի թշուառութիւնս զարհուրելիս՝ անփնեալ նզովեսցին: Ո՛չ, լուցից. կորեցից զլեզու իմ... Աղեւլայիդայ, իմ հեզիկ Աղեւլայիդայ... ո՛հ բնգէ՛ր ո՛չ աստ մեռայ: (Ի հեռաստանէ լսելի լինի ձայն բմբկիւն:) Նշան յուղի անկանիւ, Այլ

մինչև է իմ ի ճանապարհ ելնալ, առ անգամ մի կս գիրկս արկից բարետոհմին Միստրիվոյի, և ի կուրծս նորա հեղից զարաաստու: Ո՞հ, երանի թէ էին այս արտասուք՝ վերջին:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Է.

(Սենեակ ամրոցիւն Վուլֆիւցեն, ստուար Արքայն Պրեմոնստրատենեան վանաց մտանէ, և հայի շուրջ գիւրև):

Արքայ. Ո՛չ դոյ և ո՛չ շունչ մի. գեղեցիկն այն ո՛չ երբէք ելանէ յիրմէ սննեկէ: Կամ ի ծունկս կայ յանդիման խաշելութեան, Կամ նստի ի մէջ նաժըշտաց իւրոց և դայնկաց զաւակաց իւրոց: Առաքինութիւն է այս, թէ բնաւորութիւն բարուց. գուցէ թէ է մին և միւսն. գուցէ թէ և ո՛չ մին: Գեղջուկս այս համարի դանձ մի ի մեծուհեաց. լցեալ են զունկս նորա շաղկապի բանիւք պարկեշտութեան. այլ ընդ փոյթ այս փաղալիկը ձանձրոյթ լիցին նմա: Եթէ խելամուտ լիցի հայեցուածոց խմոց, տեսեալ զգողութիւն քնքշութիւն տեսեան իմոյ. եթէ ո՛չ համարի զիս անզգայ և անհոգի. եթէ առաջի իմ կացցէ ակընկոր յերկիր. յեղիցի ինձ յոյս: Միայն զի Ասպետն առացէ ինձ ժամանակ. և հայրն Բենիամին ճիշդ կատարեսցէ զայն, զոր ևս պատուիրեցի նմա, այսինքն՝ զի ըստ ամենայնի գուն գործեսցէ բորբոքել զեռանդն նորա՝ մինչև հասուցանել ի ծայր կատաղութեան. ամցէ զնա ի միոյ ժողովրդենէ առ միւսն, ի պատերազմէ ի պատերազմի և յորժամ սկսանիցի թուանալ, խրախուսեացէ զնա յուսով փրկութեան. և ո՛չ հայեցեալ ի քաջութիւն նորա, եթէ դաշնակ ինչ սենեկն ի սիրտ նորա. տե՛ս՝ զիա՛րդ զարհուրելի լինէր սփոփել զգիրդ այրին, և ընդ դիմալլակաւ կարեկցութեան սպողիլ ի սիրտ նորա. Սո՛ւս, գայ որ, մի գուցէ զականջեսցէն:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Ը.

Վիտրալդ և Ոտտումար (վազեն ի ներքս).

Վիտրալդ. } Ո՞ղջ լերուք,
և Ոտտումար } Տէր Արքայ:

Արքայ. Ողջոյն ընդ ձեզ՝ որդեակը: Ո՞ւր է մայրիկն ձեր:

Վիտրալդ. Ես ո՛չ գիտեմ:

Ոտտումար. Եւ ես ո՛չ գիտեմ: Այլ գիտեմ:

Արքայ. Ասա՛ ուրեմն՝ փոքրիկ իմ գուշակ:

Ոտտումար. Ինձ զի՛նչ տալիք՝ թէ ես ասացից ձեզ:

Արքայ. Ո՞վ զօշաբաղ, միթէ ո՛չինչ արասցես ձրի:

Ոտտումար. Զի՛արդ շարարից ձրի երթէք. վասն աղքատաց՝ միշտ, այլ հայրիկն իմ ասէր, թէ դուք հարուստ էք. և ունիք բազմօք առաւել, քան որ չափ ինձ ձեզ պիտոյն է:

Արքայ. Հայրիկն քո ասէր: Ո՞. ուրեմն արժան է զքեզ կաշառել:

Վիտրալդ. Կաշառել. զի՛նչ խօսի՛ նղբայր:

Ուտումար. Խոսեացի՝ զոր ինչ միանգամ կամ իցէ նմա:

Աբբայ. Տէ՛ս Ուտումար, ո՛րպիսի գեղեցիկ փոքրիկ պատկեր է:

Ուտումար. (Յափշտակէ բռնալիւր): Որպիսի ոք է սա, որ ի ձեռին ունի զմեծամեծ բանալիս:

Աբբայ. Սուրբ Առաքեալն Պետրոս:

Ուտումար. Զի՛նչ դուք չեք աս:

Աբբայ. Բանայ զգրուես արքայութեան երկնից: Ասիցես արդեօք ո՞ր է մայրիկն քո:

Վիտրալդ. Որովհետեւ թոյլ ետ զինքն կաշառել, ուրեմն պա՛րտ է և ա-սել:

Ուտումար. Զի՛ է եղբայր կրկնել զկաշառն: Ընկալարուք յետս՝ Տէր. զպատկեր ձեր. մայրն մեր չոքաւ ի ստորոտ լերին ի զիւն, առնուլ ցուր ի շրճորոյ:

Աբբայ. Ինքնի՛ն: Միթէ՛ ո՛չ կարէր առանել անդր զմի ոք ի նաժշտաց. միթէ՛ ո՛չ դոյ աղբիւր ի մերձակայս լիրին: Դու ստես՝ մանուկ:

Ուտումար. Զի՛նչ զիտէք արդեօք, ոչ բազմօք յառաջ քան զայս՝ զինչ աբարի ես ընդ Վալտեր՝ ընդ զիսակիրն հօր իմոյ՝ յորժամ առաց ցիս, թէ ստես՝ տէր իմ:

Աբբայ. Եւ զի՛նչ արարեր:

Ուտումար. Ետու նմա ապտակ:

Աբբայ. Զի՛նչ արար յետ այնորիկ Վալտեր:

Ուտումար. Փոփացաւ առ Հայրն իմ բողոքեց ի վերայ իմ: Այլ հայր իմ և ո՛չ յուշ անգամ արար ինձ դայն: (Վազէ աւտաֆս):

Վիտրալդ. Այնպէս իսկ արժան էր: (Վազէ զհետ եղբօրն):

Աբբայ. Որպիսի ի՛նչ է խնձորենին, այնպիսի է և խնձորն:

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Թ.

Աղեւայիդայ (մտանէ ի ներս՝ երկու դռնէ ջրոյ ի ձեռին, դէ գայն ի յետուս դրան) և Աբբայ:

Աբբայ. Ողջոյն ընդ քեզ Տիրուհի:

Աղեւայիդայ. Ո՛ղջ լեր. Տէր Աբբայ:

Աբբայ. Ուրեմն ճշմարիտ է այդ: Իսկ ես կարծէի, թէ փոքրիկն Ուտումար խաբէ զիս:

Աղեւայիդայ. Նա և ոչ ընդ կատակս համարձակէր զայդ առնել. զի՛նչ էր այն, զոր ո՛չ կամէիք հաւատալ:

Աբբայ. (Յուցեալ ի դռնսն) Թէ՛ դուք նուազացուցանէիք զանձն ցայդ պաշտօն:

Աղեւայիդայ. Եւ ա՛յս երկի ձեզ օտար ինչ: Արդարեւ ավելորդ իմն էր ինձ երթալ զշրոյ, մինչ գտանէին նաժիշտք. այլ ես պատմեցիք ձեզ զպատճառն: Ո՛չ է ծածուկ ինչ ի ձէնչ ծագումն իմ: Այսօր ութ ամբ լրացան, յորմէ հետէ ես կայի առ շրճորովն, և դոյլքս ի ձեռին իմում: Արտասուք իմ խառնէին ընդ չորբոն վասն զի ի նմին ժամանակի Վենդք, որպէս քաշայայտ է ձեզ, վարե-

ցին ի գերութիւն զհայր իմ, զմիակ ապամէնն իմոյ մանկութեան: Անդանօր
 ետնս զիս Տէորալդ, սիրեաց զիս, և արար երանելի յամենայն կանայս: Եւ
 հետք ի՞նչ է ինձ՝ շատնել տօն յասուրս յայսմիկ: Ես մինչև ցօր մահուս ունիմ
 պահել զդոյսս զայստսիկ, որ որպէս զպաշտատականս օժտից իմոց, և ո՛չ
 երբէք զանց արարից յասուրս յայսմիկ երթնալ ի ջրհորն կոյս զմտաւածել զիմ
 թշուառութիւնս. և զայս սազրէ ինձ իմ դատողական զօրութիւն. երեսկերպեւ ի
 պատկերս կենդանիս զտուջին հայեցուածս, զտուջին բանս իմոյ Տէորալդի,
 և զայս սազրէ ինձ՝ իմ սիրտ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
Ե Վ,
ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՂԱՍՈՒ ԽԱՂԸ

(Էջ 9—188)

Տպագրվում է Արուսյանի ինքնագրի համաձայն Ինքնագիրը գրված է սև թանաքով, աստ, թիչ զեղնավուն թղթի երկու երեսի վրա: Ձեռագիրը գտնվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտ. Ազգայնությանի Մ. Արևելյանի անվան Գրականության Ինստիտուտին կից Գրական Քանգարանում, Արուսյանի արխիվ № 55:

Ձեռագիրը (22,5 × 17) պահպանված է լավ, ընթերցելի, քնագիրն աղճատող արատներ և բծեր չկան: Վեղառու խաղըն բաղկացած է 155 թերթից (309 էջ): Հեղինակը կատարել է համարակալում գրքի աչ կողմում, յուրաքանչյուր շարք թերթը մեկ, բացառությամբ սկզբի ինը թերթի: Համարակալումն սկսվում է 3-ով, առանց 1-ին և 2-րդ էջերը նշելու: Ըստ երևույթին վեղառու խաղը-ն ձեռագիրը սկզբում եղել է առանձին փոքրիկ պրակներով, որովհետև 16-րդ էջից սկսվում է նոր համարակալում 1-ով և ավարտվում է 23-ով:

Ընդհանրապես պահպանված է լուսանցքը, բայց հաճախ (էջ 24—26, 119, 122—130, 185—186, 250—266, 275—283) օգտագործված է այն լրացումների համար, իսկ մի շարք էջերի լուսանցքներում կան ծրագրային նշումներ, որոնք չեն տեղադրվում պոեմի բուն տեքստի մեջ: Մի շարք էջերում (օրինակ՝ 25-րդ էջը) օգտագործված է միայն լուսանցքը, 24-րդ էջի միայն կեսն է գրված, իսկ լուսանցքի օգտագործված է ամբողջությամբ: 17-րդ էջի միայն մի երեսն է գրված, որին հաջորդում են երեք մաջուր, չգրված թերթեր: Տեղ-տեղ էջերի խորքում գրվածի և լուսանցքներում կատարված լրացումների էջերի հաջորդականությունը չի պահպանվել: Նման դեպքերում հեղինակը գրել է պայմանական նշաններ, որպեսզի հնարավոր լինի գտնել հերթականությունը: Ինքնագրում հեղինակային ընդգծումները կատարված են մեծ մասամբ թանաքով, բայց կան նաև մատիտով արված մի քանի ընդգծումներ: 74-րդ էջի լուսանցքում մատիտով արված ծրագրային նշումները լավական աղոտացել են և մի քանի րատեր արգեն անընթերցելի են դարձել:

Վեղառն հրատարակվում է մեք այժմյան ուղղագրությամբ, պահպանելով գրառար գրված առանձին հատվածների ուղղագրությունը:

Տողակազգրին կիրառված է գլխատառի սկզբունքը, անկախ նրանից, թե հեղինակը այդ պահպանել է թե ոչ: Իսկ տողամիջի գլխատառերի կիրառումը արված է ըստ հեղինակի: Ինքնագրում կան էջեր, որտեղ նույն բառը տարբեր տողերում գրված է և՛ գլխատառով, և՛ փոքրատառով, ինչպես օրինակ՝ 228-րդ էջի վրա «եղեմ» բառը, և այլն:

Արուսյանի մոտ կան որոշ բաներ, որոնց ուղղագրությունն ըստ երևույթին զեղնա հեղինակի համար վիճելի է եղել, օրինակ՝ ինքնագրի 136-րդ էջում «Տրդատ» անունը գրված է նաև «Տրտատ» ձևով, 222-րդ էջում «աղջիկ» բառը գրված է նաև «աղչիկ», 135 և 156 էջերում՝ կրծկանոց և կրկնանոց, 203-րդ էջում՝ մեծ և մեծ և այլն: Նման դեպքերում պահպանված է հեղինակի ուղղագրության երկու ձևն էլ:

Էջերի լուսանցքներում կատարված հավելումների տողատունները կատարել ենք մենք, ըստ բուն տեքստի տողատման:

Գիրքն ավարտվում է երկու մաջուր և չկտրված թերթերով:

Վեղառու խաղըն առաջին անգամն է, որ ամբողջությամբ հրատարակվում է: Վեղառ-ից ութ րոտյակ (1—12, 17—20, 124—131, 325—332 տողեր) առաջին անգամ տպագրվել է 1856 թվին Պետերբուրգում հրատարակված Գամառ-Քաթիկայի վեղառային երգարան հայոց ժողովածվում, և Աղասիի երգը՝ վերնագրով Այնտեղից էլ նույն հատվածն արտատպվել է Պոլսում հրատարակվող Սըմվանի Վեղուս-ի 1857 թվի հուլիսի 15-ի համարում:

Մեկ տարի հետո, 1858 թ. առաջին անգամ լույս տեսած Ժիլերի Հայաստանի վեպի 3-րդ գլխում նույնպես կան վեղառու խաղ-ից հատվածներ, բայց ավելի ընդարձակ. բան

նախորդ երկու հրատարակությունները՝ 25 տնից բաղկացած (պոեմի 1—48, 67—73, 124—143, 148—152, 155—156, և 325—342 տողերը)։

1864 թվին Քիֆլիսում հրատարակված «Պարսպ վախտի խաղալիր, պարսպ մարդու տանու միտքն ժողովածվում, այլ բանաստեղծությունների հետ միասին կա երկու հատված՝ «Աղասու խաղա-ից» Առաքինի վերնագիրն է «Աղասու խաղը (Քեչի՛, օղու հանրով)», բաղկացած 14 բաղադրից (պոեմի 1—48 և 67—73 տողերը)։ Երկրորդ հատվածի վերնագիրն է «Աղասու վերջին սուրբ»՝ բաղկացած 12 տնից (պոեմի 124—143, 148—156 և 325—342 տողերը)։

«Պարսպ վախտի խաղալիր»-ում, բացի «եսաղա-ի վերահիշյալ հատվածներից, կան երկու ինքնուրույն բանաստեղծություններ ևս, որ թեև կապված են «եսաղա-ի գլխավոր հերոսի»՝ Աղասու ահվան հետ, բայց պոեմի օրդանական հատվածները չեն, Գրանցից առաջինը կոչվում է «Աղասու մարտի փափալը» (աչըը Ղարիբի հանրով), իսկ երկրորդը՝ «Աղասու սրտի տրեխությունը»։

Գամառ-Փաթիսյայի երգարանի մեջ զետեղված «Աղասու երգ-ի» ձևաշերքը քնադիրք ևս. Արուսյանի արխիվում չկա, պետք է ենթադրել, որ կամ անհետացել է, և կամ թե, որն ավելի հավանական է, Պատկանյանը վերցրել է «Վերք Հայաստանի»-ի այն ժամանակի զեռ անտախ վեհագիր օրինակից։ Իր երգարանում տպագրելով «Աղասու երգը», Գամառ-Փաթիսյան կատարել է տների ընտրություն և ավել է այն հաջորդականությամբ, որ կա «Վերք»-ի մեջ։ «Երգարան»-ում երրորդ բաղադրից հետո բաց է թողնված «Վերք»-ի չորրորդ տունը, իսկ հինգերորդ բաղադրից հետո հանված են 6—14-րդ տները։ 15-րդ և 16-րդ տներից հետո հանված են 17—20-րդ տները, ըստ որում վերջին տունը լրթ տողից է կազմված։ «Երգարան»-ում «Աղասու երգը» ավարտվում է «Վերք»-ի 22-րդ տնով։ Այսպիսով «Երգարան»-ում կա միայն ութը բաղադր, իսկ «Վերք»-ում՝ 24։

«Վերք»-ում և «Երգարան»-ում տպվածների մեջ կան տերտուային անհշան տարբերություններ, օրինակ՝ «Վերք»-ի առաջին տողի վերջին բառը՝ «տակին», Գամառ-Փաթիսյայի մոտ դարձել է «տակինն», «արտաստեղծով» բառը փոխարինվել է «արցունեմով», «սիրովն» «սիրով», «ծանոթակ բայի բարբառային ձևը՝ «սա»-ն փոխարինված է «վա»-ով, «մարմինը» «մարմինե»-ով, «պետքը» «պետք»-ով և «մեմ» վերջավորությունը «եմ»-ով։ Վերջինս հնչույթն է միայն քնադիր ու հիշող վերծանման, որովհետև Արուսյանի ձևապատկերում «սա» և «մե» տառերը հաճախ գրված են բուրսովին միանման։

Վերահիշյալ տարբերությունները կապ չունեն Արուսյանի ինքնագրի հետ և հետևանք են միայն քմահաճ խմբագրության ու վրիպումների։

Արուսյանի արխիվում «Աղասու խաղա-ի» բացի մի ամբողջական տերտուայից ոչ մի այլ օրինակ և կամ վաթիսնու չկա։

«Վերք»-ի, ինչպես և «Պարսպ վախտի խաղալիր» ժողովածվի մեջ տպագրված հատվածները «եսաղա-ի» հիմնական տերտուի համեմատությամբ ունեն որոշ տերտուային տարբերություններ, որոնք չեն բերում ներ ստորև։

- 7-րդ տող Վ. Հ. «Աղի արտասանքով էրված, խորոված,
9-րդ տող Վ. Հ. «Բնող՝ ազգականը՝ հեղու ինձանից,
14-րդ տող Վ. Հ. և Պ. Վ. և. «Երաք ևեր երան մեկ էլ կը տեսնի՛մ,
18-րդ տող Վ. Հ. և Պ. Վ. և. «Մեկ զուշ՝ որ գլխիս պախա ա գալիս,
22-րդ տող Վ. Հ. «Ձեր կորած որդուն կարոտ մեալով,
30-րդ տող Վ. Հ. «Ձեր լիս ձեռներին, ձեր անող լեզվին,
40-րդ տող Վ. Հ. «Նանիկ անուով՝ թողեիր քնած,
43-րդ տող Վ. Հ. «Որ ևեր առաջին անմեղ խաղալի,
Պ. Վ. և. «Ուր ևեր առաջին ուրախ խաղալի.
70-րդ տող Վ. Հ. «Ձեր շվարի տակին, ախ՛ քնել հողումն,
Պ. Վ. և. «Ձեր շվարի տակին՝ ախ՛ քնել հողումն,
71-րդ տող Վ. Հ. «Մեկ բուռն հողի էլ կարոտ եմ մնացել,
Պ. Վ. և. «Մեկ բուռն հողն էլ ինձ զոթ ա էլել,
74-րդ տող Վ. Հ. «Ինչպե՛ս ես հանգարտ ևս հողը մտնիմ...
Պ. Վ. և. «Ինչպե՛ս, ախ՛, հանգարտ ևս հողը մտնիմ։

- 134-րդ տող Վ. Հ. և Գ. Վ. Խ. «Երբ մահ. մոտանա սաղո թնեղովն,
136-րդ տող Վ. Հ. «Եւ դառն աշխարհս քի ինձ ազատի,
137-րդ տող Վ. Հ. և Գ. Վ. Խ. «Ուսկնբոս զազանաց կերամուր ձնի:
141-րդ տող Վ. Հ. «Նոցոց քաշելով պարզեմ՝ ես իմ ոտն,
149-րդ տող Վ. Հ. և Գ. Վ. Խ. «Քէլքս մեր տան ծովոն ճանկարծ տեսնելով,
150-րդ տող Վ. Հ. և Գ. Վ. Խ. «Բո ա՛նշը կերտն ինն փակ մնալով,
151-րդ տող Վ. Հ. և Գ. Վ. Խ. «Ենաղու՛ւ, իմ Նաղու՛ւ՝ անե՛ղ իմ Նաղու՛ւ,
326-րդ տող Վ. Հ. «Ուսկնբոս բրբրվել, աշքս խավարել:
Վ. Հ. և Գ. Վ. Խ. «Ուսկնբոս իրբրվել, աշքս խավարել:
328-րդ տող Վ. Հ. «Բժժութիւն, էլ տանին, եւ Հանգիստ կըլինի:
Գ. Վ. Խ. «Բժժութիւն էլ տանին, եւ Հանգիստ ըլիմ,
329-րդ տող Վ. Հ. «Բանց իմ ստան մարմինը էլ ի՛նչ զերեզման
Գ. Վ. Խ. «Բանց իմ ստան մարմինն էլ ի՛նչ զերեզման
339-րդ տող Վ. Հ. «Զեր անրախոս հորը հոգին հիշեցնէ՛ք:
Գ. Վ. Խ. «Զեր անրախոս հորը էլ միտք ի՛ր քերեք:
341-րդ տող Վ. Հ. «Զեր հոր տեղակ՝ ձեր խեղճ մորն հիշեցնէ՛ք
Գ. Վ. Խ. «Զեր հոր տեղակ՝ ձեր խեղճ մորն սիրեցնէ՛ք:
342-րդ տող Վ. Հ. «Ու իմ ողորմին, ժամն կանտարեցնէ՛ք:
Գ. Վ. Խ. «Ու իմ հնուադատ հոգին հիշեցնէ՛ք—

թ. Արտվանի արխիվային նյութերի մեջ չկա որևէ գրավոր հիշատակություն կամ ակնարկ, թե երբ է գրված «Աղասու խոշոր, Եվերք-ից առաջ, թե՛ հետո» Հավանական է, որ «Եռադս-ը» գրվել է Եվերք-ից առաջ մինչև 1840 թվականը և հանդիսանում է վերջինիս չափածո նախորդաները:

[illegible]

Բարձր Վերահիշյալ փաստաթղթումներին կան մի բանի այլ տվյալներ, որոնք ազդեցություն են, որ հեռավոր են Հայրոցին Վերքեր-ին, և ոչ ընդհանրապես Վերքեր-ն ունի իր կույր ձեռնադիր վարժարան՝ սակավոր և մարդագիր: Առաջին վարժարանի մեջ կ'ա հեռավոր-ից և ոչ մի ձեռնադիր, իսկ երկրորդի՝ մշակված վարժարանում հեղինակը զեռանգել է արդեն հեռավոր-ից որոշ հատուկություններ Վերքեր-ի մշակապատասխան մասերում: Արդյվան են իր արմազգրությունը տեղ

տննելով Վեադ-ը, ընտրութիւն է կատարել, ի մէկէ հաճաքել տարրեր հաստատման, և որպէս Ազատութեան Երդ Վերջին մեծ գրքի:

Վերջինում հզօտ Ազատութեան Երդի 14-րդ, 19-րդ, և 21-րդ տներն աւարտուելով են բազմակիսեալով, որոնց հաշորդող տները գրված են արդեն ընտրութեամբ: Պարզ է, որ ընտրութեանը լինում է միայն պատարաստի նյութից, սովալ զնայրում Վեադու խաղըս պոնմից:

1) Բնագրում այս 364-րդ (ժամի իմ սասանումն, երազը իմ տանջանքս) տողից հետո, որով վերջանում է 17-րդ էջը, հեղինակը բաց է թողել թերթի մյուս էջը և գրան հաշորդող երեք թերթը, հաճախաբար շարունակելու համար, բայց շարունակել է՝ ըստ իր համարակալման 3-րդ քառաթերթի առաջին էջի սկզբից:

2) Ղոխրուլախ.— (Քառասուն տալլուր), գտնվում է Կոտայքում, Ղոխրուլախն է մատակարարում Երևանի շուրք, և երանից է սկզբնավորվում Գնառա զետը:

3) Նաճ.— Երևանի հեռավոր բարձրագիւր թաղամասերից մեկը, սկզբում հեղել է դուռը, իսկ 1837 թ. միացվել է Երևանին:

4) Բնագրի 31-րդ էջի 646-րդ տողի դիմաց, լուսանցքում կա հետևյալ ծրագրային նշումը. Վնտ կարելի է երկարել:

5) Բնագրի 34-րդ էջի 697-րդ տողի վերին լուսանցքում կա հետևյալ ծրագրային նշումը. Վնտ կամի երեխայիցս ցուցանել զերկինս զոր պարտ է լաւելու:

6) Բնագրի 74-րդ էջի չորս լուսանցքներում կան մատուցող արված հաղիվ ընթանելի ծրագրային նշումներ առանց կնտագրութեան և առանց տողատման, որի տողատուները և կնտագրութեան կատարել ենք մենք ըստ բովանդակութեան, հնարավորութեան սահմաններում վերականգնելով նշումները տրամաբանական հաշորդականութեանը:

Վնտարք բերել: Քարվան գնալ:

Հանգը հաց հայ մշակին:

Համարածու, չորհրդեր, վարդավառ:

Ղովզ անիլ, մեռն օրհներ:

Պարք բաց անել. բոխ, զոխ,

Իգեր զը < րաղը > փորել էտուլ թաղի:

Ճոճ գցել:

Հեռու տեղից դալը, առաջ գնալ:

Քթոցով պտուղ տալ:

Արեղայաց էլմիածին:

Ջուկ բոխիլ, Գեղարքունի ֆորս անիլ, չիրիլ:

Սարից հղ բերել:

Մում: Միքզ ծախիլ:

Հարսանիք, ուրտ գնալ:

Ջատիկ ձուն և բողջա գառը պահել, մորթել:

Ղայարանիլ < մեկ անընթեռ. >

[սուգ < րեն >] սուգիքն բաց անել:

Հանկը րաղիլ, չորացնել:

Ղերին կուտը, դալի փայր տղրատաց:

Թուրքերի կոխիլ, աղիկների մարաղա

Մատաղ անել, օրհնել:

Օխան անգամ բաժակի դինիլ:

Աղբատաց հաց տալ:

Ժամ, պատարագ, գերեզման:

Այս նշումների վերջին հատվածի համաձայն հետագայում շարագրված է Վերք Հայաստանի-ի առաջին դիւի 21-րդ դարբերութեան վերջին մասի մի հատվածը, որը հաստատում է, թե Վեադը նախորդել է Վերք-ին:

7) Բնագրի 77-րդ էջի 1606-րդ տողի դիմաց, լուսանցքում կա հետևյալ ծրագրային նշումը.

Երան էլ. ?

8) Յուլիան. — Ըստ հոռմեական դիցաբարութեան՝ տառվածների հայրը, որը հոռմա-

կան դիցարանության մեջ անվանվում է Զեփա: ճմուղիտեր կենտրոն արտահայտությունը փոխարանական իմաստով է գործածված, սկեսրոջը համարելով ընտանիքի մեծերից:

9) Մատուռ.— Ըստ հուսմանական դիցարանության Մատուռը ցանքի աստվածն էր, և հողագործության հովանավորողը: Նա պատկերացվել է տարիքավոր մարդու կերպարանքով՝ մանգաղը ձեռին: Մատուռը հունական դիցարանության մեջ կրոնոսն է: Արուսյանը շինասպան էր: Որոշ Մատուռն է անվանել, որպես ընտանիքի մեծի, որովհետև Մատուռը ճուղիտերի հայրն էր:

10) Ուրանուս (Ուրան—երկինք).— Ըստ հունական դիցարանության Ուրանուսը կրոնոսի հայրն էր, աստվածների նախահայրը: Արուսյանը շինասպան էր համարելով ընտանիքի նախահայր, անվանել է նրան և Ուրանուս:

Վերոհիշյալ երեք դիցարանական հերոսների հանդեմ դալը պայմանավորված է անմիջապես տվյալ հատվածի բովանդակությամբ ու ձևով: Արուսյանը խոսելով երկնային մարմինների մասին, նրանց հանդեմ է բերում մարդկային փոխհարաբերության մեջ, մարդկային կերպարանքով, որի պատճառով էլ նա ընտրել է հատկապես դիցարանական այն հերոսներին, որոնք սնրոտորեն կապված էին անույնական երևույթների հետ:

11) Բնագրի 91-րդ էջի 1939-րդ տողի դիմաց լուսանցքում կա ծրագրային հետևյալ նշումը.

«Մուհնո»

12) Բնագրի 105-րդ էջի 222-րդ տողի դիմաց լուսանցքում կան հետևյալ ծրագրային նշումները.

«Ես բո ձեռնի աղուխ

Թոփ մուկն եմ»

13) Բնագրի 107-րդ էջի 2290-րդ տողի դիմաց լուսանցքում կան հետևյալ ծրագրային նշումները.

«Ես բո տան վաղն եմ.

Գրեմ, բաղնի, բշտնի, բամիլ

Կենեղը հանել և ալլե»

14) Բնագրի 127-րդ էջի 2725-րդ տողին հաջորդում է ծրագրային մեկ թերի տող հետևյալ սկզբածրոյով՝

«Երեսցա»

15) Գրիգոր Պապը.— Գրիգոր (ուսավորիչ:

16) Խոռ Վիրապ.— Արտաշատի շրջանում գտնվող ավանդական այն փոքր, որտեղ Գրիգոր (ուսավորիչը) ապրեց 14 տարի Տրդատ Թագավորի հրամանով, որպես պատիժ բրիտանոնությունը դավանելու համար: Ավանդական այդ վայրում կառուցված է Խոռ Վիրապ վանքը:

17) Գեղարդա վանք.— Հռչակավոր վանք (10—13-րդ դ.), փորված լինելով քարայրերի մեջ, կոչվում է միաժամանակ Այրի վանք:

18) «Մեհնե Ապսվ պապը».— Խաչատուր Աբովյանի նախահայրերից, որից սերվել է Աբովյան տոհմը: «Երբ Հայաստանի մեջ Ապսվը հիշատակվում է որպես Աղասու նախնիներից:

19) «Մառա Խաբուն տառ».— Աբովյան տոհմի նախնիներից: «Վերբ Հայաստանի մեջ մեջ Մառա Խաբունը Աղասու տանն է:

20) Կոզեռն.— «Կոզեռն» բլրակը և գերեզմանոցը գտնվում են Երևանում, Գերեզմանոցը համարվում է քաղաքի հնագույն հույժյուններից մեկը: Բլրակը և գերեզմանոցը «Կոզեռն» անունը ստացել են, որովհետև առաջին անգամ այնտեղ է թաղվել 11-րդ դարի հայտնի դիտանական Հովհաննես վարդապետ Կոզեռնը:

21) Սուրբ Սարգիս.— Եկեղեցի Երևանում, կառուցված Նահապետ կաթողիկոսի կողմից 17—18-րդ դարերում: 1835 թ. Հովհաննես Շահխաթունյանը վերանորոգեց այս եկեղեցին:

22) Ամենափրկիչ.— Ամենափրկիչ անունով եկեղեցիների Հայաստանում շատ են եղել, հավանաբար Աբովյանը ակնարկում է Գառնիի շրջանի Հավուց Թառ վանքի Ամենափրկիչ եկեղեցին:

23) Կոնդ.— Երևանի հնագույն թաղերից մեկը, գտնվում է քաղաքի ուրեմության մասում, քարվարության վրա: Սկզբում այնտեղ բնակվել են նախակայաց հայ բոլաներ: Պարսկական տիրապետության օրերին այդ թաղամասը կոչվել է «Բափա բաշ», այսինքն՝ «Կոնդ»:

24) Բայազդու շու.— Բայազդուր Արովյանի ժամանակ նոր հիմնված լինելով, շրջակայքում էղել են աղաա, անմարդաբնակ ընդարձակ դաշտեր (շու), այդ պատճառով էլ կոչվել է Բայազդու շու:

25) Ղաշավանք.— Կամ Խաշավանք և կամ Հոտմոսի վանք: 10—13-րդ դարերի Հայանի վանք Ախիքի մոտ Ախուրյան գետի ափին:

26) Մաւա.— Ըստ Հունական գիցարանության այսպես էին կոչվում Ձեռի աղբիկները, իննը բույրերը, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում էր արվեստի տարբեր շյուղերը:

27) Հակոբա աջը.— Ըստ Հայկական եկեղեցու ավանդության սուրբ Հակոբ Մծրնա Հայրապետի աջը, որը որպես մատուցող ամփոփված է արծաթից պատրաստված ձեռքի մեջ, և պահվում է Էջմիածնում:

28) Պետրոսի մատը.— Քրիստոնեական ավանդությանը պահպանված է համարում Պետրոս Առաքյալի ճիւղի թիկերը, որը որպես մատուցող պահպանված է արծաթյա անոթի մեջ և պահվում է Էջմիածնում:

29) Մաղնու վանք.— Կամ Մոլնի, Առաքաղի մոտ գյուղ, Հայանի է իր սուրբ Գեորգ եկեղեցով (17-րդ դար), որը դարձել էր ուխտատեղի հավատացյալների համար:

30) Պետառափ.— Բաղը աղապարզված է. Գետաբեր է կոչվել ժամանակին մեծ ժողովրդագրականություն ունեցող մի խաչ, որը պահպանվել է Կոտայքի շրջանի Ձագ գյուղում գտնվող Հայանի Ձագավանքում:

31) Մաղիվանք.— Հին Այրախովի վանք, գտնվում է Արա լեռան պատվածքի մեջ: Առաքաղյան գաղտնի համարվածն առնել կատարվել է այնտեղ:

32) Հանավանք.— Կամ Հովհաննու վանք, Կարբիի մոտ գտնվող, 5—13 դարերի Հայանի վանք, որը ժողովրդի կողմից կրճատ ձևով կոչվել է Հանավանք:

33) Մաւաճօֆա.— Օվիդիոս Նազոնի Հայանի պոեմը, որը հունական և հռոմեական գիցարանությունների բանաստեղծական վերամշակումն է:

34) Արիեն Պարեաղյան.— Ըստ Հին Հույների պատկերացման Պարեա լեռը գտնվում էր Կարբիի կենտրոնում, որը հանդիսանում էր մուսաների և Ասուրյանի բնակավայրը: Պարեանի տարածումն էր Գեղարյան Հայանի տարածք, որի ավերակները գոյություն ունեն մինչև այժմ:

35) Հոնու.— Ասիական թափառաշրջիկ ցեղ, Հայանի են Հոնների արշավանքները գետի եզրային (մոտավորապես 375 թ.), հասկապին Բաւալա (452 թ.) Աթլիլյան առաջնորդությանը: Աթլիլյանի մահից հետո Հոնների իշխանությունը աստիճանաբար բալթայվեց:

36) Հեմեալ ի համա Աստեղյան իշուլ.— Արովյանը Աստեղյան էլ է անվանում Ամենիկա մեկնող նավը:

37) Բնագրի 240-րդ էջի ձախ լուսանցքում, 5229—5239-րդ տողերի դիմաց կան ծրագրային հետևյալ նշումները.

«Ջամհանյն միաշնչին րառ պարտ եմ գրել սրգէս ներին»:

«Փոնգգինդալով, ճրնգնրդալով, մնգմնդալով, վոգմալով, զոգալով, կոկալով, կվկվալով»:

38) Բնագրի 242-րդ էջի 5275-րդ տողի լուսանցքում կա ծրագրային հետևյալ բառը, որը չեղված է.

«տար»

39) Բնագրի 360-րդ էջի 5661—5673-րդ տողերի լուսանցքում կան ծրագրային հետևյալ նշումները.

Հալիքի շուր
կաթը

Իրանի շուրը գնալ
սիրտը քաջ անիլ
ուշը միտը աշխարհից թալիլ
աշքը կուլ գնալ. լիտը մեր գնում
աշքը հուլի տալիս, կեմակին տալիս

կանաչ ու կարմիրն
Աստու գոտին

Նույնպես.....

Միտը հուլի ևս տալիս, դուք մի մի գաղ բարձրանում
Քնքի ծուխը աշխարհ բռնում:

ՊԵՐԱՊ ՎԼԽՏԻ ԽԱՂԱԽԲ,
ՊԵՐԱՊ ՄԱՐԴՈՒ ՏԱՆՈՒ ՄԷՏԲ.

(18 197 - 278)

Տպագրվում է համաձայն Հեղինակի ինքնագրի, որը պահվում է Հայկական ՍՍԻ Գրադ. Ազատ. գեմաթի Մ. Արեգյանի անվան Գրադատության Բնագրատարին կից Գրական Բանդարանում, Արագյանի արխիվ N 56:

Ժողովածվի ինքնագիրը (23,3 X 17) գրված է թանաթով, պարզ ընթանակի ձևագրով, թղթի երկու երեսի վրա: Բաղկացած է հզեկ 97 թերթից (194 էջ): Պահպանում են սկզբի 5 թերթերը (10 էջ), որ պարունակել են ժողովածվի անվանաթերթը, նյութերի ցանկը և «Հասարակաց»-ը: Վերջինիս տերտը ներկա հրատարակության համար պատրաստվել է «ՊՎԽ»-ի 1864 թ. հրատարակության համաձայն:

ՊՎԽ-ի մասին, ի թիվս Ա.-ի աշխարհարար լիզվով գրված մյուս երկերի, առաջին անգամից վկայությանն անում է Մ. Տեր-Աղաբալանյան իր հայտի «Մեկ քանի խոսք Արագյանի վերա» կենդանության հոգովածում» ՊՎԽ-ի առաջին հրատարակությունից երեք տարի առաջ (տես «Կոստանի հայաց աշխարհի», 1861 թվ., N 7, էջ 531—533):

Ոչ մի տվյալով չի հաստատվում Ա.-ի աշակերտներից մեկի Գ. Արեգյանի հիշողությանն այն մասին, թե «ՊՎԽ»-ը լույս է տեսել Հեղինակի կենդանության օրով՝ 1840-ական թ. թ. սկզբին:

Հրատարակում է, որ «Երազարդ»-ի հրատարակության փորձի անհաջողությունից հետո Ա.-ի ոչ մի այլ աշխատություն առանձին գրքով տպագրան չի հասել՝ Հեղինակի կենդանության տարիներին:

«ՊՎԽ» ժողովածուն առաջին անգամ հրատարակվել է 1864 թվին՝ «Տփլիս», ի տպարանի Լ. Լեֆրանշյանի և ընկերացի, ինչպես նշված է այդ հրատարակության անվանաթերթի վրա: Առաջին հրատարակիչն, ըստ երևույթին, իր մեռի տակ սենեկը է ժողովածվի ինքնագրին տեղերի վիճակում: Նրանից հետո է, որ ձևագրից հանվել են սկզբի 5, ինչպես նաև 15 ու 16-րդ թերթերը («Մուլա Մատթանի պղինձը» առակի 48—137-րդ տողերը պարունակող էջերը):

Նույն հրատարակության անվանաթերթի երկրորդ երեսին կա գրաբնիշխի նշումը:

Одобрено цензурою.

Тифлисъ, 25 февраля, 1863 года

цензор Кайтмазовъ.

Այս մակագրությունն անուշտ հզեկ է ինքնագրի՝ հետագայում չպահպանված անվանաթերթի վրա:

Ինքնագրի բոլոր թերթերի ներքին աջ անկյուններում կան նույն գրաբնիշխի նշանները՝ վերահիշյալ բառերով, հետևյալ հաջորդականությամբ՝ «ԵՐԱ ԲԱՐԱՄԱՅՈՒՆ. ՕԴՈՐԵՆԱ:

Ժողովածվի ինքնագրի պահպանող 5 թերթերի (10 էջ) բովանդակությունն, ըստ երևույթին, այնպես է, ինչպես որ այն արված է «Լ. Լեֆրանշյանի ու ընկերացի» հրատարակության մեջ, որովք անվանաթերթի միջին մասի աջ կողմում ժողովածվի վերնագրից («Պարսկ ժառանգ խաղաղի», պարսկ ժողովուրդի տանու միտք») հետո և Հեղինակի անուն-ազգանունից առաջ գրված է երկրորդ բնաբանը՝

Ով չուզենա իր պարկի

Բերանը փակի, թող պատկի:

Անվանաթերթին հաջորդել է ժողովածվում ամփոփված նյութերի ցանկը, ըստ որում, հավանական է գրքի սրբագրչի անփութության հետևանքով՝ ցանկում բաց են թողնված՝ 2-ից մինչև 13-րդ նյութերի ընդամենը վերնագրերը՝ «Առաջագոյր քնահայտ» ինքնահամար «Դորեմածը», ինչպես նաև 29-րդ («Ճգնախոսքն ու արքն») առակից հետո եկող մյուս առակների ընդամենը վերնագրերը՝ «Առաջադիտ»:

Գործյալ նյութերի ցանկում՝ 2-րդի վերնագրին այսպես է.

1 Տես «Ժամանակակիցները և. Արագյանի մասին» ժողովածուն, հազմից 2-ր. Մուլաբալանյան, 1911 թ., Ս. Փամալյանի գրի առած հուշերը «Ննից» և հայ ժողովուրդը Արագյանի անմահ հուշարի մասին:

Յայնչ, այլ վերահսկող՝ ՎՄուլա Մարազնի պղինձը) հետագայում զետեղված են նաև աճ, Վ. Խ. ժողովածվում: Մյուս ութ առակներն են՝ «Մեծա ագուան» և հանք, «Մոլլ էշն ի վերայ ճանապարհին», «Երկու բարեկամը և արջը», «Երծն խուլ միմեանց հետ հակաճառին», «Առիւծն, աղուսն և էշն», «Աղուսն և ագուան», «Մերունին և ագուան» և «Զորութիւն գինւոյ»: Մրանցից «Աղուսն և ագուան» առակին ուսմանն ընդվուլ հանգրգում ենք նաև «Եւոր տեսական ու գործնական բերականութիւն» մեջ: Բայց այս աշխատութիւն մէջ զգտագործված առակների (ստուսպելը) թիվը շատ ավելի է և հասնում է մոտ 30-ի, որոնց վերահսկողի հիշատակումն անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ, որպէսզի ամբողջական պատկերացում լինի Ա-ի ստեղծագործութիւնն այս բաժնի մասին: Այդ առակների թվում կան մի քանիսը, որոնց հանգրգում ենք «Նախաշաղկիչ»-ներում և «Գ. Վ. Խ.» ժողովածվում: Ահա «Նախաշաղկիչ»-ն մեջ զգտագործված այդ առակների լրիվ ցանկը. 1. «Դայլն ու գառն», 2. «Էշն և շուն», 3. «Դայլն յոյսարեւին», 4. «Միծն և այլ թռչուն», 5. «Առիւծն և մուկն», 6. «Էգառն և աղուսն», 7. «Կաղնին և եղէգն», 8. «Անտառածն և կողմին», 9. «Մաալութիւն ի փնտուր սիրամարգ», 10. «Երկրագործն և օճն», 11. «Մտածորն և այլ անգամ», 12. «Աղուսն ու աղւթ», 13. «Աղուսն և ագուան», 14. «Դայլն և կուսն», 15. «Երկաթն և կանայ պտուկն», 16. «Աղուսն և արագին», 17. «Առչն և մեղու», 18. «Երկնական և սագ իւր», 19. «Մաւն և ծիրուն», 20. «Երուն և ստուր իւր», 21. «Էայլն և որդի իւր», 22. «Արձան և քարաշին», 23. «Կարգն և թիթն», 24. «Մոծակն և աղւթն», 25. «Կաթին անծրոյ», 26. «Այլն անծրոյ», 27. «Ետհարարն և շուն», 28. «Երկնական և ակնոց», 29. «Բիւզն և գրձակն»:

Մրանցից առաջին երկուսը («Դայլն և գառն», «Էշն և շուն») և 24-րդը («Մոծակն և աղւթն») կան «Գ. Վ. Խ.»-ում, 13-րդը («Աղուսն և ագուան»)՝ «Նախաշաղկիչ»-ի Ա. մասի վերամշակված վարիանտում, իսկ 17-ի և 28-րդը («Առչն և մեղու», «Երկնական և ակնոց»)՝ «Նախաշաղկիչ»-ի նախնական վարիանտում:

«Նախաշաղկիչ»-ներում ու «Եւոր տեսական ու գործնական բերականութիւն» մեջ եղած առակների իրենց տեղերում տպագրվելու են Ա-ի երկերի այս հրատարակութիւն համապատասխան հատորներում, այդ նկատառումով ընն թրվում այս հատորում:

Հարկ է նշել նաև, որ Ա-ը, շափածո առակներից քայի, գրել է և արձակ առակներ՝ «պարայ վախի խաղալիք», «պարայ մարդու տանու միտք» արձակ ձևով: Այդպիսիք են՝ վերը հիշատակված «Էշն և աղւթ»-ը, «Չվարձալի և կարճ պատմութիւն» շարքի զգալի մասը, որոնց շատ կան առակատիպ «ստեղծագործութիւն»-ներ, որոնք առաջին անգամ տպագրված են Ա-ի երկերի այս հրատարակութիւն Գ. հատորում 1947 թվին:

Կարևոր հարց է Ա-ի առակների ինքնուրույնութիւնն և աղբյուրների որոշման հարցը, որով զբաղվել են Ա. Դանաշանյանն ու Աս. Ասատրյանը՝ առաջին իր՝ «Արուսեան» և «Ժողովրդական ստեղծագործութիւն» գրքում, հրատարակված 1941 թվին, երկրորդի իր «Արուսեան» առակագիրը հետազոտութիւն մեջ՝ տպագրված Հայկական ՍՍԻ Գիտ. Ակ. Հասարակական գիտութիւնների բաժանմունքի «ՏՃՊԿ»-ում (1946 թ. № 2—3, էջ 91—114):

Ստորև տրվող կոնկրետ ժանրագրութիւններին թողնելով ամեն մի առակի ինքնուրույնութիւնն և աղբյուրի որոշման հարցը, այժմ ընդհանուր առմամբ նշենք, որ Ա-ն իբրև առակագիր նույնքան ինքնուրույն է ու ինքնատիպ, որքան իբրև վիպագիր, և որ նրա գլուխ գործոց երկից՝ «Էլեր» Հայաստանի-ից հետո «Գարայ վախի խաղալիք» ժողովածուն հայ եւր գրականութիւն երկրորդ հիմնաքարն է: Այդ ժողովածվի խառնաշառքան են հավաքել, վերաբարել հնդկական ստեղծութիւն՝ թե՛ «... բոլոր մեր խալիսի խառնաշառք բաներն են հավաքել, վերաբարձան ենք էլ՝ էնոյն են գուրս բերել, որ մեր խալիսի սրտով ըլիք»։— «Շտորն վկայում է Ա-ի առակների ինքնուրույնութիւնն ու ինքնատիպութիւնն» մասին, անկախ այն բանից, որ նրանց զգալի մասի սյուժեները փոխ են առնված այլ և այլ առակագիրներից: Այդ տեսակետից Ա-ի առակները կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբի.

ա) «Մեր խալիսի խառնաշառք բաներից» առնված գրական մշակույններ, և

բ) «Մարգամաններ», գրված, բազմաբան աշխատ հարազատ ընդվուլ ու ոճով, այնպիսի ազգային-ժողովրդական կուրիոսով, որ հայ ընթերցողը (կամ ակնդիրը) չզգաս նրանց թարգմանված լինելը: Բայց առաջին խմբի առակների մի զգալի մասը («Երկնական» «Չու գործ»-ը, «Մոխն ու սխտորը» և այլն) առնվում են նաև գրական աղբյուրների հետ: Այդ

խմբի մեջ են մտնում նաև այն մի շարք առակները (սկսած Վառնիցի Մարտիկի ինչ քուտակից, ՎՄուլա Մարտիկի հաշիւը, աշակերտ փնջը և այլն). որոնք կապվում են Մերձավոր Արևելքի հուշակալային զվարճարան-առականության Մուլա կամ Խոջա Նասրեդդինի անվան հետ։ Շատ հավանական է, որ Ա-ը լսել ու գրականորեն մշակել է Նասրեդդինի անունով տարածված այդ՝ սյուրիքի խոսացած բաները։ Որոշ մեզ հայտնի է, Ա-ի ժամանակ Նասրեդդինի առակների հայերեն լեզվով գրավոր աղբյուրներ չեն եղել։ Այդ մասին եղել է էդուարդ Հյուբշույցի իր մշակած առակների 1865 թ. հրատարակած գրքի երկրորդ սեռականքանքում՝ հայտնելով, որ ինքը ղեկավարելով առակախոս Տահիր Կապանցիի գրականությունը մշակելով՝ ձեռքի տակ չի ունեցել ոչ ուստեր, և ոչ գրականություն։

Առակների երկրորդ խմբի (սկսած Վառնիցի Մարտիկի և Վառնիցի Այգեկցուց)՝

բ) Ռուսական առակագրությունը, հանձնել է Կոնյուսի, Ի. Խեմենցի, Ի. Պիտրիկ, Ա. Իզմայլով, Սամարովի և այլն, ըստ որում Ա-ն ամենից ավելի օգտվել է Ի. Կոնյուսից։

գ) Արևմտա-եվրոպական առակագրությունը, հանձնել է Նիկոլայ Կոնյուսի, ըստ որում ավելի մեծ շահով Լաֆոնթենի, Լեոնիցի, Գեյլերի։

Այս ընդհանուր ժանրային հետ հաջորդական կարգով առկա են ժանրային բնույթի նախ աշխատանքների և ապա առակների վերաբերյալ։

Հ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

(189—190)

ՊՎ-ն ժողովածվի պահպանված ինքնագրում (Գրական Թանգարան, Արտվանի արխիվ N 56) ժողովածվի անվանաթերթի ու երկրորդի ցանկի հետ միասին պահպանվել է նաև աշխատանքների ձեռագիրը, որն ըստ երևույթի մնացել է ՊՎ-ի առաջին հրատարակչի՝ Հ. Լեֆոնտեի տպարանում և կամ հանվել է հետագայում մինչև ժողովածվի ինքնագրի՝ Գրական Թանգարան հանձնելը։

ՀԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՊԿԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ՊՎ-Ի ԱՌԱՋԻՆ ՀՐԱՆԱՐԱՆԿՈՒՄԻ ՀԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

1. ՊՎ-ում իրադրված (թվով 34 բնույթի) գրված են նորակներից անմիջական հետո 1864 թվին՝ ՊՎ-ի լույս տեսնելուց մեծ ամիս առաջ Գրականության մասին (2, 6, 8, 12, 14, 18, 20, 24, 27 և 30) տպագրվել են ՎՄուլա Հայաստանի-ի սկզբնական 7-ի համարում թույլատրված ՎՄուլա Հայաստանի, առանց ստորագրության և անանց որևէ հիշատակության, որ դրանց պատկանում են ի. Արտվանի և վերջում են նրա տպագրվող ժողովածվից, ՎՄուլա-ում եղածները Ա-ի մյուս իրադրվածների հետ միասին (թվով 67) տպագրվել են հեղինակի ՎՄուլա երկրի-ի Բ. հատրում՝ 1940 թ. և նախ առանձին՝ Գրականության հատրում 1941 թ. Հայկական ՍՍՌ Գրականության հրատարակության մ. Մ. Արտվանի աշխատանքով։ Ներկա հրատարակության մեջ իրադրվածները հեղինակի մյուս անանանանությունների հետ միասին մտնում են Ա-ի սերիերի իրականաբար ժողովածվի առաջին հատրումի մեջ։

2. ՎՄուլա մեկ քանի խաղը ՊՎ-ն ժողովածվում հետևյալ վերնագրերն ունեն.

ՎՄուլա ուրի փափաղը (Աշխատանքի հատրում)։

ՎՄուլա ուրի տխրությունը։

ՎՄուլա խաղը (Թեղի օգուտ գտնում)։

ՎՄուլա վերջին սուրը։

Սրանցից վերջին երկուսը համարված են ՎՄուլա խաղը ընդարձակ պոեմից, որն առաջին անգամ տպագրվում է Ա-ի երկրի այս հատրում, ինչ առաջին երկուսը առանձին բանաստեղծություններ են, որոնք տպագրվում են Ա-ի երկրի այս հրատարակության առաջին հատրումի։

3. ՎՄուլա Հայաստանի, որը հայրենասիրի պատմական վեպը՝ Ա-ի գլուխ գործից երկրի, որն, ինչպես հայտնի է, առաջին անգամ տպագրվել է հեղինակի մահից մաս առաջ հետո՝ 1855 թվին, Բիքիլում՝ Ա-ի աշուկերի Գ. Արտվանի և Ներսիսյան գործից երկրի մեջ։

1 Տե՛ս՝ ՎՄուլա Որմուկի առակների գիրք երկուսի, ի վեներտի, 1865, էջ 79—80.

տեսուչ Հովսեփ Փոնդոյանի նախաձեռնությամբ ԳՎ. Հ.Յ-ն իր վարիանտով հանդերձ տպագրվում է Ա.-ի երկերի այս հրատարակության երրորդ հատորում:

4. Ա.-ի այդ աշխատության պատմությունները առաջին անգամ տպագրվել են 1947 թ. հեղինակի երկերի այս հրատարակության չորրորդ հատորում:

ԷՍ ԳՐՔԻ ՃԱՄՓԻ ԽՐՈՍԸ

(ԼՀ 191—192)

Այս «խրատ» առակի Ա.-ն հրացել է իրրի աՊՎեռ ժողովածվի ներածություն, առկով աշատաշարանէ-ից հետո, որին և միանում է նա իր իմաստով ու գեղարվեստական առանձնահատկությամբ: Եվ հենց իրրն ներածություն տերատա-ը լի մտնում ժողովածվի առաջին բաժնի (սկսաշվածը քնահայտը, ինքնահարմար հորինվածքը) մեջ, որն սկսվում է նրանից հետո:

Իր մանրային առանձնահատկությամբ էլ տերատա-ը սովորական առակ չի, այլ՝ առակավոր խորհրդածություն: Սկզբի մասը (1—25 տողերը) բուն առակի նախաբանն է, հեղինակի առակավոր խորհրդածությունն ինքն իր հետ, ինքնախախուսու իր գրական լուսավորական գործունեության զմարին հանուպարհն անվարան անցնելու մասին, արտահայտելով այն միտքը, որ «համփոքի գլխին շատ փորձանք կգաս, որից շղար է վախենալ ու «համփի կիսից վեր կենալ, եղ գաշու նա հուլու է հայտնում, որ»

Հայրաթ մեկ օր էլ արև դուռ կգա.

էն վախտն կիմանան թն ուզածդ ինչ ա:

«Երատա»-ի այդ մասը երկին տալիս է ինքնակենսագրական-ինքնարհովագրական երանգ ու շնչա, որ հատուկ է Ա.-ի մի շարք այլ առակների (սեչն և բլրուլը և այլն) համար նա:

«Երատա»-ի բուն մասը պարունակող սվադի առակը հիշեցնում է Հաֆնթինի «Աղաջ-պանն, իր օրդին և էշը» վերնագրով առակը: Բայց հավանական է, որ Ա.-ի համար աղբյուր է եղել ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությունը՝ «խալխի բերանից լսած բանը», որ լսել ու մշակել է նա: «Երատա»-ում բերված այդ սվադի առակին մի այլ՝ չափածո մշակումը տեղված է «Բաղմավապ»-ի 1847 թ. № 24-ում «Բնասրեզդին հոճան և իր էշը» վերնագրով: Գրանցի փոքր ինչ տարրի վարիանտ (արձակ) տպագրված է «Մեղու Հայաստանին լրագրի 1859 թվի օգոստոսի 29-ի համարում (№ 35)՝ սեշը ծախու տանող մարդը» վերնագրով:

Սյուժեն նույնն է, այն տարրերով, որ միայն, որ եթե Արուսյանի «Երատա»-ում «մեկ ծեր մարդ իր ջահել որդու հետ դուռ կգա, զնաց աշխարհ տեսնի, եղ էլ իր տունը գա», ապա հիշյալ երկու վարիանտում էլ խտրել իր «էշը ծախու տանող մարդու» մասին է:

Լ Ո Ռ Ը Ց Ի Ք

(ԼՀ 195—197)

«Առաջավածին» այս շարքը Արուսյանը գրի է տան ժողովրդի՝ «խալխի խոսացած բաներից» ու վերամշակել Լուսու հարազատ բարրասով:

Ինքնաբերում առաջին հատվածի 7—10 տողերն սկզբում եղել են հետևյալ հաղորդականությամբ.

Ասյա՝ մեր տղա՝ մեր պախտը պանեց,

Տիեղս կաց, բլենամ, տյանիցն յաղ պլերիմ.

Ընկերը մեկը մյուսին ասեց,

Հիլ չկս սյաթին, ես բլեմյատաղ յեմ:

Իսկ հետո հեղինակը փոխել է այդ տողերի հաղորդականությունը՝ տողասկզբներին դնելով համապատասխան թվանշան:

ՄՈՒԼԱ ՄԱՍՐԱԳՆԻ ԻՇԻ ՔՈՌԱԿԸ

(1918—1919)

Այս և հետագա սասցվածքից մի բանիսի (սՄուլա Մասրագնի պղինձը, սՄուլա Մասրագնի մաշը, սՄուլա պղինձը և այլն) սյուսմենները վերցված են՝ Մեքսիկոյի Արևելքի նշանավոր զվարճարան-առականիսիս նասրեղգինի հոշալի (սպրել է 13—14-րդ դ. դ.) անունով՝ բանավոր կերպով ժողովրդի մեջ տարածված առականիսից կամ առականիսի զվարճարանու-թյուններից, որ, գրի է առել ինքը՝ Արուսյանը։

սՄուլա Մասրագնիսի անունը հանդիպում է Արուսյանի այլ գործերում ևս՝ շվերը Հայաս-տանիսի վնպում, սՋվարճալի կարճ պատմությունը՝ գրվածքում, շեշի հարսանիքս-ում և այլն։ Հավանաբար Արուսյանը լսել էր, գիտեր թուրք այն սզվարճալի պատմությունները, որոնք կապված են նասրեղգինի հոշալի անվան հետ։ Սրբմեն Արուսյանը մի այլ սյուսմեն մշա-կելիս՝ հիշատակում է զրան համապատասխանող նասրեղգինյան մի առակ։ Օրինակ, իր սզվարճալի պատմություններից 64-րդի վերջում (մի սզիտուն մարդուս և իր բարեկամի ղեպը, երբ իրենց տանը լինելով, նրանք մեկը մյուսին խաբում են՝ հայտնելով թե տանը չեն, Արուսյանը նկատում է. «էս մեր Մուլա Մասրագնի իշի փոխ ուղեւու նման ա, ով լսել ա, կիմանա» (Տես՝ հ. Արուսյանի լիակատար ժողովածուս, 4-րդ հատոր, 1947 թ., էջ 87)։ Այդ փաստը վկայում է, որ Արուսյանը բանավոր կերպով գիտեր, գուցե նաև գրի առած է եղել սՄուլա Մասրագնիսի ուրիշ շատ առականիս ևս, բայց նա, ինչպես վերոհիշյալ շեշի փոխ ուղեւու առակը, չի մշակել գրանք ու բավականացել է միայն մի քանիսի մշա-կումով։

Այս սասցվածի սյուսմեն՝ փոքր ինչ այլ վարիանսով՝ հանդիպում ենք Արուսյանի շեշի հարսանիքս արձակ գործում (տես 4-րդ հատոր, էջ 47—54)։ Սյուսմեն հիմնականում նույնն է՝ երկու տղանիս էլ, մի տարրերուսյամբ սակայն, որ մի ղեպրում (սՄուլա Մասրագնի իշի-րուսկը) սՄուլա Մասրագնի ղաֆը» (առակը) պատմողը (սՄուլա Մասրագնի իշի-րուսկը) սՄուլա Մասրագնի (սՄուլա հարսանիքս) նույն պատմությունը հեղինակն ասում է՝ շեշի քու-ր, մյուս ղեպրում (սՄուլա հարսանիքս) նույն պատմողը տալով իր գլխին պատահաճը։ Սակայն քաջի սյուսմենի ուղեւուս խոսեցնելով՝ նրան պատմել տալով իր գլխին պատահաճը։ Սակայն քաջի սյուսմենի ղեպը հարսանիքս՝ շեշի հարսանիքս-ում կան մի շարք արտահայտություններ, որոնք գրեթե բառացի կան նաև Արուսյանի ղաֆածի այս սասցվածում։ Բերենք մեկ-երկու օրինակ։ սՄու-լա Մասրագնի իշի քուսկըս առական սասված է, թե՛ Մուլան իշի քուսկը դաշտից գողա-նում ու տուն է տանում մայիսին (սՄուլա սմիս էր, օրերն քաղցրացել... և այլն), շեշի հարսանիքս-ումն էլ պատմությունն սկսվում է տարվա նույն նդանակին՝ սմեկ գարունիս սրս (տես՝ Արուսյանի սերկերի լիակատար ժողովածուս, 4-րդ հատոր, 1947 թ., էջ 48) հետագա նույն ընթացքով, ինչ որ ղաֆածի առականիս։

սՄուլան տանը կապեց՝ ոչ թե խոտ, խուսկ,
Չամիշ ու խուսկ ուտեր մեր քուսկնս—

ասված է ղաֆածի սասցվածում։

Շեշի տարի կերածի լի ու ղամիշ էր, խմածի նաև շարաքիս— պատմում է Մուլայի էջը մյուս գրվածքում (հ. տ., էջ 51)։ Շարունակությունը երկու ղեպրում էլ նույնն է՝ նկա-րագրվում է Մուլայի հանգստ գալը սջիրդինս ու նրա երազած քիսորիս տխուր վայմանը։

սՄուլա Մասրագնի ղաֆիս այս երկու մշակումների էլ գրության թվականն անհայտ է։ Բայց հավանական համարելով, որ Արուսյանը նասրեղգինյան շարի սասցվածքը գրի առել ու մշակել է միևնույն տարվա ընթացքում, իսկ այդ շարքից սՄուլա Մասրագնիս պղինձը (տես հաջորդ ծանոթագրությունը) ղեռնղված է ղնախաշվիդ կրթությանս Ա. մասում, որը տպագրության համար պատրաստ է եղել 1838 թվին, ապա ուրեմն այս սասցվածն էլ պետք է գրված լինի նույն տարվա ընթացքում։

ՄՈՒՆԱ ՄԱՍՐԱԴՆԻ ՊԳՆԵՅԸ

(Էջ 200—201)

Այս նույն ասացվածը Արուստանը գրել է «Նախաշավիղ»-ի Ա. մասի վերամշակված վարիանտում, համանուն է Պարսկա վախտի խաղալիքն ժողովածուն կազմելուց առաջ, և առաջին անգամ տպագրվել է «Նախաշավիղ»-ի 1862 թվի հրատարակության մեջ «Հետևանք» կոչվող շահասիրության վերնագրով: Այդ հրատարակության հեղինակային ինքնագրի համեմատությամբ կան զգալի չափով տերստային տարբերություններ, որ բերում ենք այստեղ:

2-րդ տող. Մեկ օր մեկ պղինձ սկսավ փոխ ուզել:

7-րդ տող. Պատվելի, աստղ, էս ինչ ընկեր է

8-րդ տող. Որ պղնձիս հետ իմ տունս էկել է

9-րդ տող. Սո քեզ անցալ օրը մինը փոխ տվի,

10-րդ տող. Այժմ շխտվել են, էս ինչ պետք է ըլի:

16-րդ տող. Ու ընդվայր տեղը տարին րաշխեր:

19-րդ տող. Բայց ավելի շահն փորը չի ծակի:

20-րդ տող. Եվ վայ մարդին, որ անխել ազա՛ն է:

21-րդ տող. Հարևանն սկսավ շնորհակալ լինել:

23-րդ տող. Մի քանի օրից հետո, մյուս անգամ

28-րդ տող. Էլի կծնանի, իր մտքումը կարծես:

29-րդ տող. Բայց Մոլլայի հետքն զեռ չէր իմացել:

30-րդ տող. Օրն շարաթ գարձավ, շարաթը ամիս,

32-րդ տող. Սկսավ դրացին, բայց զու ո՛չ մեղմխա:

40-րդ տող. Մոլլի ոս ու զլուխն չափելով՝ ասացա:

46-րդ տող. (Տո քոփակ) այստեղ չկա, լաց է թողնված:

47-րդ տող. Մեռնողն մեկ օր [մեկ] պետք է մեռանի:

50-րդ տող. Բայ մահվան սուգն չի՞ պետք է կատարի:

57-րդ տող. Երբեք իր օրումն չպետք է ուզի:

1) Իմամ— Խյամական կամ մահմեդական կրոնի համաձայն հոգևոր իշխանության առաջնորդ:

2) Ղոռան կամ զուրան՝ իսլամական կրոնի վարդապետարանը, այդ կրոնի հիմնադիր Մահմեդի (569—632 թ. թ.) բարոյների ժողովածուն:

ՋԱՐԱՆԱԼԻ ՄԱՐԴԻՔԸ

(Էջ 202—203)

Առաջին անգամ իբրև դասագրքային նյութ տպագրվել է 1862 թվին հրատարակված «Նախաշավիղ»-ի Ա. մասում (էջ 77—78), որի ինքնագիրը պահպանված է (Պրական Թանգարանի Արուստանի արխիվ № 24): Երկրորդ անգամ տպագրվել է Պարսկա վախտի խաղալիքնում՝ 1864 թվին, Բացի այդ պահպանվել է նաև սեղադիրը՝ հեղինակի մի փորձածավալ (18,6 × 12) ձևազարդ տետրում (Պրական Թանգարան, Արուստանի արխիվ № 107 «Մեռագիր» բանաստեղծությունների տետր), որը տարումսկում է «Նախաշավիղ»-ի նախնական վարիանտի մի շարք նյութեր, ինչպես՝ «Ազոթը դասուց առաջ», «Հիկի դասին», «Այլ տղոթը առաւօտնան» ոտանավորները, «Մյուս ազուա և հաւն» առակը և այլն:

Այս առակի՝ «Նախաշավիղ»-ի մյուս նյութերի հետ միևնույն սևագիր տետրում գտնվելն ինքնին վկայում է նրա գրության մոտավոր ժամանակը՝ ոչ ուշ քան 1838 թվից:

«Ասացվածն» ինքնատեղծ է՝ գրված ամենից առաջ մոնոլինների համար և ուղղված է թղթախաղաձուլության դեմ:

«Պարսկա վախտի խաղալիքն»-ում տպվածի համեմատությամբ զգալի տերստային տարբերություններ կան թե սևագրում և թե «Նախաշավիղ»-ում եղած օրինակում: Ստորև բերում ենք այդ տարբերությունները՝ սևագիրը նշելով Ա., իսկ «Նախաշավիղ»-ինը՝ Բ. տառերով:

1 տող Ա. Եստ տեղ [ու քաղաք] շրջելով, շատ երկիր տեսած

Բ. Եստ տեղ շրջելով, շատ երկիր տեսած

- 2 տող Ա. Մեկ մարդ էլ [ևս] կրկին իր աշխարհքն եկավ
- 3 տող Ա. Մանոթ բարեկամ գլխին [թոփ էլում] հաճաքած
- 4 տող Ա. Կուզեմին ցանկալին զիտեւ թե նա ինչ տեսավ:
- Բ. Յանկալին զիտեւ թե նա ինչ տեսավ:
- 5—7 տող Ա. [Յիմ] լեզուս չի բռնում թե ձեզ էտ պատեմ.
- Ինչ որ [տեսնէ] լեւ էտ ու աշխարհ տեսնէ:
- Թողէ՛ք, սիրելիք, զորք շունչ առնէմ:
- 9 տող Ա. Կա՛յ չն մարդուն, որ իր տանը միշտ մնա
- 11 տող Ա. Գուր լավ զիտեւ թե որքան մեծ ա երկրին
- 12 տող Ա. Ու ինչքան ծով [զեա, մար < զիր >] ազգ և բազար ու բաներ
- Բ. Ու որքան ծով, ազգ և բազար, և բաներ.
- 13—14 տող Ա. Կան ամեն անգ հազար տեսնի զանազան
- 15 տող Ա. Ետտ տեղ կան մարդիք իրար միտ ուտեն
- 16 տող Ա. Ետտ տեղ հացի տեղ [տակն են] խաղը մաշակեն,
- Բ. Ետտ տեղ հացի փոխ խաղը մաշակեն
- 17 տող Ա. Էնպես երկիր կա ուր արծաթն ու ոսկին
- Բ. Էնպես երկիր կա, ուր ոսկի արծաթ
- 18 տող Ա. Մասի պես զուս զու, չրի հետ զնա
- Ու մարդիկն էնպես տեմեղ են, հանգարտ,
- Որ մեկ ծառի պտուղն ասուց լավ աշեն:
- Բ. Էտտի պես զուս զու, չրի հետ զնա.
- Ու մարդիկն աշխատ հիմար են, հանգարտ,
- Որ մեկ ծառի պտուղն ոսկուց լավ աշեն:
- 19 տող Ա. Բայց էս [առնիք] ինչ էնքան չի զարմացրուց
- Բ. Բայց էս ինչ էնքան չի զարմացրեց,
- 21 տող Ա. Առաժուտից մինչև ի մուրն տնիստիան,
- 22 տող Ա. Նստեն նրանք ի միտին լուս, անձալն
- Քիթ ու պտուղն էնպես ունին հաճաքած
- Որ տանուղին երեսմ էն թար դատած:
- Բ. Նստին նրա ի միտին լուս անձալն:
- Քիթ ու պտուղն էնպես ունին հաճաքած,
- Որ տանուղին հանում են թար դատած:
- 25—26 տող Ա. Ու ասած աշխից՝ հենց բոնիր բեկած.
- Աւրք միշտ իրանց առաջը քցած
- Իրար երեսի [էլ] նայել չեն ուզում:
- 27—29 տող Ա. Ամպն էլ որ գտա, կայծակն էլ խնի,
- Բեկազ սաղ երկրներն [էլ] նրանց գլխին փուլ գա
- [Ու] թոփ ու զոմբարտ նրանց գլխովն անցնի,
- 29 տող Բ. Բեկազ սաղ երկրներն նրանց վրա փուլ գա.
- 30 տող Ա. Մեկն էլ ա տեղիցն չի ուզել մած գա:
- Փառն [պես], բառի [պես] նման էնպես լուս նստած,
- Բե բազի անգամ մեկ խոտ էլ խոտն
- [Նրա] էնպես երես, աշք ծոնն, ծածոտեն
- Որ մարդ տեսնիքն՝ ոսկերքն սարսաղեն,
- 33 տող Ա. Զէին պատահել, որ բանն միտու գա՝
- 34—35 տող Ա. Ընդես և մարմինս սարսի և զոգա.
- [Հաստատ, կատաղած երեսով
- նրանք նստեն [մեկ մեկի] պոռնները ծածկում.
- Ո՛վ կուզի, որ զփութի զեբը տեսնի

- Քող դնա նրանց մեջն ու [բն < անի >] նայի]]
- Ախր ինչ ա նրանց [դիտավորություն] միտքն ու կամքը
- Բ. Հոգիս և մարմինս [չա < ր > մի] սարսի ու զոզա,
- Ախր ի՛նչ ա նրանց միտքն ու կամքը,
- 37—40 տող Ա. Կարելի է թե իրանց աշխարհի հոգան են քաշում:
- «Ո՛ւ, բարեկամք, ո՛ւ՛», «Ուրեմն անդին բարն են նրանք պտրտում»
- Ա՛խ ի՛նչ. ևր ասում: Ուրեմն իրանց հին մեղքն են լաց ըլում:
- Բ. Եկարելի է՝ թե իրանց աշխարհի հոգան են միշտ քաշում:
- «Ո՛ւ, բարեկամք, ո՛ւ՛», «Ուրեմն անդին բարն են պտրտում:
- Ա՛խ, ի՛նչ ևր ասում, ուրեմն իրանց հին մեղքն են լաց ըլում:
- 41—42 տող Ա. «Զէ՛, չէ՛, ի՛նչ ասեմ: Ուրեմն խելացնոր են՝ որ չեն զգում.
- 43—44 տող Ա. Խոսում, կամ լսում: Բաս ի՛նչ անում— [նրանք] թուղթ, թուղթ են խաղում:

ՄՈՒՆԱ ՍԱՐԳՍԻՆԻ ՃԱՇԸ
(ԼՋ 204—208)

«Պարսպ վախտի հազարիք»-ի ինքնադրում պոետիստ են այս առակի 48—137-րդ տողերը պարունակող՝ հեղինակի համարակալումով 15 և 16-րդ թերթերը: Այդ մասի տեքստն ստուգվել է «Պարսպ վախտի խազարիք»-ի 1864 թվի հրատարակության նույն առակի համապատասխան հատվածով: Հավանաբար այդ հատվածի ինքնադրի և աղվածի միջև եւ եղել են տեքստային տարբերություններ, որ անշուշտ են մնում հիշյալ պատճառով:

Տես նաև «Մոլլա Մատթաղեն իշի բուտակը» առակի ծանոթագրությունը:

ԵՐԿԱԹԱԿԵՐ ՄՈՒԿՆ ՈՒ ԱՂՔԱՏ ՀԱՐՈՒՏԸ
(ԼՋ 203—211)

Գրված է ժողովրդական բանահյուսության հիման վրա:

ՀԱՍԿԵՐ ՓԵՇԸ
(ԼՋ 212—213)

Տես «Մոլլա Մատթաղեն իշի բուտակը» առակի ծանոթագրությունը:

ՄԱՌԵՐՆ ՈՒ ՆԱՅԻՆԸ
(ԼՋ 214)

Բանասիրության մեջ այն կարծիքն է հայտնված, թե այս առակը «ֆուկլորային նյութի գրական մշակում» է և մտնում է Արովյանի՝ «ժողովրդական ծագում ունեցող ինքնագիր առակների» շարքը (Ա. Ղառաբյանյան— «Արովյանը և ժողովրդական բանահյուսությունը», 1941 թ., էջ 39): Այս կարծիքը համոզելի չէ: Անկասկած ընդունելով, որ «Մառերն ու կացիներ» Արովյանի ինքնուրույն առակներն են, բայց շատ հավանական է, որ առակի սյուժեն վերցված է Վերդան Այդեկցուց (համեմատել նրա՝ «Փայտահատը և ծառը» առակը Արովյանի մշակածի հետ: Նրանց ընդհանրությունը շատ բացահայտ է: Տես Н. Марр. Сбормухи армян Вараана, ч. II, стр. 123):

Այս առակի սյուժեն Ա-ից շատ բառեր մշակել են մի շարք այլ առակագիրներ՝ Նզոպուր («Փայտահատ և անտառ»), Լաֆոնթենը («Անտառ և փայտահատը»), և ուրիշները: Արովյանի մշակումը ազելի մոտ է Այդեկցու, բան թե Նզոպուրն ու Լաֆոնթենի առակներին:

Զ Ը Ղ Բ Ե Ն Ը
(ԼՋ 215—216)

Այս և «Մշեցի հայն ու սպիտի փեշեղաշը» առակները Արովյանի ինքնաստեղծ հյուսվածքներից են, որոնց երկուսի էլ նյութն ընդհանուր է՝ արևմտահայ աշխատավորի պոե-

զերեալահան կյանքը լռեալիարհից զուրա՝ անձանոթ բաղարում, Մի գեպում (*«Չըզրելը»*)՝ «մեկ բրդատանցի անմեղ հայ մշակի» պատմությունն է, որ «սասն-անդ թողած էկա՞մ մեկ բաղար», մի բիշ փող զատի ե «իր խեղճ օղուշաղն պահէ», միտս գեպում էլ՝ խոսքը վերաբերում է «մեկ մշեցի հայ» պանդուխտի, որի նկատմամբ բաղարացիների ցուցաբերած արհամարհական վայրի վերաբերմունքն է պատասպարտում Արովյանն իր այդ առակով։

Հայերի զարբերությունը՝ պանդխտությունն Արովյանի մտահոգության առարկա զարձած ազգային-ժողովրդական կյանքի ներույթներից է, որին նա տեղադրած է ոչ միայն այս առակներով, այլև բանաստեղծությամբ (*«Ղարիբ—պանդուխտ»*՝ տես Արովյանի արխիվ N 60)։ Պանդխտությանը վերաբերող էջեր կան նաև Արովյանի օրագրերում (տես Արովյանի արխիվ N 16 ր.— 7-րդ տետր, էջ 47—49. «Արշավիթը պանդխտութեան»),

ԲԱՐՍԱԶ (ԲԱՐՍԱԳ) ԾԱԽՈՂՆ ՈՒ ՍԱԼԴԱՏ
(էջ 217)

Արովյանի ինքնաստեղծ գործերից է, որի անմիջական ազդույթը ժողովրդի խոսք ու զրույցն է։

Ճ ԱԳՈՎ ՄԱՆ ԳԱԼԵ
(էջ 218)

Արովյանի ինքնաստեղծ գործերից է, որի անմիջական ազդույթը ժողովրդի խոսք ու զրույցն է՝ նյութը՝ հայերի ազգային ազատագրելի վիճակը թյուրբանի տիրապետության պայմաններում, Մյուսեհայանի կառուցվածքով որոշ չափով հիշեցնում է Վ. Այգեկցու «Երեսն հայր» առակը (տես Н. Марр. Сборники приг. Вардана, ч. II, стр. 328)

ՋՈՒ ԳՈՂԱՅՈՂԸ
(էջ 219—220)

Ինչ որ վերևում ասվել է «Մուսերն ու կաշիներ» առակի, նույնը տեղի է առել և որս աղ-րուրի մասին վերջինիս սյուժեն նա, շատ համեմատական է, Արովյանը վերցրել է Վ. Այգեկցուց, որի՝ «Այլի ե գոզ աղայն» առակի հետ համեմատած «Չու գողացողը հիմնական ընդհանրություններ ունի (շմմտ. Н. Марр. Сборники приг. Вардана, ч. II, стр. 14—15)։

Նույն սյուժեով առակ ունի նաև Եզրագուրը՝ «Մայր և գող որդին» վերնագրով (տես «Առակը Եզրագուրի, թարգմանելով ի Դաղդիական լեզու» ի Հ. Մինաս վ. Բժշկեան, 1849, էջ 209—210)։

Ժ Ա Ն Դ Փ Ո Ւ Շ Ը
(էջ 221)

Արովյանի ինքնաստեղծ առակներից է, գրված ժողովրդական բանավոր առեղծագործության հյութի հիման վրա։

Ֆ Ո Ր Թ Ն Ո Ւ Ն Ո Ջ Ը
(էջ 222)

Գրված է Վ. Այգեկցու «Կաշեռն և յուսեռն և խոզը» առակի հիման վրա։ Նրկու առակների էլ հիմնական առարկան՝ գրեթեզող և աղա մարմնի խոզն է, տարբեր են խոզին հակադրված կենդանիները։ Այգեկցու առակի շորս վարձանայի ներկատմ գործող անձերն են ուղան ու էջն իրենց ձագերով, իսկ մյուս նրկու վարձանտմ՝ էջերն իրենց քուսակների հետ, Արովյանի մոտ՝ կոպն իր հորթի հետ (շմմտ. Н. Марр. Сборники приг. Вардана, ч. II, стр. 10—24)։

Նույն սյուժեով առակ ունի նաև Եզրագուրը (տես «Առակը Եզրագուրի», 1849 թ., էջ 479, էջ և խոզն)։

Է Ե Ն Ո Ւ Ե Ո Ւ Ն Ը

(էջ 223)

Նույն առակը ուսանին լեզվով («Собака и олень») Արովյանը օգտագործել է իր՝ «Նոր տեսական և գործնական բերականությունն ուսաց վառ հայոց» գրագրքի (տես՝ Արովյանի արխիվ, № 27 ա.) «Ներքորդ հաղվածում» («Բացառությունը բառից և խոսքից ի նախընթաց առատակը»)։

Սյուսմեն բուս էրևույթին՝ ինքնաստեղծ է կամ վերցված՝ յոգովրդական խոսք ու գրույցից։

Ս Ո Ւ Ն Ո Ւ Ս Ն Տ Ո Ր Ը

(էջ 224—225)

Միայն վերնագիրը հիշեցնում է Մ. Գուշի Գն. Մոխ և խոսքը առակը (տես «Առակը Մխիթարայ Գուշի», 1854 թ.), իսկ սյուսմեն ինքնուրույն հղացման արդյունք է, ըստ երևույթին, ինքնակենսագրական առաջն ունի Այգ երևում է առակի վերջարանից, որտեղ Արովյանը ակնարկում է իրեն հայտնի «սոխ, սխոտը մարդկանց», որոնք փոխանակ «իրենց աչիւրն ծածկեն», «չառ անգամ... վախտ ինկախտ ուրիշին են փուլ գնում»։ «Էս ա մեղ էրում, էս մեղ խորովում» — առում է Արովյանը։

Ա Ղ Վ Ե Ս Ն Ո Ւ Գ Ե Լ Ը

(էջ 226—227)

Սյուսմեն վերցված է Վ. Այգեկցուց (տես Ս. Մարր. Сборники притч Варлана. т. II, стр. 85—86. «Աղուս և թղթատար գայլ»), իսկ զնգարվեստական մշակումը ամբողջովին ինքնուրույն է։ Բարոյախոսականն էլ հիմնովին տարբեր է Այգեկցու առակի բարոյախոսականից։ Արովյանն առակին ավել է ինքնակենսագրական շեշտ, որն զգալի է հատկապես բառատուղ նախարանում։ Արովյանն, ըստ երևույթին, ամենից առաջ իր հայրածական վիճակը նկատի ունի, երբ առում է, թե՛

Վա՛յ էն մարդին՝ որ Լեպես տեղ ընկին,
Որ գրի, արզի մախկ ավոզ չըլի,
Մարդի սաղ սաղ էլ որ ուտեն, սպանեն,
Մեկ տիրա չի ցավիլ, կաշին էլ հանեն։

Այս առակի վերջին մասը օգտագործված է «Աղասու խաղի» մեջ, որ մի առիթով Արովյանն ուսում է՝

... Բայց ո՞ւմ հասկացնես Լեպես խառտը,
Հազար շուն կա, գնլ, որ ոչ գրիլը,
Ոչ գրի սին սղիսակն կարա հառկանայ։

(Տես Արովյանի երկերի սույն հատորը, էջ 30)։

Գծվար է, ախլայն, որուլ, թի ո՞րն է որին նախորդել, այս առակը «Աղասու խաղի»-ից առաջ է գրված, թե՛ հետո՝ Երկուսի էլ գրույթյան թվականն անհայտ է։

Ա Ղ Ի Գ Ն Ս Տ Ո Ղ Ա Ս Ս Ր Ը

(էջ 229)

Սյուսմեն հետագոր կերպով հիշեցնում է Լաթոնթենի «Նաղբեկներ և աղակներ էջ» առակը (տես «Առակը Լաթոնթենի», Թարգմանկաց Մեսրոպ Նուգարյանց, 1900 թ., էջ 47—48), բայց, Լաթի, Արովյանի առակը երա հեռ ոչ մի կապ չունի և ամբողջովին ինքնուրույն է։

ԲԱՐԴԻՆ (ԶԻՆԱՐԻՆ) ՈՒ ՎԱԶԸ
(էջ 229—230)

Մյուսին ինքնաստեղծ է, Արովյանն ըստ հրույթին նկատի է ունեցել Ի. Կոխովի «Листы и корни» առակը, տալով նրա հայկական ղուգահեռը:

Է Ե Ն Ո Ւ Զ Ո Ն

(էջ 231—233)

Մյուսին ինքնաստեղծ է, հեռավոր կերպով միայն հիշեցնում է Լաֆոնթենի նույնանուն առակը (տես Առակը Լաֆոնթենի, էջ 138—9):

Խ Ո Զ Ն Ո Ւ Ե Զ Ը

(էջ 234—236)

Մյուսին ինքնաստեղծ է, Առակի բարոյախոսական իմաստը շատ բնութագրական է Արովյանի համար:

ՄԵՅԻ ՀԱՅՆ ՈՒ ՈՍԿՈՒՒ ՓԵՇԲԱՆԸ

(էջ 37—238)

Տես՝ «Զըզրեխը» առակի ծանոթագրությունը:

1) Սուրբ. Կարաբե— Կարապետ անվան բարբառային ձևն է մշնդիների խոսակցական լեզվի մեջ, Այդ անունով («Սուրբ Կարապետ») վանք-ուխտատեղի Մուշի գավառում:

Է Ե Ն Ո Ւ Բ Լ Բ Ց Ո Ւ Լ Ը

(էջ 239—243)

Բլուզի—սոխակի իբրև երգիչ թուունի մասին շատ առակներ են գրել թե ռուս և թե արևմտա-եվրոպական հայտնի առակագիրները, սկսած Նդոպուսից մինչև Լաֆոնթենն ու Կոխովը: Հիշել Նդոպուսի «Միրամարզ և սոխակ»-ը (Առակը Նդոպուսի, Բարգմանեալ ի դաղդիական լեզուէ, Շ. Մինաս-վ. Բժշկեան, ի վենետիկ, 1849, էջ 159). Լաֆոնթենի՝ «Սոխակ և ցին»-ը (Առակը Լաֆոնթենի, Բարգմ. Մեսրոպ Նույրանյանց, 1900 թ., էջ 194—5), Լեսսինգի առակներին չորսը՝ «Մլրիդն ու սոխակը», «Սոխակն ու բազեն» «Սոխակն ու արտույտը» և «Հովիվն ու սոխակը» (Лессинг—Собер. Соч. т.I, 1804 г., стр 21—22, 22, 49—50, 63), Հիշենք նաև Մամարոկովի առակը՝ «Соловей и кукушка» («умароков.—Синхотпорения, 1905 г., стр. 247). Կոխովի երեք առակները՝ «Соловей», «Кошка и Соловей» և «Осел и Соловей», Ի. Խնմեխների երկու առակը՝ «Соловей и Ворона» և «Осел и Соловей» և այլն: Այս բոլոր առակներին միայն Կոխովի երրորդ («Осел и Соловей» և «Соловей и Чиж») որի հետ որոշ նմանություն ունի Արովյանի առակը, իսկ մյուսների հետ ոչ մի նմանություն, ինչպես և Կոխովի այդ առակն էլ հիմնովին տարբերվում է նախորդ բոլոր առակագիրների վերոհիշյալ առակներին:

Բայց Արովյանի առակի միայն վերնագիրը, որոշ չափով նաև բովանդակությունը (սոխակի ու էշի հակադրությունը, այն էլ սյուսետային այլ կապակցությամբ) աներույթ հիշեցնում են Կոխովի նույնանուն առակը: Իսկ բուն առակն իր սյուսետով ու ֆարսույալով և իմաստով բոլորովին տարբեր, ինքնուրույն, զուտ արովյանական լուրհամալուր մի առակ է, որը միաժամանակ լիրիկական բանաստեղծություն է, հուզական լիցքով և մոտենում է հայ միջնադարյան տաղերգուների՝ սոխակի ու վարդի վերաբերյալ սիրային երգերին: Այնպես որ վերնա-

գրի նույնությունը կոխողական առակի վերնագրի հետ ամենևին հիմք չի տալիս որևէ առնչություն տեսնել Արուսյանի և Կոխիովի առակների միջև շեղիմանի առակին նախորդող բացատրականը վկայում է, որ առակն ինքնակենսագրական հիմք ու շարժառիթ ունի, գրված է իր՝ Արուսյանի հետ պատահած մի կոնկրետ դեպքի առիթով, և այն էլ, ինչպես գրում է Ա.-նը, «էնպես մարդի վրա, չոր ոչ գիր գիտի, ոչ գրի զորություն, ու գրողի վրա էլ՝ բերանը կըցըրվի, իմ աշխարհաբան գրածների գլուխը շատ անգամ է էսպես դառ տեսել, մարդի միտքը չեն հասկանում, հենց իրանց իրանց խոսում են... Մարդի սրտից պարզ է դառնում, երբ էնպես օմբին էլ ա խոսում մարդի վրա, որ իր անունը դրուսա գրել չի գիտի Ղորդ են տեսել, թե՛ տանու տերտերին օրհնյա տեր չի ըլիտ ինչ և իցն, թուր ու թվանք չունիմ, արգա գրել պետքը չի, թող բլրուլը խոսիմ Այս խոսքերը լիովին պարզում են, որ «էն ու բլրուլը ոչ ալ ինչ է, բան Արուսյանի և նրա գրական-գաղափարական հակառակորդների թախման բանաստեղծական պատկերումը էջի, բլրուլի ու վարդի այլաբանությամբ»:

Արուսյանի մի այլ աշխատության՝ «Շաղապինշեն» երգիծական պոեմի ինքնագրից հետո՝ կա այս առակի բացատրական-նախաբանի, ըստ երևույթին, առաջին վարիանտը, որին հաջորդում է նույն առակի մարդագիրը:

Նախաբանի այդ վարիանտն ավելի որոշակի բացահայտում է «էն ու բլրուլը» առակի հղացման ու գրելու իրական կոնկրետ շարժառիթը ու դրանով իսկ վկայում այն հայաթմանքի մասին, որին ենթարկվում էր Արուսյանը իր «աշխարհաբան» գրած բաներին համար:

Ահա այդ նախաբանը.

«Իմ աշխարհաբան գրած բաների մեկը ընկել էր մեկ պատվելի մարդի ճանգ, որ ոչ աշխարհաբան գիտի, ոչ գրաբանու նա սկսել էր գրածին՝ փուղ դնել, իրանց ավել պակաս խոսալ ինչ անեն, փինալու մասալեն* Ժիտս ընկավ, որ ուզում էր մեկ անվանի պատկերահանի թաշածի ծանուցությունը ցույց տալ: Ես պատկերահանի նման մտառ չէի, որ ասեմ. «Փփր-նային թող իր մաշկի կարկատանը ըննի, մաշկիցը բարձր չի խոսառ. տոնը նստած՝ շատ որ միտք արի, հենց զայամը ձեռս առա, էս ոտանավորը դուս էկված (տես Գրական Թանգարան, Արուսյանի արխիվ, Մ 51): Իսկ թե ո՞վ է Արուսյանի հիշատակած՝ այդ «մեկ պատվելի մարդը», որ ոչ աշխարհաբան գիտի, ոչ գրաբանը, բայց որի «ճանգն էր ընկել Արուսյանի «աշխարհաբան» գրած բաների մեկը» (և ո՞ր մեկը՝ «Նախաշալվի» դեռ, «Թարազ վախտի խաղալիքը», «Վե՛րբը», թե՛ մի այլ երանգ): Վերջապես կոնկրետ ինչ է եղել այդ «պատվելի մարդու» «ավել պակաս խոսածը Արուսյանի՞ իր ճանգն ընկած աշխատության մասին,— այդ հարցերին հշգրիտ-պատասխան տալը գժվար է:

Ուշագրավ է, որ բոլոր մյուս առակների համեմատությամբ այս առակն ամենից շատ է դրադեցրել Արուսյանին: Բացի «Պարապ վախտի խաղալիք» «ողովածվում» եղած ձեռագրից, կա այդ առակի երկու այլ ձեռագիր ևս: Գրանցից մեկը, որ՝ սևագիր է՝ բազմաթիվ փոփոխություններով ու լուսանցքային հավելումներով՝ գտնվում է հեղինակի այն տետրում (Ա.-ի

* Արուսյանի անխափած «Փինալու մասալեն» շատ տարածված զվարճալի մի առակ—պատմություն է մեծ մասամբ կապված՝ Նշանավոր հույն նկարիչ Ապելլեսի (4-րդ դար մ. թ. ա.) անվան հետ և ունի հետևյալ բովանդակությունը, որ բերում ենք «Բազմավիպ»-ի 1843 թ. Մ 5-ից (նույնը կա սպված նաև այդ տարվա Մ 16, «Ապելլես նկարչի վրձինը բարոյազնայ» վերնագրով):

«Ապելլես անունով հույնավոր պատկերահանը սա բնությունն ուներ, որ իր կարծիքը անկեղծությամբ կըրուցեր, ուրիշինն ալ սիրով կըլսեր, կըսեն Սովորությունը ըրեր է եղել, որ պատկեր մը լրճենցընելին ետըը դուրս տեղ մը կըդնի, ու ինքը վարագուրի մը հոնը կը պահվախի, որ տեսնի թե անցնող դարձող ինչ դատաստան կընեն իր ցավածքին վրա, հարը անոնց իրավացի դատաստանին նայելով կը սրբադրե եղբր քաջվածքը: Կոչակարին մեկը որ մը ասոր քաշած կոշիկին վրա պակասություն մը կը գտնե, Ապելլես կընայի, որ իրավունք ունի, մեկնե կսրբադրի: Երկրորդ օրը նույն կոչակարը անանելով որ իր ջրած գատաստանը աղէկ բանի եկեր է, կը համարձակի նաև պատկերին միջի արանքին պակասություն դնելու: Ան ասեմ պատկերահանը դուրս կելլե, ու կդառնա կոչակարին կըսե, թե՛ «Նայի որ կոշիկն վեր լեւեռ» (էջ 80):

արիւիվ, N 60), որտեղ կան՝ «Ղարիբն (պանգոստ)» վերնագրով բանաստեղծութիւն, «Հունայնութիւն աշխարհի, Այգիէն Ղորղանովի» արձակ գրվածքի և ընտ առնա սրտիս զարդերն» ու «Անշին լույս շառ» բանաստեղծութիւնների ինքնագրերը Մյուս՝ Հերթականութիւն մերորդ ձեռագիրը գտնուում է «Հազարփնշն» աստիքապոեմի տետրում (Արովյանի արիւիվ, N 61), այդ պոեմին հաջորդող լուրս էշերում (25—27), գրված Հիգինաի գեղեցիկ մանրատառ ձեռագրով շատ մաքուր վիճակում։ Այս ձեռագիրն ըստ երևայթի՝ մյուս հիւրուի համեմատութիւն մանկավերջին է, որովհետեւ լուսի որեւէ ուղղում։ Եվ հայտնի չէ, թե ինչպիսի է պատահել, որ իր կազմած ու տպագրութիւն համար պատրաստած ժողովածվում («Պարսպ վախտի երգալիք») Արովյանը չի գրել այս մաքուրագիրը ժողովածվի 1864 թվի հրատարակութիւն մեջ տպվել է սեւագրի տպագրութիւն թողնող երկրորդ ձեռագիրը, որը պարունակում է մի շարք ուղղումներ, ըստ որում այդ ուղղումների մի մասը Արովյանը մաքրագրում պահել է, իսկ մյուս մասը բաց թողել՝ վերականգնելով սկզբնականը, երկրորդ ձեռագրի համեմատելով Այգ երկր ձեռագրերի միջեւ կան տեքստային մի շարք տարբերութիւններ, ըստ որում տարբեր է նաեւ առանի Հիմնական գործող անի անվան ուղղագրութիւնը՝ «Երկուր», «Երկուր» և «Երկուր»։ Ժողովածվի օրինակում պահպանված է Հիմնականում երկրորդ ձեռն, բայց մեկ-մեկ էլ՝ երրորդը։ Իսկ մյուս ձեռագրերում գործածված են երեք ձեռն էլ։

Առաջին ձեռագրի՝ սեւագրի համեմատութիւն մեր Հիմնական փոփոխված է առանի ինքնաբերական ուղղում եղել է այսպէս՝

Էյն ի՛նչ գիտի վարդի հոտը,
Երան ա փայտն, թրքի մոտը։

Սեւագրում ինքնաբերական այս վարդանուր շնչված է և կողմին՝ ձախ լուսանցրում գրված է այսպէս՝

Էյն ի՛նչ գիտի վարդի ի՛նչ զատ ա,
Երանը փայտն, թափալ տալն ա։

Այս էլ հենց պահված է անունների ժողովածվի ձեռագրում և 1864 թ. ու հետագայ թուրք հրատարակութիւններում։

Իսկ երրորդ ձեռագրում փոխված է միայն սողնի վերջերի է-ն, գաղտնիւմ ա, ուրիշն՝ այսպէս՝

Էյն ի՛նչ գիտի վարդի ի՛նչ զատ է,
Երանը փայտն, թափալ տալն է։

Ստորեւ տալիս ենք բուն առանի տեքստային տարբերութիւնները՝ ներկա հրատարակութիւն մեջ իրել հիմնական տեքստ ընդունվածի, այսինքն՝ «Վիշն ժողովածվում եղածի համեմատութիւն մեր Պայմանական կերպով N 60-ի ձեռագիր օրինակը նշում ենք Ա.-ով, N 61-ինը՝ Գ.-ով։

- 3 տող Գ. Ամեն աշխարհից, հեռավոր անկից
- 5 տող Ա. Իկան՝ որ գարնան գալը շնորհավորեն,
- 8 տող Ա. Իրանց սրտի [հախ] ընթն հայտնել [կամին] կուղին
- Գ. Իրանց սրտի էշին հայտնել կուղին
- 12 տող Ա. Մեկ խոր ձորում նստած իր գլուխը լալով
- 15 տող Ա. Բայց վարդի անիրավ, մեաքն էր [ախ] փակ,
- 16 տող Ա. [իմ] խեղճ բլրույի սիրտը դառն էր կրակ,
- 19 տող Ա. Լալիս էր, էրվում [կարմիր], ախ, վարդ իմ կարմիր,
- 24 տող Ա. Մառ ու թուփ, մաղիկ նրա հեն ողորմ
- 26 տող Ա. Եղ. [կանչն] պատմեն, որ Երան մեկ շարա անի։

- 27 տող Ա. էս դառն [վիճակին] հազարին, առտանի բամին
[Ո՞վ գիտի ինչ տեղ մեր էշ խնամին]
Գ. էս վատ հազարին առտանի բամին
- 30 տող Ա. հոտակը պակասել, փորը բամի մտել
Գ. հոտակը պակասել, բիթը բամի մտել
- 35 տող Ա. Մարեր [զուս] վեր բեկած, որ չեկավ ուսաց
36 տող Ա. էն հաստ գլուխը [ցցուց] [ցցեց] թափ տվեց, զուաց,
37 տող Ա. էն մուրաւտ գունդ[ը]ն էլ որ վրա չլինեց,
39 տող Ա. [կեկավ] մշրեց ու զուաց մեր էշ խնամին,
[էրեց, խորովեց անձար բլր[ու]լուին]
Գ. մշրեց ու զուաց մեր էշ խնամին
- 41 տող Ա. [Բոլորն էլ] Ղշերը թռան, ա՛խ, ո՛խ բաշելով
42 տող Ա. Մազկենքեր [երանց գլուխն] երեսներն ծածկեցին լալով
Գ. Մազկենքեր երեսները ծածկեցին լալով
- 43 տող Ա. Գ. Իմ անմեղ բլբլայի գլուխը թնի տակին՝
45 տող Ա. Հենց ոտը փոխեց, բեկավ ցիւի մեջ[ն]
[էլ շուտ, գեւ շմեաց, երա բզին շորեց,
Կաշին բրբրեցին, հոգին հանեցին,
Չոր ոսկոտները չորումը քցեցին]
- 48 տող Ա. Արիւնը բամակեցի շոռալով փախավ,
53 տող Ա. Գ. Վարդն էլ համ չի տալ երա դարդակ փորին,
56 տող Ա. Էլի բլբլայի [արտին] հոգին էր
57 տող Ա. Որ [երա] միտք անելով իր կատը քավեր,
58 տող Ա. Էկավ վարդի վրին կանգնեց [իր] սուրն սկսեց,
Գ. Էկավ վարդի վրեն կանգնեց, սուրն սկսեց,
60 տող Ա. Թագուհի իմ վարդ՝ արտիս սիրելի,
61 տող Գ. Անունդ հիշելով սիրտս մորմորի
62 տող Ա. Ընչի՛ [էս] դառն աշխարհ բերեց բճամ,
Գ. Է՛ր էս դառն աշխարհն քեզ բերեց բճամ
64 տող Ա. Երկինքն ու [ըս] տեղդ, ընչի՛ հս մնում,
Գ. Երկինքն ա քո տեղն, ընչի՛ հս մնում,
66 տող Գ. Թանի փուշ ու էշ կան էս աշխարհում,
69 տող Ա. Թո սեր[ը]ն [զորդ ես] հանապաղ կապահեմ իմ սրտում
Գ. Թո սերն հանապաղ սրտումս պահում
- 71 տող Գ. Էշն ի՛նչ պիտի գինդ՝ սրտումս էլ պահեմ
72 տող Ա. Քեզ, [ու փորձանքից] ամեն իսթից միշտ էլ ազնւեմ
74 տող Ա. Մեզ էս աշխարհումն մեկ շարա շկա
Գ. Մեզ էս աշխարհումն [չ< արա >] ո՞վ կտա շարա
76 տող Ա. Յա թե առ, թռչեց, անումիդ մեռնիմու
80 տող Ա. Էլի թրքի հոտն ես կուզի առնել,
Գ. Էլի կեպն հոտ ես կուզի առնել

Առաջին՝ սեպտեմբերի 28-ից հետո հանձնարված հոգիների մասին (28, 33—34, 40, 46—55 և 77—83 տողերը) գրված են տեղի ևս լուսանկարներում՝ առանց աղյուսման:

Այս առաջին սեպտեմբերի 28-ից հետո հանձնարված հոգիների մասին (28, 33—34, 40, 46—55 և 77—83 տողերը) գրված են տեղի ևս լուսանկարներում՝ առանց աղյուսման:

նույնիսկ «էշն ու բլբլուլը» առակի վերջաբանը համարել, մանավանդ, որ գրված է առակին անմիջապես հաջորդող էջում, էջի վերևից, առանց վերնագրի, հենց իրեն նախորդ էջի շարունակությունը:

Ահա այդ բանաստեղծությունը.

Ո՛ւմ ասեմ սրտիս [յարերն] գարգերն, ես, ախ, ո՛ւմ,
 Լուվել ա լեզուս, փակվել իմ բերնում,
 Լեզուն որ սրտի գարգը եզ շատի,
 Էլ ո՛վ կիմանա, ախ ո՛վ կցավիս
 Մեր սրտի գարգը կրակ է ու բոց,
 Փանի որ պահես, շատես դու ալլոց,
 Կերվիս, կմաշվիս, անգեղ՝ անդարման
 Մարմինդ թեղ համար կցառնա գերեզման:
 Սրտի բալանիքն լեզուն ա, լեզուն,
 Բերանը՝ դուռը, աչքը՝ լուսատուն,
 Թե փակ կը պահես, կակնն ու դուռուն
 Բեզ կփոթեմնի, աչքի լույս՝ սիրուն
 Եունել որ շրաշես, ու նոր շունել շառնես,
 Ազրիլ շնա կարող, հոգի՝ կհալվիս,
 Ինչպե՛ս ես ուզում, որ [հանդարտ մնա] մնա հանգարա,
 Թե շատես ուրշին ըս ցավերն, ըս գարգն:

Այս հատվածը առաջին անգամ հրատարակել է Ռ. Զաբյանը «Գրական Թերթ»-ի 1939 թ. № 5-ում՝ Արուսյանի այլ անտիպ բանաստեղծությունների հետ և ապա Արուսյանի «Ընտիր երկեր»-ն Բ. հատորում՝ 1549 թ. (էջ 28), իբրև անանձին բանաստեղծություն, եռաստղանի վերնագրով, իսկ բուն առակի սկզբնական նախաբանը առաջին անգամ աղագրվել է Աս. Ասատրյանի «Արուսյանը—առակագիր» հետազոտության մեջ՝ «Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հասարակական Գիտությունների Բաժանմունքի «Տեղեկագիր», 1945 թ., № 3—4, էջ 113):

Ա Ն Ը

(էջ 244—245)

Ա-ը սյունեն գրեթե անփոփոխ վերցրել է ռուս առակագիր-բանաստեղծ Ի. Ի. Խեմնիցների (1745—1784) «Барон» առակից, բայց մշակել է այն ինքնուրույնաբար, ապով առակին տեղական՝ արևելյան կուրորիս, թե գործող անձանց սոցիալական դեմքի ու հոգեբանության և թե մանավանդ լեզվի ու ոճի առումով: Ա-ն առակին հաջորդել է իր սոցիալական բարոյախոսությունը՝ փողի, հարստության անկայունության մասին («Փողը ձեռի կնդտ ա, մեկ օր կհատնի, կպակսի»): ավելի շնչաղ փողի խեղաթյուրող աղքատությունը մարդկանց փոխհարաբերություններում և առակի վերջաբանն էլ «սաղացրել է» իր կրթա-լուսավորական հիմնական գաղափարին, ըստ որի եթե մեղքն ուզում է՝ օրցուն սլավությունն՝ անել, «թող տա նրան շնորհք, կրթություն», բանի որ «խաղինա, դովաթ կերթան կփշանան, մարդիս իր ուսումն կմոռա միայն»: Ա-ի առակն իր ծավալով էլ տարբերվում է ռուսական րեսգրից «Барон»-ը բաղկացած է 59 կարճ ու երկար (2, 7, 11—12 վանկանի) սուղերից, մինչդեռ Ա-ի «նախը» 77 համալագի (10 վանկանի) սուղերից:

Խեմնիցների առակների ժողովածվի մի հրատարակության (Басни и сказки И. И. Хемницера в трех частях. М. КВЗ. 1833 г.) ցանկում նշված է, որ «Барон» առակը վերցված է (Քարգմանված կամ փոխադրված) գերմանացի բանաստեղծ-առակագիր Գեյներտիցի Հնարավոր է, որ Ա-ն օգտված լինի նաև գերմանական րեսգրից:

ԲԱՂԴՍԻ ՃԱՍՓՈՐԴ ԷՇԸ

(էջ 246—256)

Ա-ի այս դործն իր ընտիրով ու ծավալով (443 սուղ) ոչ թե առակ է, այլ երգիծական պոույց, գրված ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության նյութի հիման վրա:

1) Մեհա — մահճակալատների կրոնական արթավայր Արարիայում (Հեջասում), որտեղ ծնվել է իսլամական կրոնի հիմնադիրը՝ Մահմեդը (569—632 թ. թ.):

Ք Ո Ւ Ե Ր Ը

(էջ 257—258)

Սյուսեն վերցված է ուսուցանողական-տաղանթի Ի. Խեմնիցերի «Слепцы» առակից, որի համեմատությամբ սա մի նոր մշակում է և ոչ նրա ստեղծագործությունը, ինչպես ընդունվել է մինչև այժմ: Ա-ը հիմնովին փոխել է մանավանդ առակի վերջաբանը՝ բարոյախոսականը, որը բնագրում այդպես է.

Вот как слепцам во вред служило,
Что в пользу дано им было!
А этаких слепцов
От ересей и спорных слов,
Которые они расседи в законах
На свете не озили погибли миллионы.

(Бессни и сказки И. И. Хемницера в трех частях*,
1833 г., часть вторая, стр. 27—29).

Ա-ի «Բարգմանությունը» ծավալով էլ (59 տող՝ 10-ական վանկով) զգալիորեն մեծ է ուսուցական բնագրի համեմատությամբ, որը բաղկացած է 39 կարճ ու երկար տողերից:

Ա-ի Բարգմանությունը հետադարձ մաքուր գրական լեզվով վերամշակել է Ղ. Ազալանը, վերնագիրը փոխելով («Բանեգրիվ»), բայց փակագծերում նշելով, որ վերցրել է Ա-ից (տես Ղ. Ազալան, «Ներկերի ժողովածու», հ. I, 1947 թ., էջ 92—94):

Ա Ր Ա Ր Ե Ք Ը

(էջ 259—260)

Ի. Կոխովի «Обоз» առակի ստեղծագործական Բարգմանությունն է, որը բնագրի համեմատությամբ զգալի շարժով ավելի է ծավալով (36 տողի փոխարեն 55 տող): Շատ տեղերում Ա-ը հեռացել է բնագրից, պահպանելով Կոխովի հիմնական միտքը, շարադրել ինքնուրույնաբար: Իրոք օրինակ համեմատել առակի բնագրի ու Բարգմանության վերջին մասերը, մասնավորապես վերջաբանները, որ հիմնովին տարբերվում են իրարից: Այսպես՝ Կոխովի 32-րդ տողի՝ «*и рече, хоще име горшки*» փոխարեն՝ Ա-ն իր Բարգմանության՝ 45—49-րդ տողերն է աշխնել ու սաղացրել՝

«Գլուխդ ապրի՝ կոճների տեր,
էլ ի՛նչ կանեն ընդ նրանք օխր խեր:

Իսկ Կոխովյան բառատուր բարոյախոսական վերջաբանը՝

Как в людях многие имеют слабость ту же:
Все кажется в другом ошибкой нам:
А примешься за дело сам,
Так изпроказишь вавое хуже.

Ա-ի Բարգմանության մեջ հիմնովին նոր, արտվայնական վարիանտ է դարձել՝ ծավալով էլ նրանից ավելի (տես առակի վերջաբանը):

ՀԳՆԱՎՈՐՆ ՈՒ ԱՐՁԸ

(էջ 261—263)

Ի. Կոխովի «Пустынный и Метель» առակի ստեղծագործական Բարգմանությունն է: Կոխովն իր առակի սյուժեն վերցրել է Լաֆոնթենից, բայց մշակել է ինքնուրույնաբար: Ա-ի

Յարգմանությունն իր ծավալով քնն Հավասար և Լաֆոնսենի առանկն, բայց բովանդակու-
թյամբ Հիմնովին տարբերվում է նրանից:

Կոխովյան բնագրի Համեմատությունը Էդած ծավալային տարբերությունը (17 տող) ար-
դյունք է ստեղծագործական Յարգմանության. որը տեղ-տեղ վերամշակման բնույթ է կրում:
Համեմտելու Հասար բավական կյիներ Համեմատելու Ա-ի Յարգմանության սկզբի 20 տողը
Կոխովյան բնագրի սկզբի 13 տողի հետ:

ԱՆՔԱՆԱՔԱՎԱՐԻ ԷՇԸ

(էջ 264)

Ի. Խեմնիցիերի «О СѢ СВѢТѢ» առանկի ստեղծագործական Յարգմանությունն է, Խեմ-
նիցիերն իր Հերթին Էդտագործել է Եզոպոսի «2ի և էշ» առանկի սյունին (Համեմատելու «Առանկի
Եզոպոսի», 1849 թ., էջ 153—4 («2ի և էշ»):

Ա-ի արխիվում (Գրական Թանգարան, ձեռագիր N 114) պահվում է այս առանկի գրա-
բար վարիանտը, անվերնագիր. գրված Յանտով՝ սովորականից հաստ և երկնայ թղթի
(22,7 X 19) առաջին երեքի վրա: Նույն թղթի շորտորդ երեսին գրված է «Ազուէս և խաղազ»
առանկը (տես այդ առանկի ծանոթագրությունը): Գրություն թվականը տե՛սայա է, բայց երե-
վում է գրված լինի ոչ ոչ բան մինչև 1840 թիվը, իսկ այնուհետև այնքան շատ
ընդլուծված վերամշակվել է «Գ. Վ. Խ.» ծագածուն կազմելու շրջանում: Մտորեն բերում ենք այդ
գրաբար վարիանտը:

3 Եղի անձուկ 2ին ընդ տուշ:

Հանգիպեցաւ իշույն՝ յանկարծ:

2 Եարգանս յիշույն ապառելով 2ին

Կամէր, զի՛ն առայց ևս նմա զուգին:

Բայց էշն ըստ որում՝ չէր առնալ զուտումն

Մնացեալ անկերթ, որպէս ծնավ անկերթ,

Ուղղակի գիմեաց ի վերայ 2իւյն:

2ին Յամեմատութեամբ գարձեալ առ այս բերտ:

Վեղդրեմ առլ տեղի, զի անցցուր աստի,

10 Կամ Թո՛ղ ինձ տառշ զնալ՝ պա՛տուելիս:

Բայց էշն բրաուքեամբ տառշ խաղայ,⁴ զայ

Ո՛չ թողեալ ձիւն անցանիւ՝ առ նա:

2իւյնն զայս տեսեալ, ն Դինն առլ զուգին

Ասելով. բարի. հրամայեա՛ց ինքին՝

15 Նախ զու անցանիւ, մի՛ վիրաւորիլ:

Իմ՝ քո՞ն զիրաւունս չէ կամբ՝¹⁰ ընդունել:

11 Թո՛ւ 11 զանգրանկութիւն ի՛շակոն՝ իւրի:

ԱՆՔԱՆԱՔԱՎԱՐՆ ՈՒ ԵՈՒՆԸ

(էջ 265)

Ի. Կոխովի «Пророки» «Сова» առանկի ստեղծագործական Յարգմանությունն է՝
Ա-ին հասուկ անով: Բնագրի Համեմատությունը Յարգմանությունն ափելացի է չորս տողով:

¹ [Նա նմա]

² [զուս < ուն >]

³ [բաղա < քաղաքութեամբ >]

⁴ Խաղացեալ = խաղայ

⁵ 2ին = 2իւյն

⁶ Սկզբում՝ տեսեալ զայս

⁷ [շնորհ]

⁸ [նա]

⁹ զքոս = քո

¹⁰ [ոչ կամիւմ]

¹¹ [2իշակոն]

¹² 2քոս = քո

Գ Ե Լ Ն Ո Ւ Գ Ա Ռ Ը

(էջ 272—273)

Բանասիրության մեջ այն անվերապա՝ էարժիքը կա, թե այս Ի. Կոխլովի «Волк и Ягненок» հայտնի առակի թարգմանությունն է կամ «Բնականություն թարգմանությունը» Անտոնովի են Ա-ի և Կոխլովի առակների զգալի տարբերությունները, որոնք նույն բնույթի ու նույն լավի տարբերություններ են, որ կան Կոխլովի ու «Լաֆոնթենի» և «Լաֆոնթենի» ու «Եղոպար» նույնանուն առակների միջև, որոնք ինքնուրույնություն անվիճելի է:

Ա-ն, անշուշտ, Կոխլովի մշակումն է օգտագործել, և ոչ «Լաֆոնթենի», բայց նա նույն-բան է «Հնաացել» Կոխլովից, ինչպես վերջինս իր ինքնատիպությամբ հեռու է ֆրանսիացի առակագրից:

Հիմք ունենալով Կոխլովի մշակումը, Ա-ն այնպես է «շինել» ու սազացրել այն, որ ստացվել է հայկական ժողովրդական սնավորումով ինքնատիպ առակ, որովհետև կարող էր գրել մի-այն Ա-ր:

ԱՌՅՈՒՄՆ ՈՒ ՄՈՍԱԿԸ

(էջ 274—275)

Այս առակի սյուժեն զգալի է եզրագծից (Մ. Բժշկյանի թարգմանությամբ՝ «Անյուժ և Ժաննա վերնագրով»), որից և վերջրել են հետագա առակագիրները՝ «Լաֆոնթեն» (ֆրանսերենից հայերեն Մ. Նուպարյանի թարգմանությամբ՝ «Անյուժ և Ժաննիկ»), Ի. Դմիտրիևը («Лис и Коза»), և վերջապես Ի. Կոխլովը նույն վերնագրով Ա-ի առակը համարվել է Ի. Կոխլովի մշակածի թարգմանությունը: Մինչդեռ ուշագրի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Ա-ը ըստ-հասկացի չի թարգմանել Կոխլովի առակը: Ե՛րևո է, Ա-ի անմիջական ազդրուրը Կոխլովին է, որից նա վերջրել է առակի սյուժեն, բայց իրապես ավել է ինքնուրույն մշակում, որը նույնբան է տարբերվում Կոխլովյան բնագրից, որբան վերջինս տարբերվում է Դմիտրիևի, «Լաֆոնթենի» և «Եղոպար» մշակումներից: Ըստ որում Ա-ի մշակումն իր ծավալով (56 տող) զգալի լավով ընդարձակ է Կոխլովի մշակածի (39 տող) համեմատությամբ: Ա-ը Կոխլովի առակը, իբրև ուսումնական նյութ ուսանողներից հայերեն (գրադար) թարգմանության համար օգտագործել է իր «Նոր տեսակներ և գործնական բերականություն» մեջ՝ վերնագրից հայերեն թարգմանելով «Մոծակն ու առիժներ»:

ԱՐՏՈՒՏԸ ԻՐ ԶԱԳԵՐՈՎԸ ՈՒ ԵՐԿՐԱԳՐՈՐԸ

(էջ 276—278)

Համարվել է սուսի թարգմանություն Ի. Ի. Դմիտրիևի «Жаботоник с детьми и землетелом» առակի: Բայց նրանից առաջ այդ սյուժեն մշակել է «Լաֆոնթենը», որից և վերջրել է Դմիտրիևը, իսկ «Լաֆոնթենի» (սկսած, իր ձագերն ու արտին տերը, տես սկսակցի «Լաֆոնթենի», 1900 թ., էջ 100—103) եզրագրի առակի (սկսած, և բարկամար, տես սկսակցի եզրագրից, 1848 թ., էջ 509—511) մշակումն է ուսանավորով Համեմատելով նույն սյուժեն բոլոր այդ մշակումները՝ կարելի է ասել, որ Արտյանը սուսի թարգմանություն չի կատարել Ի. Ի. Դմիտրիևից: Նրա առակն իր մշակման առանձնահատկություններով ու ծավալով (93 տող) շատ ազդելի մոտ է «Լաֆոնթենի» մշակումին (Մեծադպ նուպարյանի թարգմանությամբ՝ 96 տող, իսկ ֆրանսերեն բնագրում 67 տող), բան Ի. Ի. Դմիտրիևին, որն իբրև առակագիր ընդհանուր առմամբ «Լաֆոնթենի» թարգմանին էր, ինչպես նրան զանաապես է Վ. Բելինսկին (տես В. Г. Белинский—Собр. Сочинений, т. I, стр. 789, т. III, стр. 224, 1919 г.):

Ա-ի կենդանության օրով՝ 1846 թվին «Բնականության հանգստի» նույն տարվա վերջին համարում (№ 12, էջ 181—2) տպված է սկսած, ու իր ձագերը վերնագրով առակ, որը Դմիտրիևի առակի թարգմանությունն է: 2ի նշված ոչ հեղինակն և ոչ էլ թարգմանչի անունը:

ԱՅԼ ԱՌԱԿՆԵՐ

ՍՈՒԱՄԱՆ ՇՈՒՆՆ ՈՒ ԷՇՆ ՈՒ ՍԵՎ ԱԳՈՒՆՆԵՐԸ

(էջ 281—283)

Տպագրվում է Համաձայն Հեղինակի ինքնագրի, որ պահվում է Հայկական ՍՍԹ ԳԱ Մ. Ա. րեղյանի անվան Գրականություն Ինստիտուտի Գրական Թանգարանում, Ա-ի արխիվ, ձևագիր № 115, Ինքնագիրը գրված է թանաքով, գորշավուն երկծալ թղթի ($23,5 \times 19$) երկու երեսի վրա:

Գրության թվականն անհայտ է. բայց ըստ ձևագրի կարելի է ենթադրել, որ գրված է Պարսկական իսլամական իսլամական շրջանում՝ 1840—1841 թ. թ.:

Առաջին անգամ տպագրվել է Ա-ի «Էնտեր Երկրորդ»-ի երկրորդ հատորում՝ խմբագրությանը Խ. Ջարյանի, Երևան, 1910 թ., էջ 170—172, որտեղ կան հետևյալ սխալները՝ հեղինակի ինքնագրի համեմատությամբ.

8 տող. Թագրից ընկած, ընկան տեղանուն,
ընկալում՝ Թագրից ընկած, ընկան տեղանուն
23 տող. ևս տունը պահում, սա[ղ] բնոր կրում
ընկալում՝ ևս տունը պահում, սա բնոր կրում
51 տող. Հո նրա համար, Հո Կոչա մամհարն
ընկալում՝ Հո նա նրա համար, Հո Կոչա մամհարն:

< ՃՊՈՒՌՆ ԵՎ ՄՐՁԻՒՆ >

(էջ 284)

Տպագրվում է Համաձայն Հեղինակի ինքնագրի, որը պահվում է Գրական Թանգարանում, Ա-ի արխիվ, ձևագիր № 116, Ինքնագիրը գրված է թանաքով, երկծալ, սովորականից հաստ թղթի ($22,7 \times 18,8$) մեկ երեսի վրա: Զեղագիրը չի վերնագրված, բայց ակնհայտ է, որ դա Ի. Կոխյովի հայտնի առակի «Արքայի» (Արքայի) թարգմանության փորձ է, որը մնացել է սեպերի, և որին Ա-ը հետո չի անդրադարձել, չի վերածել աշխարհագրորդի և չի զետեղել ո՛չ «Պ. Վ. Խ.» ժողովածվում և ոչ էլ օգտագործել իր մյուս աշխատություններում: Հիմնական տեղանուն առաջին անգամ տպագրվել է Աս. Ասատրյանի՝ «Արքայի» առակից հետագրությունների մեջ (Հայկական ՍՍԹ ԳԱ Հասարակական Գիտությունների ԵՊՀ հեղինակագրք, 1945 թ., № 3—4, էջ 95):

< ԱՂՈՒԷՍ ԵՎ ԽԱՂՈՂ >

(էջ 285)

Տպագրվում է առաջին անգամ Համաձայն Հեղինակի ինքնագրի, որը պահվում է Գրական Թանգարանում՝ Ա-ի արխիվ, ձևագիր № 114, Գրված է թանաքով, սովորականից հաստ և բառածալ թղթի ($22,7 \times 19$) չորրորդ երեսին: Նույն թղթի առաջին երեսին «Անթաղագրության» չափերի էջ առակի գրադարձ տեղանունն է, իսկ երկրորդ ու երրորդ երեսները դատարկ են: Զեղագիրը չի վերնագրված, բայց ակնհայտ է, որ դա Ի. Կոխյովի «Արքայի» (Արքայի) թարգմանությունն է: Ա-ը պահպանել է Կոխյովյան ընտրիկ տողերի բանակը (12): Գրության թվականն անհայտ է, բայց հավանական է, որ թարգմանությունը կատարված է Կոխյովի առակների ժողովածվի 1834 թվի հրատարակությունից (Собрание Ивана Крылова и осьми книг его, СПб., 1834 г.) ոչ ուշ, քան մինչև 1840 թվին:

ԱԳՆԵՍՍ

(էջ 287—305)

Տպագրվում է երկրորդ անգամ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պետրոս Սիմոնյանի «Մեղու Հայաստանի» շարաբանքովում՝ 1864 թ. Ժառո—ապրիլյան Երեք համարում (№ № 12, 13,

14), շարունակաբար անընդմեջ, սկզբի փորթիկ նախարանով հանդերձ, «Բանասիրական» ընդհանուր վերնագրի տակի Ոչ նախարանի և ոչ էլ բուն գրվածքի հեղինակային ինքնագիրը չի պահպանվել, հետևաբար, «Մեղու Հայաստանի»-ում ապագիծը բնագրի նշանակություն ունի:

Ա-ի իր գրած նախարանում հայտնում է, որ «Մրա գրողը մի երևելի կինն ա, որ շատ գրեթե ունի շինած»: Իսկ թվ. թ. 7-ի այդ «երեկների կինը» նա չի տեսել, և առայժմ անհայտ է «Ազնեու» բուն հեղինակը, որից թարգմանել կամ փոխադրել է Ա-ը:

Առաջին վկայությունն այս երկի մասին երա ապագրվելուց երեք տարի անոս է Մ. Տեր-Աղաբյանն իր հայտնի հոդվածում՝ «Մեկ րանի խոսք Արովյանի վերա» («Վստուկ հայուց աշխարհում» 1861 թ., № 7): Ըստ որում Արովյանի՝ այն ժամանակ գեղանախագրող աշխարհարար լեզվով շարագրություններից» առաջինը նա հիշատակում է այս երկը, նշելով և նրա գրություն թվականը («Ազնեու, պատմություն, որ գրված է Թիֆլիզումը 22 մայիսի, 1841 ա-մի»):

«Մեղու Հայաստանի»-ում ապագրվելուց հետո էլ, սակայն, «Ազնեու»-ը մնում է անհայտ, Համենայն դեպս հետագայում՝ Արովյանի գրական ժառանգությանը գրադոգաններից ոչ որ չի հիշատակում այն, իբրև ապագրված գործ, Մ. Տեր-Աղաբյանից հետո՝ վերջին հիսնամյակի ընթացքում երբևէ տեղում հիշատակված է այդ երկը և բոլոր գեղերում էլ, իբրև անախագր, մեխանիկորեն կրկնելով Տեր-Աղաբյանի հիշատակումը: Հետագա այդ հիշատակումներից առաջինն արել է Ստ. Տեր-Սարգսյանն իր գրած «Ենաշատուր Արովյան» կենսագրականում, 1897 թ. (տես Ա-ի «Երեկների» Բառակի փամփայտի հրատարակությունը, էջ 34—36), որտեղ բերված է «Արովյանի» սույն գրից դուրս մնացած բոլոր հայտնի գրվածքների ցանկը, ամբողջացնելով հանգած «Վստուկ»-ից, նույնիսկ Տեր-Աղաբյանից բառերով:

Երկրորդ անգամ հիշատակվում է 1940 թ. Արովյանի «Թիֆլիս»-ի Ա. Հատորի (կազմել ու ծանոթագրել Ն. Շահադեզ) վերջում տրված «Արովյանի գրական ժառանգության ցանկ»-ում, գարնայի իբրև անտիպ գործ:

Երրորդ է վերջին հիշատակումը «Ազնեու»-ի մասին մինչև ներկա հրատարակությունը, արել է գարնայի Երվ. Շահադեզը 1945 թվին հրատարակած իր՝ «Ենաշատուր Արովյանի կենսագրությունը աշխատության մեջ» (տես էջ 29), թվարկելով Ա-ի աշխարհարար գրվածքների շարքում և հենվելով միայն Տեր-Աղաբյանի տեղեկության վրա:

Իսկ որ «Ազնեու»-ին կցված է նաև Ա-ի հատուկ նախաբանը, որն իր բովանդակությամբ հիշեցնում է «Պարսպ փառի խաղաղության»-ի նշանավոր «Հառաչարան»-ը, այդ ոչ որի հայտնի չի եղել վերջին տվելի րան ութսուն տարիների ընթացքում:

ԱԶՆԵՍՄԱՐԻՏՅՈՒՆ ԵՎ ՇԵՈՐՀԱՎԱԼՈՒԹՅՈՒՆ

(էջ 307—317)

Տպագրվում է երկրորդ անգամ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պետրոս Միմոնյանի «Մեղու Հայաստանի»-ում՝ 1864 թվին «Ազնեու»-ից անմիջապես հետո (նույն թվի ապրիլյան երկու համարում՝ № № 14 և 15) աշխատասիրայաց եռաշատուր Արովյանից ստորագրությամբ: Գրվածքի հեղինակային ինքնագիրը չի պահպանվել, գրության թվականն անհայտ է, բայց հավանական է, որ գրվել է 1841 կամ 1842 թ. թ.: Մինչև ապագրվելը «Ազնեու»-ի հետ միասին առաջին անգամ հիշատակվում է Մ. Տեր-Աղաբյանի վերահիշյալ հոդվածում և այնուհետև Ա-ի «Երեկների» 1897 թ.՝ Ստ. Տեր-Սարգսյանի գրած «Ենաշարանում և ապա Արովյանի «Թիֆլիս»-ի Ա. հատորի վերջում եղած ցանկում, բայց միշտ նկատի առնված իբրև անտիպ գործ:

ԱԳԵԼԱՅԻՊԱՅ ՅՈՒՆ ՎՈՒԼՅՈՒՆԵՆԱՆ

(էջ 321—335)

Ն. Արովյանի արխիվում պահպանվել է գրամատիկական այս երկի հեղինակային ինքնագրի միայն մի պատասխիկ՝ առաջին գործողության սկիզբը, մինչև «Առաջին խաղի», Ետե-սի շարորդի» սկզբի մասը, և ապագրվել է հեղինակի «Երկերի լիակատար ժողովածվի» Գ. հատորում, էջ 288—291:

Անհայտ է գրության թվականը: Իսկ այն փաստը, որ երկը գրարար լեզվով է, ամենևին

չի կարող հիմար տալ եկամուտներ, և ևս չգրված կամ թուղթով հասնող և ավելի վաղ, քան Վերջ Հայաստանիս-ն և աշխարհաբար լեզվով գրված մյուս նրկերը Հայտնի է, որ Արուստեանը ձեռնարկած թղթերն էլ, աշխարհաբար լեզվով գրված, գրել է նաև գրաբար:

Աղետաբար՝ նա առաջին անգամ տպագրվել է Արուստեանի կենդանության օրով, Թիֆլիսում հրատարակված «Կովկաս» շաբաթաթերթում՝ 1846 թվի N 49 և 1847 թ. N 1:

Վերջին համարում նշված է, և ևս շարունակությունը տպագրվելու է հաջորդ համարում (Շաբաթաթերթում ի միտ լինի): Բայց ոչ միայն այդ (N 2), այլև հետագա բոլոր համարներում շարունակությունն ու վերջը չի տպագրվում: Իսկ այդ հատվածներն անստույգ կերպով են Հեղինակի կամ թարգմանչի անունն, ըստ երևույթի, լինելու էր վերջին հատվածի տակ, ինչպես արված է «Կովկասում» մեկից ավելի համարներում շարունակաբար տպագրված նյութերի նկատմամբ: Եթե շինելի ավելի նյութի վերջին մասը, չի խմբվում, և ևս ով է նրա հեղինակը՝ կամ թարգմանչի: Այսպիսով առանց անհրաժեշտության, ևս «Կովկասում» տպագրված այս երկի վերջին մասը կրելու էր Արուստեանի անունը, ևս՝ ոչ:

Հայտնի է նաև, ևս «Կովկաս» թերթում տպագրված, և ևս յոթին թարգմանությունն է, ևս՝ ինքնուրույն թարգմանությունը: Բայց՝ ավելի համահասկանալի է համարել, որ թարգմանությունն է կոմպոզիտի օրինակները:

Արուստեանի վերաբերյալ ամբողջ գրականության մեջ ոչ մի հիշատակություն չի եղել «Աղետաբար»-ի վերաբերյալ: Նրա մասին առաջին անգամ գրվել է Արուստեանի մահից հաջորդ տարի հետո միայն (տես՝ «Մովսեսիան Հայաստան» լրագրի, 1848 թ. Հունիսի 1, 2, 3 և N 154, 155, 156. Նոր անգլիկանություններ Արուստեանի գրական ժառանգության վերաբերյալ հոդվածներ):

Արուստեանի արխիվում պահպանված համարների և «Կովկաս» թերթում տպագրված համարաթվերի միջև համեմատությունը ցույց է տալիս զգալի տարբերություններ, որոնք կարող են համարվել ևս նույն թարգմանչի՝ երկու անգամ կատարած թարգմանության տարբերություններ և ևս՝ տարբեր թարգմանիչների գրել արդյունք:

Ցույց տալու համար, ևս ինչ թույլի և ինչ չափի են այդ տարբերությունները, բերենք գրանցել մի քանի օրինակ: Նախ՝ վերնագրեր: Արուստեանի արխիվում պահպանված համարների վերնագրերն այսպես է. «Աղետաբար ֆուն Կովկասում», կամ իշխատապարհ բարբարոսությունները ևս թարգմանվող գրքում, իսկ «Կովկասում» տպագրված վերնագրում՝ «Հիշատակաբան»-ի փոխարեն՝ ավելի է արձանագրվել:

Այստեղ գործող անանց ցանկում տարբեր է նաև գլխավոր հերոսների անվանման վերաբերյալ: Արուստեանի՝ «Կովկասում» ևս ինչ թույլի և ինչ չափի են այդ տարբերությունները, բերենք գրանցել մի քանի օրինակ: Նախ՝ վերնագրեր: Արուստեանի արխիվում պահպանված համարների վերնագրերն այսպես է. «Աղետաբար ֆուն Կովկասում», կամ իշխատապարհ բարբարոսությունները ևս թարգմանվող գրքում, իսկ «Կովկասում» տպագրված վերնագրում՝ «Հիշատակաբան»-ի փոխարեն՝ ավելի է արձանագրվել:

Արուստեանի ինքնագրում երկը կոչվում է «Եղեղեղություն» ի 4 խոսքով, իսկ «Կովկասում»՝ չի չորս արված: Առաջինում գործող անանց կոչվում են «Խաղաղ անանց», իսկ երկրորդում՝ «Եղեղեղություն»: Նրանց անուններն ու կոչումները նույնպես որոշ չափով տարբեր են: Այդ տարբերությունները կարելի է անանց հետադարձ համեմատությունից:

Արուստեանի ինքնագրում
(N 11 անագիր)

Հաջորդ ֆուն Կովկասում՝ գրեցուր,
ևզելալ ի պատերազմում խաչակիր զորաց
ընդզել Սառակիստաց:

Երկրորդ ֆուն Կովկասում՝ որդի
նորա, գրեցուր՝ գրեցուր ի պատերազմում
խաչակիր զորաց և Վեհագ:

Աղետաբար՝ կին նորա:
Վերաբար՝ որդի նորա 6-ամեայ
Սառակիստաց և 7-ն ամեայ:
Բերաբար՝ մերտնի գյուղացի:
Կիրիլ՝ զանաճայի զանից Գրի-
մոնաբարա:
Դոմեթիկան՝ քանաճալ լուսինաց:

«Կովկաս»

N 49, 1846 թ.

Հաջորդ ֆուն Կովկասում՝ առ-
ցուր գրեցուր, յաշտաբար խաչա-
կիր զորաց ընդզել Սառակիստաց:

Տղաբար ֆուն Կովկասում՝
որդի նորա, ապա՛ն գրեցուր յաշտա-
բար խաչակիր զորաց ընդզել Պատ-
մեհանաց և Վեհագ:

Աղետաբար՝ կին նորա:
Վերաբար՝ և՛ 6-ն ամեայ և՛ որդի նորա:
Ռառաբար՝ զին ամեայ:
Բերաբար՝ մերտնի գյուղացի:
Կիրիլ Արա կամ զանաճայի
Գրիմոնաբարա մեհաբարա:
Կրոնաբար ի կարգի Դոմեթիկանաց:

Երևիսյան.
Միստիվոյ— տանուտէր Հեթանոսա-
կան միոյ գեղջ Վենդաց:
Զինակիրք, ձիաւորք, ծառայք և
այլն:

Խաղ առաջին
Տեսարանն է բաց տեղի մի ի գեղջ
միում Հեթանոսաց, ի յետին կողմն տե-
սարանին խորտակեալ գետի կուտքն ա-
ւելածագլուխ, լանջը նորա մորթապատ,
յաջոյ ձեռնին կայեալ զմահակ, ի գլու-
խըն՝ ունի զթուռն, նման զագի. յեր-
կուս կողմունս տեսարանին գտանին
մարմինը կողոպտեալը, ոճանք ևս այրե-
ալը, խուրք ծխապար և անքնալը:

Տեսիլ առաջին.
Բէօբալզ և զինակիրն (զիւնն ընդ
աւերակս կոյս)

Այսրանն էլ բազմական է որոշ զաղափար կազմելու Արովյանի ինքնագրի և «Կովկաս»
Յերթում տպագրածի միջև եղած տարբերութիւններն մասին: Այս մասերի Համեմատութիւնը
ցույց է տալիս, որ տարբերութիւններն իրոր զգալի են: Բայց նկատի ունենալով Հենց այդ
տարբերութիւնները՝ կարելի է ենթադրել, որ «Կովկաս»-ում եղածը տպագրվել է Արովյանի
Հետագա՝ ամբողջական ինքնագրից, որն ըստ Երևույթին մնացել է Հիշյալ լրագրի արխի-
վում և մեզ չի հասել: Իսկ Արովյանի արխիվում պահպանվածը (№ 11 ձեռագիր) կարելի է
Համարել Հեղինակի կատարած թարգմանության նախնական սկզբածքը, որ կիսատ է թողել
եւ ու Հետո նորից սկսել է և ավարտել թարգմանությունը՝ Հանձնելով այն Հիշյալ լրագրին
տպագրելու համար:

Բայց եթե մինչև իսկ Հաստատույեա պարզվի, որ «Կովկաս»-ում տպածը Արովյանինը չի
կամ նրա ստորագրությունը չի կրում, այնուամենայնիվ ներկա Հատորում այդ թարգմանու-
թյան տպագրությունը դարձաւ ավելորդ չի դառնում, որովհետեւ առայժմ գրանով միայն
մոտավոր զաղափար է տրվում այդ երկի մասին, որը դրավել է Արովյանի ուղարկությունը:

Մանուկ
Միստիվոյ— տանուտէր միոյ գեղջ
կուտպաշտից Վենդաց:
Զինակիրք, զինուորք, ծառայք և
այլն:

Դիպումած առաջին
Տեսարանն առաջի ասել զաւերակս
գեղջն կուտպաշտից. ի յետին կողմն
տեսարանին կայ անկեալ տապաստ դրո-
շեալ առիւծագլուխ, կուրծք իւր պա-
տեալ մորթովը, յաջոյ ձեռնին ունի
զկայծակունս, ի գլուխն զթուռն նման
ապի, յաջմէ և յահեկէ մերկացեալ և
խանձտեալ զիակունք, և Հիւզը կիսա-
խորխուր և ձխեալը:

Վարազդոյ Ա.
Բէօբալզ և զինակիր (կաննն ի մի-
ոյ աւերակացն)

ԱՆՋՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

1. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԳՈՆԱՑԻ (356—323 թ. թ. մ. թ. ա.), որ կոչվել է նաև Ալեքսանդր Մեծ: Մակեդոնիայի թագավորը (336—323 թ.), Հին աշխարհի մեծագույն զորավարներից մեկը, որն իր արևելյան արշավանքներով գրավեց ամբողջ Պարսկաստանը, ալլև Հնդկաստանը: 250:

2. Գեմնեմ— Սոլոմոն (1730—1788 թ. թ.), շվեյցարացի բանաստեղծ ու նկարիչ: 132:

3. ԳԱՎԻԹԻ ՄԱՐԳԱՐԵ (11—10 դ. մ. թ. ա.) Հրեաստանի թագավոր և մարգարե: Հայտնի էր որպես բանաստեղծ և երաժիշտ: Գավթի սաղմոսները Հոգևոր երգեր էին Հրեաների և Հեռագայում բրիտանյանների համար: 82:

4. ԼՈՒՍԱՎՈՐԻԶ.— Գրիգոր (239—326 թ. թ.) ըստ Հայկական եկեղեցու ավանդության, Անակ Պարթևի որդին, Հայոց լուսավորչական կրոնի հիմնադիրը և Հայոց առաջին կաթողիկոսը: 82, 83, 85, 86, 88, 143, 182:

5. ԿԵՍԱՐ.— Հուլիոս Կեսար (102—44 թ. թ. մ. թ. ա.)— Հռոմեական քաղաքական գործիչ և զորավոր: 250:

6. ՀՈՄԵՐ.— Հոմերոս (9-րդ դար մ. թ. ա.) Հին հունական Հայտնի բանաստեղծ, Համարվել է Հեղինակը «Իլիական»-ի և «Ոդիսական»-ի Ավանդությանը նրան պատկերել է իրեն մի կույր ծերունի, որը թափառելով քաղաքից քաղաք երգել է իր Հերոսներին և նրանց սիրազգործությունները: 132, 134:

7. ՄԱՀՄԱԴ.— Իսլամական կրոնի հիմնադիրը, որն, ըստ նրա կենսագիրների, ապրել ու գործել է 569—632 թ. թ.: 134, 249, 250, 253:

8. ՄԻՀՐԳԱՏ.— Արտվանը նկատի ունի Պոնտական թագավոր Միհրգատ Բ., որը կոչվում է նաև Միհրգատ Եվպատոր կամ Մեծ (111—63 թ. թ. մ. թ. ա.): 250:

9. ՄՆՉԵՆ—Հուլիոս (1803—1867 թ. թ.) գերմանացի բանաստեղծ: 132:

10. ՄՈՂԼԱ ՄԱՍՐԱԴԻՆ.— Նասրեդդին Խոջա (13—14-րդ դ. դ.) Մերձավոր Արևելքի նշանավոր զվարճաբան-առականաբար, որի առակ-անեկդոտները սփռվել են թարգմանվել նվորդական լեզուներով 17-րդ դարի վերջերից սկսած: Իսկ Հայերեն լեզվով, որքան մեզ հայտնի է, առաջինն Արտվանը է մշակել նրա ստեղծած հեռ կապված առակները: 198—201, 204—208:

11. ՄՈՂԱՍԵ ՄԱՐԳԱՐԵ.— Ըստ աստվածաշնչի ավանդության Մովսեսը մոսիսական կրոնի հիմնադիրն է: Նա առաջնորդեց իր ժողովրդին դեպի սաղմոսայց երկիրը և Հասնադար Հին անապատի մեջ քարե ապստակների վրա գրեց աստծու տառը վատվիրանները (տասնաբանյա) ու Հանձնարարեց ժողովրդին նրանցով ղեկավարվել, իսկ երբ քաղցած ժողովուրդը սկսեց կուտրերը պաշտել, Մովսեսը զայրույթից կտրեց այդ տախտակները: 82:

12. ՊԵՏՐԱՐԲԱ.— Յրանչակո (1304—1374 թ. թ.), վերածնդի շրջանի իտալացի հայտնի բանաստեղծ: 132, 134:

13. ՍԱԳԻ.— Սաագի (1184—1291 թ. թ.) իրանական միջնադարյան նշանավոր ընտերբուր բանաստեղծ, որը հուշակված է իր ստեղծագործությունների «Գյուլստան», «Բաստան» գրքերով: 246:

14. ՍՈՂՈՄԱՆ.— Հրեաստանի թագավոր (10-րդ դար մ. թ. ա.): Կրեական ավանդությանը նրան պատկերացնում է իրեն մեծ մտածող ու քառյալիտու: Արտվանի Հիշատակած «Սաղմոնի գիրքը» նրա առաջավոր ատույթների քառյալիտուությունների ժողովածուն է: 254:

15. ՎԻԴԻԼ.— (70—19 մ. թ. ա.) Հռոմեացի հուշակավոր բանաստեղծ, «Էնեիդան» հայտնի պոեմի հեղինակը: 132, 134:

16. ՏՐՊԱՆ.— (3-րդ), Հայոց թագավոր, որդին Խոսրովի, որին սպանեց Գրիգոր Լուսավորչի հայրը՝ Անան Գարթնը։ Տրդատն սկզբում բրիտանեություն կառավարեց Հակառակորդներից մեկն էր, վերջ ի վերջո, սահայն, նա ինքը եղավ առաջին բրիտանյա թագավորը և բրիտանեությունը նրա օրով՝ 4-րդ դարի սկզբներին դարձավ պետական կրոն։ 84։

17. ՔԵՇԻՆ ԹՂԻ (Գավիթ)։— Հայտնի հայ կույր աշուղ, ծնվել է 1804 թ. Բարչաուր շրջանի Շամշուղա գյուղում, իր ժամանակին ունեցել է մեծ ժողովրդականություն։ Բացի հայերենից նա հորինել է աղբյուրներին լեզվով երգերու Շրջել է բազմաթիվ վայրեր, հասել է մինչև Պոլիս, արժանացել է թյուրքական սուլթանի հասույն աշագրությունը, ստացել է «Շամփի» (լույս տվող) անունը՝ Վախճանվել է Պոլսում 1872 թվին 11։

18. ՕՎԻԳ.— Եվդոկիա Նազոն (43 ձ. թ. ա. 17), հռոմեացի հայտնի բանաստեղծ։
132, 134։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
1. ԻնժՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՏ	5
2. ԱՂԱՍՈՒ ԽԱՂԸ	9—186
3. ՊԱՐԱՊ ՎԱՆՏԻ ԽԱՂԱԼԻՔ	187—278
Հասաջարան	189
Էս զբրի համդի իրատը	191
Ասացվածք բնանայտ	195—220
Հոռցիք	195
Մոլլա Մասրադնի իշի բուռակը	198
Մոլլա Մասրադնի պղինձը	200
Ջարմանայի մարդիքը	202
Մոլլա Մասրադնի հաշը	204
Արկաթակեր մուկն ու ազրատ հարուստը	209
Հացակեր փեշը	212
Մառերն ու կացիքը	214
Չրզրեիքը	215
Բարձազ (բաղազ) ծախողն ու սալդատը	217
Ճրագով ման գալը	218
Չու գողացողը	219
Առասպելք	221—243
Ժանդ փուշը	221
Ֆորթն ու խոզը	222
Էշն ու շունը	223
Մոխն ու սխտորը	224
Ազվենն ու գելը	226
Ալի գեացող աշտը	228
Բարզին (լինարին) ու վազը	229
Էշն ու ձին	231
Խոզն ու եղը	234
Մշկի հայն ու սակոսի փեշբաշը	237
Էշն ու բլրյուլը	239
Ասացվածք	244—263
Խ ա ն բ	244
Բազդատի համփոթ էշը	246
Քոռերը	257
Աբարերը	259
Ճգնափորն ու տըշը	261
Առասպելք	264—278
Անբաղարափարի էշը	264
Անցփորափարի ու շունը	265

Այսպատրակը ֆորմ անելիս	266
Կատուն ու մուկը	267
Սղն ու շունը	268
Զգարի շունը ու ֆիլը	269
Մ ա ս ր	270
Գեղն ու գասը	272
Առյուծն ու ժոճակը	274
Արատուր իր ձագերովը ու երկրպագործը	276
4. ԱՅՆ ԱՌԱՆՆԵՐ	279—285
Սովամա՜ շունն ու էջն ու սն ազատվեցր	281
Դպուտն ու մրջյունն	284
Ազուկս և խաղող	285
5. Ա Գ Ն Ե Ս	287—305
6. ԱԶՆՎԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇՆՈՐՀԱՆԱԼՈՒԹՅՈՒՆ	307—317
Հավելված	
7. ԱԳԵԼԱՅԻԳԱՅ ՁՈՆ ՎՈՒՆԻԴԵՆՆԱՆ	321—335
8. ՄԱՆՈՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՏԵՐՍԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	337—368
Ազասու խաղը	339
Պարազ վախճի խաղալիք	345
Այլ տեսակներ	365
Ա գ ն է ս	365
Աղնավամատություն և շնորհակալություն	366
Աղելալիդայ ֆոն Վուլֆենգենհան	366
9. ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ	369—372

Տեխնիկական խմբագիր՝ Մ. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Ա. ԱՐՁԱՔԱՆՅԱՆ Կենտրոն սրբագրիչ՝ Լ. ԱՐՈՎՅԱՆ

Հանձնված է արտադրության 14/VI 1947 թ., տարագրված է տպելու 12/VIII 1948 թ.
ՎՅ 04003 պատ. 212, հրատ. № 531, տիրած 5000, տպագր. 23 1/2 մամ., մեկ մամուլում
53760 տպագր. Նիշ

Հախվածան ՍՍՏ Դիտ, Ակադեմիայի տպարան, Երևան, Արմիյան 104

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆԻ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

FL0055866

ЦЕНА

А III
10 1/2